

УДК 37.016
ББК 74.262.5
Г67

Серія «Усі уроки»

АВТОРИ:

Горобинська М. В. — кандидат економічних наук, доцент Харківського національного економічного університету;

Єфремова Л. В. — кандидат економічних наук, доцент Харківського національного економічного університету, бізнес-тренер;

Піддубна Л. І. — доктор економічних наук, доцент Харківського національного економічного університету.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Капіруліна С. Л. — доцент кафедри природничо-математичної освіти і технологій Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, учитель економіки вищої кваліфікаційної категорії, учитель методист Печерської гімназії №75 м. Києва;

Данильченко Н. М. — учитель-методист, спеціаліст вищої категорії, учитель економіки Харківської гімназії №46 ім. М. В. Ломоносова.

Горобинська М. В.

Г67 Усі уроки економіки. 11 клас. II семестр. Профільний рівень / Горобинська М. В., Єфремова Л. В., Піддубна Л. І. — Х. : Вид. група «Основа», 2012 — 336 с. : іл., табл. — (Серія «Усі уроки»).

ISBN 978-617-00-1155-8.

У посібнику вміщено 50 уроків з економіки в 11 класі (2 семестр) відповідно до нової програми курсу для шкіл профільного спрямування. Запропоновані розробки уроків містять теоретичні матеріали, задачі, тести, питання для дискусії, ігри, цікаві ситуаційні завдання, а також практичні та контрольні роботи. Представлені дидактичні матеріали дадуть змогу реалізувати навчальні, розвивальні й виховні цілі під час викладання економіки.

Відповідно до нової програми курсу «Економіка. Профільний рівень». Для вчителів економіки.

УДК 37.016
ББК 74.262.5

ЗМІСТ

Урок 51	8	Урок 78	184
Урок 52	14	Урок 79	193
Урок 53	22	Урок 80	202
Урок 54	25	Урок 81	209
Урок 55	32	Урок 82	214
Урок 56	40	Урок 83	220
Урок 57	47	Урок 84	225
Урок 58	54	Урок 85	230
Урок 59	58	Урок 86	236
Урок 60	63	Урок 87	241
Урок 61	66	Урок 88	245
Урок 62	70	Урок 89	251
Урок 63	76	Урок 90	257
Урок 64	86	Урок 91	263
Урок 65	92	Урок 92	270
Урок 66	100	Урок 93	275
Урок 67	104	Урок 94	280
Урок 68	112	Урок 95	285
Урок 69	120	Урок 96	294
Урок 70	129	Урок 97	299
Урок 71	132	Урок 98	307
Урок 72	141	Урок 99	314
Урок 73	150	Урок 100	319
Урок 74	156	Література	324
Уроки 75, 76	165	Додатки	329
Урок 77	175		

© Горобинська М. В., Єфремова Л. В.,
Піддубна Л. І., 2012
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2012

ISBN 978-617-00-1155-8

II СЕМЕСТР

Тема 3. Аналіз наслідків та засобів регулювання порушень макроекономічної рівноваги (5 год)	
Наслідки безробіття для економіки та суспільства. Оцінювання втрат від безробіття за законом Оукена. Засоби обмеження безробіття	Урок 51
Наслідки неочікуваної інфляції. Антиінфляційні заходи	Урок 52
Практична робота 5. Аналіз зв'язку між рівнем інфляції й рівнем безробіття в Україні та інших країнах	Урок 53
Зв'язок інфляції та безробіття. Модель кривої Філіппса. Перевірна робота	Урок 54
Тема 4. Роль уряду в регулюванні національної економіки (7 год)	
Невдачі (обмеження) ринку як причина державного регулювання економіки	Урок 55
Напрями урядового регулювання економіки: коригування розподілу ресурсів, перерозподіл доходів і багатства, захист конкуренції, контроль над рівнем безробіття та інфляції	Урок 56
Суспільні блага. Види суспільних благ і роль уряду в їх створенні	Урок 57
Позитивні й негативні зовнішні ефекти та роль уряду в їх регулюванні	Урок 58
Уряд у системі економічного кругообігу як власник, виробник і споживач	Урок 59
Практична робота 6. Імітаційна гра «Моя держава»	Урок 60
Невдачі (обмеження) уряду: брак інформації, інструментів контролю ринку та впливу на бюрократію. Перевірна робота	Урок 61
Тема 5. Фінансове регулювання економіки. Державний бюджет	
Зміст фінансової політики уряду: цілі й інструменти	Урок 62
Податкова система. Види податків, суб'єкти, об'єкти та принципи оподаткування	Урок 63

Податкові пільги. Позитивні та негативні наслідки оподаткування	Урок 64
Об'єктивна межа оподаткування. Модель кривої Лаффера	Урок 65
Інші (крім податків) надходження до державного бюджету	Урок 66
Видатки державного бюджету: основні елементи та їх призначення. Роль видатків у стимулюванні економіки	Урок 67
Балансування державного бюджету. Дефіцит (профіцит) бюджету	Урок 68
Державний борг. Безпечна межа дефіциту державного бюджету та державного боргу	Урок 69
Практична робота 7. Розробка проекту міського бюджету	Урок 70
Роль міністерства фінансів, казначейства в організації фінансової системи країни. Контрольна робота	Урок 71
Тема 6. Грошове регулювання економіки. Стійкість національних грошей	
Зміст грошової політики уряду: цілі й інструменти	Урок 72
Сутність монетаристського підходу до грошової політики. Правила грошового регулювання	Урок 73
Попит на гроші й пропозиція грошей	Урок 74
Регулювання урядом пропозиції грошей. Грошовий мультиплікатор (2 год)	Уроки 75–76
Банківська система країни як об'єкт урядового регулювання	Урок 77
Роль Національного (Центрального) банку в регулюванні банківської системи країни	Урок 78
Урядова політика «дорогих» та «дешевих» грошей. Інструменти й урядові заходи із забезпечення стійкості національних грошей	Урок 79
Підсумкова контрольна робота «Національна економіка і роль уряду в її функціонуванні»	Урок 80
РОЗДІЛ 3. СВІТОВА ЕКОНОМІКА Й ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ	
Тема 1. Світове господарство та основні закономірності розвитку світової економіки (5 год)	
Світове господарство: зміст і головні етапи розвитку. Форми міжнародних економічних відносин: світова торгівля, міжнародний рух капіталів, міжнародна валютна система, міграція робочої сили, науково-технічне співробітництво та глобальна інформаційна мережа. Суб'єкти світового господарства	Урок 81

Закономірності поглиблення міжнародної економічної інтеграції: від угод про пільгову торгівлю до економічного союзу з єдиною політикою. Наслідки економічної інтеграції для національної економіки	Урок 82
Великі й малі економіки в процесах глобалізації. Місце української економіки у світовому господарстві	Урок 83
Глобалізація як явище кінця ХХ ст. Об'єктивні причини й наслідки. Основні глобальні проблеми	Урок 84
Переваги та загрози глобалізації. Перевірна робота	Урок 85
Тема 2. Світова торгівля та міжнародна валютна система (10 год)	
Міжнародний поділ праці як передумова світової торгівлі. Сучасний стан світової торгівлі	Урок 86
Причини міжнародної торгівлі за теорією абсолютних і відносних переваг	Урок 87
Торговий баланс країни. Головні чинники експорту й імпорту	Урок 88
Обмеження міжнародної торгівлі: головні причини та наслідки. Урядова політика протекціонізму й лібералізму. Форми торгових обмежень	Урок 89
Етапи розвитку СОТ як прояв лібералізації зовнішньої торгівлі. Головні вимоги до членів СОТ. Переваги й обмеження членства в СОТ	Урок 90
Європейська інтеграція. Етапи розвитку та сучасні тенденції в Європейському Союзі	Урок 91
Міжнародна валютна система: міжнародна ліквідність, валютні ринки, механізми встановлення валютних курсів, міжнародні інститути валютного регулювання	Урок 92
Еволюція міжнародної валютної системи: система золотого стандарту, система золотовалютного стандарту, система регульованих плаваючих валютних курсів	Урок 93
Європейська валютна система у ХХІ ст.	Урок 94
Форми міжнародних грошей: СДР та євро. Формування валютного курсу: режими плаваючих та фіксованих курсів. Чинники впливу на курс валюти за плаваючого режиму. Вплив змін курсу національної валюти на умови зовнішньої торгівлі. Перевірна робота	Урок 95
Тема 3. Міжнародний рух капіталів. Участь у міжнародних фінансово-кредитних організаціях і науково-технічному співробітництві (5 год)	

Необхідність міжнародного руху капіталів. Форми міжнародного руху капіталів: міжнародний кредит та іноземне інвестування. Міждержавні, міжнародні організації та приватні міжнародні кредити	Урок 96
Прямі та портфельні іноземні інвестиції. Міжнародні компанії в іноземному інвестуванні	Урок 97
Платіжний баланс країни. Рахунок руху капіталу в платіжному балансі. Практична робота 8. Аналіз та порівняння торгового і платіжного балансу різних країн (ч. 1)	Урок 98
Практична робота 8. Аналіз та порівняння торгового і платіжного балансу різних країн (ч. 2)	Урок 99
Підсумкова контрольна робота «Світова економіка й інтеграційні процеси»	Урок 100
Резерв часу	Уроки 101–105

УРОК 51

Наслідки безробіття для економіки та суспільства. Оцінка втрат від безробіття за законом Оукена. Засоби обмеження безробіття

Мета уроку: визначити вплив відхилень безробіття від природного рівня на величину фактичного ВВП; навчити учнів застосовувати закон Оукена для розрахунків макроекономічних показників; розглянути чинники зростання реального ВВП; провести оцінювання втрат від безробіття; виявити засоби обмеження безробіття; продовжити розвивати економічне мислення учнів.

Основні поняття: нормальний (природний) рівень безробіття, приріст ВВП, закон Оукена, обмеження безробіття, методи боротьби з безробіттям.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

► Економічна розминка

1. Існують дві головні причини негнучкості зарплати: дія закону Оукена і недостатній сукупний попит. (*Hi*)
2. Прихильники неокейнсіанського підходу дотримуються думки про те, що короткострокові коливання обсягів національного виробництва та зайнятості є не зміною природного рівня виробництва, а лише відхиленнями від цього рівня. (*Так*)
3. Неокейнсіанці, як і прихильники теорії реального ділового циклу, уважають, що ціни та зарплата гнучкі та швидко реагують на зміни, що забезпечує постійну рівновагу на ринках. (*Hi*)
4. У якої робочої сили рівень безробіття зазвичай вищий — у кваліфікованої чи некваліфікованої? (*Кваліфікованої*)
5. Безробіття є однією з причин еміграції робочої сили. (*Так*)
6. Високий рівень заробітної плати може спричиняти збільшення інфляції. (*Так*)

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Головна ціна безробіття — невироблена продукція. Коли кількість бажаючих працювати перевищує кількість робочих місць, утрачаються потенційні можливості економіки. Чим вищий рівень безробіття, тим значнішим є відставання ВВП від свого потенційного рівня.

Економічні втрати від безробіття як наслідок недовикористання виробничих ресурсів значно перевищують витрати, пов'язані з монополізмом.

Коли люди залишаються без роботи, це означає, що виробництво скорочується, якщо порівнювати з можливою повною зайнятістю.

IV. Вивчення нового матеріалу

Американський економіст А. Оукен відкрив емпіричний зв'язок між циклічними змінами у ВВП і безробіттям. Математична залежність між рівнем безробіття і зниженням ВВП показує: якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень на 1%, відставання обсягу ВВП від потенційно можливого становить 2–2,5%.

Спробу визначити вплив безробіття на обсяги валового національного продукту країни за допомогою математичних розрахунків зробив американський вчений Артур Оукен.

Він відкрив емпіричний зв'язок між циклічними змінами у ВВП і безробіттям, відповідно до якого щорічний приріст реального ВВП приблизно на 2,5% утримує кількість безробітних на постійному рівні.

Кожні додаткові 2% приросту реального ВВП зменшують кількість безробітних на 1%. Аналогічно, кожне додаткове скорочення темпів приросту ВВП на 2% спричиняє зростання норми безробіття на 1%.

З цього закону випливає, що певна величина приросту ВВП необхідна для того, щоб не було можливості зростання безробіття. У зв'язку зі збільшенням кількості працездатного населення і продуктивності праці 2,5–3% щорічного приросту реального ВВП слід спрямовувати на створення нових робочих місць, здатних утримувати безробіття на певному рівні.

Закон Оукена дає змогу визначити рівень нормального безробіття, що, як установлено, підвищується внаслідок розвитку ринкової економіки. Так, для 60-х рр. минулого століття природний рівень безробіття в США визначався на рівні 4%, а для 80-х — 6–7%. В інших країнах він може бути нижчим через менші масштаби й мобільність ринку праці.

Наприклад, зміст розкритого Оукеном зв'язку можна сформулювати так: 1% відхилення безробіття від природного рівня (6%) означає відхилення реального ВВП від потенційного на 2,5%.

Відповідно до цього закону, якщо безробіття встановилося на рівні 8 %, тобто перевищило природний рівень на 2 % ($8\% - 6\% = 2\%$), то реальний ВВП відхилився від потенційного на 5 % ($2,5 \cdot 2 = 5$).

Методи боротьби з безробіттям визначає концепція, якою керується уряд конкретної країни. Як приклад розглянемо кілька варіантів.

Так, А. Пігу (видатний англійський економіст) та його послідовники, які вважають, що корінь зла — у високій заробітній платі, пропонують: сприяти зниженню заробітної плати; пояснити профспілкам, що підвищення заробітної плати, якого вони домагаються, обертається зростанням безробіття; державі — працевлаштовувати працівників, які претендують на невисокий дохід, зокрема заохочувати розвиток соціальної сфери.

► Додаткова інформація до уроку

Артур Сесіль Пігу — англійський економіст, видатний представник Кембриджської неокласичної школи, учень і послідовник засновника цієї школи Альфреда Маршалла, автор концепції економіки добробуту. В історію ім'я економіста увійшло разом із відкритим ним «ефектом Пігу», коли при зростанні грошової маси відсутність інфляційних очікувань і гнучка система цін і процентних ставок можуть призвести не до підвищення, а до зниження рівня цін.

У 1950-х рр. у політиці державного регулювання застосовувалися кейнсіанські методи. Кейнсіанці вважали, що саморегульовальна економіка не може подолати безробіття. Рівень зайнятості залежить від так званого «ефективного попиту» (спрощено — рівня попиту та інвестицій).

Дж. М. Кейнс писав: «Хронічна тенденція до неповної зайнятості, характерна для сучасного суспільства, має своє коріння в недоспоживанні». Недоспоживання виражається в тому, що з підвищенням доходів споживача в нього через психологічні фактори «схильність до заощадження» пересилює «спонукання до інвестицій», що призводить до спаду виробництва й безробіття.

► Додаткова інформація до уроку

Джон Мейнард Кейнс — англійський економіст, книга якого «Загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей» (*The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936*) запропонувала спосіб уникати фінансових криз і безробіття шляхом корекції урядового контролю за кредитами й валютою. Кейнс також пропагував експансивну грошову політику для збільшення інвестицій.

Уважав, що єдиною причиною поганої кон'юнктури є відсутність попиту.

Отже, кейнсіанці, показавши неминучість кризи саморегульовальної економіки, відзначали необхідність державного економічного впливу для досягнення повної зайнятості.

Насамперед слід підвищити ефективний попит, знижуючи позичковий відсоток і збільшуючи інвестиції. Некейнсіанці ввели поняття «мультиплікатор зайнятості», що розглядається як приріст усієї зайнятості відносно первинної зайнятості в галузях, які значною мірою взаємозалежать одна від одної та в які здійснено інвестиції.

Монетаристські методи регулювання зайнятості є досить радикальними, але водночас не мають адекватної ефективності. Монетаристи обвинувачують робітників у тому, що вони утримуються від роботи й одержують компенсацію у формі грошової допомоги з безробіття. Звідси — рекомендації скасувати цю грошову допомогу, щоб примусити людей працювати. Монетаристи пропонують відмовитись від стимулювання економічного зростання шляхом збільшення попиту. Однак політика обмеження попиту може спричинити значні втрати для народного господарства.

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Розв'яжіть тестові завдання.

- Закон Оукена виражає кількісну залежність:
 - між зміною обсягу національного виробництва та зміною рівня безробіття;
 - рівнем безробіття і темпами інфляції;
 - зміною обсягу національного виробництва та відсотковою ставкою;
 - фактичним і природним обсягами національного виробництва.
- Гнучкість заробітної платні стримує:
 - закон про мінімальну заробітну плату;
 - недостатній сукупний попит;
 - діяльність трудових спілок;
 - стремління виробників знизити витрати.
- Більшість економістів вважають, що головну причину зростання безробіття в розвинених європейських країнах упродовж останніх двох десятиліть слід шукати в таких факторах:
 - високі темпи збільшення населення;

- б) щедрі виплати безробітним;
 в) зменшенні попиту на складну кваліфіковану працю порівняно з попитом на некваліфікованих працівників;
 г) різке зменшення зайнятості в сільськогосподарському секторі.

Відповіді: 1 — а, 2 — б, 3 — б.

2 Розв'яжіть задачі

Задача 1

Минулого року економіка умовної країни характеризувалася такими параметрами:

- ♦ потенційний рівень ВВП — 4125 гр. од.;
- ♦ фактичний рівень ВВП — 3712,5 гр. од.;
- ♦ фактичний рівень безробіття — 10 %.

Визначте природний рівень безробіття в країні, якщо коефіцієнт Оукена дорівнює 2,5 %.

Розв'язання

Для розв'язання задачі використаємо закон Оукена, який формалізовано має такий вигляд:

$$ВВП_{факт} = ВВП_{потен} \cdot \left(1 - \frac{(\%_{факт. безр} - \%_{прир. безр}) \cdot k_{Оук}}{100} \right),$$

де $ВВП_{факт}$, $ВВП_{потен}$ — відповідно фактичний і потенційний обсяги ВВП;

$k_{Оук}$ — коефіцієнт Оукена;

$\%_{факт. безр}$, $\%_{прир. безр}$ — відповідно фактичний і природний рівні безробіття, %.

$$3712,5 = 4125 \cdot \left(1 - \frac{(10 - x) \cdot 2,5}{100} \right);$$

$x = 6$ %.

Задача 2

Фактичний обсяг ВВП цього року дорівнює 2000 гр. од., потенційний обсяг ВВП — 2300 гр. од. Природний рівень безробіття дорівнює 5 %. Визначте фактичний рівень безробіття для цього року, якщо коефіцієнт Оукена (k) — 2,5 %.

Відповідь: 10,2 %.

Задача 3

Використовуючи закон Оукена, визначте втрати потенційного ВВП у країні, де економічна ситуація характеризується такими даними:

- ♦ фактичний ВВП — 180 млрд грн;
- ♦ економічно активне населення — 10 млн осіб;
- ♦ загальна кількість безробітних — 1 млн осіб, 175 тис. осіб із загального числа — добровільне (*фрикційне*) безробіття, 375 тис. осіб — структурне безробіття.

Відповідь: 28,7 млрд грн.

Задача 4

В економіці умовної країни природний рівень безробіття дорівнює 5 %, а фактичний — 9 %. У поточному році передбачається зростання потенційного обсягу ВВП на 8 %. Визначте, на скільки відсотків має зрости фактичний обсяг ВВП для того, щоб цього року було забезпечено повну зайнятість ресурсів за природного рівня безробіття (коефіцієнт Оукена прийняти таким, що дорівнює 2,5 %).

Відповідь: 20 %.

Задача 5

В умовній економічній системі природний рівень безробіття в поточному році становить 6 %, а фактичний — 10 %. Коефіцієнт Оукена дорівнює 2,5 %. Обчисліть втрати ВВП (у млрд гр. од.), спричинені циклічним безробіттям, якщо фактичний обсяг виробництва в тому ж році дорівнює 630 млрд гр. од.

Відповідь: 70 млрд гр. од.

Задача 6

У поточному році в умовній країні показники безробіття були такими: фрикційне — 3 %; структурне — 3 %; фактичне — 10 %. Обсяг фактичного рівня ВВП становив 2700 гр. од. за коефіцієнта Оукена 2,5. Визначте, яким був би обсяг ВВП, якби безробіття в країні не перевищувало природного рівня.

Відповідь: 3000 млрд гр. од.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Підготувати доповіді про антиінфляційні заходи, які вживались у різних країнах світу і мали позитивний ефект.

УРОК 52

Наслідки неочікуваної інфляції. Антиінфляційні заходи

Мета уроку: формувати в учнів знання про негативні наслідки неочікуваної інфляції; пояснити відмінність кейнсіанського та монетаристського підходів у тлумаченні антиінфляційної політики й заходів її реалізації; визначити специфічні особливості антиінфляційної політики для кожної країни та різних етапів розвитку економіки; розглянути як прямі, так і непрямі засоби боротьби з інфляцією.

Основні поняття: неочікувана інфляція, антиінфляційна політика, прямі й непрямі засоби боротьби з інфляцією.

Тип уроку: узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Як ви вважаєте, чому наразі інфляція стала постійним фактором економічного життя й остаточно її ліквідація практично неможлива? *(По-перше, що нижчим є темп інфляції, то важче її зменшити. По-друге, досвід розвинених країн свідчить про те, що помірна, порівняно стабільна та передбачувана інфляція не створює значних проблем в економіці. Вона навіть може стимулювати певне пожвавлення виробництва та підвищення зайнятості. А от її неконтрольоване зростання сприяє розвитку негативних процесів в економічному організмі, уражаючи виробництво, розподіл та споживання.)*

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Боротьба з некерованою інфляцією є однією з головних проблем державного регулювання, бо на цьому наріжному камені тримається вся соціально-економічна, фінансова й банківська політика.

З метою стримування інфляції та зменшення її негативних наслідків уряд здійснює антиінфляційну політику. Антиінфляційна політика — це макроекономічна політика, спрямована на стабілізацію загального рівня цін і пом'якшення інфляційної гостроти.

Антиінфляційна політика здійснюється за допомогою стратегії і тактики, які передбачають систему заходів проти інфляційних процесів. Вона може бути активною, спрямованою на ліквідацію

причин, що породили інфляцію, і пасивною, яка являє собою пристосування до умов інфляції.

V. Вивчення нового матеріалу

Антиінфляційна політика передбачає: регулювання сукупного попиту; регулювання сукупної пропозиції.

Першому напрямку віддавали перевагу кейнсіанці, другому — монетаристи.

Кейнсіанці ґрунтувалися на тому, що підняти рівень пропозиції можна, формуючи ефективний попит за допомогою державного замовлення та дешевого кредиту.

Ці заходи уряду сприяють скороченню спаду виробництва та зменшенню безробіття.

Однак така антиінфляційна політика призводить до поглиблення дефіциту державного бюджету, який не повинен покриватися додатковою емісією грошей.

Кейнс пропонував покривати його за допомогою державних позик, які можна погасити в майбутньому. Ця політика дає позитивний ефект упродовж низки років.

Монетаристський напрям антиінфляційної політики виник пізніше, коли кейнсіанські рецепти боротьби з інфляцією не лише були вже достатньо апробованими, але й їхні недоліки стали очевидними. Зокрема, у деяких країнах істотно зріс державний борг і збільшувати його далі було практично неможливо.

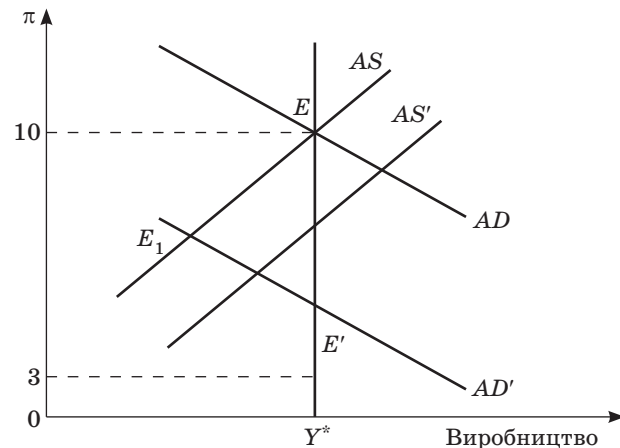
За цих умов монетаристи запропонували радикальні методи боротьби з інфляцією. Вони виходили з обмеження сукупного попиту шляхом проведення грошової реформи конфіскаційного типу та бюджетного дефіциту за рахунок скорочення соціальних програм.

Оскільки монетаристи ґрунтуються на твердженні, що інфляція є виключно грошовим феноменом, то метод шокової терапії дозволяє різко скоротити темпи зростання грошової маси і швидко збити інфляцію.

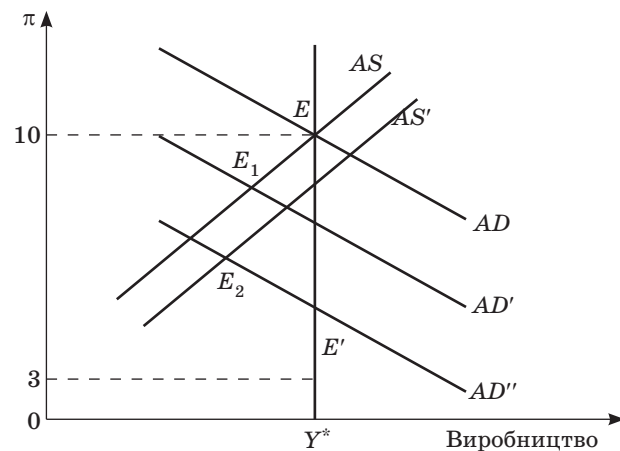
Однак цей метод супроводжується значним спадом виробництва та скороченням зайнятості.

Варіантом шокової терапії є грошова реформа конфіскаційного типу — обмін старих грошей на нові в певному співвідношенні без зміни номінального рівня доходів і цін.

Оскільки пропонувані заходи важко переносять населення, то інфляційна політика мала дати ефект за порівняно короткий час.

Шокова терапія

Поступове зниження інфляції

Умовні позначення: AS — сукупна пропозиція; AD — сукупний попит; Y — національний дохід; E, E_1, E_2 — витрати.

Іншим методом монетаристського напрямку антиінфляційної політики є метод поступового зниження темпів інфляції (метод градування). Цей метод передбачає поступове збивання темпів зростання грошової маси за допомогою багаторазового, але незначного зниження рівня цін. Метод градування дозволяє уникати глибокого спаду, знижуючи інфляцію поступово.

Однак політика поступового зниження темпів зростання грошової маси нерідко зумовлює виникнення інфляційної інерції: попередня інфляція породжує майбутню, що спричиняється, зокрема, індексацією грошових доходів. Індexсація — це механізм, за допомогою якого заробітна плата може бути частково або повністю захищена від зростання загального рівня цін. Уважається, що політика градування є успішною в тому випадку, коли зростання грошової маси та рівня цін не перевищує 20–30% на рік.

Вибір методу шокової терапії і методу поступового зниження темпів зростання грошової маси залежить від соціально-економічної ситуації в країні. Обидві ці концепції пропонувалося використовувати під час переходу до ринкової економіки пострадянських держав.

Одним з альтернативних варіантів монетарних методів боротьби з інфляцією є політика регулювання цін і доходів, що передбачає узгодження між зростанням доходів і зростанням цін (адаптивна політика, альтернативна монетаристським методам боротьби з інфляцією). Цей підхід виник у зв'язку з тим, що скорочення інфляції за допомогою зростання безробіття спричиняє величезні витрати, які визначаються так званим коефіцієнтом втрат. Він показує, скільки відсотків реального річного обсягу виробництва потрібно внести, щоб скоротити рівень інфляції на один відсотковий пункт. Ці втрати виражаються в зниженні рівня життя населення, тому держава має оцінити величину очікуваних втрат через високу інфляцію.

Політика регулювання цін і доходів означає, що уряд або заморожує ціни й номінальні доходи, або обмежує збільшення грошової заробітної плати збільшенням середньої (у країні) продуктивності праці, а підвищення цін обмежує підвищенням витрат на заробітну плату. Політика регулювання цін і доходів включала в себе такі компоненти: обмеження заробітної плати й цін; податкове регулювання доходів; посилення ринкового механізму. Однак ця політика не виправдалася, тому більшість країн із ринковою економікою не використовуює її.

Вибір конкретних заходів боротьби з інфляцією зумовлений характером інфляції, який для кожної країни має специфічні особливості та глибину. Залежно від характеру інфляції визначають й комплекс боротьби з нею.

Засоби боротьби з інфляцією можуть бути прямими й непрямими. Найчастіше проявляється така закономірність: чим більш кризовою стає ситуація, тим більш актуальними є прямі засоби

впливу уряду й центрального банку на економіку і грошову масу як її складову.

1 Непрямі засоби передбачають:

- 1) регулювання загальної маси грошей шляхом управління ними центральним банком;
- 2) регулювання позикового й облікового процесу комерційних банків через управління ними центральним банком;
- 3) обов'язкові резерви комерційних банків;
- 4) операції центрального банку на відкритому ринку цінних паперів.
- 5) регулювання відсоткових ставок комерційних банків через управління ними центральним банком.

Непрямі засоби не можуть працювати в нашій економіці на повну потужність з причини її недостатньої ринковості. Повноцінний ринок цінних паперів, у тому числі ринок державних зобов'язань, у нас відсутній, відповідно, центральний банк не може впливати на грошову масу через купівлю-продаж цінних паперів.

2 Прямі засоби регулювання купівельної спроможності грошової одиниці, тобто боротьби з інфляцією, включають:

- 1) пряме й безпосереднє регулювання державою кредитів, а отже — грошової маси;
- 2) державне регулювання цін;
- 3) державне (за узгодженням із профспілками) регулювання заробітної плати;
- 4) державне регулювання зовнішньої торгівлі, операцій з іноземним капіталом і валютного курсу.

Практика прямого регулювання грошової маси дуже поширена на Заході. США в 60–70-х рр. неодноразово заморожували ціни на численні товари. Півтора десятиліття після Другої світової війни знадобилося країнам західної Європи, щоб розпочати лібералізацію цін, та й то неповну. Франція повністю лібералізувала ціни на внутрішньому ринку лише в 1986 р. Ф. Рузвельт виводив США з найглибшої кризи 30-х рр. шляхом жорсткого державного регулювання економіки. У більшості країн існували спеціальні закони, які обмежували прибуток від торговельного посередництва.

Інфляції та економічних криз не unikнула жодна країна. Навіть найважчі кризи завершувалися, як правило, оновленням економіки та її підйомом. Тому більшість дослідників розглядають кризу як переламний момент в науково-технічному, соціальному,

політичному й економічному розвитку. Історичні ситуації не повторюються цілком однаково, тому навіть власний досвід в умовах сьогодення вимагає переосмислення. Засоби, що допомогли іншим країнам вийти з кризи й подолати інфляцію, мабуть, слід застосовувати, ураховуючи конкретну ситуацію.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Упишіть номер визначення кожного терміна.

№	Термін	Визначення
	Інфляція пропозиції	1. Перехід від адміністративного ціноутворення до ринкового
	Гіперінфляція	2. Рівень інфляції, що відповідає прогнозованому для цього періоду
	Галопуюча інфляція	3. Зростання загального рівня цін, спричинене надлишковими сукупними видатками
	Інфляція попиту	4. Стале зростання загального рівня цін, що супроводжується зниженням купівельної спроможності грошей
	Збалансована інфляція	5. Зростання загального рівня цін з року в рік приблизно однаковим темпом
	Передбачувана інфляція	6. Зростання загального рівня цін, зумовлене зростанням витрат на одиницю продукції
	Помірна інфляція	7. Зниження темпів інфляції шляхом відповідної макроекономічної політики
	Інфляція	8. Зростання загального рівня цін, унаслідок якого відносні ціни не змінюються
	Антиінфляційна стратегія	9. Зниження загального рівня цін
	Лібералізація цін	10. Сукупність заходів монетарної політики, упорядкування державних фінансів, раціоналізація структури національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності, що спрямовані на недопущення галопуючої інфляції в майбутньому
	Дезінфляція	11. Інфляція, рівень якої вимірюють однозначними числами

Відповідь: 6, 5, 12, 3, 8, 2, 11, 4, 10, 1, 7, 9.

2 Розв'яжіть тестові завдання.

1. Антиінфляційна стратегія не передбачає:
 - а) ефективної монетарної політики;
 - б) упорядкування державних фінансів;
 - в) раціоналізацію структури національної економіки;
 - г) періодичного заморожування цін і заробітної плати.
2. Основа антиінфляційної програми в Україні в 90-х рр.:
 - а) заморожування цін і заробітної плати;
 - б) припинення імпорту енергоносіїв;
 - в) приборкання інфляційних очікувань;
 - г) індексація номінальних змінних.
3. Гіперінфляцію не характеризують такі події:
 - а) ціни зростають на тисячі, десятки тисяч, навіть мільйони відсотків за рік;
 - б) усі прагнуть застрахуватися речами й позбутися грошей;
 - в) вартість життя зростає, тому наймані працівники вимагають вищої номінальної заробітної плати, що спричиняє нове підвищення цін;
 - г) фірми посилено вкладають кошти в інвестиційні товари, унаслідок чого обсяг національного виробництва різко збільшується і виходить за межі природного.
4. Згідно з монетаристською концепцією, єдиною причиною інфляції є:
 - а) структурні особливості національної економіки;
 - б) спіраль «зарплата — ціни», що виникає за значного зростання номінальної зарплати;
 - в) надмірний темп приросту грошової маси порівняно з темпами зростання ВВП;
 - г) підвищення відсоткових ставок;
5. Непередбачена незбалансована інфляція супроводжується:
 - а) збереження рівня доходів;
 - б) зниженням реальної вартості заощаджень;
 - в) збереженням рівня ефективності національної економіки;
 - г) зниженням видатків всіх суб'єктів.
6. Джерелом інфляції пропозиції є:
 - а) збільшення видатків на споживання;
 - б) збільшення інвестиційних видатків;
 - в) зростання витрат на одиницю продукції;
 - г) збільшення сукупних видатків;

Відповідь: 1 — г; 2 — в; 3 — г; 4 — в; 5 — б; 6 — в.

3 Розв'яжіть задачі.**Задача 1**

У таблиці наведено певні економічні параметри країни за три роки.

Рік	Грошова маса, млн грн	Швидкість обігу грошей, кількість оборотів за рік	Індекс цін, %
1	1000	6,0	100
2	1200	6,2	110
3	1500	6,5	130

Якою була динаміка номінального й реального валового внутрішнього продукту:

- а) у другому році порівняно з першим;
- б) у третьому році порівняно з другим?

Відповідь: у першому році номінальний і реальний ВВП збігаються й дорівнюють 6 млрд грн. $(1000 \cdot 6,0)$.

У другому році номінальний ВВП країни становить 7,440 млрд грн, а реальний ВВП — 6,763 млрд грн $\left(\frac{7440}{1,1} = 6743\right)$.

Темп приросту номінального ВВП країни в другому році порівняно з першим становить 124% $\left(\frac{7440}{6000} \cdot 100\%\right)$. Темп зростання реального ВВП у другому році дорівнює 113%.

У третьому році номінальний ВВП країни становить 9,750 млрд грн, а реальний ВВП — 7,500 млрд грн.

Темп зростання номінального ВВП у третьому році порівняно з другим становить 131%, а темп зростання реального ВВП — 110,9%.

VII. Підсумок уроку**VIII. Домашнє завдання**

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Підібрати статистичні дані щодо інфляції в Україні. Результати оформити у вигляді таблиці. Зробити висновки.

УРОК 53

Практична робота 5. Аналіз зв'язку між рівнем інфляції й рівнем безробіття в Україні та інших країнах

Мета уроку: виконати розрахунки та виявити зв'язок між найважливішими макроекономічними показниками — рівнем інфляції та рівнем безробіття; побудувати графік кривої Філіпса; проаналізувати види й типи інфляції в економіках України та інших країн світу в різні роки; розробити інформаційне «гроно» — темпи інфляції в країнах світу; розробити асоціативне «гроно» — види інфляції.

Основні поняття: інфляція, безробіття, крива Філіпса, темпи інфляції, темпи приросту ВВП, рівень інфляції.

Тип уроку: формування і закріплення вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

- Для проведення практичних занять учні об'єднуються в команди.
- Дані, наведені в таблицях і на графіку, матимуть значення вихідних, на базі яких і проводиться заняття та будуть проведені розрахунки, побудовані графіки, таблиці та «гроно» в зошитах.

II. Практична робота**Завдання 1**

Підготуйтеся для проведення гри «Аналіз визначення понять».

Учні об'єднуються у дві-три команди, які дають одна одній завдання з визначення понять із вивченої теми. Аналізуються: якість визначення понять; логічні помилки; помилки в судженнях; помилки у висновках; помилки в доказах; вибір аргументів для доказу, формулювання головної тези та спосіб доведення.

Завдання 2

Розробіть інформаційне «гроно» по країнах світу згідно з даними, наведеними в таблиці.

Завдання 3

Потрібно якомога найточніше поставити діагноз, якого виду інфляцію і кризу переживали країни, згідно з даними, наведеними в таблиці, та розробити відповідні антиінфляційні заходи.

У 50–60-х рр. інфляція відбувалася в більшості країн помірними темпами. А в 70-х рр. вона почала виходити з-під контролю, перетворюючись на «ворога суспільства номер один». Особливої гостроти інфляція набула в другій половині 70-х рр. Так, середньорічний темп приросту роздрібних цін становив:

Показники інфляції в розвинених країнах

Країна	Інфляція по періодах, %		
	1956–1965 рр.	1966–191974 рр.	1975–1980 рр.
США	1,7	5,1	9,3
Велика Британія	3,1	7,1	15,8
Італія	3,4	6,0	17,9
Франція	5,0	5,9	19,9

Наприкінці 80-х рр. темпи зростання цін знизилися і становили близько 4% на рік, що відповідає моделі помірної інфляції. Це можна пояснити низкою причин, головними серед яких є зниження світових цін на нафту, посилення цінової конкуренції, насамперед у міжнародному масштабі, підвищення продуктивності праці, стримування зростання заробітної плати.

Щорічний приріст ВВП та інфляції, вартості одиниці трудових витрат і кількості безробітних в промислових розвинених країнах, % до попереднього року

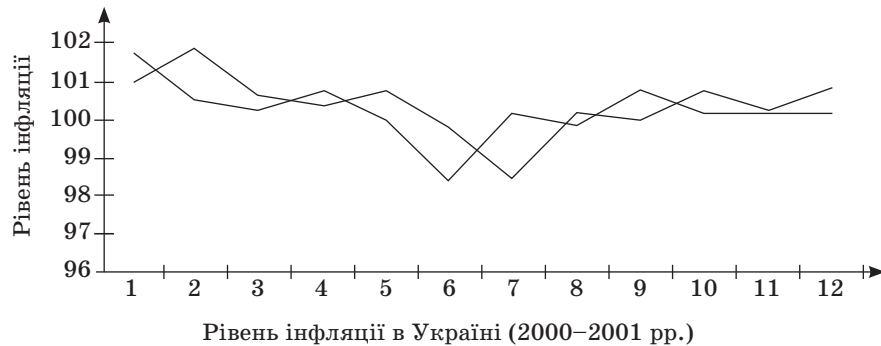
Країна	Темпи інфляції за дефлятором ВВП по роках		Темпи приросту ВВП в постійних цінах по роках		Вартість одиниці трудових витрат по роках		Кількість безробітних, частка до числа працездатних, %	
	1999	2000	1999	2000	1999	2000	1999	2000
США	1,0	1,4	4,2	4,4	-1,4	-0,1	4,0	4,2
Японія	-0,9	-0,8	0,3	0,9	-3,5	-1,9	4,7	4,7
ЄС, у тому числі:	1,6	1,7	2,3	3,2	0,5	1,0	8,9	8,4
Німеччина	1,0	1,1	1,4	3,1	-0,1	1,2	9,0	8,6
Франція	0,3	0,8	3,2	3,2	-0,8	-0,9	11,0	10,2
Італія	1,5	1,9	1,5	2,9	0,1	0,4	11,4	11,0
Велика Британія	2,7	2,8	2,3	3,0	0,4	2,3	4,4	3,7
Канада	1,7	2,1	4,5	4,7	-3,6	0,7	7,6	6,7

Завдання 4

Використовуючи закон Оукена і криву Філіпса, виведіть залежність зміни темпів зростання доходів і темпів зростання інфляції.

Завдання 5

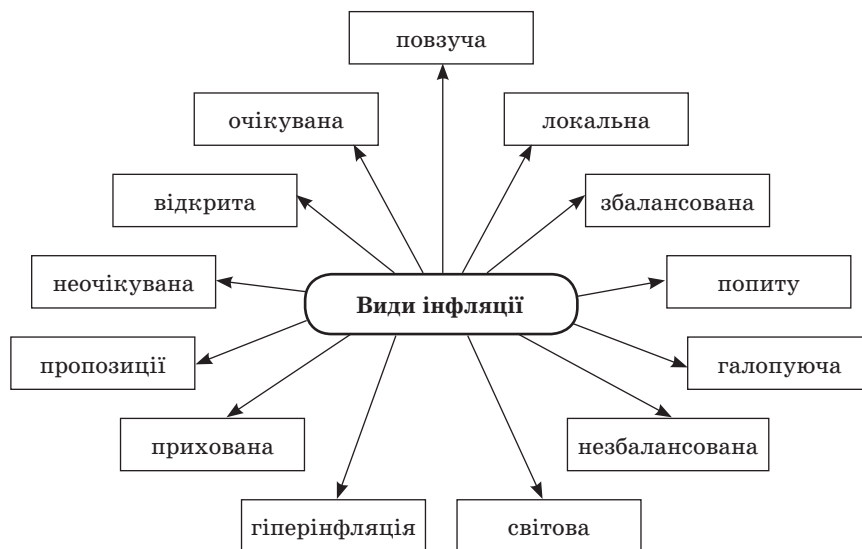
Обчисліть рівень інфляції в Україні за 2000–2001 рр. згідно з даними, наведеними на рисунку.

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

- 1 Опрацювати теоретичний матеріал.
- 2 Розробити асоціативне «гроно» — види інфляції.

Приклад

Завдання: скласти гроно до теми «Інфляція».

УРОК 54**Зв'язок інфляції та безробіття. Модель кривої Філіпса. Перевірна робота**

Мета уроку: з'ясувати зв'язок інфляції та безробіття; розкрити сутність формування кривої Філіпса, яка дає концептуальні орієнтири щодо варіантів вибору економічної політики держави; визначити особливості розрахунків макроекономічних показників; розвивати логічне економічне мислення учнів.

Основні поняття: інфляція, безробіття, модель кривої Філіпса.

Тип уроку: закріплення та застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання****III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів**

Чому, на вашу думку безробіття та інфляція є основними проявами нестабільності економіки? *(Важливими проявами макроекономічної нестабільності, найгострішим соціальним лихом сучасної економіки є високий рівень безробіття й високі темпи інфляції. Деякі західні аналітики для оцінювання стану економіки або успішності економічної політики використовують так званий «індекс злиденності», що являє собою суму рівнів безробіття та інфляції. Тому не випадково значні зусилля вчених — теоретиків і практиків господарювання, політиків та урядовців спрямовані на подолання негативних соціально-економічних наслідків безробіття та інфляції, знаходження і запровадження методів регулювання економіки, спрямованих на підвищення зайнятості та стабілізацію цін.)*

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Особливе місце в системі функціонування працівників посідає безробіття. Чимало представників різних напрямів економічної думки вважають безробіття центральною проблемою сучасного суспільства. Воно є невід'ємним атрибутом ринкової економіки. На сьогодні, за даними ООН, близько 800 млн осіб, тобто практично кожна третя працездатна людина у світі, не має роботи взагалі або має випадковий чи сезонний зарібок. Чим нижчий рівень соціально-економічного розвитку країни, тим вищим є рівень безробіття, і навпаки. Для суспільства небезпечним є не власне

безробіття, а відсутність механізму його регулювання, надійного захисту безробітних.

V. Вивчення нового матеріалу

Практикою і теоретичними дослідженнями доведено взаємозв'язок інфляції та безробіття. Кількісна теорія інфляції ґрунтується на головних положеннях кількісної теорії грошей, до яких належать такі основні елементи.

- ◆ Рівняння кількісної теорії грошей:

$$MV = PQ,$$

де M — кількість грошей в обігу;

V — швидкість обігу грошової одиниці;

P — ціна угоди або товару;

Q — кількість товарів.

- ◆ Кількість виробленої продукції та угод визначається витратами факторів виробництва й виробничою функцією.
- ◆ Вартісний обсяг виробництва в номінальному вираженні (PQ) визначається пропозицією грошей.
- ◆ Рівень цін P являє собою відношення вартісного обсягу виробництва (MV) до кількості виробленої продукції Q .

Вагомий внесок у теоретичне осмислення взаємодії двох найбільш деструктивних факторів макроекономічної нестабільності зробив англійський економіст кейнсіанського напрямку А. Філіпс.

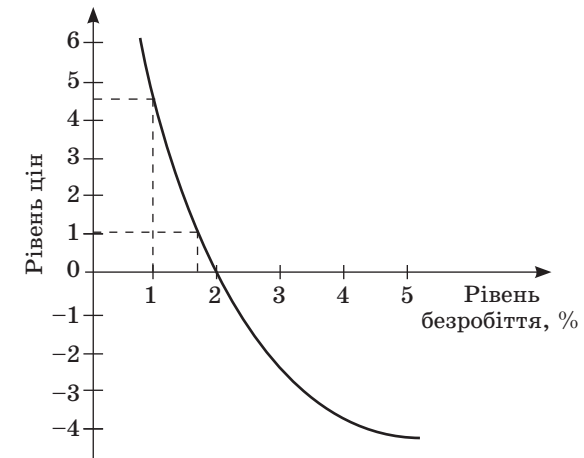
► Додаткова інформація до уроку

Олбан Вільям Філіпс (англ. Alban William Phillips, 1914, Нова Зеландія) — англійський економіст, першовідкривач «кривої Філіпса» (1958). Отримав освіту в Лондонській школі економіки. У 1949 р. винайшов гідравлічний комп'ютер *MONIAC* (*Monetary National Income Automatic Computer*). Нагороджений орденом Британської імперії (1946). Основні твори «Динамічні моделі в економічній науці» (*Dynamic models in economics*, 1953); «Зайнятість, інфляція та економічне зростання: інавгураційна лекція» (*Employment, inflation and growth: an inaugural lecture*, 1962).

Уважно вивчивши дані з безробіття й номінальної заробітної плати у Великій Британії за 1861–1957 рр., він виявив нелінійну залежність між динамікою номінальної заробітної плати і рівнем безробіття. Якщо припустити, що існує однакове співвідношення між темпами змін заробітної плати і цін, то модель Філіпса

можна перетворити на співвідношення між безробіттям і темпами зміни рівня цін як важливого параметра інфляції.

Крива Філіпса графічно зображує вибір між інфляцією та безробіттям і вказує на зворотно пропорційну залежність динаміки їх показників: чим вищий рівень безробіття, тим менший приріст номінальної заробітної плати, і навпаки.

Крива Філіпса

На рисунку P_1 , P_2 — темпи зростання цін; U — рівень безробіття.

Крива Філіпса дає концептуальні орієнтири щодо варіантів вибору економічної політики: або достатньо висока зайнятість із максимальним економічним зростанням, проте за умов швидкого підвищення цін, або достатньо стабільні ціни, однак за умов значного безробіття.

Тривалі роки крива Філіпса була основою соціально-економічного регулювання в країнах розвинутої ринкової економіки. Багато які із західних економістів і сьогодні ґрунтуються на тому, що існують односпрямований рух змін у заробітній платі й цінах, а також різноспрямованість між цими величинами та безробіттям.

Однак події 70-х — початку 80-х рр. суперечили ідеї альтернативного зв'язку «рівень інфляції — рівень безробіття», відбитий у кривій Філіпса. Наразі, насамперед в економіці США, виникло явище стагфляції — інфляції, що супроводжується стагнацією виробництва і високим рівнем безробіття в країні, одночасним підвищенням рівня цін і рівня безробіття. Це викликало критику обґрунтованості кривої Філіпса як надійного регулятора в економіці.

Сучасна теорія інфляції ґрунтується на концепції природного рівня безробіття — неокласичному економічному напрямі. Природний рівень безробіття — це найнижчий підтримуваний рівень, який може існувати в країні без ризику зростання інфляції. Це такий рівень недовикористання ресурсів, за якого ринки праці й товарів збалансовані. За теорією природного рівня, не існує перманентного вибору між безробіттям та інфляцією, а довгострокова крива Філіпса є вертикальною.

Аналіз сучасних тенденцій в економіці західних країн доводить дієвість головної залежності моделі Філіпса: ослаблення інфляційного процесу супроводжується зростанням безробіття. Це свідчить про складність, різноманітність способів реалізації та форм прояву глибинних соціально-економічних закономірностей. З численних альтернативних можливостей слід відшукати таке поєднання темпу інфляції й рівня безробіття, за якого сукупний негативний ефект безробіття та інфляції був би мінімальним.

Наразі для пояснення взаємозв'язку між інфляцією та безробіттям в довгостроковому періоді використовується теорія природного рівня безробіття, запропонована в 1967 р. американським економістом М. Фрідменом. Відповідно до неї підтримувати помірні темпи інфляції впродовж тривалого періоду можна лише за природного рівня безробіття, який сьогодні в економічно розвинених державах становить близько 7% робочої сили. Ця теорія на початку 80-х рр. XX ст. була застосована в США й Великій Британії, що привело до зниження темпів інфляції в цих країнах.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Економічний диктант

1. Що характеризує крива Філіпса? Які залежності вона відбиває?
2. Як представлена крива Філіпса за статичних, раціональних, адаптивних очікувань?
3. Чим характеризується механізм розвитку інфляції?
4. У чому полягає суть концепції інфляції пропозиції і попиту?

2 Розв'яжіть тестові завдання.

1. Крива Філіпса характеризує:
 - а) тісний зворотний зв'язок між щорічними відсотковими вимірюваннями номінальної заробітної плати й часткою безробітних;

- б) взаємозв'язок між темпами інфляції й темпами економічного зростання;
 - в) пряму залежність між змінами інфляційних очікувань і темпом зростання наявного доходу;
 - г) залежність між ВВП і рівнем інфляції.
2. Інфляцію попиту зумовлюють такі фактори:
 - а) дефіцитом державного бюджету та зростанням внутрішнього боргу;
 - б) кредитна експансія банків;
 - в) зростання заробітної плати;
 - г) збільшення попиту на промислові товари.
 3. Крива Філіпса відбиває залежність рівня інфляції:
 - а) від очікуваної інфляції;
 - б) відхилення норми фактичного безробіття від природного рівня;
 - в) змін рівня доходу в умовах повної зайнятості;
 - г) від ВВП.
 4. Із запропонованих нижче процесів виберіть ті, що стосуються:
 - 1) інфляції;
 - 2) дезінфляції;
 - 3) стагфляції:
 - а) постійне підвищення рівня цін;
 - б) збільшення безробіття;
 - в) падіння виробництва;
 - г) темпи падіння загального рівня цін;
 - д) стійке знецінення грошей;
 - е) систематичне зниження купівельної спроможності.

Відповіді: 1. а; 2. в; 3. б; 4. 1) — а; е; д; 2) — г; 3) — а; б; в.

►► Перевірка знань і вмінь учнів

Варіант I

1 Дайте відповідь на теоретичне запитання.

Які засоби подолання структурного безробіття вам відомі?

2 Виберіть правильну відповідь.

1. Якщо людина втратила роботу у зв'язку зі зниженням попиту на її професію, виникає безробіття:
 - а) структурне;
 - б) фрикційне;

- в) природне;
г) циклічне.
2. Якщо людина звільнилася з роботи за власним бажанням, то виникає безробіття:
- а) структурне;
б) фрикційне;
в) природне;
г) циклічне.
3. Робоча сила, або економічно активне населення, складається:
- а) з двох груп населення — зайнятих і безробітних;
б) з трьох груп — зайнятих, безробітних і незайнятих;
в) лише із зайнятих;
г) із зайнятих за вирахуванням безробітних.

Відповідь: 1 — а; 2 — б; 3 — а.

3 Розв'яжіть задачу.

Використайте наведені дані для того, щоб розрахувати:

- а) величину робочої сили;
б) рівень безробіття.

Усе населення становить 500 осіб, у тому числі:

- ♦ діти віком до 16 років та особи, які перебувають у психіатричних лікарнях і виправних закладах, — 120 осіб;
- ♦ доросле населення, яке вибуло зі складу робочої сили, — 150 осіб;
- ♦ безробітні — 23 особи;
- ♦ особи, які зайняті неповний робочий день і шукають роботу, — 10 осіб.

Розв'язання

Чисельність осіб поза робочою силою:

$$120 + 150 = 270 \text{ (осіб).}$$

Робоча сила:

$$500 - 270 = 230 \text{ (осіб).}$$

Рівень безробіття:

$$U = \frac{23}{230} \cdot 100\% = 10\%.$$

Варіант II

1 Дайте відповідь на теоретичне запитання.

Які головні методи боротьби з інфляцією використовують в Україні?

2 Виберіть правильну відповідь.

1. Якщо людина втратила роботу через спад в економіці, то виникає безробіття:
- а) структурне;
б) фрикційне;
в) природне;
г) циклічне.
2. Інновації призвели до скорочення працівників, зайнятих ручною працею. Безробіття, що виникло внаслідок цього, належить:
- а) до структурного;
б) фрикційного;
в) природного;
г) циклічного.
3. Рівень безробіття визначають як:
- а) відношення числа безробітних до числа працездатного населення;
б) відношення числа безробітних до числа робочої сили;
в) відношення числа безробітних до числа зайнятих;
г) відношення числа зайнятих до числа робочої сили.
- Відповідь: 1 — г; 2 — а; 3 — б.

3 Розв'яжіть задачу.

Обчисліть тривалість безробіття на одну особу за умови, що безробітних — семеро, при цьому троє з них не працювали 3 місяці, двоє — 7 місяців, а решта не працювали 9 місяців.

Розв'язання

Підрахуємо, скільки місяців не працювали 7 робітників разом:

$$3 \cdot 3 + 2 \cdot 7 + 2 \cdot 9 = 41 \text{ (міс.).}$$

Тривалість безробіття на одну особу становить:

$$\frac{41}{7} = 5,86 \text{ (міс.).}$$

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Підібрати цитати про роль державного втручання в економіку.

УРОК 55

Невдачі (обмеження) ринку як причина державного регулювання економіки

Мета уроку: розглянути головні типи економічних систем; розкрити сутність ринкового і планово-державного механізмів; з'ясувати чинники, що зумовлюють необхідність державного регулювання економіки; навчитись пояснювати обмеження ринку й аналізувати головні недоліки та переваги ринкового й планово-державного механізмів.

Основні поняття: типи економічних систем, ринковий механізм, державне регулювання економіки.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Цитата уроку:

Щоб справи йшли добре, потрібен вітер — зацікавленість, приватна ініціатива...

Кермо — державне регулювання.

В. Леонтьєв

► Економічний диктант

Чи правильні нижченаведені твердження:

1. Чи має вади ринкова економіка?
2. Чи є загрозою економічній безпеці країни зростання дефіциту бюджету?
3. Чи зростає з розвитком суспільства схильність до заощаджень?
4. Чи існує межа ефективності державного регулювання економіки?
5. Чи має ціну державне регулювання економіки?
6. Чи є зростання диференціації доходів населення України загрозою для її економічної безпеки?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Сучасна змішана економіка регулюється переважно через ринкові регулятори. Ринковий механізм об'єднує виробників і споживачів у єдину економічну систему, підпорядковує виробництво суспільним потребам у формі платоспроможного попиту. Ринок сприяє ефективному розподілу ресурсів. Це означає, що він спрямовує ресурси на виробництво тих товарів, які найбільше потрібні

суспільству, спонукає підприємців застосовувати найбільш ефективні комбінації використання обмежених ресурсів, сприяє розробці та впровадженню нових, найбільш ефективних технологій. Зрештою, ринок виконує важливу селективну функцію серед товаровиробників, завдяки чому з товарного виробництва вибувають ті господарські суб'єкти, результати діяльності яких не відповідають умовам ринкової конкуренції.

Утім, ринок не є ідеальною формою організації суспільного виробництва. Як суб'єкт макроекономічного регулювання він має певні обмеження.

Багатомісячна практика переконливо довела, що без державного втручання в господарське життя суспільства ефективне функціонування ринкового господарства неможливе. Ступінь цього втручання є різним залежно від зрілості економічної системи, але загальний напрям очевидний: в індустріальній та постіндустріальній економіці роль держави зростає.

V. Вивчення нового матеріалу

Що таке економічна система? Пригадайте типи економічних систем. Яким чином відбувається регулювання кожної із них? *(Виокремлюють такі головні типи економічних систем, тобто особливим чином упорядкованих, скоординованих систем зв'язку між суб'єктами національної економіки: традиційний (натуральне господарство); ринковий; адміністративно-командний; змішаний. Кожен із зазначених типів має свій механізм регулювання, тобто спосіб упорядкування діяльності, налагодження правильної взаємодії частин системи. Так, регулятором ринкової економіки є ринковий механізм, адміністративно-командної системи — планово-державний, а економічної системи змішаного типу — змішана система регулювання.)*

Ринковий механізм — це спосіб організації та функціонування відносин між суб'єктами господарювання, що базується на принципах попиту і пропозиції, вільного ціноутворення, конкуренції. Планово-державний механізм (адміністративно-командна система управління) — централізоване, тотальне державне управління соціально-економічним розвитком країни на основі директивного плану.

Зазначені механізми мають переваги й недоліки. Тому виникла необхідність у змішаній системі управління економікою, що базується на плюралізмі (різноманітності) форм власності й органічно поєднує переваги ринкових і державних регуляторів.

► Ринковий механізм

Переваги	Недоліки
Є автоматичним регулятором економіки (сприяє розподілу ресурсів у галузях і сферах)	Нездатний забезпечити конкурентне середовище
Забезпечує збалансованість платоспроможного попиту і пропозиції	Зумовлює безробіття
Оперативно реагує на зміну потреб (кон'юнктуру) і сприяє їх задоволенню	Спричиняє значну диференціацію населення за доходами
Стимулює підприємницьку активність, постійний пошук	Має руйнівну дію на навколишнє середовище
Сприяє підвищенню ефективності господарювання (скороченню витрат і поліпшенню якості продукції)	Не забезпечує задоволення соціально-економічних потреб суспільства (наукових, освітніх, культурних тощо)

Яка інституціональна структура, крім держави, може стати надстихійною силою ринку і протистояти наростанню кризового процесу? Існує чимало ситуацій, коли ринок демонструє свою неспроможність. Неспроможність («провали», «невдачі», «вади») ринку — це ситуація, за якої ринок не в змозі координувати процеси економічного вибору так, щоб забезпечити ефективне використання ресурсів. Неспроможність конкурентних ринків пояснюється чотирма головними причинами: ринковою владою, неповною (асиметричною) інформацією, зовнішніми ефектами, суспільними благами. Тому дуже важливою є роль держави в забезпеченні умов для конкуренції й запобігання ситуації, коли одна фірма або невелика група фірм практично контролюють певні ринки.

Певні обмеження ринку можна об'єднати так:

- ♦ відсутність досконалого механізму ринку, який був би здатен протистояти такому явищу, як економічна нестабільність, що проявляється через затяжний спад виробництва, надмірне безробіття, високий рівень інфляції тощо;
- ♦ здатність ринку реагувати лише на індивідуальні потреби людей, що фінансуються окремими суб'єктами згідно з їхньою індивідуальною платоспроможністю. Тому ринок не має механізмів, здатних забезпечувати людей суспільними благами, тобто товарами й послугами колективного споживання, потреба в яких не залежить від індивідуальної платоспроможності. До

таких належать послуги державного управління, національної армії, міліції, охорони здоров'я, освіти, науки, культури тощо;

- ♦ відсутність досконалої конкуренції на сучасному ринку, оскільки на ринкові відносини чималий вплив можуть чинити монополні утворення. Впливаючи на обсяги виробництва і ціни, вони обмежують ефективність ринкової конкуренції і створюють умови для такого розподілу ресурсів, який враховує не суспільні, а власні інтереси цих утворень. Ринковий механізм не має надійного імунітету, здатного протистояти монополізму;
- ♦ взаємодія людей через ринковий механізм створює негативні побічні наслідки, так звані зовнішні ефекти, які не враховуються в процесі ринкових відносин. До них належать надмірна нерівність доходів, нерівномірний розвиток окремих регіонів, порушення екологічних умов життя населення, відхилення від стандартів якості споживчих товарів тощо.

Перелічені вище обмеження ринку можуть бути компенсовані лише за допомогою державного втручання в економіку.

► Планово-державний механізм

Переваги	Недоліки
Концентрує ресурси та зусилля за-для розв'язання певної проблеми і створення можливостей швидкого її розв'язання	Зумовлює монополізм держави, диктат виробника
Забезпечує швидкі структурні зрушення	Виключає приватну ініціативу
Здатний успішно виконувати прості завдання	Підриває (знищує) стимули до праці
Надає можливість підтримувати й розвивати некомерційний сектор	Не стимулює НТП та інновації в економіці
Гарантує певний соціальний захист населення (зайнятість, мінімальний рівень доходів тощо)	Закріплює низьку якість і вузький асортимент продукції
	Спричиняє постійний дефіцит товарів, незадоволений попит, приписки, тіньову економіку
	Породжує бюрократизм, волюнтаризм, хабарництво, корупцію

Переваги	Недоліки
	Неефективне, нераціональне, ресурсоемне виробництво
	Низький життєвий рівень населення

Неможливість самостійного ефективного функціонування ринкової системи в умовах сучасного індустріального суспільства зумовлює необхідність державного регулювання економіки.

► Чинники, що зумовлюють необхідність державного регулювання економіки

Група чинників	Зміст чинників
1. Чинники, пов'язані з розв'язанням проблем ринкового сектора економіки, нівелюванням негативних ефектів ринкового механізму	<ol style="list-style-type: none"> Обмеження стихійності ринкових процесів. Забезпечення ефективного сукупного попиту ринкової кон'юнктури. Забезпечення виробництва суспільних товарів, суспільних потреб. Підтримка конкуренції, відкритості ринку. Посилення конкуренції на світовому ринку
2. Чинники, що забезпечують економічну стабільність, процес розширеного відтворення	<ol style="list-style-type: none"> Створення загальних умов розвитку економіки, забезпечення економічної ефективності функціонування сукупного капіталу, необхідність визначення «правил гри» суб'єктів господарювання. Забезпечення антициклічного розвитку економіки. Стимулювання довгострокового економічного зростання ділової активності. Формування оптимальної структури народного господарства. Підтримання макроекономічної рівноваги. Забезпечення ефективного керування державним сектором економіки. Потреба в державних інвестиціях малорентабельних галузей з погляду приватного капіталу. Регулювання грошового обігу. Сприяння розвитку науки, науково-технічного прогресу

Група чинників	Зміст чинників
3. Чинники, пов'язані з розв'язанням соціальних проблем	<ol style="list-style-type: none"> Забезпечення раціонального перерозподілу прибутків. Забезпечення економічного підґрунтя соціальної стабільності, скорочення соціальної напруженості. Забезпечення більш повної зайнятості населення. Формування умов розширеного відтворення робочої сили, виявлення інтелектуальних здібностей людини (розвиток, перепідготовка кадрів тощо)

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Розв'яжіть тестові завдання

- Проблема вибору, з якою зіштовхується будь-яка економічна система:
 - як збалансувати імпорт та експорт;
 - найбільш раціонально розпорядитися обмеженими ресурсами;
 - збалансувати державний бюджет;
 - як забезпечити соціальну рівність.
- Якщо в державі використовуються всі людські й матеріальні ресурси, то більша кількість певного продукту може бути вироблена:
 - лише приватним підприємцем, а не державою;
 - лише в разі скорочення виробництва якихось інших товарів;
 - лише за загального зниження цін;
 - лише державними підприємствами.
- Країни, що не мають істотних запасів корисних копалин, усе таки стають успішними, тому що вони:
 - якнайповніше використовують міжнародний поділ праці;
 - найбільш ефективно використовують фактори виробництва — працю і капітал;
 - застосовують зберігаючі технології виробництва;
 - залучають іноземний капітал.
- З перелічених елементів виберіть той, що є найбільш важливим для ринкової економіки:
 - активна конкуренція на ринку;
 - продумане державне регулювання;

- в) ефективні профспілки;
г) приватна власність.
5. Державне регулювання економіки:
- а) породжене винятково інтересами бюрократичного державного апарату;
б) служить економічним цілям національного фінансового капіталу;
в) покликане служити зміцненню наявного устрою, адаптації його до мінливих умов шляхом постановки і розв'язання задач, що не можуть бути розв'язані ринковим механізмом;
г) спрямоване на вирішення лише соціальних проблем.
6. Постійним дефіцитом у ринковій економіці є:
- а) престижні товари;
б) інтелектуальні продукти;
в) гроші;
г) праця.
7. До головних економічних цілей суспільства не можна зарахувати:
- а) досягнення економічного зростання;
б) досягнення стабільного рівня цін;
в) забезпечення зайнятості;
г) підвищення рентабельності підприємства.
8. «Батьком» державного регулювання економіки прийнято вважати:
- а) Дж. Кейнса;
б) М. Фрідмена;
в) К. Маркса;
г) А. Сміта.
9. Поняття «держава» не включає в себе:
- а) територію;
б) владу;
в) народ;
г) релігію.
10. «Не існує більш хитрого і водночас більш надійного способу знищити існуючий громадський устрій, ніж знецінювання грошей...» (Дж. Кейнс). Автор мав на увазі:
- а) емісію грошей;
б) інфляцію;

- в) дефляцію;
г) децентралізацію випуску грошей.

Відповіді: 1 — б; 2 — б; 3 — а; 4 — а; 5 — в; 6 — в; 7 — г; 8 — а; 9 — г; 10 — г.

2 Задача

На підставі даних, наведених у таблиці, обчисліть реальний ВВП, темпи зростання і приросту реального і номінального ВВП. Визначте темпи інфляції через дефлятор ВВП.

Номінальний ВВП та індекс цін

Показник	Рік		
	2003	2004	2005
1. Номінальний ВВП, млрд грн	264,2	332,7	387,3
2. Індекс цін	1,082	1,070	1,062

Методичні рекомендації

- Реальний ВВП розраховується за допомогою коригування номінального ВВП на індекс цін (тобто шляхом перемноження номінального ВВП на темп зростання цін).
- Дефлятор ВВП фактично дорівнює відношенню номінального ВВП до реального в поточному періоді. Як базу для розрахунку рівня інфляції використовують дефлятор ВВП:

$$\pi = \frac{CPI - CPI_{-1}}{CPI_{-1}},$$

де CPI — індекс споживчих цін поточного року;
 CPI_{-1} — індекс споживчих цін торік.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Підготувати доповідь «У чому полягає заслуга Дж. М. Кейнса?».

УРОК 56

Напрями урядового регулювання економіки: коригування розподілу ресурсів, перерозподіл доходів і багатства, захист конкуренції, контроль над рівнем безробіття та інфляції

Мета уроку: засвоїти необхідність і сутність державного регулювання економіки, головні його принципи та елементи; з'ясувати головні функції держави в ринковій економіці; розкрити напрями діяльності уряду країни з регулювання економіки; розвивати економічне мислення; виховувати самостійність.

Основні поняття: методи і важелі державного регулювання економіки; перерозподіл доходу і багатства; захист конкуренції; стабілізація економіки; контроль над рівнем безробіття та інфляції.

Тип уроку: вивчення і засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

» Гра «Ринок — це ідеальна форма організації суспільства?»

Гра проводиться з метою перевірки засвоєння учнями попереднього матеріалу. Учні класу об'єднуються у дві команди. Представники кожної команди обирають керівника, який захищатиме погляди своєї команди. Перша команда повинна знайти аргументи на підтримку ринку як ідеальної форми організації економічних відносин й довести це, а друга — довести обмеження, «провали», «невдачі», «вади» ринку. Усі пропозиції записують на дошці, що поділена на дві частини. Переможцем вважається та команда, яка знайшла більше доказів і аргументів на захист своїх міркувань. Після завершення гри вчитель підбиває підсумки й оцінює роботу керівників і членів команди.

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

У господарській системі економічно розвинутого суспільства державне регулювання виступає як сила, спрямована на коригування та доповнення ринкового регулювання, а не на його ліквідацію або підміну.

Високорозвинена ринкова економіка — це оптимальне поєднання засад, притаманних товарному виробництву (конкуренція, попит і пропозиція, вільне ціноутворення), та цілеспрямованої політики державного регулювання економічних процесів. Державне регулювання доповнює ринковий механізм, що разом становить

єдину систему макроекономічного регулювання народного господарства.

Для сучасних умов характерним є переплетення ринкових методів регулювання з державними. Кожен з них має свою сферу застосування і відповідає певним інтересам суб'єктів власності та господарювання. Проте вони збігаються в тому, що і держава, і ринок приводять у відповідність частковій плановірності, характерні для окремих господарських одиниць.

У більшості індустріально розвинених країн Заходу значно посилилась економічна роль держави. Те, що держава є центральним органом політичної влади в країні, надає їй можливість використовувати норми правового примусу і розпоряджатися значними економічними ресурсами.

V. Вивчення нового матеріалу

Зростання економічної ролі держави, її втручання в процес суспільного виробництва і висока концентрація останнього модифікували традиційний механізм саморегулювання економіки й різко обмежили дію стихійних ринкових сил. Держава прийняла на себе цілу низку регулювальних функцій, особливо з питань розвитку державного сектора економіки, а також ринкової кон'юнктури.

У більшості країн ринкової економіки державі належить близько третини національного багатства. Вона перерозподіляє через бюджет половину валового національного продукту, здійснює до 20 % капіталовкладень в економіку.

Тривала практика державного втручання в економіку дала змогу виробити відповідні методи й важелі, у результаті чого економічна система стала високоефективною. Політика державного регулювання дає можливість нейтралізувати численні руйнівні процеси й небажані відхилення, які періодично переривають і деформують рух економічного циклу. Тож на сучасному етапі розвитку товарного виробництва держава об'єктивно вимушена виконувати низку функцій, спрямованих на регулювання економіки.

До головних її функцій можна зарахувати такі:

- 1) забезпечення правової бази та сприятливої соціальної атмосфери для ефективного функціонування ринкової системи. З цієї метою держава визначає правовий статус окремих форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між окремими суб'єктами ринку,

тобто встановлює «правила гри» на ринку. Спираючись на економічне законодавство, вона виконує роль арбітра в сфері господарських відносин, виявляє випадки незаконної діяльності та застосовує відповідні заходи щодо порушників;

- 2) розроблення політики соціально-економічного розвитку країни, за допомогою якої визначаються головні цілі, пріоритети та засоби розвитку економіки. Це означає, що держава розробляє стратегію соціально-економічного розвитку: визначає ресурси та передбачає певні заходи щодо її реалізації; прогнозує економічні, соціальні та міжнародні наслідки від її впровадження в життя. Державна економічна політика реалізується через економічні прогнози, плани та програми, які в умовах ринкових відносин мають орієнтувальний та рекомендаційний характер;
- 3) захист конкуренції за допомогою модифікації ринкової системи. З цією метою держава здійснює антимонопольну політику;
- 4) перерозподіл доходу і багатства. Необхідність у перерозподілі доходів зумовлюється природою ринку. Якщо первинні доходи окремих домогосподарств жорстко пов'язані з результатами їхньої індивідуальної трудової діяльності, це неминує породжує надмірні коливання в особистих доходах, а також відсутність доходів у непрацездатних членів суспільства.

Для зменшення нерівності в доходах держава здійснює їх перерозподіл у формі трансфертних платежів, одержання яких не вимагає у відповідь певних товарів і послуг. Крім цього, держава може регулювати індивідуальні доходи шляхом утручання в процеси формування первинних доходів (установлення мінімальної заробітної плати, застосування прогресивної форми оподаткування первинних доходів). Вона може впливати на реальні доходи через регулювання цін на товари й послуги першої необхідності тощо. Необхідність у перерозподілі ресурсів зумовлюється двома аспектами. Перший стосується необхідності виділення ресурсів на виробництво суспільних благ. Цю проблему розв'язує уряд. Він, з одного боку, через податки скорочує доходи й попит приватного сектора економіки на ресурси, а з іншого — використовуючи податкові надходження, перерозподіляє ресурси у виробництво суспільних благ через державну закупівлю. Другий аспект впливає з необхідності врахування зовнішніх ефектів ринку. Наприклад, ціна як регулятор розподілу ресурсів не враховує витрати суспільства, пов'язані із забрудненням

навколишнього середовища. Отже, вона є заниженою і створює надмірний попит на екологічно небезпечні товари. Це, у свою чергу, спрямовує на їхнє виробництво надмірну кількість ресурсів. За цих умов держава може скоригувати розподіл ресурсів двома шляхами:

- ◆ застосуванням спеціального екологічного законодавства, яке забороняє або обмежує рівень забруднення довкілля і примушує підприємства здійснювати додаткові витрати, що піднімає ціну до оптимального рівня;
 - ◆ введенням спеціальних податків для підприємств, які забруднюють довкілля, з метою відшкодування втрат суспільства, пов'язаних із цим забрудненням;
- 5) стабілізація економіки за допомогою державного контролю над рівнем зайнятості населення, інфляцією через коливання економічної кон'юнктури та стимулювання економічного зростання. Як уже відзначалось, ринок не завжди може самостійно протистояти економічній нестабільності, тому виникає необхідність державного вливу на економічний цикл. Стабілізаційна функція держави базується на тій обставині, що витрати приватного сектора економіки можуть бути недостатніми для досягнення повної зайнятості або надмірними. У першому випадку держава може застосувати політику стимулювання, у іншому — стримування. Головними методами виконання державою стабілізаційної функції є фіскальна та грошово-кредитна політики, за допомогою яких вона впливає на сукупний попит.

Державне втручання в економіку може бути ефективним за умов, що воно є зваженим, тобто враховує «розподіл праці» між державою і ринком. Тому теоретично і практично завжди існує проблема співвідношення між державним регулюванням економіки та ринковим саморегулюванням. Розв'язання цієї проблеми значною мірою залежить від того, як уряд розуміє сутність державного регулювання економіки.

Державне регулювання економіки — це цілеспрямована діяльність держави зі створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для найбільш ефективного функціонування ринкового механізму і мінімізації його негативних наслідків. Раціональне державне регулювання економіки не протистоїть механізму її ринкового регулювання й не підмінює його, а свідомо використовує його регульовальний потенціал, надає ринковим

регуляторам можливість більш цілеспрямовано і ефективно впливати на економічний розвиток. У результаті це має сприяти досягненню поставлених державою цілей і пріоритетів із меншими економічними і соціальними втратами.

Спираючись на ринковий механізм, держава не обмежується лише його інструментами. Разом із ними вона використовує й неринкові інструменти, які доповнюють господарський механізм, надають йому цілеспрямованого характеру. Так, державні закупівлі, податки, трансферти, грошова емісія не є інструментами ринкового механізму, але без їх використання не можуть бути розв'язані важливі питання соціально-економічного розвитку країни.

Державне регулювання економіки — це суб'єктивний фактор економіки. Його ефективність зумовлена тим, якою мірою держава в процесі виконання своїх регулювальних функцій враховує об'єктивні економічні закони, і передусім закони ринку. У цьому розумінні ринкові закони створюють об'єктивну межу для втручання держави в економіку. Інакше кажучи, ринковий механізм — це сфера державного невтручання. Навіть більше, держава має сприяти розвитку ринкового механізму, усувати штучні перешкоди на його шляху, що можуть створювати для нього підприємницькі монополії та владні структури.

Держава може втручатись у ринковий механізм лише в одному випадку — коли цей механізм ще не досяг необхідного потенціалу і тому не здатний виконувати свою позитивну роль в економіці. Показовим прикладом для цього є перехідна економіка, що перебуває в стані зміни економічних відносин, коли адміністративно-командні механізми вже не діють, а ринкові ще не працюють на повну силу. Знайти раціональне співвідношення між державним втручанням в економіку та її ринковим саморегулюванням — актуальна проблема органів державного управління.

За умов розвинутого ринку державне регулювання економіки — це втручання держави не в ринковий механізм, а в передумови та побічні наслідки його функціонування. У першому випадку держава з метою одержання необхідних зрушень в економіці має не підміняти закони ринку штучними законами, а впливати на ті умови, що забезпечують реалізацію цих законів.

Важливою передумовою, що визначає ефективність державного регулювання економіки, є врахування в регулювальних діях держави індивідуальних умов конкретної країни. Ці умови характеризуються такими показниками, як частка державного сектора

в змішаній економіці, структура економіки, досягнутий технічний рівень виробництва, місце національної економіки у світовому розподілі праці, природні, демографічні, національні та політичні умови. Урахування цих умов вимагає від кожної держави творчого підходу до визначення межі й методів свого втручання в економіку.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Побудова «грона»

Побудуйте «гроно» “Функції держави в ринковій економіці”.

2 Розв'яжіть тестові завдання.

1. Економічна функція держави, яку реалізує вимога про внесення в маркування товару штрихового коду:
 - а) досягнення макроекономічної стабільності;
 - б) антимонопольне регулювання;
 - в) соціальне забезпечення;
 - г) формування законних «правил гри».
2. Найпотужніша світова економічна криза відбулась:
 - а) у 1929–1933 рр.;
 - б) 1974–1975 рр.;
 - в) 1997–1998 рр.;
 - г) 2008–2009 рр.
3. Якщо сучасна економіка є регульованою, то чи є необхідність використовувати ринковий механізм?
 - а) Ринковий механізм у регулюванні національної економіки не потрібен;
 - б) ринковий механізм має використовуватись в органічному поєднанні з державними регуляторами;
 - в) ринковий механізм має використовуватись лише в окремих галузях народного господарства;
 - г) усі відповіді неправильні.
4. Те, від чого, на думку Дж. Кейнса, залежить ефективність регулювання державою економічних процесів:
 - а) грошова маса;
 - б) політичний устрій;
 - в) інвестиції та гранична схильність населення до споживання;
 - г) інфляція.
5. Дерегулювання економіки — це:
 - а) збільшення кількості державних органів управління;

- б) ускладнення процедури реєстрації об'єктів підприємницької діяльності;
- в) обмеження держрегулювання в діяльності підприємств;
- г) зменшення кількості приватних організацій.
6. Нормативно-правове регулювання в Україні стосується підприємств:
- а) приватного сектора;
- б) державного сектора;
- в) усіх секторів економіки;
- г) стосується лише фізичних осіб.
7. Генеральною метою державного регулювання економіки є:
- а) підтримання економічної стабільності, вирівнювання економічного циклу, забезпечення зовнішньоекономічної рівноваги;
- б) досягнення стабілізації грошового обігу, підтримання нормальної зайнятості, розвиток галузей високих технологій;
- в) підвищення національної конкуренції, удосконалення структури народного господарства, захист і поліпшення навколишнього середовища;
- г) забезпечення економічної та соціальної стабільності, зміцнення існуючого устрою, його вдосконалення й адаптація до швидкої зміни умов.

Відповіді: 1 — г; 2 — а; 3 — б; 4 — в; 5 — в; 6 — в; 7 — г.

3 Задача

У національній економіці є можливість використовувати сім інвестиційних проектів, наведених у таблиці.

Проект	Обсяг інвестицій у проект, млн грн	Щорічний дохід на 1000 інвестованих гривень
A	4	450
B	6	370
C	15	290
D	8	210
E	5	160
F	12	110
G	20	90

- а) Обчисліть доцільний обсяг інвестицій за ринкової відсоткової ставки 20 % на рік за умови, що інфляція відсутня.

- б) Обчисліть доцільний обсяг інвестицій за ринкової відсоткової ставки 20 % на рік, рівня інфляції 5 % та податку в розмірі 25 % щорічного доходу.

Відповідь: а) 43 млн грн (4+6+15+8); інвестиційні проекти E, F, G є неприбутковими, тому що витрати на капітал перевищують щорічний дохід на капітал;

- б) 10 млн грн (4+6); за цих умов прибутковими є лише проекти A і B, решта проектів неприбуткові.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Скласти в зошити ті порівняльну таблицю різних видів благ.

УРОК 57

Суспільні блага. Види суспільних благ і роль уряду в їх створенні

Мета уроку: розкрити сутність суспільного блага як блага, що споживається спільно, тобто всі споживають його разом; з'ясувати головні ознаки суспільного блага, вивчити його класифікацію та головні ознаки приватного блага; пояснити головні причини виникнення суспільного блага; розвивати економічне мислення; виховувати осядливе ставлення до ресурсів.

Основні поняття: суспільні блага, приватне благо, види суспільних благ.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Суспільні блага — це потреби, що виникають у процесі розвитку суспільства загалом, окремих його членів, соціально-економічних груп населення. Вони випробовують на собі вплив виробничих відносин соціально-економічної формації, в умовах якої складаються і розвиваються.

Суспільні блага — це те, що однаковою мірою доступно всім членам суспільства і не вимагає безпосередньої оплати. Суспільне благо визначається як благо, що споживається спільно, тобто всі споживають його разом; суспільне благо не можна поділити на окремі частини і продати або купити на ринку, як не можна й позбавити будь-кого права користуватися ним. Споживання однією людиною не зменшує кількості споживання цього блага іншими. Класичними прикладами таких благ є законодавча система, послуги у вигляді користування громадськими спорудами — дорогами, парками, маяками. Найважливішими суспільними благами є освіта, медичне обслуговування, національна оборона, національні бібліотеки та інші національні культурні заклади, такі як національні оперні й балетні колективи, національні колекції живопису й мистецтва тощо. Якщо, наприклад, користуватись громадським парком, це аж ніяк не зменшить його доступності для інших. Це відрізняє суспільні блага від більшості товарів на ринку, які називають суто приватними благами.

V. Вивчення нового матеріалу

У ринковій економіці виробництво і розподіл благ відбуваються з використанням механізму цін. Для виробників і споживачів діє принцип виключення, який означає, що певне благо отримує лише той, хто в змозі та згоден заплатити ціну, встановлену на нього. Інші економічні суб'єкти з процесу усуваються. До того ж виробляються лише ті товари, ціни яких перевищують витрати, тобто виробники намагаються уникнути неефективних виробництв. Окремі економічні суб'єкти на ринку приймають самостійні рішення (відповідно до власних уподобань і фінансових можливостей) про те, якими мають бути обсяг і структура їхньої пропозиції та їхнього попиту на різні блага. Кількість товару, яку економічний суб'єкт може отримати у своє розпорядження, залежить від його купівельної спроможності.

В умовах ринкової економіки, крім ринкових (або приватних) благ, на які існує індивідуальне право власності, є так звані «суспільні», або колективні, блага.

► Суспільні блага мають дві характерні ознаки.

Суто суспільне благо — це таке благо, яке споживається колективно всіма громадянами незалежно від того, платять люди за нього чи ні. Суто суспільне благо характеризується двома властивостями: невиключеністю та невиключеністю зі споживання.

1. Неможливість виключення певного об'єкта зі споживання (невинятковість). Благо невиняткове, якщо не може бути виключене зі сфери його споживання.

Властивість невиключеності зі споживання означає, що жодна людина не може бути не допущена до споживання блага, навіть якщо вона відмовляється за це платити. Суто суспільне благо має своєрідний позитивний зовнішній ефект: тільки-но хтось починає його споживати, воно стає доступним для всіх.

Національна оборона є яскравим прикладом цього. Якщо нація забезпечила систему оборони, усі громадяни користуються її плодами. Маяк також є прикладом невиняткових товарів.

Невиняткові товари не обов'язково загальнонаціональні за характером. Якщо облдержадміністрація проводить програму боротьби із сільськогосподарськими шкідниками, виграють усі фермери та споживачі. А якщо агент продає новий автомобіль одному споживачу, то він виключає можливість для інших осіб купити саме цей автомобіль. Отже, автомобіль є винятковим благом (як і конкурентним).

2. Властивість невиключеності в споживанні означає, що споживання суто суспільного блага однією людиною не зменшує його доступності для інших. Блага є неконкурентними, якщо за будь-якого заданого рівня виробництва граничні витрати для додаткового споживання дорівнюють нулю. Наприклад, використання маяка. Коли його вже збудовано, додаткове судно нічого не додає до його експлуатаційних витрат. Більшість благ є конкурентними в споживанні.

Деякі блага є винятковими, але неконкурентними. Наприклад, у період незначного руху переїзд через міст є неконкурентним, оскільки поява додаткової машини не впливає на швидкість інших автомобілів. Але проїзд на мосту є винятковим, оскільки власники мосту можуть заборонити користуватися ним.

Низка благ є невинятковою, але конкурентною. Повітря — невиняткове, але може бути конкурентним, якщо забруднення атмосфери однією фірмою шкідливо впливає на якість повітря і здатність інших людей користуватися ним повною мірою.

Суспільні блага, що є неконкурентними й невинятковими, дають вигоду людям за нульових граничних витрат: жодна людина не виключається з їх споживання. Класичним прикладом є національна оборона. Система оборони — невиняткова, як уже згадувалось, однак вона ще й неконкурентна, оскільки граничні витрати на забезпечення оборони одній додатковій людині дорівнюють нулю.

Суспільні блага — і конкурентні, і виняткові. Наприклад, національний парк. Частина громадськості може бути виключена з користування парком шляхом підвищення плати за вхід і право розбивати намети. Користування парком є також конкурентним (оскільки він може бути переповненим численними відвідувачами, і в'їзд у парк додаткової машини може зменшити вигоди, які отримує решта інші споживачів).

У тих випадках, коли інтереси споживачів суспільного блага однорідні й рішення приймаються одностайно, колективне надання суспільного блага збільшує надлишок споживача.

Щоб глибше зрозуміти особливості суто суспільного блага, порівнюємо його із суто приватним благом. Суто приватне благо — це таке благо, кожна одиниця якого може бути продана за окрему плату. На відміну від суто приватного блага, суто суспільне благо не може бути розподілене на одиниці споживання (його не можна випускати «дрібними» партіями) і бути проданим частинами.

Характеристиками констатації приватних благ є дві властивості: з одного боку, вони — об'єкт конкуренції споживачів (приватні блага — «конкурентні»), а з іншого — для тих споживачів, які не готові заплатити за користування ними ринкову ціну, вони недоступні (приватні блага є такими, що «вилучаються»). Більшість економічних благ є приватними. Але, крім них, існують «неконкурентні» блага й такі, що «не вилучаються». Їх називають «суспільними». Так, прослуховування радіопередачі одним власником радіоприймача не заважає слухати цю саму передачу всім іншим любителям радіо (радіотрансляція — «неконкурентна»). З іншого боку, радіостанція не має можливості заборонити комусь користуватись її послугами на тій підставі, що він не заплатив за них (радіотрансляція є такою, що «не вилучається»).

Крім суто приватних і суто суспільних благ, існують проміжні (змішані) блага, які не мають повною мірою властивостей ні приватних, ні суспільних благ.

Також існують квазісуспільні блага («квазі» — нібито) — товари і послуги, які не гуртуються на принципах виключення та неконкурентності. До них можна застосувати принцип виключення (громадські бібліотеки, профілактичне медичне обслуговування).

Сутність держави розкривається та реалізується в її взаємодії із суспільством. Заходи, яких вживає держава для впорядкування та вдосконалення суспільної, колективної та приватної

життєдіяльності людей, характеризуються поняттям «функції держави». Слово «функція» походить від лат. *functio* й означає «виконання», «обов'язок», «коло діяльності».

Оскільки механізм ринку дозволяє людям задовольняти лише ті потреби, що виражаються через індивідуальний попит, надання населенню громадських благ (товарів і послуг колективного призначення) стає важливою функцією держави в соціальній економіці.

Щодо виробництва, відтворення і надання «суспільних благ» у соціальній економіці складається ситуація, яка суттєво відрізняється від традиційних економічних відносин на ринкових засадах. «Суспільні блага» не можуть продаватись на ринках, оскільки мають специфічні властивості виробничого характеру і пропозиції або ж споживання й попиту на них. Зрозуміло, що в реальному житті навряд чи існує якесь благо, що має всі ці особливості в сукупності, а тому межа між благами індивідуального й суспільного використання досить мінлива, а іноді — ледь помітна.

Поняття «суспільного блага» досить розпливчасте. Оскільки потенційні споживачі отримують користь від суспільного товару незалежно від того, платили вони за нього чи ні, складно виявити їх споживчі вподобання та інтенсивність використання блага. Так, майже неможливо обрахувати межі інтенсивності використання парку, у якому одночасно перебуває велика кількість людей. Оскільки споживачі добровільно не платять за користування суспільним благом, виходить, що показників ринкового попиту на такі блага або не існує, або вони суттєво занижені. Тому попит на такі блага не створює доходу, достатнього, щоб покрити витрати виробництва, хоча колективна вигода від цього блага може дорівнювати відповідним економічним витратам або навіть перевищувати їх. У реальному житті — житті суспільства — надання «суспільних благ» та їх фінансування здійснюється за рахунок центрального й місцевого (регіонального) бюджетів. Цим займається спеціальний сектор у національній економіці.

Держава виконує свої функції, застосовуючи економічні й адміністративні методи. Вони взаємозалежні й водночас протилежні. Існують сфери, де застосування адміністративних методів є ефективним і не суперечить ринковому механізму.

Надані державою суспільні товари покликані задовольняти колективні потреби, що неможливо виміряти в грошовій формі, через що їх не може виробити ринок. Суспільні товари пов'язують, з одного боку, колективні потреби, а з іншого — податкову і бюджетну

політику держави. Для виробництва суспільних товарів держава здійснює оподаткування. Структура бюджетних витрат має відповідати структурі попиту на суспільні товари.

У деяких ситуаціях ринковий механізм не може автоматично забезпечити рівновагу через зовнішні ефекти, що виникають у процесах ринкового виробництва і споживання. Держава втручається в економіку і забезпечує псевдоринкову рівновагу. Через спеціальний податок вона здійснює перерозподіл прибутків на користь тих, хто несе не враховані ринком збитки.

Держава втручається в ціноутворення, щоб ціна на товари й послуги враховувала зовнішні ефекти.

Вихід держави за окреслені максимальні межі робить необхідним роздержавлення економіки. Проблема є особливо актуальною для країн, що переходять від тотального одержавлення економіки до ринку. Добре зарекомендували себе такі способи роздержавлення, як приватизація власності, лібералізація ринків, оздоровлення державного сектора, створення змішаних підприємств.

Потреби суспільства в благах генетично та історично є першопричиною людської діяльності, але водночас вони є результатом цієї діяльності. Діяльність — це спосіб існування суспільства. Так само, наприклад, як рух — спосіб існування матерії. Кожен із нас підпорядковується закону потреб у тих чи інших благах, сам не усвідомлюючи цього, тому що наші потреби будують сьогодні й майбутнє. Такі потреби створили й історію.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Створення схеми

Побудуйте в зошитах схему суспільних і приватних благ, які використовує ваша сім'я (один учень працює біля дошки).

2 Розв'яжіть тестові завдання

- Характерні ознаки суспільних благ:
 - невибірковість у споживанні;
 - розподілення на одиниці споживання;
 - недоступність для споживання;
 - виключеність зі споживання.
- Визначте, що з переліченого належить до суспільних благ:
 - приватний парк;
 - автомобіль;
 - національна бібліотека;
 - житловий будинок;

- Роль уряду країни зі створення суспільних благ:
 - зниження загального рівня цін і рівня безробіття;
 - податкове регулювання;
 - сприяння монополізму;
 - приватизація державних підприємств.
- До приватних ми можемо зарахувати блага:
 - з високою конкурентоспроможністю в споживанні;
 - з низькою конкурентоспроможністю в споживанні;
 - з низькою винятковістю;
 - з низькою вартістю.
- Скорочення загальних благ спричиняє:
 - їх висока конкурентоспроможність;
 - надмірне зростання грошової маси;
 - очікування зростання цін у майбутньому;
 - зростання експорту.

Відповіді: 1 — а; 2 — в; 3 — б; 4 — а; 5 — а.

3 Завдання

У певному населеному пункті проживає 10 тис. сімей, картопляним ділянкам яких завдано шкоди через нашествия колорадських жуків. Виникає питання: як краще з цим боротись — індивідуально чи колективно?

Заходи з боротьби можуть бути проведені кожним домогосподарством індивідуально, і на таке разове знищення шкідників на своїй ділянці необхідно 10 грн, при цьому кількість знищених шкідників становитиме 50%. Зі шкідниками можна боротися з повітря, але тоді проведення одного колективного заходу обійдеться в 5000 грн, при цьому кількість знищених шкідників становитиме 100%.

Визначте, що вигідніше — колективне чи індивідуальне надання суспільних благ.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Зобразити графічно фактори макро- й мікросередовища.

УРОК 58

Позитивні й негативні зовнішні ефекти та роль уряду в їх регулюванні

Мета уроку: ознайомити учнів з економічним змістом позитивних та негативних зовнішніх ефектів; визначити роль уряду в їх регулюванні; розкрити засоби усунення небажаних наслідків зовнішніх ефектів; навчити учнів визначати позитивні й негативні ефекти у виробництві та споживанні.

Основні поняття: позитивні й негативні зовнішні ефекти; виробництво продукції; споживання продукції.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

1. Які причини виникнення зовнішніх ефектів?
2. Який вплив можуть мати зовнішні ефекти на виробничу діяльність або споживання третіх осіб?
3. Яку роль відіграє уряд країни в регулюванні зовнішніх ефектів?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

На конкурентних ринках можуть виникати обставини, що ведуть до відхилення обсягів виробництва від рівноважних та ефективних. Унаслідок їх існування ринковий механізм нездатний подолати перешкоди на шляху до ефективного виробництва без зовнішнього втручання держави, і в цих випадках ідеться про неспроможність ринку. Неспроможність ринку пов'язана з наявністю позитивних і негативних зовнішніх ефектів (екстерналій) та існуванням суспільних благ.

V. Вивчення нового матеріалу

Ідеальний ринок, тобто цілком конкурентний, характеризується тим, що кожен із його учасників має свої витрати, а також отримує винагороду за досягнення ефективності. Невиконання умов моделі досконалої конкуренції призводить до існування так званих зовнішніх ефектів. У сучасній економічній теорії концепція зовнішніх ефектів (екстерналій) була розроблена англійським економістом А. Пігу. Розглянемо кілька видів зовнішніх ефектів та заходи, що можуть бути використані для досягнення ефективності.

Зовнішні ефекти наявні в тих випадках, коли на економічний стан суб'єктів здійснюється позитивний або негативний вплив у результаті дій інших економічних суб'єктів (без сплати за позитивний вплив або відшкодування збитків). Унаслідок такого впливу власні витрати та вигоди (які відбиваються у витратах і доходах відповідних виробників і споживачів) відрізняються від суспільних витрат і вигод (тих, що виникають у суспільстві загалом).

Зовнішні ефекти — це не відбиті в ринкових цінах товарів і послуг вигоди або витрати деяких третіх осіб, які не беруть участі в ринковій операції. Ці вигоди або витрати є «зовнішніми» відносно ринкових цін (оскільки вони не враховуються під час формування цін), за якими здійснюються операції, тобто купівля-продаж товарів і послуг на ринку.

Зовнішні ефекти можуть бути негативними, якщо яка-небудь виробнича або споживча діяльність призводить до виникнення витрат у осіб, які не мають безпосереднього відношення до цієї діяльності. Зовнішні ефекти можуть бути позитивними, якщо яка-небудь виробнича або споживча діяльність приводить до виникнення певних вигод (користі) у осіб, які не мають безпосереднього відношення до цієї діяльності.

Позитивні зовнішні ефекти — це вигода деяких третіх осіб, не відбита в ціні, за якою здійснюється ринкова операція. Наприклад, ви посадили біля свого будинку чудовий садок і найняли садівника, щоб він утримував його в належному стані. Зрозуміло, ви оплачуєте садівнику його працю. Інакше кажучи, послуга, яку надає вам садівник, має свою ринкову ціну. Проте своїм чарівним садком насолоджуєтесь не лише ви один. Ним щодня милуються всі ваші сусіди. Безумовно, їм набагато приємніше вдихати аромат троянд, ніж запах сміттєвого звалища, яке могло б бути на місці вашого саду.

Отже, крім приватної вигоди, що її отримує особа, яка оплачує утримання саду, існує ще й зовнішня вигода сусідів, тобто третіх осіб щодо ринкової операції між садівником і особою, яка найняла його на роботу. Причому, сусіди одержують вигоду (задоволення від споглядання садових троянд) абсолютно безкоштовно.

Зовнішні ефекти можуть виникати в результаті виробництва або споживання певної продукції та чинити позитивний або негативний вплив на виробничу діяльність чи споживання третіх осіб.

Також можливі ситуації одночасного зовнішнього впливу на виробників і споживачів. Наприклад, скидання підприємством

промислових стоків як побічний наслідок його діяльності призводить до негативних зовнішніх ефектів у споживчій (у вигляді завдання шкоди здоров'ю) і у виробничій (потреба в очисних спорудах для виробничих процесів інших підприємств) сферах. Негативні зовнішні ефекти є фактично додатковими суспільними витратами виробництва або споживання певного товару, які не входять до витрат підприємства, а перекладаються на третіх осіб.

У розпорядженні економічної політики є різні засоби усунення небажаних наслідків зовнішніх ефектів, використання яких сприяє тому, щоб обсяги виробництва благ з екстерналіями наблизилися до ефективних, а саме:

- ♦ установлення прав власності на ресурси й можливість вільного обміну цими правами;
- ♦ колективне або державне надання благ, яким властиві зовнішні ефекти;
- ♦ заборона або встановлення обмежень на викид речовин, які забруднюють довкілля (*адміністративне регулювання*);
- ♦ запровадження коригувальних податків і субсидій.

Мета використання всіх цих інструментів (за винятком державного надання таких благ) полягає у включенні додаткових суспільних витрат або додаткової суспільної вигоди від благ із зовнішніми ефектами до приватних (внутрішніх) витрат або, відповідно, до приватних (внутрішніх) вигод економічних суб'єктів. У цьому випадку кажуть про інтерналізацію зовнішніх ефектів.

Нааявність зовнішніх ефектів означає, що принцип «виключення» поширюється не на всі елементи витрат і вигод учасників економічних процесів, а отже, визначається чинними правами власності. Позитивні зовнішні ефекти зумовлені відсутністю прав власності, які дозволяли б виробнику блага з позитивним зовнішнім ефектом перешкодити безкоштовному споживанню цього блага. Доти, поки споживач блага може користуватися ним безкоштовно, він навряд чи добровільно відшкодуватиме витрати, пов'язані з його виробництвом. Якщо припустити, що виробництво такого блага потрібно фінансувати за рахунок добровільних внесків, то обсяги його, з народногосподарської точки зору, були б надто малими.

У випадку виробництва блага з негативним зовнішнім ефектом винуватець завданої при цьому шкоди (відповідно до чинних прав власності) не несе відповідальності за всі наслідки свого виробництва, а потерпіла особа (через відсутність у неї відповідних прав)

не може захистити себе від шкоди. Якби риболовецьке підприємство, доходи якого знижуються через забруднення озера, мало право власності на озеро, то виникненню негативного зовнішнього ефекту можна було б запобігти.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

Проаналізувати кілька прикладів позитивних і негативних ефектів у виробництві та споживанні й заповнити таблицю.

Позитивні й негативні ефекти у виробництві та споживанні

Сфера виникнення зовнішнього ефекту	Вплив	Сфера впливу зовнішнього ефекту	
		виробництво	споживання
Виробництво	Негативний		
	Позитивний		
Споживання	Негативний		
	Позитивний		

Випадок 1. Завод скидає в озеро стічні води, що погіршує умови розведення в ньому риби. Унаслідок цього вилов риби та доходи риболовецької артілі на березі озера зменшуються, збитки рибалок не відшкодовуються.

Випадок 2. В одному з центральних районів міста розташоване ливарне виробництво. Значна частина викидів ливарного виробництва поширюється на суміжні житлові квартали й завдає шкоди здоров'ю його мешканців. Завдана мешканцям міста шкода не компенсується.

Випадок 3. Результати фундаментальних наукових досліджень, згідно з чинним законодавством, не підлягають патентуванню, отже, на ці знання не існує прав власності й вони можуть бути використані будь-яким підприємцем без відшкодування витрат на проведення фундаментальних наукових досліджень.

Випадок 4. Підприємство комунального господарства, яке здійснює озеленення міста й доглядає його парки та сквери, корисне для мешканців цього міста. Туристи, які приїжджають до міста, також можуть безкоштовно користуватися результатами праці підприємства.

Випадок 5. Власники приміських дач зливають побутові відходи (без очищення) у річку, тому нижче за течією підприємці змушені були ліквідувати рибоконсервний завод і його власники не отримали відповідної компенсації.

Випадок 6. Мешканець одного з багатоквартирних будинків вигулює свого собаку на дитячому майданчику. Унаслідок цього дітлахи не можуть гратись у піску.

Випадок 7. Один з мешканців міста має хоббі — розведення квітів під вікнами свого будинку. Це сприяє зростанню доходів бджоляра, вулики якого встановлені неподалік. Бджоляр при цьому не бере участі у витратах аматора-квітникаря.

Випадок 8. Господар однієї з квартир регулярно прибирає сходові майданчики в під'їзді будинку (виключно за власний рахунок та у свій вільний час). Чистим під'їздом користуються всі його мешканці та їхні гості.

Відповідь:

Сфера виникнення зовнішнього ефекту	Вплив	Сфера впливу зовнішнього ефекту	
		виробництво	споживання
Виробництво	Негативний	Випадок 1	Випадок 2
	Позитивний	Випадок 3	Випадок 4
Споживання	Негативний	Випадок 5	Випадок 6
	Позитивний	Випадок 7	Випадок 8

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Скласти кросворд «Основні економічні суб'єкти».

УРОК 59

Уряд у системі економічного кругообігу як власник, виробник і споживач

Мета уроку: з'ясувати особливу роль держави в системі народногосподарського кругообігу; розкрити особливості кругообігу планової та ринкової економік; навчитись аналізувати прояви недоліків держави в реалізації соціально-економічної політики, виборі методів і засобів державного регулювання економіки; розвивати економічне мислення.

Основні поняття: кругообіг ресурсів, продуктів, доходів; економічні функції держави.

Тип уроку: закріплення та застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

► Економічна розминка (проводиться у формі бесіди)

- ◆ Що вам відомо про економічні функції держави?
- ◆ У чому полягає різниця між функціями держави за планового й ринкового господарств?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Держава суттєво впливає на процес кругообігу ресурсів через державні закупки, податки та зміну пропозиції грошей. Так, скорочення державної закупівлі призводить до нагромадження товарно-матеріальних запасів у виробників. Останні в цьому випадку починають скорочувати обсяги виробництва, що призводить до зменшення попиту на ринку ресурсів — зростання безробіття. І навпаки. Тобто уряд може стимулювати економічне зростання або стримувати його, змінюючи через державні закупівлі сукупний попит.

Регулюючи податкові ставки, уряд також впливає на динаміку сукупного попиту. Підвищення рівня податкових ставок призводить до зменшення доходу в розпорядженні домашніх господарств і, внаслідок цього, — до скорочення їх споживчого попиту на товарному ринку. Виробники відповідають на це зменшенням обсягів виробництва, скороченням попиту на робочу силу. У результаті зростає безробіття. І навпаки.

Впливаючи на грошову масу в обігу, уряд через Національний банк може змінювати відсоткову ставку і в такий спосіб впливати на інвестиційні витрати підприємств, стимулюючи розширення виробництва або, навпаки, стримуючи його. Слід зауважити, що сума ВВП за рік — більша, ніж кількість грошей в обігу, оскільки кожна грошова одиниця може бути витрачена кілька разів. Збільшення кількості грошей не приведе до збільшення доходу (ВВП), якщо гроші не будуть витрачені. Але потік доходів-витрат може зрости, якщо за умов незмінної грошової маси підвищиться швидкість обігу грошей.

V. Вивчення нового матеріалу

Кругообіг ринкової економіки починається з домашніх господарств як власників ресурсів, що постачають на ринок ресурсів працю, землю і підприємницькі здібності. Ресурси потрапляють до фірм, які, розподіливши та поєднавши їх певним чином, створюють товари й послуги. Вироблені товари й послуги, опинившись на ринку продуктів, стають об'єктом попиту і подальшого

споживання домогосподарств. Цим завершується перше коло кругообігу в ринковій економіці.

Друге коло кругообігу починається з фірм. Фірми, здійснюючи витрати, є на ринку ресурсів покупцями. Купуючи ці ресурси в домогосподарств, вони сплачують їм доходи: заробітну плату, ренту, відсоток і прибуток. Домогосподарства, отримавши доходи, здійснюють споживчі витрати й купують на ринку продуктів товари та послуги. Фірми, які ці товари й послуги реалізують, привласнюють виручку від реалізації.

Отже, на ринку товарів і послуг фірми пропонують їх, а домогосподарства визначають свій попит на товари та послуги. На ринку ресурсів домогосподарства пропонують ці ресурси для продажу, а фірми визначають свій попит на них.

Подвійний зв'язок домогосподарств і фірм через ринок ресурсів і ринок продуктів забезпечує узгодженість дій цих суб'єктів ринкової економіки.

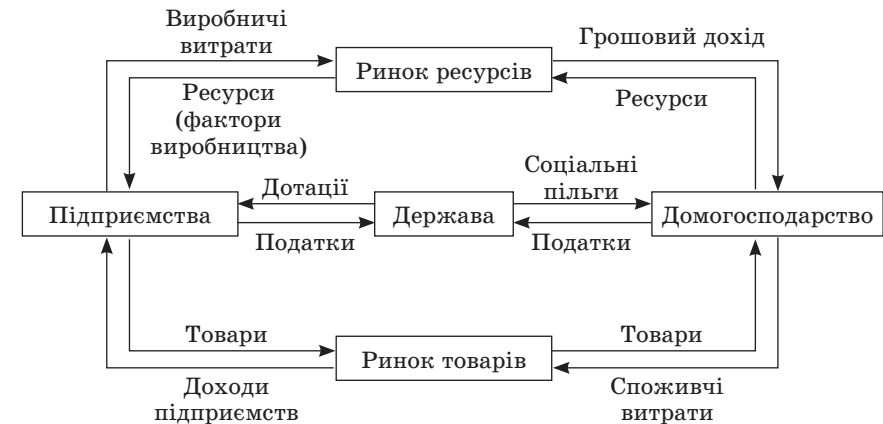
Однією з головних функцій домогосподарств є споживання приватних благ, що купуються на ринку, і суспільних благ, які надаються державою.

Витрати домогосподарств складаються з витрат на предмети споживання тривалого використання (автомобілі, телевізори, пральні машини тощо), товари поточного споживання (хліб, молоко, сорочки, зубна паста тощо) та споживчих витрат на послуги. Метою виробництва є задоволення потреб споживачів у певних товарах і послугах, але інтереси суб'єктів ринкових відносин при цьому не збігаються, оскільки кожен прагне отримати вигоду для себе. Як саме узгоджуються їхні інтереси та звідки фірми знають про товари, потрібні домогосподарствам? Як, урешті-решт, домогосподарства вибирають необхідний для них набір благ за умови, що купити всі товари вони не можуть, оскільки існує проблема обмеженості ресурсу — доходу?

Ці проблеми розглядає теорія споживання, яка досліджує вподобання індивідів на основі їх власних потреб, аналізує, як домогосподарство вибирає той чи інший товар, у якій кількості воно може купити його, урахувавши обмежений бюджет споживача і прагнення максимізувати власну вигоду.

Держава в системі народногосподарського кругообігу відіграє особливу роль. Уведення державного сектора не порушує рівноваги, оскільки, з точки зору доходів, дохід розподіляється не лише на споживання і заощадження, але й на сплату податків.

Кругообіг ресурсів, продуктів, доходів у ринковій економіці

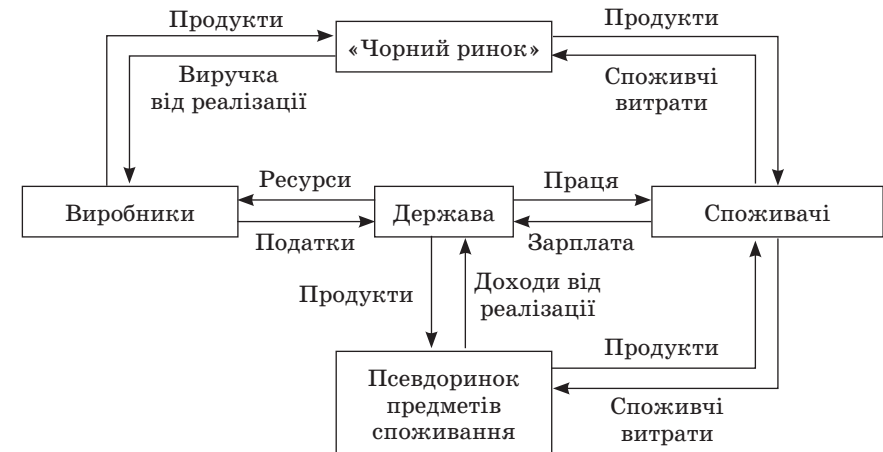

Кругообіг у ринковій економіці

Державний сектор пов'язаний з економічною системою через:

- ◆ чисті податки, тобто податкові надходження від домогосподарств за вирахуванням державних трансфертних виплат;
- ◆ державні видатки;
- ◆ державні позики, що надаються за наявності дефіциту державного бюджету;
- ◆ державні заощадження, що здійснюються за наявності надлишку бюджету.

Кругообіг ресурсів, продуктів, доходів у плановій (командній) економіці

Кругообіг у командній економіці

Для реальної економіки характерні ситуації, коли одночасно наявні й недоліки ринку, і недоліки державного впливу. При цьому ослабити вплив одних недоліків найчастіше можна, лише посиливши вплив інших. Тому, приймаючи економічні рішення, слід зіставляти наслідки впливу недоліків ринку та держави, щоб визначити оптимальну форму і межу державного регулювання.

Особливо актуальною проблема оптимального співвідношення між впливом ринку і держави на управління економікою є для України, яка стала на шлях переходу від адміністративно-командної системи управління до цивілізованої ринкової економіки.

Слід відзначити, що ринкова конкуренція, впливаючи на ціни й доходи, тривалий час може досить ефективно пристосовувати дії господарських суб'єктів до постійно мінливої економічної ситуації, регулювати рівновагу між попитом і пропозицією, що забезпечує макроекономічну стабільність. Проте за сучасних умов складних відтворювальних процесів виявляється обмеженість регуляторних можливостей ринкового механізму. Це проявляється через інфляцію, безробіття, тривале порушення рівноваги між попитом і пропозицією. За цих умов існує об'єктивна необхідність активізації ролі держави в регулюванні економіки.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

► Практичні вправи

Завдання 1. Складіть схему головних елементів кругообігу потоків доходів і витрат у ринковій економіці.

Завдання 2. Поділіть сторінку в зошиті на три частини. В одному стовпчику запишіть функції та дії уряду як власника, у другому — як виробника, а в третьому — як споживача. Проаналізуйте і порівняйте дані кожного стовпчика. Що з наведеного вдається державі найкраще, де вона досягає найкращого результату?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Проведіть порівняння таких понять «країна» та «держава».

УРОК 60

Практична робота 6. Імітаційна гра «Моя держава»

Мета уроку: полягає в тому, щоб учасники під час ігрових дій показали: здатність аналізувати потенціал національної економіки та вміння досліджувати тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності держави; уміння узгоджувати поточну роботу з перспективними завданнями й життєво важливими інтересами суспільства і держави, визначаючи напрями розвитку національної економіки, її галузей і сфер; здатність оцінювати конкретні ситуації та приймати рішення про напрям розвитку національної економіки. У процесі гри учасники повинні: самостійно усвідомити значення і доцільність колективних дій; навчитися стратегії співробітництва, переговорів, уміння обстоювати думку і домагатися переваг; навчитись ефективної взаємодії.

Основні поняття: корисність, рідкісність, попит, пропозиція, ринкова рівновага, пошук ціни.

Тип уроку: формування і вдосконалення вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Необхідні матеріали: папір формату A1, маркери.

II. Основні етапи проведення гри

1. Створення команд та проекту своєї держави.
2. Презентація інформації, запитання і відповіді.
3. Підготовка до торгів.
4. Торги, переговори, ділові зустрічі на біржі.
5. Представлення інформації про результати купівлі-продажу.
6. Міжгрупова дискусія. Презентації, запитання і відповіді.
7. Постановка проблем та їх розв'язання в кожній державі.
8. Рефлексивний аналіз гри.

► 1-й етап. Проектування карти держави

Учні об'єднуються в команди по чотири-шість осіб. Кожна команда організовує простір для ділового спілкування і придумує:

- ♦ назву своєї країни (*фантастичну*);
- ♦ модель державного устрою;
- ♦ голову держави;
- ♦ грошову одиницю і національну валюту;
- ♦ малює економіко-географічну карту країни;
- ♦ моделює правові, політичні, економічні, соціальні та екологічні перспективи розвитку держави.

► 2-й етап. Створення моделі держави

Усі карти вивішуються на дошці, щоб вийшла одна загальна карта. Учасники гри розповідають про свою країну, її особливості, корисні копалини, ресурси, політичний лад тощо і відповідають на запитання мешканців інших країн.

► 3-й етап. Підготовка до торгів

Кожна команда складає перелік із десяти назв товарів, які їхня країна збирається експортувати. Загальна вартість товарів, пропонувананих до експорту кожною країною, не повинна перевищувати 120 грошових одиниць (учасники гри самі придумують назву для цієї одиниці, домовившись з усіма групами). На придбання необхідних товарів кожна країна може витратити лише 100 грошових одиниць.

Після підготовки оголошується, що всі держави повинні займатись купівлею-продажем у межах наявних у них ресурсів, причому слід прагнути до того, щоб держава була забезпечена всім необхідним і отримала прибуток у результаті всіх проведених операцій, тобто витратила на покупки меншу суму порівняно з прибутком, отриманим від реалізації товарів.

► 4-й етап. Торги на біржі

Тривають торги й переговори. Представники кожної команди намагаються реалізувати свої наміри, переходячи від партнера до партнера, укладаючи угоди і протоколи про наміри. У разі непередбачених обставин або необхідності внести у свої превентивні задуми зміни можна «зателефонувати» своїй команді й обговорити корективи, узгоджуючи нові варіанти рішень. Усі результати угод фіксуються обома сторонами, щоб потім не було різночитань.

Через півгодини біржа закривається, усі сідають на свої місця.

► 5-й етап. Презентація інформації

Представники кожної держави після десятихвилинної групової підготовки доповідають учасникам гри про результати торгів: що планувалося купити й продати і що насправді вдалося; отримали в результаті прибуток чи втратили якусь кількість умовних одиниць.

► 6-й етап. Міжгрупова дискусія

Кожна команда готує складну, екстремальну ситуацію-питання для інших держав, з огляду на моделі цих держав і результати проведених торгів. Питання, що ставляться, мають стосуватися різних галузей життєдіяльності людей, особливостей економіки, політики, культури, екології та ін.

Після цього починається колективна дискусія. Спочатку представники країн ставлять один одному по одному запитанню, які звучать приблизно так: «Чи не вважаєте ви, що з таких-то причин (описуються причини) ваша економічна політика призведе до деяких (називається, до яких саме) негативних для вашої держави наслідків?»

► Результати

1. Якщо відповідь на запитання починається словами: «Так, але...», тобто визнається правомірність побоювань і неприємних перспектив, але існує спосіб розв'язати проблему успішно, то запитувачі отримують 1 бал, а відповідачі — 2 бали.
 2. Якщо відповідь починається словами: «Ні, не згодні, ваші побоювання необґрунтовані з таких-то причин!» — і організатор визнає відповідь аргументованою, то команда, яка поставила запитання, отримує 0 балів, а команда, що відповідала, — 2 бали. Якщо керівник гри визнає, що побоювання, висловлені командою, яка ставила запитання, і твердження, що містяться у відповіді, також обґрунтовані, то обидві команди — учасниці дискусії отримують по 2 бали.
 3. Якщо відповіді немає або відповідь неправильна, то за питання дають 1 бал, за відповідь — 0 балів.
- Усі результати заносяться в таблицю (на дошці або плакаті), де наводяться назви держав і бали за запитання і відповіді.

► 7-й етап. Проблематизація

Після відповідей на запитання починається друге коло обговорення. Упродовж п'ятихвилинної колективної взаємодії представники кожної країни вводять нову інформацію, яка для іншої країни стає проблемою, а саме: або відмовляються що-небудь купити через обставини, що змінилися, або не можуть поставити те, що продали.

Кожна команда готує варіанти розв'язання тих проблем, які постали перед державою через некоректну поведінку торгових партнерів, і потім повідомляє своє рішення, коментуючи, як саме ця ситуація позначиться на культурі, політиці, економіці її країни.

Результати: повні та обґрунтовані відповіді оцінюються у 2 бали, середні — в 1 бал, слабкі — у 0 балів. Усе це заноситься в таблицю.

► 8-й етап. Підбиття підсумків гри

Після завершення всіх етапів визначаються переможці. Організатор гри коментує її результати, які залежно від цільового призначення гри можуть бути присвячені аналізу рішень, прийнятих командами в екстремальних для їхніх держав умовах, або аналізу взаємодії та її ефективності. Гра може розв'язувати водночас усі перелічені завдання або деякі з них.

Таблиця результатів

Держава/ Бали	Питання			Відповідь		
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 1	№ 2	№ 3
	0	1	2	0	1	2
№ 1						
№ 2						
№ 3						
№ 1						
№ 2						
№ 3						
№ 1						
№ 2						
№ 3						
Разом						

III. Підсумок уроку

IV. Домашнє завдання

Підготуватися до контрольної роботи за вивченою темою.

УРОК 61

Невдачі (обмеження) уряду: брак інформації, інструментів контролю ринку та впливу на бюрократію. Перевірна робота

Мета уроку: узагальнити знання з теми; з'ясувати причини обмеження уряду країни з регулювання ринку; навчитись аналізувати дії уряду відповідно до економічної ситуації; розвивати вміння самостійно опрацювати матеріал; виховувати ощадливе ставлення до коштів.

Основні поняття: державна економічна політика, неспроможність державної влади, асиметрична інформація, недосконалість політичних процесів, обмеженість можливостей суспільства.

Тип уроку: узагальнення знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

1. Хто та як визначає цілі й розробляє державну економічну політику?
2. Як здійснюється державна економічна політика і хто оцінює її результати?
3. Якою має бути політика держави в окремих суспільних сферах: соціальній, економічній, військовій, житловій, екологічній тощо?
4. Які відносини виникають між різними учасниками державної економічної політики та яким є ставлення населення до офіційної державної стратегії й політичного курсу?

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Діяльність держави, спрямована на вдосконалення ринку, часто виявляється далекою від досконалості. До промахів ринку додається фіаско уряду, а отже, слід суворо стежити за наслідками його діяльності. Економічні методи потрібно застосовувати так, щоб вони не підміняли дії ринкових сил. Застосовуючи ті чи інші важелі, уряд має наглядати за негативними наслідками й завчасно вживати заходів щодо їх ліквідації.

IV. Вивчення нового матеріалу

Неспроможність державної влади означає її нездатність забезпечити оптимальне розміщення ресурсів (що виникає внаслідок неспроможності ринку) і невідповідність політики розподілу доходів до тих уявлень про справедливість, які прийняті в суспільстві.

Необхідно враховувати також вади держави в реалізації соціально-економічної політики, виборі методів і засобів державного регулювання економіки. Вади держави — це її нездатність забезпечити ефективний вплив на розподіл обмежених ресурсів і невідповідність політики розподілу обмежених ресурсів до поширених у суспільстві уявлень про справедливість. Виокремлюють чотири групи факторів, що негативно впливають на обґрунтування та реалізацію державних управлінських рішень у сфері державного регулювання економіки.

1. **Асиметрична інформація** — уряд ніколи не отримує вчасно всієї інформації, необхідної для прийняття найкращих

політичних рішень; усю інформацію неможливо отримати навіть технічно, до того ж існують суспільні групи особливих інтересів, які не зацікавлені в постачанні повної та достовірної інформації.

Державні органи, як і інші суб'єкти ринку, не володіють абсолютно повною та об'єктивною інформацією про стан економіки. Застосування будь-яких інструментів державного регулювання економіки має ґрунтуватись на аналізі можливих наслідків прийняття рішень. Тому там, де бракує об'єктивних даних, що унеможлиблює прогнозування результатів із достатньою достовірністю, слід утримуватись від надмірного державного втручання в економіку. За умов глобалізації та поширення інформаційних інфраструктур для успішної побудови демократичного суспільства слід забезпечити можливість широкого суспільного діалогу навколо процесу прийняття політичних рішень, і в цьому розумінні засобом забезпечення такого діалогу є розвиток інформаційних технологій.

2. Недосконалість політичних процесів, зокрема під час ухвалення політичних рішень. Це раціональне ігнорування громадянами виборів (коли вони ухиляються від участі у виборах, бо низько оцінюють вигоди для себе від такої участі), що призводить до неадекватного відбиття настроїв суспільства в парламенті; пошук політичної ренти політиками, які поводяться раціонально, а отже, шукають власну вигоду від прийняття політичних рішень, що може не збігатися з інтересами суспільства; можливості маніпулювання голосами внаслідок недосконалості регламенту прийняття рішень; лобіювання політичних рішень з боку груп особливих інтересів; логролінг — взаємна підтримка політиками один одного під час ухвалення рішень, що відповідають груповим, а не суспільним інтересам, тощо.

Під впливом виборців, груп спеціальних інтересів, політичних маніпуляцій державні органи здатні застосовувати неадекватні методи регулювання, проводячи неефективну політику. Засобом виправлення цієї вади є запровадження своєрідної технології, що має назву «публічна політика». Головними ознаками публічної політики є робота з групами інтересів, публічні обговорення на всіх етапах підготовки рішень, упровадження рішень через управління змінами тощо.

3. Обмеженість можливостей суспільства щодо контролю над владними структурами; завжди існує загроза надмірного

зростання державного апарату, суспільного сектора загалом, а отже, збільшення видатків на його утримання і втрат в ефективності.

З розширенням бюрократії розвиваються і негативні аспекти управління. Для бюрократії характерними є: прагнення прискорити перебіг справ адміністративними методами, абсолютизація форми на шкоду змісту, принесення стратегії в жертву тактиці, підкорення мети організації завданням її збереження. Чим більше розростається бюрократичний апарат, тим нижчою стає якість рішень, що приймаються, тим повільніше здійснюється їх утілення в життя. Різні відомства нерідко переслідують протилежні цілі; їх працівники часто дублюють роботу одне одного. Застарілі програми не скасовуються, видаються все нові циркуляри, збільшується документообіг. Усе це вимагає величезних коштів для розв'язання простих питань.

4. Нездатність державних структур цілком передбачити наслідки прийнятих політичних рішень, особливо віддалені (хоч аналіз рішень за методом витрат-вигод може зменшити кількість помилкових рішень).

Отже, коли ми розглядаємо державне втручання в роботу саморегульованого ринку як панацею від недосконалості ринкового механізму, ми стикаємося з проблемою недосконалості державної влади. І кожне суспільство робить для себе компромісний вибір між двома групами неспроможності — між неспроможністю ринку й неспроможністю державної влади — то в бік більшого державного втручання й активної соціальної політики, то в бік ліберальнішої моделі суспільного розвитку.

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів

» Перевірна робота

Написати твір з теми «Держава Україна у 2111 році».

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Підібрати матеріали в ЗМІ й наукових виданнях, у яких ідеться про причини й наслідки фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр.

УРОК 62

Зміст фінансової політики уряду: цілі й інструменти

Мета уроку: розглянути чинники, що впливають на формування фінансової політики уряду; з'ясувати умови ефективної фінансової політики; вивчити головні завдання фінансової політики України на стадії створення ринкового господарства; визначити механізм функціонування фінансів через фінансово-бюджетну систему; розвинути економічне мислення.

Основні поняття: фінанси, фінансові відносини, фінансова політика, фінансова система, фінансові ресурси, фінансова стратегія, державні фінанси.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Намалюйте піраміду, яка символізувала б фінансові ресурси країни, що забезпечують існування та розвиток держави.

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Фінанси — це грошові фонди, що утворюються в процесі відтворення. Економічні відносини, що виникають між державою, банками, суб'єктами господарської діяльності, окремими громадянами, між галузями економіки, регіонами тощо у зв'язку з формуванням та використанням грошових фондів, становлять фінансові відносини.

Формування, розподіл і використання в процесі суспільного виробництва грошових фондів, необхідних для забезпечення функціонування економіки та її розвитку, утворюють фінансову систему суспільства.

Фінансова система має такі складові: загальнодержавні фінанси, фінанси органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, громадських організацій і недержавних позабюджетних фондів.

Головною ланкою фінансової системи й найважливішим комплексом засобів державного регулювання економіки є державні фінанси, що складаються з державного бюджету та позабюджетних фондів. Через них відбувається перерозподіл значної частини ВВП країни: у Японії та Росії — близько 1/3, у Франції та Нідерландах — приблизно 1/2, у Швеції — понад 2/3. В Україні через державний бюджет перерозподіляється близько 30% ВВП.

V. Вивчення нового матеріалу

Економічний і соціальний розвиток України, створення необхідних передумов переходу до ринкового господарювання значною мірою залежать від фінансової політики.

Фінансова політика є складовою економічної політики й охоплює сукупність заходів, які здійснює держава на всіх рівнях управління щодо організації та використання фінансів із метою виконання своїх функцій і розв'язання невідкладних конкретних питань. Фінансова політика проявляється в структурі державних доходів і видатків, у фінансовому законодавстві.

Фінансова політика розглядається в контексті її складових: бюджетної, податкової, бюджетно-податкової, грошово-кредитної, валютної, страхової, інвестиційної, інноваційної, амортизаційної.

За рівнем втручання держави в економіку країни залежно від особливостей її стану та розвитку фінансову політику поділяють на три основні типи: класичну, регульовальну, планово-директивну.

Класичний тип фінансової політики базується на працях класиків політекономії А. Сміта і Д. Рікардо та їх послідовників. Головний її напрям — невтручання держави в економіку, збереження вільної конкуренції, використання ринкового механізму як головного регулятора господарських процесів, і як наслідок цього — обмеження державних податків і видатків, забезпечення умов для формування і виконання збалансованого бюджету.

В основу регульовального типу фінансової політики покладено економічну теорію англійського економіста Дж. Кейнса та його послідовників. Цей тип фінансової політики передбачає необхідність втручання і регулювання державою циклічного розвитку економіки. Фінансовий механізм використовується для регулювання економіки соціальних відносин із метою забезпечення повної зайнятості населення. Головним інструментом впливу на економіку є державні видатки, що забезпечують формування додаткового попиту, розширення підприємницької діяльності, збільшення національного доходу, ліквідацію безробіття шляхом фінансування створення нових робочих місць.

Планово-директивний тип фінансової політики зазвичай застосовується в державах з командно-адміністративною системою управління економікою. Мета цього типу фінансової політики, що здійснюється шляхом прямого директивного керівництва в усіх сферах економіки й соціального життя, — забезпечення

максимальної концентрації фінансових ресурсів у руках держави для подальшого їх перерозподілу відповідно до головних напрямів державного плану.

Слід відзначити, що наразі в жодній країні світу жоден тип фінансової політики в чистому вигляді не зустрічається.

► Існують два типи фінансової політики:

- 1) дискреційна політика, що проводиться безпосередньо державою і включає такі головні засоби, як держконтракт, держзамовлення, державні інвестиції, соціальні трансферти, зміни в податковому регулюванні, фінансування державних програм;
- 2) недискреційна політика, яка здійснюється за допомогою вбудованих регуляторів: податків, соціальних виплат, інертної схильності до споживання, ефекту надійності компаній.

Умовами ефективної фінансової політики на стадії переходу до ринкового господарювання є: максимальне врахування вимог ринкової економіки у виробничій та невиробничій сферах діяльності; вивчення і використання накопиченого світового досвіду фінансово-господарської діяльності; обов'язкове врахування специфіки конкретного стану розвитку держави, особливостей внутрішньої та міжнародної ситуації; здійснення комплексного підходу під час вироблення і вживання заходів фінансової політики в сфері кредитування, ціноутворення, заробітної плати.

Фінансова політика держави вимагає відповідного правового забезпечення. Держава в законодавчому порядку встановлює механізм формування фінансових ресурсів, закріплює його у відповідних нормативних актах, видає закони. На підставі законів органи виконавчої влади розробляють і приймають відповідні підзаконні акти. Це, зокрема, інструкції, положення, методичні вказівки, якими керуються суб'єкти фінансово-господарської та комерційної діяльності.

Залежно від тривалості періоду і характеру проблем, які потрібно розв'язати, фінансова політика поділяється на фінансову стратегію і фінансову тактику.

Фінансова стратегія покликана виробляти головні напрями використання фінансів, передбачати форми й види організації фінансових відносин. Її характерною ознакою є вибір стратегічної мети шляхом складання довготермінових цільових програм, що передбачають концентрацію фінансових ресурсів на головних напрямках економічного і соціального розвитку держави.

Фінансова тактика спрямовується на розв'язання конкретних завдань на певному етапі розвитку, які реалізуються шляхом оперативних змін у способах, методах і формах організації фінансових зв'язків, господарської, комерційної та фінансової діяльності.

Нормальне функціонування суб'єктів господарювання за умов ринкової економіки, а також виконання державою своїх функцій неможливі без наявності необхідних фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси — це кошти і майно, що використовуються для забезпечення функціонування в державі об'єктів економічної та соціальної інфраструктури, реалізації заходів, спрямованих на їхній розвиток, а також на соціальний захист населення.

Функціонування фінансів забезпечується через фінансово-бюджетну систему, що складається з різноманітних фінансових інституцій, які забезпечують кругообіг фінансових ресурсів різної цілеспрямованості, і поділяється на державні фінанси, фінанси підприємств та організацій, а також фінансовий ринок. Кожна ланка фінансово-бюджетної системи охоплює всіх суб'єктів фінансових відносин, але характер і ступінь участі в них кожного — різні, залежно від спрямованості певної ланки.

Головними суб'єктами фінансової системи є: державні фінанси, фінанси підприємств, фінанси населення.

Державні фінанси — це сукупність грошових фондів, що акумулюються в руках держави й використовуються для виконання її (держави) соціально-економічних функцій. Державні фінанси, що забезпечують формування і використання державних доходів, функціонують на базі коштів: державного бюджету, державного соціального страхування (пенсійний фонд і фонд соціального забезпечення), державного кредиту, позабюджетних фондів цільового призначення.

Фінанси підприємств — це сукупність грошових ресурсів для здійснення процесу відтворення (тобто виробництва, обміну, розподілу і споживання) у межах того чи іншого підприємства.

Фінанси населення — це грошові ресурси, що формуються в жителів країни з доходів, отриманих від трудової та господарської діяльності або зі спадщини, та спрямовуються на примноження їх власності.

Центральне місце у фінансовій системі країни посідає державний бюджет.

Державний бюджет — це система грошових відносин, що виникають між державою, з одного боку, підприємствами, організаціями і населенням — з іншого, з приводу формування і використання централізованого фонду державних грошових ресурсів для задоволення суспільних потреб.

Третина коштів із бюджету витрачається на соціальну сферу. Частина цих грошей безпосередньо сплачується громадянам. Це пенсії, право на які люди отримали, сплачуючи внески впродовж усього трудового життя, а також трансферні платежі або фінансова допомога тій частині населення, яка не може утримувати себе (пенсії інвалідам, дотації малозабезпеченим сім'ям тощо).

Друга частина витрачається на утримання таких галузей, як освіта, охорона здоров'я, культура, фізична культура. Частково ці галузі існують за рахунок приватних джерел фінансування, і така практика поширюватиметься з розвитком ринкових відносин.

Значними є видатки на національну оборону, утримання правоохоронних органів та органів влади. На ці цілі уряд витрачає близько десятої частини бюджету.

Доходи державного бюджету формуються переважно за рахунок податків, відрахувань з громадян та підприємств (внески до пенсійного фонду і відрахування з підприємств до фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи), надходжень коштів від держкомітету з матеріальних резервів та інших доходів.

Головними завданнями фінансової політики України на стадії створення ринкового господарства є:

- ◆ створення та забезпечення передумов рівноцінного і рівноправного функціонування суб'єктів господарювання всіх форм власності;
- ◆ активізація приватизаційних процесів;
- ◆ забезпечення умов для створення максимально можливого обсягу фінансових ресурсів;
- ◆ вироблення оптимального співвідношення і пропорцій у розподілі доходів між суб'єктами господарювання і державою;
- ◆ визначення головних напрямів структури та пропорцій у витрачанні державних коштів;
- ◆ вироблення відповідного фінансового механізму для досягнення поставленої мети.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Гра «Аналіз визначення понять»

Учні об'єднуються у дві команди, які дають одна одній завдання з пошуку та визначення за економічним словником понять, що стосуються фінансової системи держави (20 категорій).

Аналізуються: якість визначення понять; логічні помилки; помилки в судженнях; помилки у висновках; помилки в доказах; вибір аргументів для доведення; формулювання головної тези та спосіб доведення.

2 Розв'яжіть тестові завдання

1. До поняття «фінансовий ринок» входять:
 - а) грошовий ринок і ринок цінних паперів;
 - б) ринок патентів;
 - в) ринок робочої сили;
 - г) ринок капіталів.
2. Фінансова політика не може бути:
 - а) дискреційною;
 - б) недискреційною;
 - в) монетарною;
 - г) політикою зростання.
3. Фінанси населення — це грошові ресурси, до складу яких не включають:
 - а) заробітну плату;
 - б) спадщину;
 - в) пенсію;
 - г) грошову допомогу з безробіття.
4. Стимулювальною монетарною політикою є політика:
 - а) «дорогих грошей»;
 - б) «дешевих грошей»;
 - в) націлена на підвищення доходів населення;
 - г) націлена на перерозподіл доходів на користь малозабезпечених верств населення.
5. Державний бюджет — це:
 - а) баланс державних доходів та видатків;
 - б) сума всіх доходів держави;
 - в) сума всіх державних видатків;
 - г) правильної відповіді немає.

Відповіді: 1 — а; 2 — г; 3 — б; 4 — б; 5 — а.

3 Виконайте практичне завдання.

Завдання. Складіть зведений баланс фінансових ресурсів держави й розрахуйте суми доходів, витрат і перевищення доходів над витратами або витрат над доходами.

Вихідні дані

Витрати бюджетів і державних позабюджетних фондів становлять відповідно 29,2 і 12,2 млрд грн.

Доходи бюджетів та державних позабюджетних фондів становлять відповідно 27,3 і 9,8 млрд грн.

Доходи й витрати державних підприємств дорівнюють відповідно 29,8 і 28,3 млрд грн.

Сума коштів іноземних інвесторів дорівнює сумі витрат іноземних інвесторів на розвиток економіки, що становлять по 2,8 млрд грн.

Довгострокові кредити на розвиток економіки, надані банками України, і кредити міжнародних фінансових організацій становлять відповідно 1,2 і 3,7 млрд грн.

Витрати на реалізацію програм розвитку економіки за рахунок довгострокових кредитів, наданих банками України і кредитів міжнародних фінансових організацій становлять відповідно 1,1 і 3,7 млрд грн.

Відповідь: дефіцит у сумі 2,7 млрд грн.

VII. Підсумок уроку**VIII. Домашнє завдання**

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Визначити й записати у зошиті головні тенденції фінансової політики держав світу в умовах економічної кризи.

УРОК 63**Податкова система. Види податків, суб'єкти, об'єкти та принципи оподаткування**

Мета уроку: розкрити сутність податків як найважливішого регулятора соціально-економічних процесів на макроекономічному та мікроекономічному рівнях; з'ясувати головні функції податків та принципи формування податкової системи; навчити аналізувати вплив системи оподаткування на формування фінансової політики держави; розвивати економічне мислення; формувати вміння самостійно набувати, засвоювати й застосовувати економічні знання, спостерігати та пояснювати сучасні економічні явища.

Основні поняття: плата, відрахування, внески, податки і збори, суб'єкт оподаткування, об'єкт оподаткування, одиниця оподаткування, база оподаткування, податкова ставка, податкові пільги, принципи оподаткування, функції податків.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Перевірка домашнього завдання****III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів**

1. Які види податків вам знайомі?
2. Які податки сплачуються вашими батьками?
3. Чи можна назвати податки «злом»?
4. Як ви оцінюєте сучасну систему оподаткування в Україні?
5. Що вам відомо про податковий кодекс України?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Будь-якій державі для виконання своїх функцій необхідні фінансові ресурси. Головним джерелом таких ресурсів є кошти, які держава збирає з фізичних та юридичних осіб у формі податків.

Податки з'явилися у сиву давнину разом із формуванням владних структур. У східних слов'ян першою формою податків були добровільні підношення своїх племен і данина з чужих.

З розвитком держави розвивались і податки, адже вони є платою суспільства за виконання державою її функцій.

Поняття «податок» має не лише економічний, але й філософський зміст. Податок — це елемент суспільного побуту, його важливий атрибут. Тема податків завжди була актуальною і згадується ще у філософських трактатах античних учених. Так, мислитель арабського Сходу Ібн-Хальдун розквіт будь-якого міста загалом пов'язував із рівнем податків: «Найнадійніший спосіб досягнення розквіту суспільного життя — це раціональний розмір податків». Міністр Франції Кольбер три сторіччя тому зауважив: «...збирання податків подібне до скубання гусака: необхідно отримати максимальну кількість пір'я з мінімальним шипінням». Суддя Олівер Венделл Холмс сформулював свою думку про податки так: «Податки — це те, чим ми оплачуємо цивілізованість суспільства». Бенджамін Франклін, один із батьків Декларації незалежності США, висловив таку історичну фразу: «У житті немає нічого більш неминучого, ніж смерть і податки». Відомий французький учений

Монтеск'є свого часу дав визначення податків як «частини, яку кожен громадянин віддає зі свого майна для того, щоб забезпечити охорону тієї частини, що залишається в нього, та використання її з більшим задоволенням». Це трактування податків було визнане більшістю дослідників і політичних діячів свого часу. Воно стало відправною точкою для появи багатьох напрямів у теорії податків.

V. Вивчення нового матеріалу

Податки — це обов'язкові платежі фізичних та юридичних осіб до центрального й місцевого бюджетів, що здійснюються в порядку і на умовах, визначених законодавчими актами тієї чи іншої країни.

Податкові надходження є базою доходної частини державного бюджету і водночас найбільш важливим регулятором соціально-економічних процесів на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Податки сплачуються періодично, тому формується постійний потік коштів до бюджету. В Україні вони акумулюються на Єдиному казначейському рахунку в Національному банку України і водночас витрачаються відповідно до регламентованих Державним казначейством України дій розпорядників бюджетних коштів. Провідна роль у забезпеченні виконання державою функцій регулювання економічних процесів належить податкам.

Головними функціями податків є:

- ◆ фіскальна, яка полягає в тому, що податки забезпечують фінансування державних витрат;
- ◆ соціальна, яка полягає в тому, що за її допомогою здійснюється підтримування соціальної рівноваги через зменшення надто великої розбіжності в реальних доходах окремих соціальних груп населення;
- ◆ регульовальна, яка полягає в тому, що за їх допомогою здійснюється регулювання економічної кон'юнктури, секторної, галузевої та регіональної структур економіки, інвестиційної активності, зовнішньоекономічних зв'язків, науково-дослідних робіт, охорони навколишнього природного середовища та інших об'єктів.

Сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів і внесків до державних цільових фондів, а також сукупність державних податкових органів та їх компетенція становлять податкову систему. Податкова система складається із системи оподаткування та системи податкових органів.

► Податкова система має ґрунтуватись на засадних принципах.

1. Принцип обов'язковості сплати податків передбачає встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства.
2. Принцип рівності суб'єктів оподаткування та недопущення будь-яких виявів податкової дискримінації забезпечується однаковим підходом до суб'єктів господарювання щодо визначення зобов'язань зі сплати податків.
3. Принцип соціальної справедливості означає організацію соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого оподаткування, тобто встановлення неоподатковуваного мінімуму та диференційованого і прогресивного оподаткування доходів громадян.
4. Принцип стабільності означає незмінність податків та їхніх ставок, а також податкових пільг упродовж бюджетного року.
5. Принцип наукової обґрунтованості передбачає встановлення податків на підставі реальних показників стану та фінансових можливостей національної економіки. При цьому враховується необхідність досягнення збалансованості між видатками бюджету та його доходами.
6. Принцип рівномірності сплати податків забезпечується встановленням термінів сплати, з огляду на необхідність забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування видатків.
7. Принцип компетенції означає встановлення і скасування загальнодержавних податків, а також пільг щодо оподаткування лише Верховною Радою України.
8. Принцип єдиного підходу передбачає забезпечення однакового підходу до розробки законів про оподаткування з обов'язковим визначенням платника податку, об'єкта оподаткування, податкової бази, термінів і порядку сплати податку та підстав для надання податкових пільг.
9. Принцип доступності забезпечує відкритість норм податкового законодавства для платників податків.

Водночас податкова система України характеризується особливостями, що відрізняють її від податкових систем розвинених країн. До таких належать:

- ◆ існування двох підсистем оподаткування — стандартної та спрощеної, що порушує цілісність податкової системи;

- ♦ значна нерівномірність розподілу податкового тягара внаслідок масштабного ухиляння від сплати податків і наявності податкових пільг;
- ♦ високий рівень податкової заборгованості;
- ♦ неповна відповідність податкової системи України головним принципам оподаткування — справедливості, ефективності, стабільності, адміністративної простоти й економічності.

Система оподаткування — це нормативно визначені органи законодавчої влади платники податків, їхні права та обов'язки, об'єкти оподаткування, види податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів, внесків до державних цільових фондів, а також порядок стягнення встановлених податкових платежів, зборів і внесків. Роль системи оподаткування розглянемо на схемі 1.

Податкові платежі здійснюються лише на підставі податкового закону: мають бути законодавчо визначені платник податку, об'єкт оподаткування, податкова база, розмір ставки, податковий період і строк сплати податку.

Платник податку — це юридична або фізична особа, на яку, згідно з чинним законодавством, покладається зобов'язання сплачувати податки.

Об'єкт оподаткування — це кількісно вимірний економічний феномен, що підлягає оподаткуванню (прибуток, додана вартість, майно, дохід тощо).

Податкова база — це частка об'єкта оподаткування, на яку нараховується податок (податкова база зазвичай менша за об'єкт оподаткування, оскільки законодавством може бути встановлений розмір неоподаткованого доходу, надані різні пільги тощо).

Ставка податку (норма оподаткування) — це частка податкової бази, що вилучається у формі податків і вимірюється у відсотках.

Система податкових органів складається із законодавчо визначених органів Державної податкової служби, до якої входять Головна державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в районах, у містах (крім Києва та Севастополя), у районах у містах, міжрайонні державні податкові інспекції, а також податкова міліція України.

Схема 1. Роль системи оподаткування

Схема 2. Класифікація податків

Класифікація податків надає кожному податку відповідне місце в податковій системі, завдяки чому вона виконує певні прогностичні функції (обґрунтовується необхідність введення кожного

нового виду податку). Класифікація податків здійснюється за кількома ознаками:

- ◆ за рівнем бюджетної системи (загальнодержавні та місцеві);
- ◆ за суб'єктом оподаткування (юридичні та фізичні особи);
- ◆ за формою оподаткування;
- ◆ за способом стягнення (прямі та непрямі);
- ◆ за економічним змістом об'єкта оподаткування (на доходи, на споживання, на майно);
- ◆ за системою ціноутворення (податки, що зараховують на собівартість, та податки, які сплачують із прибутку) тощо.

В умовах ринкової економіки фінансова політика держави базується на системі фінансових регуляторів. Такими фінансовими регуляторами є насамперед податки, що забезпечують вилучення і перерозподіл створеного валового внутрішнього продукту і формування централізованих фондів грошових ресурсів держави.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Як ви оцінюєте сучасну систему оподаткування в Україні?

2 Що вам відомо про податковий кодекс України?

3 Розв'яжіть тестові завдання

1. Якщо податки на підприємництво зростають, то:
 - а) сукупний попит скорочується, а обсяг сукупної пропозиції не змінюється;
 - б) сукупна пропозиція скорочується, а обсяг сукупного попиту не змінюється;
 - в) скорочуються сукупна пропозиція і сукупний попит;
 - г) зростають сукупна пропозиція і сукупний попит;
2. Укажіть податок, що безпосередньо впливає на перерозподіл доходів:
 - а) податок на додану вартість;
 - б) податок на прибуток;
 - в) прибутковий податок;
 - г) акциз.
3. Збільшення ставки податку на прибуток:
 - а) зменшує сукупний інвестиційний попит;
 - б) зменшує урядові закупівлі;
 - в) зменшує безробіття;
 - г) зменшує видатки споживача.

4. Назвіть елементи оподаткування, що відіграють найбільшу роль у реалізації регулювальної функції податків:
- ставки податків;
 - суб'єкт оподаткування;
 - одиниця оподаткування;
 - податкова квота.
5. Державна політика, спрямована на макроекономічну стабілізацію у фазі спаду, — це:
- зниження податкових ставок;
 - стримування додаткового кредитування;
 - збільшення державних витрат на зниження безробіття;
 - зростання відсоткових ставок за позиками банків.
6. Державна політика збільшення пропозиції досягається шляхом:
- скорочення споживчого імпорту;
 - звуження ринку товарів і послуг.
 - підвищення товарності народного господарства;
 - націоналізації приватних підприємств.
7. Збиткові підприємства не сплачують:
- жодних податків;
 - лише податок на прибуток;
 - лише податок на додану вартість;
 - податок на прибуток і податок на додану вартість.
8. Податкові пільги — це:
- зменшення розміру податкової ставки;
 - повне або часткове звільнення платника податку від оподаткування;
 - частка, яка зменшує базову ставку;
 - відстрочка сплати податку.
9. Функція податків, за якої вони сприяють захисту навколишнього середовища від забруднення:
- розподільча;
 - фіскальна;
 - накопичувальна;
 - регулювальна.
10. Ставка податку на прибуток підприємств в Україні є:
- фіксованою;
 - відносною;
 - пропорційною;
 - прогресивною.

Відповіді: 1 — в; 2 — в; 3 — а; 4 — а; 5 — а; 6 — в; 7 — в; 8 — б; 9 — г; 10 — в.

4 Установіть відповідність між поняттями та визначеннями.

№	Термін	Визначення
	Фіскальна політика	1. Податки, що встановлюються на товари й послуги та входять до їхньої ціни
	Об'єкти оподаткування	2. Величина податку на одиницю оподаткування
	Суб'єкти оподаткування	3. Цілеспрямоване регулювання податків і державних видатків для досягнення певних макроекономічних цілей
	Податкова ставка	4. Усе те, з чого стягується податок (заробітна плата, прибуток підприємства, кількість землі тощо)
	Пропорційна ставка	5. Фізичні та юридичні особи, що сплачують податки
	Прямі податки	6. Одиниця вимірювання об'єкта оподаткування
	Непрямі податки	7. Ставка оподаткування, яка зростає зі збільшенням доходу
	Мито	8. Податки, що стягуються безпосередньо з індивідів та фірм
	Прогресивна ставка	9. Ставка оподаткування, яка є однаковою і не залежить від розмірів доходу
	Одиниця оподаткування	10. Податок на імпортні товари

Відповіді: 3, 4, 5, 2, 9, 8, 1, 10, 7, 6.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Пригадати назви літературних творів, присвячені проблемам оподаткування. Назвати прізвища видатних фінансистів, які опікувалися проблемами оподаткування.

УРОК 64

Податкові пільги. Позитивні й негативні наслідки оподаткування

Мета уроку: з'ясувати призначення податкових пільг як ефективного інструмента економічного і правового регулювання соціальних процесів та стимулювання розвитку виробництва; пояснити учням вплив податків на поведінку платників; розвивати вміння виконувати економічні розрахунки; виховувати пізнавальний інтерес.

Основні поняття: структура доходів державного бюджету, податкова пільга, система податкових пільг, форми податкових пільг, види податкових пільг, вилучення, знижки, податкові кредити.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

1. Що таке, на вашу думку, податок?
2. Які види податків ви знаєте?
3. Чи може держава нормально функціонувати без ефективної податкової системи?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Політика України має стимулювати вітчизняне виробництво з метою підвищення купівельного попиту і конкурентоспроможності окремих видів товарів (продукції) на внутрішньому ринку. Одним з аспектів такого стимулювання в оподаткуванні і є надання пільг та інших заохочень. У разі надання пільг оподаткування розглядається не як бар'єр на шляху розвитку і не як безповоротна втрата більшої частини доходів, а як усвідомлена необхідність відрахувань на розвиток охорони здоров'я, страхування, соцзабезпечення власне платників податків.

Податкові пільги завжди були й залишаються об'єктом особливої уваги та зацікавленості всіх платників податку, оскільки наявність комплексу податкових пільг означає цілковите або часткове звільнення юридичних і фізичних осіб від обов'язкових платежів. За умов ринкових відносин вони є необхідною передумовою для активного використання всіх податкових інструментів з метою економічного і правового регулювання соціальних процесів, стимулювання розвитку виробництва тощо. Передбачені

законодавством пільги надаються залежно від об'єктів і суб'єктів оподаткування та значення їх для розвитку народного господарства країни.

V. Вивчення нового матеріалу

Пільги — це надання переваги, часткове або повне звільнення від виконання встановлених правил, обов'язків або полегшення умов їх виконання.

Податкові пільги — це звільнення від податків згідно з чинним законодавством. Вони є одним з елементів податкової політики і переслідують як економічну, так і соціальну мету. Використовуючи податкові пільги, держава регулює певні економічні процеси й забезпечує соціальний захист окремих видів діяльності та груп населення. Перелік податкових пільг визначається законами України та інструкціями Міністерства фінансів України про порядок нарахування і сплати тих чи інших податків.

Систему пільг за податками згідно із законодавством України можна поділити на дві групи:

- ♦ перша включає відносно традиційні та стабільні звільнення від податку незалежно від обставин (звільнення від сплати податку окремих груп платників);
- ♦ друга характеризується певною короткотривалістю щодо конкретних об'єктів.

Система податкових пільг веде до зменшення оподаткованого об'єкта, має різноманітні форми й будується окремо для кожного податку з урахуванням пріоритетів національної фіскальної політики.

Залежно від того, на зміни якого з елементів структури податку — об'єкта оподаткування, податкової бази чи ставки податку — спрямована пільга, вони поділяються на такі три групи: вилучення, знижки, податкові кредити.

Вилучення — це податкові пільги, спрямовані на виключення з оподаткованого доходу окремих предметів (об'єктів оподаткування).

Вилучення можуть надаватись як усім платникам податку, так і окремим їхнім категоріям; як постійно, так і на визначений строк.

Цей вид пільги характеризується тим, що механізм надання пільг проектується на об'єкт оподаткування, що безпосередньо

зменшується. Подібні зменшення об'єкта з метою оподаткування можна класифікувати так.

За видами платників: повні — надаються всім платникам; часткові — надаються певним категоріям платників.

За термінами: постійні — діють постійно впродовж тривалого періоду часу; тимчасові — діють протягом визначеного, заздалегідь обмеженого періоду (підприємства з іноземними інвестиціями); надзвичайні — надаються у зв'язку з появою певних раптових обставин.

За елементами об'єкта: майнові — відрахування визначеної частини оподатковуваного майна; прибуткові відрахування — застосовуються до частини доходу платника залежно від виду діяльності.

Знижки — вид пільги у сфері оподаткування, що зменшує суму податку на певні величини. Сукупність цих величин, що становлять основу знижки, визначається сумою витрат платника, що їх законодавець виводить з-під оподаткування шляхом зменшення на еквівалентну суму податкової бази. У такий спосіб реалізується зацікавленість суспільства в певній діяльності платника, стимулюються його витрати в запланованому напрямі.

Тут можна застосувати таку класифікацію відрахувань (вилучень) у сфері оподаткування (за видами платників, за термінами, за елементами податкової бази):

- а) лімітовані знижки, розмір яких обмежено прямо чи опосередковано;
- б) нелімітовані знижки, за яких податкова база може бути зменшена на всю суму витрат.

Знижки пов'язані не з доходами платника податків, а з видатками. Так, платник податків має право зменшувати оподатковуваний прибуток на суму коштів, перерахованих ним у благодійні фонди, підприємствам освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Податкові кредити — це пільги, спрямовані на зменшення податкової ставки або податкового окладу. Об'єктом у цьому випадку є обчислена сума податку, а не доходи або видатки платника.

За формами надання податкові кредити поділяються на такі:

- ◆ зниження ставки податку;
- ◆ скорочення оподаткованої суми;
- ◆ перенесення терміну сплати або сплата податку частинами;
- ◆ повернення раніше сплаченого податку (частини податку);
- ◆ зарахування раніше сплаченого податку в рахунок майбутніх платежів.

В Україні податковий кредит застосовується у формі перенесення терміну сплати податкового платежу суб'єкта господарювання до бюджету відповідного рівня, наданого органом податкової служби у формі кредитної угоди, за умови використання платником податків звільнених коштів на законодавчо визначені цілі.

Ще одним різновидом податкових пільг є пільгові режими оподаткування в офшорних та вільних економічних зонах, які передбачають спрощену процедуру реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, застосування низьких ставок податків або взагалі відсутність деяких видів податків, наявність спрощеної процедури звітності. На території України пільговий режим оподаткування вперше було застосовано в північній частині Криму відповідно до закону України «Про деякі питання валютного регулювання та оподаткування суб'єкта експериментальної економічної зони “Сиваш” від 23 лютого 1996 року терміном на 5 років».

Метою створення спеціальних (вільних) економічних зон є залучення та сприяння іноземним інвестиціям, активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвиток інфраструктури ринку, поліпшення використання природних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України.

Приклад видів податкових пільг:

- 1) *неоподатковуваний мінімум рівня доходів* — зниження ставки на оподатковувану зарплату для працюючого та осіб, яких він утримує (дітей, людей похилого віку);
- 2) *капітальні знижки* — стягнення з об'єктів оподаткування частини прибутку, одержаного на устаткуванні, що відповідає найпрогресивнішим технологіям;
- 3) *податковий кредит* — зменшення суми оподаткування прибутку на величину інвестицій і витрат (НДКР), у тому числі з 2005 р. — кредит на навчання;
- 4) *соціальні знижки* — зменшення суми оподаткування прибутку, спрямованого на соціальні програми;
- 5) *прискорена амортизація* — більш швидке списання певного обладнання, що дає можливість зменшити суму оподатковуваного прибутку в перші роки використання обладнання.

Наведений перелік податкових пільг не є стабільним. Система пільг постійно змінюється за рахунок прийняття нових законодавчих норм, що регулюють пільговий порядок оподаткування.

Податкова пільга — звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування й сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, визначених нижче.

Підставами для надання податкових пільг є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат.

Платник податків має право використовувати податкову пільгу з моменту виникнення відповідних підстав для її застосування і протягом усього строку її дії.

Платник податків може відмовитися від використання податкової пільги чи зупинити її використання на один або декілька податкових періодів, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

Податкові пільги, не використані платником податків, не можуть бути перенесені на інші податкові періоди, зараховані як майбутні платежі з податків та зборів або відшкодовані з бюджету.

Податкові пільги, порядок та підстави їх надання встановлюються з урахуванням вимог законодавства України про захист економічної конкуренції виключно Кодексом, рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, прийнятими відповідно до цього Кодексу.

Суми податку та збору, не сплачені суб'єктом господарювання до бюджету у зв'язку з отриманням податкових пільг, обліковуються таким суб'єктом — платником податків. Облік зазначених коштів ведеться в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Контролюючі органи складають зведену інформацію про суми податкових пільг юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців та визначають втрати доходів бюджету внаслідок надання податкових пільг.

Контролюючі органи здійснюють контроль за правильністю надання та обліку податкових пільг, а також їх цільовим використанням, за наявності законодавчого визначення напрямів використання (щодо умовних податкових пільг) та своєчасним поверненням коштів, не сплачених до бюджету внаслідок надання

пільги, у разі її надання на поворотній основі. Податкові пільги, використані не за призначенням чи несвоєчасно повернуті, повертаються до відповідного бюджету з нарахуванням пені в розмірі 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України.

Податкова пільга надається шляхом:

- а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;
- б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;
- в) установлення зниженої ставки податку та збору;
- г) звільнення від сплати податку та збору.

Останніми роками проблема податкових пільг набула широкого характеру разом із власне пільгами, що існують у формі субсидування цілих областей України, галузей промисловості шляхом створення вільних економічних зон, територій зі спеціальним інвестиційним кліматом та проведення різноманітних експериментів. Наразі в Україні функціонує дванадцять пільгових економічних зон і дев'ять територій зі спеціальним інвестиційним кліматом.

На сьогодні перелік різноманітних пільг у податковому та митному законодавстві складається приблизно з 200 позицій. Проблема існування податкових пільг ускладнюється величезними сумми несплачених податків у результаті отримання пільг.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1. Якою, на вашу думку, є головна функція податку?
2. Наведіть види податкових пільг.
3. «Податок — це дозволена форма здириства» (Хома Аквінський, філософ XIII ст.). Чи погоджуєтесь ви з цим висловлюванням?
4. Складіть сенкан до слів «податок» і «пільга».

► Пояснення вчителя

Що таке сенкан та як його написати? Сенкан — це творча робота, що має коротку форму вірша (п'ятирядковий вірш), складеного за такою схемою:

1. Перший рядок має містити слово, що позначає тему (зазвичай це іменник).
2. Другий рядок — це опис теми, яка складається з двох слів (два прикметники).

- Третій рядок називає дію, пов'язану з темою, і складається з трьох слів (зазвичай це дієслова).
- Четвертий рядок є фразою, яка містить чотири слова й висловлює ставлення до теми, почуття з приводу обговорюваного.
- Останній рядок складається з одного слова — синоніма до першого слова, у ньому висловлюється сутність теми, робиться ніби підсумок.

Складати сенкани дуже просто й цікаво, деякі приклади сенканів наведено нижче.

Форум

Гомінкий, цікавий.
Розважає, розвиває, веселить.
Гарне місце для знайомств.
Спілкування.

Життя

Багатостороннє, бурхливе.
Виховує, розвиває, навчає.
Дає змогу реалізувати себе.
Мистецтво.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Підібрати цікаві факти про найабсурдніші податки у світі.

УРОК 65

Об'єктивна межа оподаткування. Модель кривої Лаффера

Мета уроку: розкрити особливості взаємозв'язку оподаткування з економічними, соціальними, політичними факторами суспільного й державного життя; з'ясувати причини наявності межі оподаткування; пояснити зв'язок між ставками податків і податковими надходженнями; проаналізувати розрахунки А. Лаффера; розвивати вміння аргументовано вести наукову дискусію, обстоювати свою позицію, викладати думки чітко, виразно, стисло.

Основні поняття: межа оподаткування, податкова ставка, податкові надходження, крива Лаффера.

Тип уроку: закріплення та застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

» Запитання для дискусії

- Чи існує об'єктивна межа оподаткування?
- Назвіть головні причини, за яких неможливо збільшувати пільги як для фізичних, так і для юридичних осіб.
- Податкова система має бути справедливою чи ефективною?
- Чи завжди підвищення норми оподаткування в країні призводить до збільшення обсягу податкових надходжень до державної казни?
- Які законодавчі акти регулюють надходження податків в Україні?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

На частку податків припадає до 90% усіх надходжень до бюджетів промислово розвинених країн. За допомогою податкових пільг держава стимулює капіталовкладення, створює сприятливі умови для збільшення попиту на товари.

Водночас із селективними заходами податкового регулювання держава широко використовує податковий механізм із метою загального впливу на господарську кон'юнктуру загалом. У 80–90-ті рр. ХХ ст. у розвинених країнах пройшла хвиля широкомасштабних і багатоступінчастих податкових реформ, спрямованих на зниження загального рівня податків і зміну їхньої структури. Головна мета реформ — створення податкової структури, адекватної економічній політиці, заснованій на неоконсервативних концепціях «економіки пропозиції», «раціональних очікувань», що впливають з «пропозиції», фінансових ресурсів, достатності накопичень і заощаджень для економічного зростання.

Прикладом масштабних заходів зі стимулювання загальної економічної кон'юнктури може бути значне скорочення податків на початку 80-х рр. після приходу до влади адміністрації Р. Рейгана в США. Теоретичним обґрунтуванням цієї програми стали розрахунки американського економіста Лаффера, який довів, що результатом зниження податків є економічне зростання і збільшення доходів держави (крива Лаффера).

► Додаткова інформація до уроку

Артур Лаффер (англ. *Arthur Betz Laffer*; 14 серпня 1940) — американський економіст, один із засновників теорії пропозиції в економіці. Став відомий під час правління Рейгана. Знаменитим став завдяки кривій Лаффера, яка показує, що в певних умовах зменшення податкових ставок може спричинити збільшення податкових надходжень. Навчався в Єльському університеті; доктор філософії Стенфордського університету. Професор університету Південної Кароліни і Чиказького університету. Основні твори «Феномен всесвітньої інфляції» (*The Phenomenon of Worldwide Inflation, 1975*), спільно з Д. Мейсельманом; «Економічна теорія ухилення від податків» (*The Economics of the Tax Revolt, 1979*), спільно з Дж. Сеймуром.

V. Вивчення нового матеріалу

В основу побудови певної податкової системи має бути покладена економічна доктрина держави. Вона може ґрунтуватись на одному з напрямів економічної думки — класичному і неокласичному, кейнсіанському і посткейнсіанському, марксистському і немарксистському.

Кожен напрям економічної теорії має власну модель економічної, фінансової та податкової політики.

Проте суть не стільки в положеннях власне теорії, скільки в її наявності. Визначивши свою економічну доктрину на ґрунті того чи іншого напрямку теорії, держава розробляє стратегію і тактику досягнення поставленої мети.

На базі обраної соціально-економічної доктрини держави в країні має формуватися середній рівень оподаткування, тобто та частка валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через бюджет за допомогою податків та податкових платежів. Прогнозований обсяг видатків бюджетів є визначальною базою для встановлення норми оподаткування в державі.

Важко розраховувати на те, що можна теоретично обґрунтувати ідеальну шкалу оподаткування і доходів з точки зору інтересів держави. Вона має бути відкоригована на практиці. Суттєве значення в оцінюванні її справедливості мають національні, психологічні й культурні фактори.

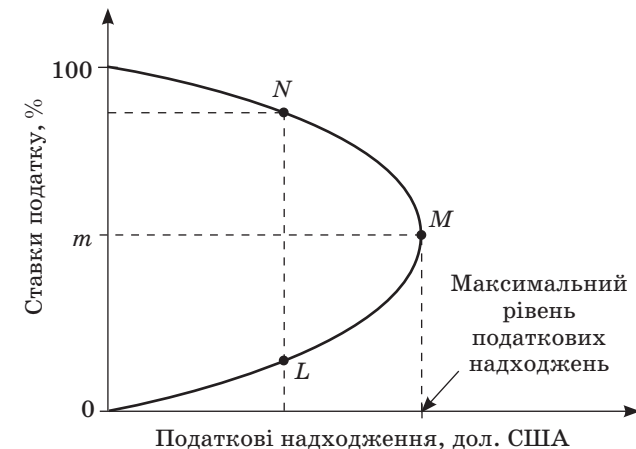
Якщо уважно проаналізувати норму оподаткування, наприклад у скандинавських країнах та Сполучених Штатах Америки, то можна дійти висновку, що норма оподаткування в скандинавських країнах майже вдвічі перевищує цей показник у Сполучених

Штатах. Американці, наприклад, вважають, що за такої шкали прибуткового оподаткування, яка існує в Швеції (максимально — 72%), у США ніхто не працював би. Так, зростання виробничої активності в США після податкової реформи 1986 р. значною мірою було пов'язано зі зниженням граничних ставок оподаткування.

Проте норма оподаткування суттєво не впливає на економічний прогрес та середньорічні обсяги приросту валового внутрішнього продукту (приріст ВВП у Швеції, як і в США, коливається під 3 до 6% щорічно). Політика соціального захисту в скандинавських країнах спонукає до підвищення норми оподаткування. Але таке підвищення ґрунтується на граничній корисності обов'язкових платежів, і втрати соціального добробуту конкретного громадянина — платника податку за обміну «податки — блага» стають мінімальними.

А. Лаффер — прихильник теорії пропозиції — довів, що більш низькі ставки податків цілком сумісні зі збільшеними податковими надходженнями. Скорочення податків не повинно викликати інфляційних дефіцитів.

Його теорія відома як крива Лаффера, яка на рисунку розкриває зв'язок між ставками податків і податковими надходженнями.

Крива Лаффера

Головна ідея полягає в тому, що в міру зростання ставки податку від нуля до 100% податкові надходження зростатимуть від нуля до деякого максимального рівня (M), а потім знижуватимуться до нуля.

Податкові надходження падають після деякої точки, тому що вищі ставки податку стримують економічну активність, а отже, податкова база (національне виробництво і дохід) скорочується. Це найлегше проілюструвати в крайній точці, коли ставка податку становить 100 %.

Податкові надходження тут скорочуються до нуля, тому що 100 %-ва ставка податку має характер конфіскації і зупиняє виробництво. У свою чергу, 100 %-й прибутковий податок, прикладений до податкової бази, яка дорівнює нулю, приносить нульовий податковий дохід.

Ідея Лаффера полягала в тому, що в деякій точці ставки податку є настільки високими, що податкові надходження є нижчими від максимуму M . Логічні міркування Лаффера переконували в тому, що більш низькі ставки податків зможуть створити стимули до роботи, заощаджень та інвестицій, інновацій та прийняття ділових рішень, сприяючи таким чином істотному розширенню національного виробництва й доходу. Таке розширення податкової бази зможе підтримувати податкові надходження на колишньому рівні, навіть якщо ставки податку будуть нижчими.

Згідно з міркуваннями вченого, надмірне підвищення податкових ставок на доходи бізнесу «відбиває» в останнього стимули до капіталовкладень, гальмує НТП, уповільнює економічне зростання, що врешті-решт негативно відбивається на надходженнях до державного бюджету.

Американські експерти на чолі з професором Лаффером спробували теоретично довести, що за ставки прибуткового податку понад 50 % різко знижується ділова активність фірм і населення загалом.

Нижчі податкові ставки створюють більш високі стимули до праці, заощаджень, інвестицій і прийняття ділових ризиків, унаслідок чого збільшується ВВП як податкова база. Причому, за цих умов податкова база збільшується швидше, ніж зменшується рівень податкових ставок. Тому, незважаючи на зниження податкових ставок, податкові надходження не зменшуються, а зростають до свого максимального значення.

У разі падіння податкових ставок нижче стимулювальний ефект, який має на економіку зниження податкових ставок порівняно з оптимальним рівнем, істотно зменшується. Унаслідок цього податкова база зростає повільніше, ніж зменшуються податкові ставки, тому податкові надходження зменшуються.

Отже, згідно з кривою Лаффера, якщо чинні податкові ставки є надмірними, то їх оптимальне зниження дозволить збільшити виробництво за умов незмінності або навіть зростання податкових надходжень. Але такий подвійний ефект від зниження податкових ставок — лише гіпотеза, певне логічне припущення. Для перетворення цієї гіпотези на теорію потрібно дістати відповідь на кілька принципових питань: як знайти ту точку на кривій Лаффера, де перебуває економіка в цей момент; як визначити той оптимальний рівень податкових ставок, який здатен забезпечити максимальну величину податкових надходжень?

Досвід «рейганоміки», у межах якої ідея Лаффера набула певного практичного втілення, не дав однозначної відповіді на ці питання. Тому застосування кривої Лаффера на практиці є певним політичним ризиком, на який політикам слід зважуватись лише за умов, якщо існують тверді переконання, що чинні податкові ставки справді є надмірними і стримують ділову активність. Але навіть за цих умов слід брати до уваги, що зниження податків неминуче спричинить бюджетний дефіцит або примусить скорочувати державні витрати.

Зв'язок між висотою оподаткування та податковими надходженнями залежить від податкової бази, тобто об'єкта оподаткування. Тому Лаффер досліджував цей зв'язок за допомогою показника еластичності податкової бази, що вимірюється як відношення відсоткової зміни величини об'єкта оподаткування до відсоткової зміни норми оподаткування, тобто податкових ставок, які застосовуються до певного об'єкта (бази) податку.

$$ET = (\Delta B / B) / (\Delta T / T) = (T \Delta B) / (B \Delta T)$$

де, ET — еластичність податкової бази;

B — вартісний вимір податкової бази (об'єкта оподаткування);

T — норма оподаткування;

ΔB — приріст або процент збільшення податкової бази;

ΔT — приріст або процент збільшення норми оподаткування.

На обсяг податкових надходжень впливає також процес ухилення від сплати податків. Надмірне підвищення норми оподаткування призводить до збільшення доходів тіньової економіки та згорання легального бізнесу, а разом і до скорочення податкової бази.

Відкриття Лаффера саме й полягає в тому, що зі збільшенням норми оподаткування податкова база стає більш гнучкою, що

зумовлює, починаючи з певного рівня, зменшення податкової бази й ухилення від сплати податків.

Хороша податкова система має бути не лише справедливою, але й ефективною. Тут слід уникати марнотратства так само, як і в будь-якій економічній діяльності, державній чи приватній. Звідси випливають два конкретні наслідки для податкової політики: по-перше, податки не повинні бути «надмірним тягарем», а по-друге, витрати на податкову адміністрацію та збирання податків не повинні бути надто великими порівняно з отриманими надходженнями. Отже, проблема розроблення податкової системи полягає в мінімізації суперечностей між цілями ефективності та справедливості.

Можна виокремити низку головних прав платників податків, які слід визнати й підтримати, аби забезпечити справедливість податкової системи в демократичному суспільстві. Окремі країни вважають концепцію прав платників податків настільки важливою, що об'єднали всі заходи, спрямовані на захист платників податків, у «хартію» або «декларацію» платників податків. До головних визнаних прав платників податків належать такі:

- ♦ *право на невтручання в особисте життя та конфіденційність* означає, що всі платники податків повинні мати право на те, що податкові органи не втручатимуться без потреби в їхні приватні справи. На практиці це здебільшого інтерпретується як уникнення безпідставних пошуків та вимог інформації;
- ♦ *право доступу до інформації* означає, що платники податків повинні мати доступ до найновішої інформації про функціонування податкової системи і про те, як було розраховано розміри їхніх податків. Вони мають також бути поінформовані про свої права, зокрема про право подавати скаргу;
- ♦ *право подавати скаргу* є визначальним пунктом будь-якої справедливої податкової системи, що належним чином захищає платників податків.

Платники податків повинні мати досить високий ступінь упевненості щодо результатів своїх дій.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Командний бліцтурнір

Усі учні об'єднуються у дві команди. Кожна команда формує десять запитань (10 хв) з тем «Види податків» і «Податкові пільги» і по порядку ставлять їх одна одній. За кожну правильну відповідь — 1 бал (2 хв).

2 Практичне завдання

Яким є податок — прогресивним, пропорційним, регресивним? Поясніть чому. Заповніть таблицю.

Дохід	Величина податку	Середня ставка податку	Гранична податкова ставка
0	0	—	—
50	5	—	—
100	15	—	—
150	30	—	—
200	50	—	—
250	75	—	—

Відповідь:

Дохід (Y)	Величина податку (T)	Середня ставка податку, %	Гранична податкова ставка, %
0	0	0	0
50	5	10	10
100	15	15	20
150	30	20	30
200	50	25	40
250	75	30	50

1. Середню податкову ставку обчислюють як $\frac{T}{Y}$.

2. Граничну податкову ставку обчислюють як $\frac{\Delta T}{\Delta Y}$.

3. Податок є прогресивним, бо зі зростанням доходу середня податкова ставка підвищується.

3 Розв'яжіть задачу

США стоять перед фіскальною кризою, тому що зростаючі дефіцити підвищують частину, яку має становити державний борг у ВВП. Погасити такий високий борг можна лише за допомогою використання високих податків. Прокоментуйте таке твердження.

Розв'язання

Згідно з кривою Лаффера, яка показує зв'язок між податковими надходженнями і ставками оподаткування, виходить, що чим вищі податки (за 40%), тим менші надходження до бюджету.

Припустимо, що розглядаємо ставку податку на прибуток. Коли ставка нульова, надходження до бюджету такі ж. Далі припускаємо, що податкова ставка 100%. Тоді уряд забирає би увесь прибуток, отже, дохід у такому разі також був би нульовий.

Високі податки не можуть погасити державного боргу, бо надходження до бюджету все одно будуть дуже низькими.

VII. Підсумок уроку**VIII. Домашнє завдання**

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Скласти кросворд «Податки».

УРОК 66**Інші (крім податків) надходження до державного бюджету**

Мета уроку: визначити, як саме формуються доходи бюджету; розглянути надходження до державного бюджету країни, крім податків; з'ясувати особливості нової редакції Бюджетного кодексу України; продовжувати формувати вміння працювати з різними джерелами знань, порівнювати, узагальнювати, робити висновки; розвивати допитливість і виховувати ощадливість.

Основні поняття: бюджет, бюджетний механізм, доходи бюджету, податкові надходження, трансферти, доходи від операцій з капіталом, неподаткові надходження.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання****III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів**

1. Згадайте, що таке податки.
2. Які існують види податків в Україні?
3. Що таке державний бюджет?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Бюджет держави є досить складним і багатогранним явищем у суспільстві. Передусім слід відзначити, що бюджет є самостійною економічною категорією. Ця категорія, будучи частиною

фінансів, характеризується тими самими ознаками, які притаманні фінансам загалом, але водночас має особливості, які відрізняють її від інших сфер і ланок фінансових відносин. Розглянемо їх детальніше.

V. Вивчення нового матеріалу

Як економічна категорія бюджет являє собою економічні відносини між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами — з іншого, з приводу розподілу і перерозподілу ВВП (частково — національного багатства) з метою формування і використання бюджетного фонду, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. Фінансові відносини, що складаються в державі з юридичними й фізичними особами, називаються бюджетними. Централізація частини ВВП у бюджеті є платою суспільства за виконання державою її функцій, таких як управління суспільством, оборона країни, економічна і соціальна.

Крім того, держава, виступаючи власником засобів виробництва в державному секторі, здійснює підприємницьку діяльність і, відповідно, є одним із суб'єктів створення і розподілу ВВП. Як доводить світовий досвід, роль держави в розподільних процесах з розвитком ринкових відносин має зростати, і бюджет у цьому аспекті є найдосконалішим засобом для здійснення перерозподілу фінансових ресурсів, зокрема національного багатства загалом.

Аналіз моделі економіки, що формується в Україні, дає підстави стверджувати, що найближчими роками через бюджет має перерозподілятися не менш як 30% ВВП. Таке співвідношення буде найбільш оптимальним і зумовленим соціальною спрямованістю обраної моделі економіки, необхідністю структурної перебудови значної частини галузей господарства.

У країнах середнього рівня розвитку частка ВВП, що перерозподіляється через бюджетну систему, становить 35–37%, а у високорозвинених — 45% і більше. Наприклад, у Німеччині цей показник сягає 60%.

1 січня 2011 р. набрав чинності Бюджетний кодекс України (БКУ), прийнятий 08.07.2010 р. за № 2456-VI у новій редакції. Бюджетний кодекс визначає правові засади функціонування бюджетної системи. Згідно зі ст. 9 БКУ доходи бюджету класифікуються за певними розділами (*див. схему на с. 102*).

Класифікація доходів бюджету за розділами

Склад бюджетних доходів, їх структура органічно пов'язані з обсягами суспільного продукту і національного доходу і визначаються фінансовою політикою держави. Доходи бюджету класифікують за різними ознаками. Залежно від методів мобілізації доходи бюджету поділяють на податкові та неподаткові. Країни з ринковою економікою доходи своїх бюджетів формують переважно за рахунок податків. У доходах центральних бюджетів розвинених країн вони досягають 80–90 %, а в США — понад 95 %.

Податкові надходження — це передбачені податковими законами України загальнодержавні та місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі. Неподаткові надходження включають усі безповоротні надходження, крім доходів від продажу капіталу, усі надходження від штрафів і санкцій, крім штрафів за порушення податкового законодавства, а також добровільні, невідплатні поточні надходження з недержавних джерел.

Неподатковими доходами бюджету є:

- ♦ доходи від використання майна, що перебуває в державній власності (орендна плата від здачі в оренду державного майна);

- ♦ відсотки за залишками бюджетних коштів на рахунках у кредитних організаціях;
- ♦ дивіденди за акціями, власником яких є держава (повернення державних і бюджетних кредитів та ін.);
- ♦ доходи від продажу майна, що перебуває в державній та комунальній власності;
- ♦ відсотки й дивіденди, нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств;
- ♦ доходи від платних послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також бюджетними установами;
- ♦ кошти, отримані в результаті застосування заходів цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності (штрафи, конфіскації, компенсації та інші суми примусового вилучення);
- ♦ інші неподаткові доходи.

До доходів бюджету можуть зараховуватись трансферти — перерахування від фізичних і юридичних осіб, міжнародних організацій і урядів іноземних держав, інших органів державної влади на безоплатній та безповоротній основі.

В Україні до офіційних трансфертів, що надходять з-за кордону, належать поточні надходження від секретаріату ООН за український контингент. До інших трансфертів належать специфічні гранти цільового призначення, а також генеральні гранти, не обумовлені конкретними цілями їх витрачання.

Доходи від операцій із капіталом охоплюють реалізацію основного капіталу, державних запасів, землі та нематеріальних активів і включають:

- ♦ надходження від продажу основного капіталу;
- ♦ надходження від реалізації державних запасів товарів;
- ♦ надходження від продажу землі та нематеріальних активів;
- ♦ податки на фінансові операції та операції з капіталом.

Доходи бюджету класифікують і за іншими ознаками, наприклад, залежно:

- ♦ від державного устрою держави розрізняють:
 - а) в унітарній державі — доходи центрального (державного) бюджету й доходи місцевих бюджетів;
 - б) у федеративній державі — доходи федерального бюджету, доходи бюджетів членів федерації та доходи місцевих бюджетів;

- ♦ від рівня бюджетної системи, на якому закріплюються доходи, вони поділяються на власні та регульовані;
- ♦ від джерел надходження виокремлюють доходи, що надходять від юридичних осіб, і такі, які сплачує населення;
- ♦ від конкретних видів прямих і непрямих податків (податок на прибуток підприємств, податок на доходи громадян, податок на додану вартість, акцизний збір та ін.);
- ♦ від громадянства суб'єктів оподаткування — сплачувані резидентами або нерезидентами.

На рівень доходів Державного бюджету впливають також зовнішні та внутрішні фактори. Вони можуть мати економічне, соціальне, політичне, національне спрямування.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1. У чому полягає сутність доходів державного бюджету?
2. Назвіть критерії класифікації доходів.
3. Перелічіть головні зовнішні та внутрішні фактори впливу на рівень доходів.
4. Наведіть склад доходів, передбачений Бюджетним кодексом.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Підготувати реферати на 5–8 сторінок про бюджет України, затверджений Верховною Радою на поточний рік, або бюджет будь-якої країни світу.

УРОК 67

Видатки державного бюджету: основні елементи та їх призначення. Роль видатків у стимулюванні економіки

Мета уроку: з'ясувати роль і значення бюджетних видатків у соціально-економічному житті держави; розкрити головне завдання державних видатків; розглянути критерії класифікації видатків бюджету; розвивати економічне мислення; виховувати ощадливе ставлення до ресурсів.

Основні поняття: видатки державного бюджету, функції держави, класифікація видатків бюджету, поточні бюджетні видатки, капітальні видатки.

Тип уроку: вивчення нового навчального матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Обмін думками в парі (міні-дискусія). Синтез думок. Обговорення проблеми в загальному колі.

Цей підхід передбачає проведення в парах упродовж короткого часу (5–7 хв) міні-дискусії, під час якої учні викладають на папері свої думки щодо запитання «Як і куди, на ваш погляд, держава має витратити бюджетні кошти?», використовуючи всі аргументи — від логічних до безглузких. Після того як письмове завдання виконано, учні діляться результатами своєї роботи й обговорюють їх у загальному колі.

Учитель підбиває підсумки й виявляє відповіді, що є найбільш удалими й відповідають дійсності.

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Видатки державного бюджету відіграють важливу роль у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку країни. Зміст видатків зумовлюється способом виробництва, політичним устроєм країни та функціями держави. Державні видатки — це державні платежі, що не підлягають поверненню, не створюють і не погашають фінансових вимог.

Державні видатки — це грошові відносини, що виникають унаслідок використання централізованих і децентралізованих фондів коштів держави з метою фінансування витрат розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб.

За матеріальним змістом державні видатки — це сума коштів, що використовується державою в процесі здійснення її фінансової діяльності.

Завдання державних видатків — забезпечення раціонального розміщення й ефективного використання державних коштів.

V. Вивчення нового матеріалу

Видатки бюджету — це економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави.

Формою прояву цих відносин є конкретні види видатків, кожен з яких може бути охарактеризований із кількісного та якісного боку. Якісна характеристика дає змогу встановити економічну

природу й суспільне призначення кожного виду бюджетних видатків, а кількісна — їхню величину.

Витратна частина бюджету вирізняється різноманітністю, але в більшості країн призначена для фінансування загальнодержавних програм (інвестиційних, економічних, розвитку виробничої та соціальної інфраструктури тощо). Бюджетні асигнування здійснюються у формі субсидій, кредитів, державних гарантій і поручительств для фінансової підтримки фермерських господарств, малих підприємств, житлового господарства тощо. Бюджет відіграє важливу роль також у соціальному захисті громадян і розвитку невиробничої сфери. Частина бюджетних коштів держава спрямовує на оборону, утримання правоохоронних органів, апарату управління тощо.

З метою з'ясування ролі та значення бюджетних видатків у соціально-економічному житті держави фінансовою теорією і практикою розроблено класифікацію бюджетних витрат. Однією з найважливіших ознак такої класифікації є функціональна, що відбиває напрями використання коштів бюджету для виконання конкретних функцій держави.

Функціональний поділ видатків бюджету

Функція держави	Видатки бюджету
Управлінська	<ul style="list-style-type: none"> • Державне управління; • судова влада і прокуратура; • правоохоронні органи та служба безпеки; • фінансові й митні органи
Оборонна	Національна оборона (фінансування витрат Міністерства оборони, Національної гвардії, Прикордонних військ, Штабу цивільної оборони, навчальних організацій Товариства сприяння обороні України та ін.)
Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> • Соціальний захист і соціальне забезпечення населення (витрати на індексацію доходів і заробітної плати працівників закладів та установ, що фінансуються за рахунок бюджету; виплати компенсацій населенню на дітей; пенсії та виплати компенсацій військовослужбовцям і членам їхніх сімей; кошти на охорону материнства і дитинства; грошова допомога малозабезпеченим верствам населення); • соціальна сфера (освіта, підготовка кадрів, культура, мистецтво, засоби масової інформації, охорона здоров'я, молодіжні програми, фізична культура і спорт)

Функція держави	Видатки бюджету
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • Економічна діяльність держави (капітальні вкладення, фінансування реконструкції підприємств, нарощування виробництва споживчих товарів і продукції виробничого призначення тощо); • фундаментальні наукові дослідження

Функціональний поділ видатків дає змогу виявити пропорції в розподілі бюджетних коштів і, змінюючи їх, досягати необхідних зрушень у галузевій структурі суспільного виробництва. Так, необхідність посилення соціальної спрямованості всього суспільного розвитку вимагає спрямовувати в соціальну сферу більше коштів бюджету, забезпечуючи тим самим прискорені темпи її зростання.

Залежно від економічної характеристики операцій, під час проведення яких здійснюються бюджетні видатки, вони класифікуються на поточні та капітальні.

Державні видатки

Поточні бюджетні видатки пов'язані з наданням бюджетних коштів юридичним і фізичним особам з метою покриття їх поточних потреб. До цих затрат зараховують: закупівлю товарів

і послуг, необхідних для утримання економічної та соціальної інфраструктур (оплата праці державних службовців, закупівля предметів і матеріалів, необхідних для поточних господарських цілей, оплата транспортних і комунальних послуг тощо); трансферти населенню (пенсії, стипендії, грошові допомоги, інші виплати); поточні субсидії державним і приватним підприємствам, а також органам влади нижчого рівня; виплата відсотків за державним боргом та ін. Разом поточні видатки формують звичайний (поточний) бюджет, на який припадає переважна частина всіх бюджетних витрат.

Капітальні видатки пов'язані з інвестуванням бюджетних коштів в основні фонди й нематеріальні активи зі створенням державних запасів і резервів. Вони включають затрати на нове будівництво і розвиток діючих об'єктів державної власності (їх розширення, реконструкцію і технічне переоснащення), інвестиційні субсидії, довгострокові бюджетні кредити й державні гарантії інвесторам, що фінансують високоефективні інвестиційні проекти. Сукупність цих видатків формує бюджет розвитку.

Важливим критерієм класифікації видатків бюджету є предметне спрямування відповідних грошових потоків. При цьому в розвинених країнах виокремлюють п'ять основних груп бюджетних видатків: військові; втручання держави в економіку (включають витрати на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи, підтримання сільського господарства, забезпечення зайнятості, стимулювання експорту); утримання державного апарату управління; соціальні витрати (освіта, охорона здоров'я, соціальне страхування і соціальне забезпечення); надання субсидій і кредитів іншим державам.

В Україні в плані предметної спрямованості видатки бюджету поділяються на фінансування: управління, національної оборони, фундаментальних та прикладних наукових досліджень, правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки держави, міжнародної діяльності, галузей економіки, соціально-культурних закладів і заходів, а також на видатки на обслуговування державного боргу, створення резервних фондів, інші витрати і виплати.

Організаційне групування видатків бюджету пов'язано з розподілом витрат на цільові державні програми. Наприклад, в Україні це державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки, державні програми розвитку

транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики, державні інвестиційні проекти, державні програми з інвалідного спорту та реабілітації тощо.

Програмна класифікація видатків бюджету застосовується під час формування бюджету за програмно-цільовим методом і відбиває роль держави в розв'язанні найважливіших проблем суспільного життя.

В основу галузевої класифікації видатків бюджету покладено поділ економіки на галузі й види діяльності. З урахуванням цього витрати групуються за галузями: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, освіта, охорона здоров'я, культура тощо.

Відомча ознака класифікації дає можливість виокремити в кожній групі бюджетних видатків безпосередніх розпорядників бюджетних коштів: відповідне міністерство, державний комітет, державне відомство або іншу юридичну особу, якій надаються асигнування з бюджету. Таке групування витрат дає змогу забезпечити конкретно-адресний фінансовий контроль над використанням бюджетних ресурсів.

Залежно від рівня управління, тобто з урахуванням адміністративно-територіального поділу країни, видатки бюджету в унітарних державах поділяються на видатки центрального бюджету й видатки місцевих бюджетів, а в державах з федеративним устроєм — на видатки федерального бюджету, видатки бюджетів суб'єктів федерації та видатки місцевих бюджетів.

У процесі використання коштів бюджетного фонду держава вступає у відносини:

- ◆ з підприємствами, організаціями та установами з приводу їх фінансування;
- ◆ фізичними особами, громадянами країни з приводу виплат, пов'язаних із соціальними гарантіями;
- ◆ юридичними й фізичними особами, іноземними державами, міждержавними об'єднаннями з приводу повернення державних позик і сплати відсотків;
- ◆ органами місцевого самоврядування з приводу бюджетного регулювання;
- ◆ іншими суб'єктами відповідно до чинного законодавства.

За допомогою бюджетного фінансування як форми бюджетного механізму держава забезпечує фінансування всіх заходів, пов'язаних із виконанням своїх функцій. Залежно від

оптимального поєднання важелів, інструментів цього механізму, умілого використання усіх наявних елементів можна досягти відповідного рівня соціально-економічного розвитку суспільства, забезпечити досягнення стратегічних цілей. З іншого боку, за допомогою бюджетного фінансування як форми фінансового забезпечення створюються достатні фінансові можливості для функціонування і розвитку конкретних підприємств, організацій, установ, а також задовольняються мінімальні, гарантовані державою матеріальні потреби соціально незахищених громадян.

Стан економіки, економічна криза, що триває, не дозволяють державі вийти на заплановані показники доходів держбюджету. У цій ситуації можливі лише два шляхи — збільшення дефіциту бюджету або скорочення витрат. Обидва рішення не прості, адже внутрішніх можливостей для покриття дефіциту немає. Отже, скорочення витрат — чи не єдиний, хоча й дуже болючий крок.

У використанні державних витрат як інструменту бюджетного регулювання важливим є визначення структури та пріоритетності спрямування коштів бюджетів на розвиток економіки країни. Найбільший стимулювальний ефект має збільшення в структурі державних витрат частки капітальних інвестицій.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Чи правильними є нижченаведені твердження?

1. Фінансування державних видатків через підвищення особистих податків накладає тягар на майбутні покоління.
2. Державний бюджет — це матеріальна база існування держави.
3. Бюджет виконує функцію стимулювання.
4. Обсяг державного бюджету не залежить від рівня розвитку економіки.
5. Бюджетні відносини в Україні регламентуються Конституцією України.
6. Державний бюджет відбиває інтереси лише міністерств і відомств.

Відповіді: 1) так; 2) так; 3) так; 4) ні; 5) так; 6) ні.

2 Розв'яжіть тестові завдання

1. Поточні бюджетні видатки — це фінансування:
 - а) надзвичайних ситуацій;
 - б) органів державної влади, бюджетних установ;

- в) інноваційної діяльності;
 - г) підприємств, організацій, установ.
2. Соціальна спрямованість витрат державного бюджету виявляється у фінансуванні:
 - а) управління;
 - б) національної оборони;
 - в) галузей економіки;
 - г) соціально-культурних закладів і заходів.
 3. Вид допомоги в грошовій або натуральній формі, що надається з коштів державного або місцевого бюджетів юридичним і фізичним особам і має форму фінансової допомоги або відшкодування втрат доходів (*житлові субсидії в Україні мало-забезпеченим громадянам на оплату житлово-комунальних послуг*), — це:
 - а) субвенція;
 - б) субсидія;
 - в) дотація;
 - г) трансферт.
 4. Розпорядники бюджетних коштів поділяються на такі види:
 - а) прямі та непрямі;
 - б) головні розпорядники та розпорядники нижчого рівня;
 - в) головні та другорядні;
 - г) офіційні та приховані.
 5. Згідно з планом предметної спрямованості видатки бюджету не включають фінансування:
 - а) інноваційної діяльності;
 - б) національної оборони;
 - в) фундаментальних та прикладних наукових досліджень;
 - г) правоохоронної діяльності та забезпечення безпеки держави.

Відповіді: 1 — г; 2 — г; 3 — б; 4 — б; 5 — а.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Підібрати статистичні дані щодо видатків бюджету США, Китаю й Німеччини. Проаналізуйте динаміку й зробіть висновки в зошиті.

УРОК 68

Балансування державного бюджету. Дефіцит (профіцит) бюджету

Мета уроку: формувати в учнів поняття про місце державного бюджету в бюджетній системі України; з'ясувати головні фактори, що впливають на формування державного бюджету; розкрити особливості різних підходів до балансування державного бюджету; ознайомити з поняттями «дефіцит» і «профіцит» державного бюджету; розвивати творчу активність, самостійність у формуванні нових знань; сприяти професійній орієнтації учнів.

Основні поняття: державний бюджет, бюджетні надходження, бюджетні витрати, дефіцит державного бюджету, профіцит бюджету, стійкий дефіцит, тимчасовий дефіцит, активний дефіцит; пасивний дефіцит; сеньйораж; секвестр.

Тип уроку: вивчення нового навчального матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Головне місце в бюджетній системі України посідає державний бюджет. Державний бюджет — це загальнодержавний фонд коштів, з якого органи державної влади отримують кошти для матеріального опосередкування свого функціонування. Бюджет — це великий кошторис, розпис доходів і видатків, що має бути узгоджений щодо термінів надходження і використання коштів. Тобто бюджет будь-якої держави — це її фінансовий план.

Державний бюджет має забезпечувати необхідними коштами фінансування заходів економічного та соціального розвитку загальнодержавного значення, а також міждержавних відносин.

Крім того, через державний бюджет здійснюється перерозподіл частини фінансових ресурсів між адміністративно-територіальними утвореннями України з урахуванням економічного, соціального, екологічного, природного станів, вирівнювання фінансового забезпечення.

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Як ви вважаєте, які фактори впливають на формування бюджету?

Фактори, що впливають на формування державного бюджету, можна поділити на три групи: економічні, політичні та соціальні.

Крім цього, фактори впливу на державний бюджет можуть бути такими.

1. Об'єктивними, до яких прийнято зараховувати: традиції, специфіку розвитку на певному історичному етапі, характер виробничих відносин та рівень розвитку продуктивних сил, що безпосередньо впливають на зміст бюджету, економічні особливості країни, природні особливості країни, соціальні особливості країни.
2. Суб'єктивними, до складу яких входять: тип держави, політика уряду у відповідний період, пріоритети розвитку, зовнішня та внутрішня економічна ситуація.

Фактори, що впливають на формування державного бюджету

V. Вивчення нового матеріалу

Практичне використання бюджетних відносин для реалізації покладених на державу функцій дає змогу визначити, що стан бюджетного фонду залежно від різного співвідношення доходної та витратної частин бюджету може бути дефіцитним, профіцитним і збалансованим.

Коли видатки бюджету перевищують його доходи, виникає від'ємне бюджетне сальдо, або дефіцит бюджету. Профіцит — це позитивне сальдо бюджету, тобто перевищення доходів над видатками. Збалансованим є бюджет, у якому видатки і доходи однакові. В економічній літературі наводиться також думка, що теоретично збалансованим є бюджет, у якому дефіцит або профіцит не перевищують 1 % від сукупного обсягу видатків.

Розрізняють поняття «стійкий дефіцит бюджету», що існує в довгостроковому періоді, та «тимчасовий дефіцит», спричинений касовими розривами у виконанні бюджету. Його також називають касовим дефіцитом — нестачею коштів бюджету в результаті незбігу термінів надходження доходів і здійснення видатків.

За формою прояву бюджетний дефіцит поділяється на відкритий та прихований.

Відкритий бюджетний дефіцит — це дефіцит, офіційно визнаний у законі про державний бюджет на відповідний рік.

Прихований бюджетний дефіцит виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення до складу доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

За причинами виникнення бюджетний дефіцит може бути вимушеним і відомим.

Вимушений бюджетний дефіцит є наслідком скорочення обсягів ВВП і, відповідно, обмеженості фінансових ресурсів країни.

Свідомий бюджетний дефіцит виникає внаслідок дискреційної фіскальної політики, що передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо державного бюджету.

За напрямом дефіцитного фінансування розрізняють активний і пасивний бюджетні дефіцити.

Активний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на інвестування економіки, що сприяє зростанню ВВП.

Пасивний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на покриття поточних видатків (соціальні трансферти, виплату зарплати в бюджетній сфері тощо).

Головною причиною виникнення бюджетного дефіциту є відставання темпів зростання бюджетних доходів порівняно зі зростанням бюджетних видатків. Конкретні причини такого відставання зумовлені:

- ◆ кризовими явищами в економіці, що супроводжуються спадом виробництва, зниженням ефективності функціонування окремих галузей, інфляційними процесами;
- ◆ надмірними витратами на забезпечення державного управління;
- ◆ мілітаризацією економіки в мирний час;
- ◆ надзвичайними обставинами (війнами, епідеміями, масштабними стихійними лихами);
- ◆ надмірним зростанням соціальних видатків порівняно з темпами зростання валового внутрішнього продукту;
- ◆ необхідністю здійснення значних державних вкладень у розвиток економіки з метою її структурної перебудови. Це явище відбиває не кризу в економічному житті суспільства, а державне регулювання економіки, спрямоване на забезпечення прогресивних зрушень у суспільстві.

У світовій практиці для фінансування дефіциту бюджету використовуються як інфляційні, так і неінфляційні джерела.

Неінфляційні джерела:

- ◆ фінансування дефіциту бюджету за рахунок запозичень на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках та за рахунок використання залишків бюджетних коштів. Внутрішні позики здійснюються через продаж державних цінних паперів (облігацій, векселів) або одержання кредиту в банку. Останню форму фінансування бюджетного дефіциту використовує місцева влада. Залучення для покриття дефіциту державного бюджету зовнішніх позик у таких міжнародних організацій, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, і в розвинених країнах та їхніх об'єднаннях на зразок ЄС характерні для країн, що розвиваються, а також усе більше використовуються країнами з перехідною до ринку економікою, у тому числі Україною;
- ◆ трансферти — фінансування у формі безоплатної та безповоротної фінансової допомоги.

Зменшити дефіцит бюджету уряд може також шляхом накопичення заборгованості — простроченням платежів за борги або куплені товари, а також за рахунок підвищення податків. Ці заходи також мають неінфляційний характер.

Інфляційним джерелом фінансування бюджетного дефіциту є монетизація дефіциту, що відбувається в результаті позик центрального банку уряду та купівлі центральним банком державних цінних паперів.

Кредитна емісія як спосіб покриття дефіциту широко використовувалась в Україні. З 1991 р. до 1995 р. кредити Національного банку були практично єдиним джерелом покриття дефіциту бюджету. З 1995 р. водночас із кредитами НБУ для фінансування дефіциту почали залучати внутрішні й зовнішні позики. З 1997 р. НБУ припинив пряме фінансування бюджетного дефіциту, і акцент було цілком перенесено на зовнішні та внутрішні джерела.

У країнах із ринковою економікою наявне конституційне закріплення незалежності національного емісійного банку від виконавчої та законодавчої влади. Емісійний банк не зобов'язаний фінансувати уряд, у такий спосіб ставиться заслін інфляційному вибуху, який стався б у випадку, якби гроші друкувались на замовлення уряду.

Дефіцит бюджету можуть покривати також додатковою емісією грошей. Унаслідок такої емісії розвивається неконтрольована інфляція, підриваються стимули для інвестицій, знецінюються заощадження населення, відтворюється бюджетний дефіцит.

У результаті монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж — дохід від друкування грошей. Сеньйораж виникає за умов перевищення приросту грошової маси над приростом реального ВВП, наслідком чого є зростання середнього рівня цін. З огляду на це всі економічні агенти змушені сплачувати так званий інфляційний податок, який через більш високі ціни перерозподіляє частину їхніх доходів на користь держави.

Державні позики як засіб покриття дефіциту бюджету є безпечнішими, ніж емісія, проте вони також певною мірою негативно впливають на економіку країни. По-перше, за певних умов уряд вдається до примусового розміщення державних цінних паперів і порушує ринкову мотивацію діяльності приватних фінансових інституцій. По-друге, навіть якщо уряд створює достатні стимули для купівлі юридичними та фізичними особами цінних паперів уряду, то державні позики, мобілізуючи вільні кошти на ринку позикового капіталу, обмежують можливість одержання кредиту приватними господарствами. Фірми, особливо невеликі та середні, не є для банків такими надійними позичальниками, як державні органи. Збільшення попиту на ринку позикового капіталу через нові державні позики сприяє подорожчання кредиту — зростанню

облікової ставки. Особливо складними є наслідки використання для покриття бюджетного дефіциту зовнішніх позик.

Держава зобов'язана формувати свою бюджетну політику так, щоб домогтися скорочення бюджетного дефіциту. До заходів, які сприяли б, з одного боку, збільшенню доходів бюджету, а з другого — скороченню державних видатків, можна зарахувати:

- ◆ спрямування бюджетних коштів на розвиток галузей, що визначають рівень економічної могутності держави, забезпечують упровадження у виробництво передових наукових технологій;
- ◆ створення сприятливих економічних умов для суб'єктів господарювання шляхом удосконалення податкової політики та інших складових бюджетного механізму;
- ◆ скорочення державного сектору економіки і, відповідно, бюджетного фінансування;
- ◆ залучення іноземного капіталу;
- ◆ зниження видатків на оборону й управління тощо.

Серед загальноприйнятих у світовій практиці методів боротьби з бюджетним дефіцитом існує й такий метод, як механізм секвестру видатків бюджету. Він вводиться в разі, коли в процесі виконання бюджету наявні перевищення граничного рівня дефіциту або значне скорочення надходжень доходних джерел бюджету. Секвестр — це вимушений антикризовий захід.

Секвестр бюджету — це пропорційне зниження бюджетних видатків (на 5, 10, 15 % тощо) щомісяця за всіма статтями бюджету впродовж того часу, що залишився до кінця фінансового року. Секвестру не підлягають захищені статті. Згідно з бюджетним кодексом України захищеними статтями видатків бюджету визнаються статті видатків державного бюджету України, обсяг яких не може змінюватись у разі проведення скорочення затверджених бюджетних призначень. Перелік захищених статей видатків державного бюджету України визначається законом про Державний бюджет України. Наприклад: оплата праці працівників бюджетних установ; нарахування на заробітну плату; придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів; забезпечення продуктами харчування; оплата комунальних послуг та енергоносіїв; обслуговування державного боргу; поточні трансферти населенню; поточні трансферти місцевим бюджетам.

Розробка і послідовна реалізація заходів, спрямованих на збільшення доходів бюджету і скорочення його видатків, регулювання бюджетного дефіциту, цілеспрямоване керування його

розміром разом з іншими економічними антикризовими мірами сприятимуть поверненню нашої країни на шлях соціально-економічного розвитку.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Розв'яжіть тестові завдання.

- Відповідно до форм прояву бюджетний дефіцит поділяють:
 - на активний, пасивний;
 - відкритий, прихований;
 - вимушений, свідомий;
 - правильної відповіді немає.
- Джерела покриття бюджетного дефіциту:
 - державний кредит, прибуток;
 - державна позика, грошова емісія;
 - міжнародний кредит, амортизаційні відрахування;
 - євровалюта, золото, національний дохід.
- В основу розмежування доходів між окремими ланками бюджетної системи покладено принцип:
 - територіальний;
 - соціальний;
 - госпрозрахунковий;
 - відомчий.
- Структуру бюджетної класифікації в Україні розробляє:
 - Верховна Рада України;
 - Кабінет Міністрів України;
 - Міністерство фінансів України;
 - Національний банк України.
- Виникнення бюджетного дефіциту зумовлене такими причинами (може бути декілька правильних відповідей):
 - спад суспільного виробництва;
 - завищені витрати на реалізацію прийнятих соціальних програм;
 - підвищення витрат на оборону;
 - зростання тіньового сектора економіки.
- Місцеві бюджети за рівнем адміністративно-територіального поділу поділяються (може бути декілька правильних відповідей):
 - на обласні;
 - державні;
 - районні в містах;
 - сільські.

- До захищених статей Державного бюджету України не належить (може бути декілька правильних відповідей):
 - нарахування на заробітну плату працівникам бюджетних установ;
 - придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів;
 - оплата комунальних послуг та енергоносіїв;
 - надання державних грантів.

Відповіді: 1 — б; 2 — б; 3 — а; 4 — б; 5 — а-г; 6 — а, в, г; 7 — а-в.

2 Виконайте практичне завдання.

Здійсніть секвестр витрат бюджету за квартал і розрахуйте відсоток виконання затвердженого бюджету за витратами.

Вихідні дані

- Надходження до бюджету (фактичні витрати після секвестру) за квартал — 3900 млн грн.
- Статті затвердженого бюджету і величина критичного мінімуму фінансування за кожною статтею наведено в таблиці.

№ з/п	Статті витрат бюджету	Витрати затвердженого бюджету, млн грн	Критичний мінімум фінансування («захищені статті»), млн грн
1	Фінансування послуг загального призначення	1700	1100
2	Фінансування суспільних послуг	2051	1380
3	Фінансування послуг, пов'язаних з економічною діяльністю	990	400
4	Інші витрати	620	372
	Разом	5361	3252

Розв'язання

- Питома вага статей витрат бюджету, %: 1 — $31,7 \left(\frac{1700}{5361} \right)$; 2 — 38,3; 3 — 18,5; 4 — 11,5 (разом — 100).
- Різниця між фактичним надходженням і критичним мінімумом фінансування:

$$3900 - 3252 = 648 \text{ (млн грн).}$$

3) Фактичні витрати бюджету, млн грн:

$$1 — 1305,4 (648 \cdot 31,7 \% + 1100);$$

$$2 — 1628,2 \cdot (648 \cdot 38,3 \% + 1380);$$

$$3 — 519,9 \cdot (648 \cdot 18,5 \% + 400);$$

$$4 — 446,5 \cdot (648 \cdot 11,5 \% + 372);$$

(разом — 3900);

4) Частка виконання бюджету, %:

$$1 — 76,8 \cdot \frac{1305,4}{1700}; 2 — 79,4; 3 — 52,2; 4 — 72.$$

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Проаналізувати, якими негативними явищами був зумовлений бюджетний дефіцит в Україні. Які саме джерела покриття дефіциту бюджету застосовувались в Україні впродовж періоду з 2008 по 2010 рік і чому?

УРОК 69

Державний борг. Безпечна межа дефіциту державного бюджету та державного боргу

Мета уроку: формувати в учнів поняття про державний борг; розкрити особливості класифікації державного боргу; з'ясувати безпечну межу дефіциту державного бюджету та державного боргу; розвивати пізнавальні інтереси в учнів, логічне мислення; продовжувати формувати вміння працювати з різними джерелами знань, порівнювати, узагальнювати, робити висновки.

Основні поняття: державний борг, класифікація державного боргу, внутрішній борг, зовнішній борг, індикатори фінансової безпеки держави.

Тип уроку: вивчення нового навчального матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

» «Мозковий штурм»

Упродовж 2–3 хв учні висловлюють свої думки з питань:

- ♦ Чому більшість країн світу мають державні борги?

- ♦ Як на вашу думку, сама по собі наявність державного боргу дає уявлення про реальний фінансовий стан держави?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Що таке, на вашу думку, державний борг?

(Державний борг (DG) — це загальний розмір накопиченої заборгованості уряду власникам державних цінних паперів, який дорівнює сумі минулих бюджетних дефіцитів за вилученням бюджетних надлишків. Державний борг складається із внутрішнього та зовнішнього боргів держави. Внутрішній державний борг (D) — це заборгованість держави домогосподарствам і фірмам країни, які володіють цінними паперами, випущеними її урядом. Зовнішній державний борг (DI) — це заборгованість держави перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями.)

Структурно державний борг України складається з внутрішнього і зовнішнього. Розмір державного боргу, згідно з даними, наведеними на сайті Міністерства Фінансів України (www.minfin.gov.ua), на 31.12.2010 року, представлені в таблиці.

Внутрішній і зовнішній борги України

Рік	Внутрішній		Зовнішній	
	тис. дол. США	тис. грн	тис. дол. США	тис. грн
2005	3 799 661,57	19 188 290,90	8 704 222,93	43 956 325,90
2006	3 288 655,86	16 607 712,12	9 803 183,83	49 506 078,42
2007	3 526 017,09	17 806 386,34	10 591 661,77	53 487 891,96
2008	5 800 850,34	44 666 547,59	11 171 831,40	86 023 101,79
2009	11 405 144,25	91 070 076,77	17 022 696,28	135 926 229,69
2010	19 530 004,29	155 498 926,908	34 760 018,75	276 759 269,28

Як бачимо з даних, наведених у таблиці, внутрішній та зовнішній борги України за останні роки зростали дуже високими темпами.

Сукупний державний (прямий) і гарантований борг України у 2010 році зріс на 36,4%, або на 14,476 млрд дол. США, — до 54,289 млрд дол. (432,235 млрд грн).

У повідомленні Мінфіну також зазначається, що на початок 2011 р. державний (прямий) і гарантований зовнішній борг становив 34,76 млрд дол. США, або 64,02% від загальної суми. За весь

минулий рік його обсяг зріс на 30,4 %, або 8,113 млрд дол. США, зокрема в грудні — на 5,7 %, або 1,872 млрд дол.

Прямий зовнішній держборг зріс за минулий рік на 34,2 %, або 5,813 млрд дол. США, — до 22,836 млрд дол., зокрема в грудні — на 5,9 %, або 1,274 млрд дол. Гарантований зовнішній борг у 2010 р. зріс на 23,9 %, або 2,3 млрд дол. США, — до 11,924 млрд дол., зокрема в грудні — на 5,3 %, або 598 млн дол.

Сукупний внутрішній борг збільшився за 2010 р. 48,3 %, або на 6,363 млрд дол. США, — до 19,53 млрд дол., зокрема в грудні — на 0,8 %, або 154 млн дол.

Прямий внутрішній держборг зріс у 2010 р. на 56 %, або 6,388 млрд дол. США, — до 17,793 млрд дол., зокрема в грудні — на 0,9 %, або 160 млн дол.

Гарантований внутрішній борг скоротився минулого року на 1,4 %, або 24 млн дол. США, — до 1,737 млрд дол., зокрема в грудні — на 0,4 %, або на 6 млн дол.

Загальний гарантований борг збільшився за минулий рік на 20 %, або 2,276 млрд дол. США, — до 13,66 млрд дол., зокрема в грудні — на 4,5 %, або 592 млн дол.

У повідомленні Мінфіну наголошується, що на динаміку прямого зовнішнього боргу у 2010 р. вплинули: отримання двох траншів від Міжнародного валютного фонду (МВФ) на суму 16,05 млрд грн (тут і далі — у гривневому еквіваленті), випуск єврооблігацій на 19,8 млрд грн, отримання комерційної позики від ВТБ на 15,8 млрд грн.

V. Вивчення нового матеріалу

Економічна суть державного боргу проявляється через такі дві властиві йому функції:

- ♦ фіскальну — залучення державою необхідних коштів для фінансування бюджетних видатків;
- ♦ регулятивну — коригування обсягу грошової маси через купівлю-продаж цінних паперів Національним (Центральним) банком країни.

Головними причинами створення і збільшення державного боргу є: збільшення державних видатків без відповідного зростання державних доходів, циклічні спади й автоматичні стабілізатори економіки, скорочення податків із метою стимулювання економіки без відповідного коригування (зменшення) державних витрат, вплив політичних бізнес-циклів — надмірне збільшення

державних видатків напередодні виборів із метою завоювання популярності виборців та збереження влади.

Існує позитивний взаємозв'язок між розмірами бюджетного дефіциту і державного боргу. Бюджетний дефіцит збільшує державний борг, а зростання боргу, у свою чергу, вимагає додаткових витрат бюджету на його обслуговування, через що збільшує бюджетний дефіцит.

На обсязі бюджетного дефіциту відбуваються всі зміни у величині державного боргу, у тому числі ті, що зумовлені впливом інфляції. Саме тому важливо, щоб державна заборгованість вимірювалась також у реальних, а не лише в номінальних величинах.

Бюджетний дефіцит є різницею між державними витратами й доходами. Фактичний бюджетний дефіцит, за виключенням інфляційної частки відсоткових платежів (операційний дефіцит), можна підрахувати за допомогою такої формули:

$$OBD = BD - DG \cdot p,$$

- де OBD — операційний бюджетний дефіцит;
 BD — фактичний бюджетних дефіцит;
 DG — розмір державного боргу на початок року;
 p — темп приросту інфляції за рік, %.

За умов інфляції оголошуваний у звітах бюджетний дефіцит перевищується на величину $(DG \cdot p)$. За високих темпів інфляції ця величина може бути досить значною. Як наслідок можливі ситуації, коли спостерігається зростання номінального державного боргу за одночасного зниження реальної заборгованості. Це ускладнює оцінювання бюджетно-податкової політики.

Абсолютний розмір державного боргу є не дуже показовим макроекономічним індикатором, оскільки борг зростає в міру збільшення ВВП і на його величину впливає інфляція. Більш змістовними є відносні показники заборгованості, а саме: відношення боргу до ВВП, відношення суми обслуговування боргу до ВВП.

Відносна величина державного боргу («борг / ВВП») залежить від таких факторів, як рівні реальної відсоткової ставки, якою визначається розмір виплат за боргом, темп зростання реального ВВП та обсяг первинного бюджетного дефіциту. Зменшення відносної заборгованості в економіці можливе за умови, якщо темпи зростання реальної відсоткової ставки будуть нижчими за темпи зростання реального ВВП, а частка первинного бюджетного надлишку відносно ВВП збільшуватиметься.

Управління державним боргом (у широкому розумінні) — це один із напрямів фінансової політики держави в особі органів державної влади й управління щодо визначення боргової стратегії держави, зокрема цілей боргового фінансування, визначення вартості й обсягу державного боргу, організації планування, обліку, звітності та контролю державного боргу, з метою задоволення фінансових потреб держави та суспільства в режимі раціонального використання бюджетних коштів, економії ресурсів, опосередкованих борговими зобов'язаннями Уряду та мінімізації обслуговування боргу.

Головними напрямками управління державним боргом є пошук надійних джерел для виплати боргу та раціональне використання зовнішніх запозичень.

За визначенням експертів Світового банку, ефективне управління державним боргом включає в себе три специфічні взаємопов'язані процеси:

- ◆ вибір придатного виду фінансування;
- ◆ рішення про розмір позик;
- ◆ ведення повної та своєчасної звітності про наявний борг держави.

Критерієм ефективності операцій із державним боргом є досягнення економії коштів державного бюджету. Наразі існує значна кількість нормативно-правових актів, що частково регулюють порядок утворення державного боргу, його обслуговування та погашення, проте слід констатувати, що вони не створюють цілісної системи, порядку, форм та методів ефективного управління державним боргом.

Сама по собі наявність державного боргу не дає уявлення про реальний фінансовий стан держави. Державний борг — це складне явище, зумовлене низкою факторів, що в умовах кожної окремої держави має свою специфіку. Підтвердженням цьому є досвід Англії, яка вважається батьківщиною державного кредиту та яка, незважаючи на зростання державного боргу, досягла розквіту економіки.

Державний борг має економічно обґрунтовані межі. Однією з головних характеристик становища боргової залежності країни є відношення суми зовнішнього державного боргу до ВВП. На початок 2011 р. найбільший розмір зовнішнього боргу мали США (13 980 млрд дол.) і країни ЄС (13 720 млрд дол.). Значні розміри зовнішнього боргу мають також Німеччина, Франція, Бразилія,

Індонезія, Угорщина. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, відбувається зростання зовнішньої заборгованості у світі. Усе вище означене дає підстави зробити висновок, що проблема полягає не стільки в розмірах державних запозичень, скільки в їх використанні.

До категорії країн із надмірним рівнем заборгованості належать ті, що впродовж останніх років мали перевищення критичного значення хоча б одного з таких показників: відношення величини накопиченого боргу до ВВП становило понад 80 % або відношення величини боргу й відсоткових платежів до експорту перевищувало 220 %.

Існування великого державного боргу може підірвати економічне зростання країни й негативно впливати на її фінансовий стан. Наявність державного боргу вимагає здійснення щорічних відсоткових платежів, які мають фінансуватися за рахунок податкових надходжень. За стрімкого зростання таких видатків держава повинна або зменшувати видатки на фінансування соціально-економічних програм, або збільшувати свої доходи. Збільшення доходів бюджету досягається за рахунок установлення податків та інших обов'язкових платежів чи додаткових державних позик. Додаткові позики вимагають додаткових видатків на обслуговування державного боргу, а введення нових податків може підірвати зацікавленість підприємців до бізнесу. Оскільки джерелом погашення державного боргу є доходи бюджету, зокрема податкові надходження, то можна стверджувати, що зростання боргу порушує збалансованість бюджету і провокує бюджетний дефіцит з його негативними економічними, соціальними й фінансовими наслідками. Досвід більшості європейських країн підтверджує, що лише ті країни зуміли уникнути серйозних боргових труднощів, які зуміли проконтролювати дефіцити своїх бюджетів. Використання державних позик на фінансування поточних витрат бюджету, у тому числі на обслуговування державного боргу, є найменш ефективним способом. На жаль, така ситуація характерна майже для всіх постсоціалістичних країн Європи.

Граничні розміри державного внутрішнього і зовнішнього боргу встановлює Верховна Рада України одночасно із затвердженням державного бюджету України на наступний рік.

Рівень бюджетного дефіциту також належить до найважливіших індикаторів фінансової безпеки будь-якої держави. Існують різні оцінки його граничного розміру. Наприклад, Маастрихтський

договір з-поміж інших умов потенційним учасникам валютного союзу висуває й таку, як межа дефіциту держбюджету (3 % від ВВП). Згідно з даними міжнародної статистики, «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинених країнах коливається у межах 3–4 % від розміру ВВП за середньосвітової його величини 4,5 %. Існує тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту в середньосвітовому вимірі 4–5 % від обсягу ВВП.

Щодо впливу бюджетного дефіциту на розвиток економіки існують різні погляди. Прихильники концепції дефіцитного фінансування бюджетних видатків ґрунтуються на тому, що бюджетний дефіцит не є деструктивним фактором. Для національної економіки він не становить загрози, оскільки всі видатки, у тому числі й ті, що перевищують доходи, здійснюються на території певної держави та сприяють зростанню добробуту країни. Якщо дефіцит буде зосереджений у бюджеті розвитку, то в цьому разі зростання дефіцитного фінансування може привести до інвестиційного та інноваційного зростання. Крім того, дефіцит бюджету, відповідно до теорії дефіцитного фінансування, означає збільшення доходів суб'єктів господарювання і населення (одержувачів бюджетних коштів), що стимулює зростання купівельної спроможності, продуктивності праці й розширення національного виробництва. А це, у свою чергу, веде до зростання податкових надходжень.

Економісти неокласичного напрямку дотримуються протилежної позиції. На їхню думку, хронічні дефіцити неминуче вимагатимуть більш високих податків у майбутньому, що рівнозначно перекладанню поточного економічного тягаря на майбутні покоління. Для фінансування дефіциту мають залучатись емісія грошей і позики, що веде до розладу грошово-кредитної системи, девальвації національної валюти, зростання внутрішнього і зовнішнього боргу держави.

До сьогодні вважалось, що щорічно збалансований бюджет — це одне з головних завдань бюджетної політики держави. В основу такого підходу покладено концепцію збалансованості бюджету в процесі економічного циклу. Логічне обґрунтування цієї концепції полягає в наступному. Для того щоб протистояти спаду виробництва, уряд має знижувати податки та збільшувати державні видатки, тобто провокувати дефіцит бюджету. Під час економічного зростання слід підвищувати податки та знижувати урядові витрати. Позитивне сальдо бюджету може бути використане на покриття державного боргу, що виник у період спаду. Але, як

свідчить практика, спади та піднесення в економічному циклі можуть бути неоднаковими за глибиною і протяжністю. Намагаючись збалансувати бюджет, уряд повинен або підвищити ставки податків, або скоротити державні витрати, або використовувати комбіновані заходи. Простота цих рекомендацій щодо подолання бюджетного дефіциту є досить ілюзорною. Як демонструє досвід багатьох країн, така політика вимагає дуже тонкого збалансованого поєднання заходів з підвищення дохідної бази та скорочення державних видатків, адже державні видатки також мають різний характер — споживчий та інвестиційний. Отже, ідеться про скорочення непродуктивних бюджетних витрат і зростання інвестицій у виробництво й у «людський капітал» — освіту, охорону здоров'я, соціальні компенсації.

В умовах ринкової економіки, як стверджують сучасні західні фінансові теорії, дефіцит може бути корисним у випадку, коли під час спаду виробництва держава витрачає більше грошей, ніж одержує: він забезпечує збільшення попиту, у тому числі купівельну спроможність населення. Споживачі починають більше купувати, підприємці — більше продавати. Унаслідок цього зростають обсяги виробництва і скорочується безробіття.

Проте в період піднесення економіки держава не може дозволити собі дефіцит бюджету, оскільки він стимулюватиме інфляцію. Отже, бюджет, у якому збалансовано доходи й видатки, потрібен не щорічно, а в певний період, тобто впродовж економічного циклу. В окремі роки з метою стимулювання ділової активності держава може допускати дефіцит бюджету.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Чи правильні нижченаведені твердження?

1. Бюджетний дефіцит та державний борг загрожують незалежності країни.
2. Рівень розвитку країни має значення для оцінювання рівня її державного боргу та бюджетного дефіциту.
3. Якщо національна економіка досягла рівня повної зайнятості ресурсів і державні видатки перевищують податкові надходження, виникає структурний дефіцит бюджету.
4. Прискорений розвиток національної економіки можливий лише тоді, коли державний борг не зростає.
5. Державний бюджет відбиває інтереси лише міністерств і відомств, підприємств та організацій.

6. Дефіцит державного бюджету може фінансуватись за рахунок додаткової емісії грошей.

Відповіді: 1 — так; 2 — так; 3 — так; 4 — ні; 5 — ні; 6 — так.

2 Розв'яжіть тестові завдання.

- Одна з реальних проблем державного боргу полягає в тому, що:
 - державна може збанкрутувати;
 - скорочується нерівність у доходах;
 - збільшується частка заощаджень за всіх рівнів використуваного доходу;
 - частина національного продукту переходить до інших країн.
- Зовнішня заборгованість країни — це наслідок:
 - прямих зовнішніх інвестицій в економіку країни;
 - продажу матеріальних активів іноземцям;
 - позичання країною коштів за кордоном та продажу фінансових активів за кордон;
 - придбання країною фінансових активів.
- Дефіцит державного бюджету може фінансуватись за рахунок:
 - прибутків ділових підприємств;
 - доходів домогосподарств;
 - додаткової емісії грошей;
 - золотовалютних резервів країни.
- До головних причин неспроможності країн сплачувати свої зовнішні борги належить така:
 - правильна макроекономічна політика країн боржників;
 - зниження відсоткових ставок у розвинених країнах;
 - різка зміна кон'юнктури на світових ринках, що супроводжується погіршенням умов торгівлі країн-боржників;
 - відсутність стимулів до відмови від сплати боргу.
- Економічна суть державного боргу виявляється через таку її функцію:
 - фіскальну;
 - мотивуючу;
 - стримувальну;
 - стратегічну.
- Управління державним боргом не включає таку стадію:
 - підготовка;
 - використання;
 - погашення;
 - залучення.

Відповіді: 1 — г; 2 — в; 3 — в; 4 — в; 5 — а; 6 — а.

3 Виконайте практичне завдання.

Уряд країни взяв позику за кордоном у сумі 500 млн дол. за річною ставкою 10%. Ці кошти використано для реалізації інвестиційного проекту, який забезпечує щорічний приріст ВВП на суму 100 млн дол. упродовж кількох років. Визначте:

- на скільки зросте державний борг;
- чи зросте чистий тягар боргу, який несуть громадяни цієї країни.

Розв'язання:

- державний борг зросте на суму взятої за кордоном позики, тобто на 500 млн дол.;
- чистий тягар боргу не зросте, тому що сума сплати відсотків за рік менша від щорічного приросту ВВП, з якого виплачують борг. Сплата відсотків дорівнює 50 млн дол. ($500 \cdot 0,1$), а щорічний приріст ВВП — 100 млн дол. Різницю між ними ($100 - 50 = 50$ млн дол.) накопичують для сплати основної суми боргу.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Скласти зведену таблицю сумарного боргу країн світу відносно ВВП за інформацією ЗМІ (журналів періодики, Internet-ресурсів).

УРОК 70

Практична робота № 4. Розробка проекту міського бюджету

Мета уроку: виробити алгоритм прийняття колективних рішень; розкрити поняття компромісного рішення в економіці; активізувати навички дискусії та публічного виступу; визначити чинники, що впливають на формування міського бюджету; навчити швидко приймати рішення; формувати економічне мислення та розвивати допитливість і самостійність; виховувати ощадливе ставлення до фінансових ресурсів.

Основні поняття: бюджет, профіцит бюджету, дефіцит бюджету, компромісне рішення, обмеженість ресурсів.

Тип уроку: формування і вдосконалення вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

*Складання бюджету — це мистецтво
рівномірного розподілу розчарувань.*

М. Станс, директор бюджетного бюро США

1 Дискусія з учнями

Прийняття компромісних рішень базується на економічних поняттях: обмеженість ресурсів, компромісний вибір, альтернативна вартість.

- ♦ Які способи прийняття економічних рішень ви знаєте?
- ♦ Як слід приймати економічні рішення?

2 Організація гри

Учні об'єднуються в робочі групи по 4–6 осіб. Кожна група організує простір для ділового спілкування.

Лідери груп наосліп вибирають рольові завдання. Це назви фракцій, які вони представлятимуть. Варіанти: екологи-депутати, лікарі-депутати, депутати від МВС, безробітні-депутати, бізнесмени-депутати та ін.

Кожній групі пропонується скласти гасло своєї фракції. Для розминки й більш тісного знайомства групи повинні вгадати назву сусідніх фракцій за їхніми гаслами.

3 Проведення гри

Учитель (*мер міста*). Шановні панове депутати! Змушений повідомити вам дуже неприємну новину. У зв'язку з фінансовими труднощами в країні, падінням цін на нафту, стрибком долара, інфляцією та міжнародною напруженістю міський бюджет на 2012 р. буде урізаний вдвічі. Нагадую, що ми збиралися витратити 600 тис. грн на чотири найважливіші для міста проекти:

- 1) будівництво наркологічного центру;
- 2) закладання парку для поліпшення екологічної обстановки;
- 3) ремонт футбольного стадіону у зв'язку з проведенням європейського чемпіонату;
- 4) придбання спецтехніки для ремонту доріг.

(Таблицю ситуацій можна вивісити на дошці або роздати на столи фракцій.)

4 Обговорення проекту

Після виступу вчителя-мера фракції організують обговорення всередині груп.

Завдання очевидне і складне: потрібно вибрати пріоритети. Кожна фракція робить свій вибір.

Найважливіші міські проекти бюджету 2012 р. (план)

Програма	Проблема	Вартість за статтями, грн	Загальна вартість, грн
1. Організація наркологічного центру:	Наркоманія		
• будівництво приміщення;		50 000,00	100 000,00
• функціонування служби		50 000,00	
2. Будівництво садово-паркової зони:	Екологія		
• закладання парку;		40 000,00	50 000,00
• обслуговування парку		10 000,00	
3. Ремонт футбольного стадіону:	Спорт і культура		100 000,00
• ремонт;		60 000,00	
• обслуговування		40 000,00	
4. Придбання установки для ремонту автодоріг:	Економічний прибуток		
• установка № 1;		200 000,00	350 000,00
• установка № 2		150 000,00	
Разом			600 000,00

Групуємо пріоритети

Фракція	Рішення з питання, місце			
	Наркоцентр	Парк	Футбольний стадіон	Установка
Разом				

5 Підбиття підсумків

Після прийняття групових рішень організується публічне обговорення. Представники кожної фракції виступають за регламентом і аргументовано обстоюють свою точку зору. Дискусію веде вчитель-мер, він же підбиває загальні підсумки, групуючи пріоритети у зведену таблицю.

III. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Підготуватись до перевіркової роботи за вивченою темою.

УРОК 71

Роль міністерства фінансів, казначейства в організації фінансової системи країни

Перевірна робота

Мета уроку: поглибити й систематизувати знання учнів про теоретичні та практичні засади організації і функціонування фінансової системи України; визначити роль міністерства фінансів і держказначейства в реалізації фінансової політики держави; розвинути вміння учнів аргументувати свою думку; виховувати самостійність; формувати цілісність знань з вивченої теми.

Основні поняття: управління фінансами, система органів управління, міністерство фінансів, державне казначейство.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Ефективність організації фінансів та прагматизм реалізації фінансових відносин і фінансової політики в державі залежать насамперед від оптимальної побудови та дієздатності фінансової системи.

Групкування окремих суб'єктів фінансових відносин у загальну фінансову систему держави може здійснюватися за багатьма ознаками. Теоретично та методологічно сутність фінансової системи можна розглядати як за внутрішньою будовою, так і за організаційно-інституційною структурою.

За організаційно-інституційною структурою фінансова система — це сукупність фінансових органів та інституцій, що здійснюють управління грошовими потоками та фондами коштів.

При цьому у фінансовій системі держави виокремлюють систему органів управління фінансами (Міністерство фінансів, Державну податкову службу, Рахункову палату Верховної Ради України, Державне казначейство, Контрольно-ревізійну службу), а також фінансові інститути, що беруть участь у розподільних процесах (Національний банк України, банківські та небанківські фінансові установи, фондові й валютні біржі, страхові компанії, інвестиційні фонди тощо).

IV. Вивчення нового матеріалу

Управління фінансами включає дві головні складові: систему органів управління і систему методів управління. Органи управління в Україні згруповані в чотири блоки. Центральне місце в системі органів управління фінансами в Україні посідає Міністерство фінансів, як і в багатьох провідних зарубіжних державах (у Німеччині, Канаді, Японії, Швеції, Польщі та інших країнах). Міністерства фінансів під назвою державних казначейств функціонують у США та Великій Британії, як міністерство фінансів і економіки — у Франції.

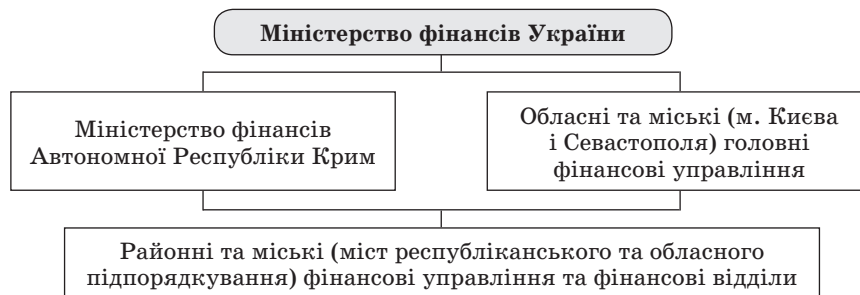
Міністерство фінансів (та його підрозділи) очолює перший блок системи органів управління, має першочерговий вплив на такі ланки фінансової системи, як бюджет держави, державний кредит, фінанси суб'єктів господарювання, міжнародні фінансові відносини.

Система органів управління фінансами в Україні

У своїй діяльності Міністерство фінансів керується Конституцією і законами України, Постановами Верховної Ради, Указами і Розпорядженнями Президента України, декретами, Постановами й Розпорядженнями Кабінету Міністрів України. У межах своїх повноважень Міністерство здійснює систематичний контроль над виконанням вимог законодавства України у фінансовій сфері. Воно узагальнює практику застосування законодавчих актів із питань, що належать до його компетенції.

Міністерство фінансів має розгалужену регіональну структуру, у якій розмежування повноважень і функцій здійснюється за регіональним принципом.

Регіональна структура Міністерства фінансів України

На Міністерство фінансів в Україні покладено завдання загального керівництва всією системою фінансів країни. Головними його функціями є:

- ◆ розробка напрямів фінансової політики держави та заходів щодо їх реалізації;
- ◆ організація бюджетного процесу на всіх етапах;
- ◆ мобілізація коштів через систему державного кредиту й управління державним боргом;
- ◆ організаційне та методичне регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання;
- ◆ організація функціонування ринку цінних паперів;
- ◆ забезпечення розвитку міжнародних фінансових відносин тощо.

Провідну роль у системі органів Міністерства фінансів відіграє центральний апарат, тобто власне міністерство. Воно забезпечує втілення в життя державної фінансової політики шляхом розроблення економічних методів і важелів впливу на збільшення внутрішнього валового продукту і національного доходу, підвищення

ефективності суспільного виробництва, аналізує показники розвитку економіки країни, здійснює заходи, спрямовані на оздоровлення фінансового стану галузей національної економіки та збільшення доходів бюджету. Багатофункціональні напрями діяльності Міністра фінансів України розкриває організаційна структура.

Організаційна структура Міністерства фінансів України

Разом із Міністерством економіки та Міністерством з питань європейської інтеграції України Міністерство фінансів розробляє проект зведеного балансу фінансових ресурсів і використовує його показники для розроблення проекту державного бюджету й розрахункових обсягів бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.

На центральний апарат покладено завдання надавати практичну і методичну допомогу галузевим міністерствам, відомствам, виробничим об'єднанням, державним корпораціям, асоціаціям, консорціумам, підприємствам та організаціям із фінансових питань упровадження ринкових відносин, а також місцевим фінансовим органам — в організації їхньої роботи.

До функцій Міністерства фінансів належать також фінансування в установленому порядку фінансових органів країни та контроль над правильним використанням ними асигнованих коштів.

Через міністра фінансів Кабінет Міністрів України спрямовує і координує діяльність Державної податкової адміністрації, Державної митної служби, Головного контрольно-ревізійного управління та Державного казначейства України.

Державне казначейство України відіграє важливу роль у фінансовій системі України, адже воно покликане впорядковувати використання державних коштів, концентрувати їх на найважливіших напрямках соціального та економічного розвитку суспільства.

Казначейство — це фінансовий орган, на який покладаються функції касового виконання державного бюджету України. Заснування цілком функціональної системи Державного казначейства для виконання державного бюджету, підвищення власної відповідальності та забезпечення належної податково-бюджетної звітності допомагає Уряду вдосконалювати ефективність та продуктивність управлінської діяльності, виконувати завдання, передбачені макроекономічною політикою держави та бюджетом.

Слід відзначити, що в основу діяльності Державного казначейства покладено принцип «єдиної каси» держбюджету з переходом від практики виконання бюджету (фінансування видатків) за відомчим принципом до територіального принципу, що здійснюється за допомогою територіальних органів казначейства. При цьому розрахунки розпорядників кредитів виконують відповідні органи казначейства, а операції з готівкою — установи банків.

Утілення в життя принципу єдиного рахунку держбюджету в поєднанні з централізованою казначейською телекомунікаційною системою дозволить у майбутньому мати вичерпну інформацію про щоденне становище державних фінансів і забезпечить можливість гнучкого маневрування державними грошовими ресурсами.

Міністерство фінансів України та Державне казначейство України досягли значного успіху в розвитку казначейської системи України, особливо порівняно з результатами, досягнутими в деяких інших країнах з економікою перехідного періоду, а саме:

- ◆ закладено підґрунтя організаційної структури Державного казначейства України;
- ◆ розроблено методологічні документи для опрацювання видатків і доходів;

- ◆ впроваджено «єдиний казначейський рахунок» у НБУ для збирання доходів державного бюджету та здійснення платежів;
- ◆ впроваджено порядок оплати витрат розпорядників бюджетних коштів;
- ◆ створено матеріально-технічне забезпечення органів Державного казначейства, розроблено і впроваджено інформаційно-програмне забезпечення для опрацювання результатів виконання державного бюджету;
- ◆ поширено нову систему здійснення видатків на всі сфери бюджету;
- ◆ запроваджено щомісячне оцінювання наявних коштів для здійснення платежів з державного бюджету;
- ◆ розроблено проекти методологічного матеріалу, а саме, казначейського плану рахунків, узгоджених з новою класифікацією.

Для ефективного управління бюджетом Уряд України прийняв низку важливих рішень, метою яких є впровадження цілком функціональної, автоматизованої казначейської системи в Україні, яка служитиме ефективним інструментом для виконання бюджету та встановлення відповідальності за його виконання.

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів

► Перевірка знань і вмінь учнів

Варіант I

I Дайте відповіді на теоретичні питання.

1. Які податки є більш вигідними для держави під час інфляції — прямі чи непрямі?
2. Дайте визначення понять «дефіцит», «профіцит бюджету». Який рівень дефіциту бюджету вважається припустимим?

II Чи правильні нижченаведені твердження?

1. Більш точну характеристику державного боргу дає не його абсолютна величина, а його відношення до обсягу ВВП.
2. Великий державний борг може спричинити банкрутство держави.
3. Бюджетний кодекс дозволяє використовувати емісійні джерела фінансування дефіциту бюджету.
4. Управління фінансами включає систему органів управління і систему методів управління.

Відповіді: 1 — так; 2 — ні; 3 — так; 4 — так.

III Виберіть правильну відповідь.

- Дефіцит, що характеризується спрямуванням залучених для його покриття коштів на фінансування поточних потреб, — це дефіцит:
 - вимушений;
 - постійний;
 - пасивний;
 - активний.
- Фіскальна політика держави — це:
 - цілеспрямоване регулювання податків і державних видатків для досягнення певних макроекономічних цілей;
 - економічна політика досягнення макроекономічних цілей;
 - заходи зі зменшення або обмеження зростання пропозиції грошей у країні;
 - заходи з регулювання інфляції у країні.
- До заходів щодо зниження бюджетного дефіциту не належать:
 - дотації збитковим підприємствам;
 - зниження витрат на управління державою та обороною;
 - зміна системи оподаткування;
 - боротьба з корупцією та незаконною приватизацією державних підприємств.

Відповіді: 1 — г; 2 — б; 3 — а.

IV Творче завдання

Податки — це ціна цивілізованості суспільства.

Томас Едісон

(Напис на фасаді Міністерства внутрішніх доходів США)

У чому полягає головний зміст цього висловлювання? Чи згодні ви з ним?

Варіант II**I Дайте відповіді на теоретичні питання.**

- Головні функції, що виконують податки.
- Дайте характеристику механізму секвестру видатків. Коли він застосовується?

II Чи правильні нижченаведені твердження?

- Внутрішній борг спричиняє перерозподіл доходів між різними групами населення.

- Фінансування державних видатків через продаж державних облігацій іноземцям накладає певний тягар на майбутні покоління.
- Розмір обсягу бюджету залежить від масштабів бюджетних програм, що реалізуються через бюджет.
- Для збирання доходів державного бюджету створено єдиний казначейський рахунок.

Відповіді: 1 — так; 2 — так; 3 — ні; 4 — так.

III Виберіть правильну відповідь.

- За причинами виникнення бюджетний дефіцит може бути:
 - вимушеним;
 - свідомим;
 - пасивним;
 - активним.
- Заходом стимулювальної фіскальної політики є:
 - купівля центральним банком державних облігацій на відкритому ринку;
 - продаж центральним банком державних облігацій на відкритому ринку;
 - новий випуск державних облігацій для фінансування додаткових державних видатків;
 - погашення раніше випущених державних цінних паперів.
- Якщо національна економіка перебуває в стані рівноваги, то:
 - державний бюджет є збалансованим;
 - бюджети всіх рівнів незбалансовані;
 - уряд бере позики;
 - середня податкова ставка не є усталеною.

Відповіді: 1 — а, б; 2 — в; 3 — а.

IV Творче завдання

Менше мільйона — це гроші.

Більше мільйона — це фінанси.

Більше мільярда — це дефіцит.

(«Уол-Стріт Джорнал» —

щоденна політико-економічна газета в США,

орган фінансових і ділових кіл.

Видається в Нью-Йорку з 1889 р.)

Чи згодні ви з цим висловлюванням?

Варіант III**I Дайте відповіді на теоретичні питання**

1. Назвіть ознаки недосконалої податкової системи.
2. Які функції виконує державний бюджет? Дайте їх характеристику.

II Чи правильні нижченаведені твердження?

1. Інфляція збільшує реальну вартість номінального державного боргу.
2. Великий державний борг може спричинити банкрутство держави.
3. Сеньйораж — це дохід від друку грошей, який виникає тоді, коли темпи приросту грошової маси перевищують темпи зростання реального ВВП.
4. Динамка заробіної платні та інфляції — взаємопов'язані.

Відповіді: 1 — ні; 2 — ні; 3 — так; 4 — так.

III Виберіть правильну відповідь

1. Згідно з бюджетною класифікацією, видатки розвитку — це витрати бюджетів на фінансування:
 - а) державних послуг, пов'язаних з економічною діяльністю;
 - б) суспільних послуг;
 - в) державних послуг загального призначення;
 - г) імпорту.
2. Бюджетні відносини в Україні регламентовані такими нормативно-правовими актами:
 - а) Цивільним кодексом;
 - б) Бюджетним кодексом;
 - в) Господарчим кодексом;
 - г) Податковим кодексом.
3. Фіскальна політика буде дискреційною, якщо зміняться такі параметри:
 - а) зміняться ставки оподаткування;
 - б) збільшаться трансферти;
 - в) збільшаться податкові надходження за незмінної прогресивної шкали оподаткування;
 - г) не зміняться ставки оподаткування.

Відповіді: 1 — а; 2 — б; 3 — а.

IV Творче завдання

«Якщо ви дієте, порушуючи правила, вас штрафують; якщо ви дієте за правилами, вас оподатковують» (Лоуренс Дж. Пітер).

Чи згодні ви з цим висловлюванням?

VI. Підсумок уроку**VII. Домашнє завдання**

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Скласти словник термінів за вивченою темою.

УРОК 72**Зміст грошової політики уряду: цілі й інструменти**

Мета уроку: вивити теоретичні засади грошової політики уряду, її цілі й об'єкти; з'ясувати інструменти грошово-кредитної політики держави; поглибити й систематизувати знання учнів про теоретичні засади монетаристського підходу до регулювання грошового ринку; проаналізувати головні види грошово-кредитної політики держави; розвивати економічне мислення, пам'ять, увагу.

Основні поняття: грошові відносини, грошово-кредитна політика, грошова маса, кейнсіанська теорія, монетаристська теорія, кількість грошей, ціна грошей, грошові агрегати, грошовий обіг, інструменти грошової політики.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання****III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів****» Бесіда з учнями**

1. Які ви знаєте види сучасних грошей?
2. Що називається кредитом та нормою банківського відсотка?
3. Які ціни формуються на гроші?
4. Які функції виконують гроші?
5. Чим визначається кількість грошей в економічній системі? Чи може вона бути будь-якою?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Одним із найважливіших напрямів макроекономічної стабілізації держави є регулювання грошових відносин. Гроші та грошові

відносини покладено в основу всіх кредитних та фінансових процесів в економіці будь-якої країни.

Сукупність заходів держави у сфері грошового обігу та кредитних відносин, що вживаються з метою впливу на кількість грошей, які перебувають в обігу, створює основу монетарної, або грошово-кредитної, політики.

Грошова політика держави традиційно розглядається як найважливіший засіб державного регулювання економіки шляхом здійснення управління грошовою масою через вплив на такі параметри економіки, як сукупний попит, рівень цін, курс національної валюти тощо. Саме грошова сфера наразі стає вирішальним важелем, за допомогою якого держава втручається в ринкову економіку з метою забезпечення її рівноваги та зростання.

V. Вивчення нового матеріалу

В Україні засади грошово-кредитної політики, згідно із Законом «Про Національний банк України», мають ґрунтуватись на головних критеріях та макроекономічних показниках на відповідний період, що включають прогнозні показники обсягу ВВП, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного й торговельного балансів.

Правову основу грошово-кредитного регулювання в Україні становлять Конституція України, Закони «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України» та інші нормативно-правові акти.

Суб'єктом грошово-кредитної політики є держава в особі центрального банку й відповідних урядових структур: міністерства фінансів, скарбниці, органів нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, установ зі страхування депозитів та ін.

Грошово-кредитна політика — це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу. Здійснення державою продуманої грошово-кредитної політики передбачає розмежування її стратегічних і тактичних цілей. Стратегічна мета грошово-кредитної політики має бути підпорядкована загальним стратегічним цілям соціально-економічної політики держави: стабілізації сукупного обсягу виробництва, зайнятості та рівня цін. Визначаючи тактичні й оперативні завдання грошово-кредитної політики, слід

враховувати необхідність її диференціації залежно від конкретної макроекономічної ситуації.

Грошово-кредитні (монетарні) важелі є одними з головних інструментів економічної політики держави.

Теорії, що визначають зміст грошової політики держави

Кейнсіанська — обґрунтовує політику регулювання за допомогою відсоткової ставки, що впливає на інвестиції та сприяє подоланню спаду виробництва.

Монетарна — обґрунтовує необхідність регулювання державою кількості грошей і за допомогою цього регулювання — можливість впливу на сукупний попит і обсяг національного продукту. Тактичною метою монетарної політики є забезпечення внутрішньої стабільності грошей, тобто оптимальної рівноваги між попитом і пропозицією грошей.

Державна економічна політика, зорієнтована переважно на використання грошово-кредитних засобів, називається монетаристською. Монетаристська політика є найрезультативнішою за умов розвинутої ринкової економіки, інституціональної та юридичної інфраструктури, домінування в суспільстві підприємницької психології, високого ступеня залежності економічних суб'єктів від кредитів та низьких або передбачуваних параметрів інфляції. Коли в державній економічній політиці переважають методи адміністративного регулювання, ефективність грошово-кредитної політики є незначною. У цьому разі себе виправдовує метод поетапного впровадження ринкових регуляторів грошово-кредитної системи.

Вибір напрямів грошово-кредитної політики, її цілей і механізмів має враховувати й зовнішньоекономічні фактори функціонування економіки, ступінь інтегрованості країни у світовий економічний простір. Останнє передбачає необхідність узгодженості грошово-кредитної та валютної політики.

Планування головних параметрів грошово-кредитної політики передбачає необхідність урахування ефекту запізнення, тобто наявності розриву в часі між застосуванням регульовальних заходів і відповідною реакцією на ці дії як грошово-кредитної сфери, так і економічної системи загалом. Дослідження в цій галузі доводять, що зміна динаміки грошової маси позначається на динаміці цін та реальному обсязі ВВП із запізненням у 3–12 місяців. Це означає, що стабілізаційні заходи мають ґрунтуватись на точних економічних прогнозах і бути не просто своєчасними, але й випереджальними.

Сутність державного регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних інструментів полягає у впливі на грошову пропозицію та ціну кредиту.

Кількість та ціна грошей — головні показники грошового ринку. Ціною грошей є відсоткова ставка (плата позичальнику банку за тимчасове використання грошей). Тісний взаємозв'язок грошового ринку та всіх інших ринків показує необхідність та важливість проведення державою грошово-кредитної політики.

Формою організації грошового обігу, що встановлюється зазвичай державним законодавством певної країни, є грошова система. Вона містить:

- ◆ товар, що відіграє роль загального еквівалента;
- ◆ грошову одиницю — масштаб цін;
- ◆ засоби обігу та засоби платежу (металеві, паперові, електронні, кредитні гроші);
- ◆ порядок карбування монет і випуску в обіг паперових грошей;
- ◆ форми й умови безготівкового платіжного обороту та обігу кредитних грошей;
- ◆ порядок обміну національної валюти на іноземні та фіксований державою валютний курс.

В економіці грошова маса є важливим чинником, що впливає на рівень цін, обсяг виробництва і стан платіжного балансу.

Грошовою масою (запасами) називають сукупний обсяг купівельних та платіжних коштів, що обслуговують господарський обіг і належать приватним особам, підприємствам і державі. У грошовій масі розрізняють активні гроші, що застосовуються в готівковому та безготівковому обігу, і пасивні (накопичення, резерви, залишки на рахунках), які лише потенційно можуть бути використані в угодах.

Контроль над масою грошей є одним із напрямів діяльності держави.

Обсяг грошової маси формується з урахуванням попиту на гроші та їх пропозиції. Провідна роль у цьому регулюванні належить центральному (національному) банку країни. Грошові агрегати — це види грошей та грошових засобів, що відрізняються один від одного своєю ліквідністю, тобто можливістю швидкого перетворення на готівку, показники структури грошової маси.

Грошові агрегати — це зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектора загального державного управління та інших депозитних корпорацій. Складовими

грошових агрегатів є фінансові активи у формі готівкових коштів у національній валюті, переказних депозитів, інших депозитів, коштів за цінними паперами, крім акцій, що емітовані депозитними корпораціями та належать на правах власності іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства. Відповідно до методологічних правил НБУ, виокремлюють грошові агрегати різного складу, і залежно від зниження ступеня ліквідності фінансові активи групують у різні грошові агрегати.

Грошова база — це сукупність готівкових коштів, випущених в обіг Національним банком України, коштів обов'язкових резервів, коштів на кореспондентських рахунках та інших коштів інших депозитних корпорацій (банків), коштів державних нефінансових корпорацій і домашніх господарств (працівників Національного банку) у Національному банку України.

Показники грошової маси (грошові агрегати)

Показник грошової маси	Що включає
M0	Відбиває масу готівки, що перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка в касах банків сюди не входить
M1	Включає гроші в агрегаті M0 + вклади в банках, які можуть бути використані власниками негайно, без попередження банків, тобто запаси коштів на поточних та ощадних рахунках до запитання
M2	Це гроші в агрегаті M1 + кошти на всіх видах строкових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладень та інших спеціальних рахунках та переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити
M3 (грошова маса)	Грошовий агрегат M2 та цінні папери, крім акцій, кошти на вкладах за трастовими операціями банків

Інакше кажучи, це сукупність зобов'язань Національного банку України в національній валюті, що забезпечує зростання грошових агрегатів та кредитування економіки. Грошова база є показником бази фінансування, що є основою для формування грошових агрегатів, а не власне грошовим агрегатом. Грошова база використовується Національним банком України як один

із головних показників грошово-кредитної політики й часто друкується пресою разом із грошовими агрегатами.

**Розвиток грошової маси в Україні
(залишки коштів на кінець періоду, млн грн)**

Період	M0	M1	M2	M3	Грошова база
1995	2623	4682	6846	6930	–
2000	12 799	20 762	31 544	32 252	–
2002	26 434	40 281	64 321	64 870	30 808
2005	60 231	98 573	19 3145	19 4071	82 760
2008	154 759	225 127	512 527	515 727	186 671
2010	182 990	289 894	596 841	597 872	225 692

Грошовий обіг — це безперервний рух грошей. У цьому обігу беруть участь два потоки: потік товарів і послуг (виступає як пропозиція грошей) і потік грошей (попит на гроші).

Рівняння кількісної теорії грошей:

$$MV = PQ,$$

де M — кількість грошей в обігу;

V — швидкість обігу грошової одиниці;

P — ціна угоди або товару;

Q — кількість товарів.

Це означає, що маса грошей, помножена на швидкість їх обігу, має дорівнювати обсягу випущених товарів, помноженому на рівень цін. Якщо рівновага порушується, то за допомогою відповідних інтервенцій, тобто фінансово-економічних заходів, один з показників (а можливо, й усі водночас) необхідно підкоригувати: збільшити виробництво чи імпорт товарів, відрегулювати (прискорити) швидкість обігу грошей, скоротити грошову масу і, зрештою, підвищити ціни.

Грошово-кредитна політика проводиться за допомогою певних кредитно-грошових інструментів, що спрямовані на регулювання грошової маси. Пропозиція грошей регулюється Центральним банком за допомогою інструментів прямого та непрямого впливу.

До прямих інструментів грошово-кредитної політики належать: ліміти кредитування для окремих банків; пряме регулювання відсоткової ставки; ліміти на обсяг або вартість кредитів, що надаються окремим галузям.

До непрямих інструментів регулювання пропозиції грошей належать: операції на відкритому ринку цінних паперів, зміна облікової відсоткової ставки, зміна вимог до рівня обов'язкових резервів депозитних інститутів.

Прямі інструменти грошово-кредитної політики традиційно використовуються в країнах, що розвиваються, інструменти непрямого регулювання — насамперед в індустріально розвинених країнах.

Існує суттєва відмінність між інструментами прямого та непрямого регулювання. Інструменти прямого впливу є ефективними лише в короткостроковому періоді як засіб запобігання надмірній кредитній емісії. Використання їх пов'язане з видатками у сфері розподілу ресурсів: зменшенням конкуренції між банками, усуненням викривлень структури їхніх кредитних портфелів, зменшенням посередницької ролі банків в економічній системі тощо. Ефективність застосування непрямих інструментів регулювання пов'язана з розвитком грошового ринку. Їх використання дає банкам можливість вільно розподіляти кредити відповідно до ринкової ситуації. Існує також безпосередній взаємозв'язок між політикою управління державним боргом (зокрема характером фінансування дефіциту державного бюджету) і використанням інструментів непрямого грошово-кредитного регулювання. Державне регулювання грошового ринку і грошового обігу — одне з найважливіших і найскладніших завдань держави. Добре продумана і правильно організована політика у сфері фінансів — найважливіший фактор успішного розвитку економіки будь-якої країни.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Чи правильні нижченаведені твердження?

- Товарні гроші мають внутрішню вартість.
- Показники загальної кількості грошей у національній економіці називають грошовими агрегатами.
- Що вища відсоткова ставка, то більшою є величина попиту на гроші для операцій.
- Важливим компонентом сучасної грошової системи є золотий уміст грошової одиниці.
- Попит на гроші як активи перебуває в оберненій залежності від номінального ВВП.
- Зі зростанням реального обмінного курсу національної валюти обсяг експорту збільшується.

Відповіді: 1 — так; 2 — так; 3 — ні; 4 — ні; 5 — ні; 6 — ні.

2 Розв'яжіть тестові завдання

1. Укажіть неправильне твердження:
 - а) грошову одиницю Швеції називають кроною;
 - б) грошову одиницю Туреччини називають лірою;
 - в) грошову одиницю Китаю називають юанем;
 - г) грошову одиницю Австрії називають маркою.
2. Укажіть ознаку, що не характеризує сучасні грошові системи країн:
 - а) хронічне знецінення грошей;
 - б) офіційне визначення золотого вмісту грошової одиниці;
 - в) широкий розвиток безготівкового обігу та скорочення обігу готівки;
 - г) зростання ролі держави в стабілізації грошового обігу.
3. Демонетизація золота означає, що:
 - а) держава розпродает своє монетарне золото;
 - б) припиняється тезаврація золота приватними особами;
 - в) золото перестає виконувати функції грошей;
 - г) припиняється карбування монет із золота.
4. Якщо пропозиція грошей і рівень цін постійні, то в разі збільшення доходу:
 - а) попит на гроші та відсоткова ставка збільшуються;
 - б) попит на гроші зменшується, а відсоткова ставка збільшується;
 - в) збільшується попит на гроші та зменшується відсоткова ставка;
 - г) зменшуються попит на гроші та відсоткова ставка.
5. Якщо українська гривня і російський рубль вільно плавають і попит на українську гривню зростає, то це означає, що:
 - а) пропозиція українських гривень зменшилась або зменшиться;
 - б) ціна української гривні у валюті Росії знизиться;
 - в) пропозиція російських рублів зменшилась;
 - г) ціна російського рубля в українській валюті знизиться.
6. Коли кажуть, що країна девальвувала свою валюту, то мають на увазі, що:
 - а) внутрішня купівельна спроможність національної грошової одиниці знизилась;
 - б) уряд підвищив ціну, за якою закупає золото;
 - в) уряд зменшив кількість грошей, що перебуває в обігу;
 - г) уряд знизив фіксований курс валюти відносно інших валют.

Відповіді: 1 — г; 2 — б; 3 — в; 4 — а; 5 — г; 6 — г.

3 Розв'яжіть задачі.**Задача 1**

Припустімо, що курс гривні до російського рубля такий: 1 гривня = 6 рублям. Українські фірми експортують товар А в Росію, який коштує там 420 рублів. Російські фірми також виробляють продукт А та експортують його в Україну, де його ціна становить 70 грн. Обсяг експорту товару А фірмами обох країн однаковий — 50 тис. одиниць.

Напередодні виборів в Україні курс гривні відносно рубля знизився до 1 : 5,5. Обчисліть розмір додаткового доходу, який отримають фірми однієї з країн унаслідок зміни курсу.

Відповідь: виторг українських фірм у Росії: $420 \cdot 50000 = 21$ (млн руб.); обмін на гривні за курсом 5,5 принесе 3818 тис. грн. За старим курсом вони отримали б 3500 тис. грн. Отже, українські фірми матимуть додатковий дохід у сумі 318 тис. грн.

Задача 2

Готівкові гроші — 350 грн, строкові депозити — 250 грн, поточні рахунки — 300 грн, кошти клієнтів за трастовими операціями банків — 150 грн. Чому дорівнює агрегат М2?

Відповідь: 900 грн.

Задача 3

Грошовий агрегат М1 — 500 грн, поточні рахунки — 100 грн, розрахункові рахунки — 120 грн, строкові депозити — 150 грн. Чому дорівнює агрегат М0?

Відповідь: 130 грн (500 – 100 – 150 – 120).

VII. Підсумок уроку**VIII. Домашнє завдання**

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Творче завдання: 1) скласти таблицю значень обмінних курсів гривні відносно російського рубля, долара США та євро на початок року і на поточну дату; 2) виявити головні тенденції зміни курсів та проаналізувати причини цих змін.

УРОК 73

Сутність монетаристського підходу до грошової політики. Правила грошового регулювання

Мета уроку: з'ясувати сутність монетарної політики як сукупності заходів держави у сфері грошового обігу, що спрямовані на регулювання економічного циклу, стабілізацію рівня цін, відсоткових ставок та валютного курсу, забезпечення повної зайнятості та економічного зростання; визначити особливості підходів до грошової політики різних наукових шкіл; розвивати вміння учнів аргументувати свою думку; виховувати самостійність; формувати цілісність знань із вивченої теми.

Основні поняття: неокласична теорія товарно-грошових відносин, грошовий обіг, норма резервування, облікова ставка, операції на відкритому ринку.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

У 30–60 рр. XX ст. економічна політика урядів розвинених країн формувалася переважно під впливом кейнсіанської теорії, що передбачає активне державне регулювання економіки. Проте аж від початку свого існування вона гостро критикувалася з боку противників утручання держави в економіку, які вказували на наявні, на їхню думку, недоліки теоретичних побудов Кейнса: допущення рівноваги за неповної зайнятості та передбачення інформаційної недосконалості ринку. Вони звинувачували кейнсіанство у створенні умов для економічної кризи середини 70-х рр. (яка виникла внаслідок екзогенного шоку — збільшення цін на нафту). Під впливом перегляду кейнсіанської теорії в 50–70-ті рр. сформувалася сучасна версія неокласичної теорії товарно-грошових відносин, яка називається «монетарною». Її назва пояснюється головним постулатом монетаризму — визнанням того принципу, що державну економічну політику необхідно здійснювати лише за допомогою кредитно-грошового, «монетарного» регулювання.

Сьогодні монетарна теорія широко застосовується більшістю розвинених країн. Не без впливу світових фінансових інститутів (Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку) вона впроваджується і в Україні.

Грошовий обіг є одним з найдосконаліших елементів сучасної економічної системи. Гроші є найбільш універсальним показником

стану економіки, у якому, як у краплі води, відбиваються всі зміни економічного та соціального життя.

IV. Вивчення нового матеріалу

Монетаризм, як і кейнсіанство, є не лише економічною теорією, але й механізмом відповідної поведінки держави в економічних відносинах.

Монетарна теорія не має на меті стрімке економічне зростання й досягнення повної зайнятості. Вона лише дає рецепти фінансового оздоровлення економіки, яке, у свою чергу, забезпечує економічну свободу та сприятливу атмосферу для підприємницької діяльності.

Це — ідеологія економічної стабільності, що забезпечується підтримкою вільного підприємництва, конкуренції та економічного ризику.

Утім, перелічені постулати (які вже з огляду на визначення заперечують ефективність їх використання в перехідних економіках) монетаризм, на відміну від кейнсіанства, зводить у ранг єдиної можливої ефективної державної економічної політики як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі.

Головні принципи сучасної ринкової економіки, сформульовані М. Фрідменом та іншими економістами — представниками «чиказької школи» (Ф. Найтом, Дж. Вайнером, Г. Саймонсом, Ф. Кейгеном, А. Голдменом) наприкінці 50-х рр., на протипагу кейнсіанству, є такими:

- ◆ саморегулювання ринку;
- ◆ вільна конкуренція;
- ◆ джерелом труднощів і криз є зовнішні фактори та втручання держави в економіку;
- ◆ звідси необхідно до мінімуму обмежити регулювальну роль держави;
- ◆ головним чинником економічного регулювання є кредитно-грошова політика;
- ◆ основним змістом кредитно-грошової політики має бути насамперед обмеження заробітної плати, адже саме вона чинить головний вплив на ціни;
- ◆ кредитно-грошова політика має формуватися згідно з теорією очікувань, оскільки саме особливості з їх очікуваннями формують соціальне середовище, у якому функціонує ринкова економіка.

» Додаткова інформація до уроку

Мілтон Фрідман (англ. *Milton Friedman*; 31 липня 1912, Нью-Йорк — 16 листопада 2006) — американський економіст, відомий роботами з макроекономіки, мікроекономіки, економічної історії, статистики та своєю позицією захисту вільного капіталізму. У 1976 році він став лауреатом премії пам'яті Альфреда Нобеля за досягнення у дослідженні споживчого аналізу, розробці грошово-кредитної теорії та демонстрації складності стабілізаційної політики. Був президентом Американської економічної асоціації з 1967 року. Наукові видання: «Методологія позитивної економіки» (*The Methodology of Positive Economics*, 1953), «Гроші: кількісна теорія» (*Money: the Quantity Theory*), 1968).

За цілями впливу монетарну політику поділяють на такі види: стимулювальну і стримувальну. Стимулювальна монетарна політика спрямована на підвищення рівня зайнятості та прискорення економічного зростання, її ще називають політикою «дешевих грошей». Таку політику проводять у фазі економічного спаду. Засобом її реалізації є збільшення грошової маси. Збільшення грошової пропозиції спричиняє підвищення загального рівня цін і зниження відсоткових ставок. Підвищення рівня цін призводить до знецінення грошових залишків населення та фірм, що стимулює збільшення витрат, оскільки тримати доходи в грошовій формі стає невигідним. Це розширює ринок й заохочує виробників до збільшення обсягів виробництва. Водночас зниження відсоткових ставок стимулює зростання інвестицій в економіці та розширює купівлю товарів у кредит. Загалом зростання пропозиції грошей чинить стимулювальний вплив на економіку, підштовхуючи економічне зростання. Проте, за надмірного зростання грошової пропозиції може розвинути неконترلльована інфляція.

Стримувальна монетарна політика — це політика «дорогих грошей», що спрямована на обмеження зростання цін в економіці. Стримувальний та антиінфляційний вплив на економіку спричиняє скорочення грошової пропозиції. Засобом її реалізації є обмеження грошової маси, унаслідок чого рівень цін перестає зростати, що сигналізує виробникам про необхідність призупинити нарощування обсягів виробництва, а підвищення відсоткових ставок робить кредити більш дорогими та скорочує інвестиції.

Суб'єктом монетарної політики є Центральний банк. Об'єктами монетарної політики є грошова маса та відсоткова ставка.

Центральний банк здійснює грошово-кредитне регулювання трьома головними методами: змінюючи норми резервування,

змінюючи облікову ставку, здійснюючи операції з цінними паперами на відкритому ринку.

Норма резервування — це відсоток депозитів, які комерційні банки повинні тримати в Центральному банку у форі обов'язкових резервів. Збільшення норми резервування зменшує вільні кредитні ресурси комерційних банків, а отже, зменшує пропозицію грошей. І навпаки.

Облікова ставка — це відсоткова ставка, за якою Центральний банк надає позики комерційним банкам. Підвищення облікової ставки зменшує обсяги кредитів, які комерційні банки беруть у Центрального, а отже, зменшує пропозицію грошей. Зменшення облікової ставки збільшує пропозицію грошей.

Операції на відкритому ринку — це купівля або продаж Центральним банком на відкритому ринку державних цінних паперів. Коли Центральний банк купує цінні папери, то кошти з його рахунків переводяться на рахунки в комерційних банках, а отже, пропозиція грошей зменшується. Якщо Центральний банк бажає зменшити пропозицію грошей, він продає на відкритому ринку цінні папери. При цьому гроші з рахунків комерційних банків переходять на рахунки Центрального банку, вилучаючись таким чином з обігу.

В умовах перехідної економіки України ефективно управління грошовим обігом набуває особливого значення. У складних умовах фінансової нестабільності, гіперінфляції, незавершеності формування фінансової, грошової та інших великих підсистем економіки навіть незначні прорахунки в монетарній політиці здатні спричинити значні негативні соціально-економічні наслідки.

Перша половина 90-х рр. увійде в економічну історію України не лише як перше п'ятиріччя розбудови її незалежної економіки, але і як період активного і практично «чистого» застосування монетарних важелів з метою її регулювання. Відверто «жорсткий» і до того ж вольовий характер монетарної політики НБУ у цей час спричинив суперечливі соціально-економічні наслідки, тому в українській економічній літературі можна натрапити на діаметрально-протилежні оцінки цієї політики.

Захоплення виключно монетарними методами регулювання економіки сприяло й тому, що внутрішні ціни на окремі товари перевищували світові.

Політика «чистого», «жорсткого» монетаризму створила надзвичайну ситуацію в економіці країни. Більшість суб'єктів

ухиляється від сплати податків і комунальних платежів, зменшуються надходження до бюджету, значна частина доданої вартості перепливає в тіньову економіку, скорочуються інвестиції, більшість підприємств сподівається лише на субсидії з бюджету. Держава посилює фіскальну податкову політику з метою підтримання збиткових підприємств і зменшення бюджетного дефіциту.

Для зазначених оцінок, безперечно, є підстави. Проте не можна заперечувати й того, що монетарна політика НБУ сприяла й досягненню фінансової стабілізації, яка стала особливо відчутною і, за компетентними оцінками, невідворотною, починаючи з 1996 р. Досягнути фінансової стабілізації дало НБУ можливість несподівано віртуозно навіть для банків України провести у вересні 1996 р. грошову реформу, яка, разом з іншими заходами, сприяла підвищенню рейтингу України на фінансових ринках світу.

Головна ідея монетаризму пов'язана зі словом «стабільність», тобто держава має проводити таку монетарну політику, яка не зумовлює непередбачуваних змін у кількості грошей або в умовах їх обігу. Лише стабільність може зменшити ризик під час проведення фінансових операцій, а отже, збільшити обсяги довгострокового кредитування, знизити рівень реальної відсоткової ставки тощо.

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів

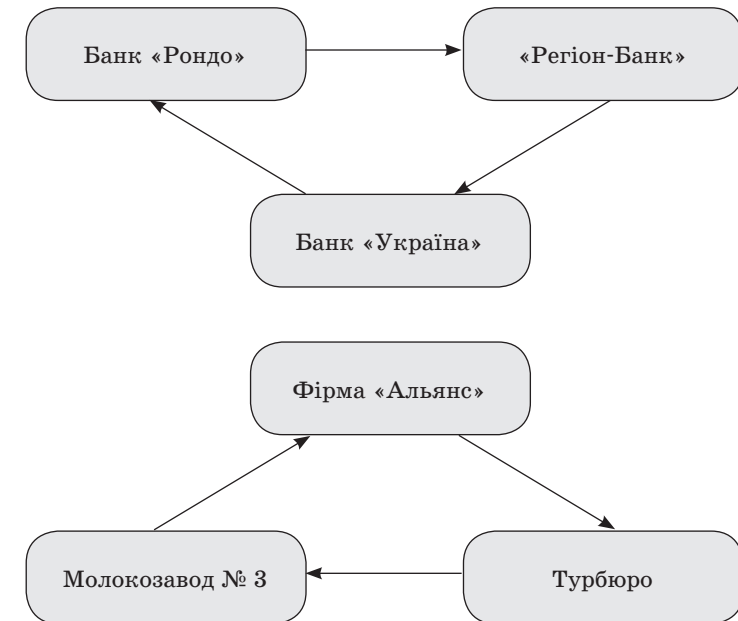
Завдання 1

Складіть схему проходження інформаційних потоків за один операційний день та проаналізуйте сенс проведених розрахунків.

- ♦ Фірма «Альянс» перерахувала 3000 грн туристичному бюро за екскурсійне обслуговування.
- ♦ Молокозавод № 3 перерахував фірмі «Альянс» 500 грн за медичне обслуговування.
- ♦ «Регіон-Банк» надав міжбанківський кредит на суму 15 тис. грн АКБ «Україна».

Область	Назва банку	Найменування клієнта
Сумська	Банк «Рондо»	Фірма «Альянс»
Львівська	Регіон-Банк	Туристичне бюро
Харківська	АКБ «Україна»	Молокозавод № 3

Розв'язання

Завдання 2

На підставі інформації, наведеної в таблиці, обчисліть рівень монетизації економіки.

Як зміниться рівень монетизації, якщо зросте грошовий агрегат M2?

Довідка. Монетизація економіки дає уявлення про ступінь забезпеченості економіки грошми, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, виплати заробітної плати, грошових допомог, стипендій тощо. Зазвичай зі зростанням інфляції рівень монетизації знижується, а в разі зниження темпів інфляції та досягнення фінансової стабільності цей рівень стабілізується і підвищується. У Німеччині рівень монетизації становить 70%; у Великій Британії — 90; у Японії — 114; у Китаї — 160; в Україні — 45%.

№ з/п	Показник	Одиниця вимірювання	Сума
1	Переказні депозити в іноземній валюті	Відсоток від строкових коштів	65
2	Переказні депозити в національній валюті	млрд грн	90

№ з/п	Показник	Одиниця вимірювання	Сума
3	Строкові депозити в національній валюті	млрд грн	170
4	Кошти поза банками	млрд грн	120
5	Цінні папери власного боргу	відсоток від М2	3
6	Вартість ВВП за рік	млрд грн	1750
7	Готівка в касах банків	млрд грн	90

Розв'язання

$$R_{ME} = \frac{M2}{\text{ВВП}};$$

$$M2 = 90 + 170 + 120 + (70 \cdot 0,65) = 490,5 \text{ (млрд грн)};$$

$$R_{ME} = \frac{490,5}{1750} = 0,28 \cdot 100 \% = 28 \%$$

VI. Підсумок уроку**VII. Домашнє завдання**

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Підготувати доповіді щодо заходів, які вживали уряди різних країн світу для регулювання кількості грошей в обігу.

УРОК 74**Попит на гроші та пропозиція грошей**

Мета уроку: розглянути механізм дії грошового ринку через пропозицію та попит грошей; визначити чинники, що впливають на динаміку попиту та пропозиції грошей; розвивати вміння учнів аргументувати свою думку; виховувати самостійність; формувати цілісність знань з вивченої теми.

Основні поняття: пропозиція грошей, попит на гроші, чинники попиту на гроші та пропозиції грошей.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання****III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів****► Прокоментуйте висловлювання відомих людей.**

- «Гроші для розумних людей є засобом, для дурнів — метою» (А. Декурсель).
- «Гроші не виправляють несправедливості природи, а посилюють їх» (Л. Андрєєв).
- «Той, хто шукає мільйони, досить рідко їх знаходить, проте, той, хто їх не шукає, — не знаходить ніколи!» (О. де Бальзак).
- «Мало хто з нас може винести тягар багатства. Зазвичай, чужого» (Марк Твен).

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності**► Слово вчителя**

У сучасних умовах паперово-кредитні гроші, які не мають товарної бази, у розвинених економічних системах виступають головним посередником в операціях обміну на ринках різних ресурсів та благ. Саме такі гроші є також об'єктом купівлі-продажу на грошовому ринку. У процесі функціонування цього ринку формується грошова пропозиція і попит на гроші, а залежно від співвідношення між ними — певна ціна грошей. Тому, щоб зрозуміти механізм грошового ринку, слід насамперед розглянути такі категорії, як пропозиція грошей і попит на гроші.

V. Вивчення нового матеріалу

Попит і пропозиція грошей розглядається як дві неподільні й водночас протилежні одна одній грані єдиного економічного механізму, через взаємодію яких формуються функціональні структури грошового ринку.

Попит на гроші — одне з ключових і найскладніших явищ ринку грошей. На відміну від звичайного попиту на товарних ринках, що формується як потік куплених товарів за певний період, попит на гроші є запасом грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент. Якщо такий запас грошей розглядати як елемент багатства, яким володіють економічні суб'єкти, то попит на гроші можна трактувати як їхнє бажання мати певну частину свого портфеля активів (багатства) у ліквідній формі. Якщо власники портфелів активів віддають перевагу ліквідній формі, то це означає зростання попиту на гроші, і навпаки. Такий (портфельний) підхід до вивчення попиту на гроші був застосований Дж. Кейнсом, який назвав своє трактування попиту на гроші теорією переваги ліквідності.

Попит на гроші тісно пов'язаний зі швидкістю обігу грошей обернено пропорційною залежністю: у міру зростання попиту на гроші кожна грошова одиниця, що є в обороті, довше перебуватиме в розпорядженні окремого економічного суб'єкта, повільнішим буде її обіг, і навпаки. З цієї залежності випливають висновки, що мають важливе практичне значення:

- ♦ оскільки попит на гроші — явище динамічне, то й швидкість обігу грошей не може бути постійною;
- ♦ зростання швидкості обігу грошей унаслідок падіння попиту на гроші може компенсувати дефіцит платіжних засобів у разі зниження рівня монетизації валового внутрішнього продукту й ослабити кризу неплатежів;
- ♦ падіння швидкості обігу грошей через зростання попиту на них ослаблює вплив збільшення маси грошей в обороті на кон'юнктуру ринків, гальмує його інфляційні наслідки;
- ♦ у парі «попит — швидкість» визначальним є попит на гроші, а похідним — швидкість їх обігу, тому фактори зміни попиту на гроші об'єктивно впливають і на швидкість їхнього обігу. Проте це не виключає зворотного впливу зміни швидкості обігу грошей на динаміку їх попиту. Наприклад, якщо суто організаційними заходами (збільшенням частоти виплат доходів, підвищенням дохідності короткострокових фінансових інструментів, удосконаленням системи розрахунків тощо) забезпечується прискорення обігу грошей, то це вплине і на формування попиту на них, особливо на його транзакційну складову.

Визначимо чинники, що впливають на мотиви, а отже, на динаміку попиту на гроші.

Представники всіх теоретичних концепцій попиту на гроші визнають зміну обсягів виробництва (або обсягів національного доходу) ключовим чинником впливу на попит. Цей вплив зумовлюється транзакційним мотивом накопичення грошей: чим більший обсяг виробництва валового національного продукту, а отже, і національного доходу, тим більшим може бути обсяг операцій з його реалізації і тим більшим має бути запас грошей для виконання цих операцій. Цю залежність можна формалізувати як

$$MГ = f(Q),$$

де Q — номінальний обсяг ВВП;
 $MГ$ — обсяг попиту на гроші.

Зміна обсягу валового національного продукту, у свою чергу, визначається двома самостійними чинниками — динамікою рівня цін і рівнем реального обсягу виробництва, кожен з яких може діяти незалежно один від одного.

Наприклад, абсолютний рівень цін може зростати за незмінного обсягу реального виробництва, і навпаки, останній може зростати в разі незмінного рівня цін, або обидва показники можуть зростати водночас, але різними темпами.

Тому зміну абсолютного рівня цін та реального обсягу виробництва можна розглядати як самостійні чинники впливу на попит на гроші.

Вплив кожного з цих чинників є прямо пропорційним: у міру зростання цін або/ та збільшення фізичного обсягу виробництва відповідно зростатиме попит на гроші, а в разі їх зниження попит скорочуватиметься. Залежність $MГ$ від двох зазначених чинників можна формалізувати як

$$MГ = f(Q, P),$$

де Q — фізичний обсяг ВВП;
 P — рівень цін.

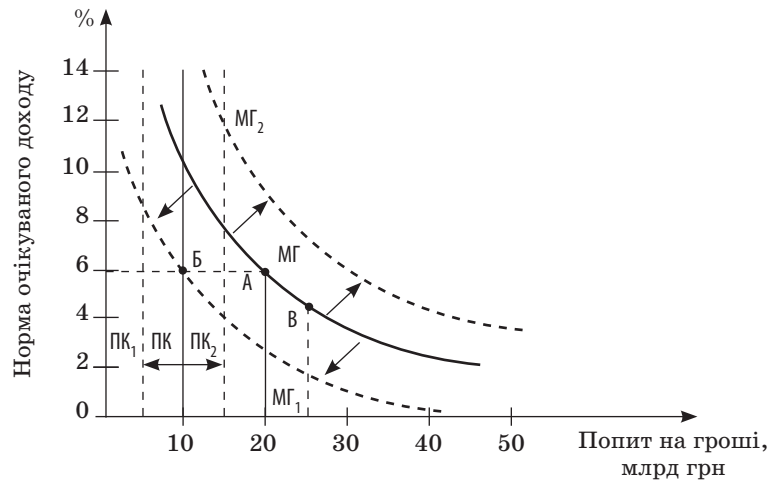
За макроекономічного підходу до аналізу попиту на гроші з'являється третій чинник — швидкість обігу грошей. Чим вища швидкість обігу грошей, тим меншим буде попит на гроші, і навпаки.

Тобто вплив цього показника на попит є обернено пропорційним. Оскільки швидкість обігу грошей формується під впливом багатьох чинників, то всі вони опосередковано також впливають на попит на гроші.

Проте прибічники такого підходу до аналізу попиту на гроші вважають, що швидкість обігу грошей є відносно стабільною, тому її вплив на попит мало відчутний. Через це у своїх теоретичних висновках вони не беруть до ваги цей чинник. Тому до формули попиту на гроші чинник швидкості зазвичай не входить.

Сучасна теорія грошей, крім цих трьох, що вже стали традиційними, почала визнавати ще низку чинників впливу на попит, які можна умовно назвати новітніми. Це, зокрема, накопичення багатства, інфляція, зміни в очікуваннях перспектив щодо кон'юнктури ринку тощо.

Щоб краще зрозуміти функціональну залежність між головними чинниками, що визначають попит на гроші, зобразимо їх у вигляді кривих у системі координат.

По вертикалі системи координат відображено норму (в %) очікуваного доходу на альтернативні грошам активи, включаючи норму депозитного відсотка. Зміна цієї норми означає зміну альтернативної вартості зберігання грошей у формі, яка не приносить доходу. По горизонталі показано обсяг попиту на гроші в мільярдах гривень. Сукупність кривих $МГ$, $МГ_1$, $МГ_2$ відображає функціональну зміну попиту на гроші залежно від двох груп чинників: зміни номінального обсягу ВВП та зміни норми очікуваного доходу (тобто альтернативної вартості зберігання грошей). Криві $ПК$, $ПК_1$ і $ПК_2$ відбивають зміну поточної каси як трансакційної складової попиту на гроші.

Залежність попиту на гроші від номінального обсягу ВВП (Q) виявляється в зміщеннях кривої $МГ$ ліворуч і вниз у позицію $МГ_1$ якщо Q зменшується, або праворуч і вгору в позицію $МГ_2$ коли Q збільшується. У цих випадках передусім зміщується крива поточної каси ($ПК$), яка реагує лише на зміни обсягу Q , про що свідчить її вертикальне положення. У разі зменшення обсягу ВВП потреба в поточній касі буде зменшуватись, $ПК$ зміститься в позицію $ПК_1$ і «потягне» за собою криву загального попиту $МГ$ у позицію $МГ_1$. Відповідно за збільшення обсягу ВВП потреба в поточній касі зростатиме, $ПК$ зміститься в позицію $ПК_2$ і «виштовхне» криву $МГ$ у позицію $МГ_2$. Аналогічно може впливати на зміну положення кривої $МГ$ зміна обсягу багатства, що його мають у своєму розпорядженні економічні суб'єкти, оскільки вона, власне, є наслідком зміни обсягу ВВП.

Залежність попиту на гроші від норми очікуваного доходу (R) виявляється в переміщенні його величини безпосередньо по кривій $МГ$. Якщо норма доходу зростає, наприклад від 6 % до 10 %, то попит із точки А, що відповідає обсягу 4,0 млрд грн, переміститься в точку Б, яка відповідає обсягу 3,0 млрд грн, тобто скоротиться на 1,0 млрд грн. І навпаки, унаслідок зниження норми доходу, наприклад від 6 % до 4 %, обсяг попиту переміститься в точку В, адекватну 5,0 млрд грн, тобто зросте на 1,0 млрд грн. При цьому крива $ПК$ залишається нерухомою, бо вважається, що трансакційна складова попиту не реагує на зміну норми доходу (відсотка).

У разі одночасної зміни обох чинників впливу на попит відбувається зміщення кривої попиту в нове положення ($МГ_1$ або $МГ_2$) і власне точки попиту на новій кривій, що спричинить зміну попиту в іншому розмірі, ніж за зміни кожного з цих чинників окремо.

З наведеного вище графічного зображення попиту на гроші чітко видно два різні характери його руху:

- ♦ у вигляді переміщення власне кривої попиту — угору і праворуч або вниз і ліворуч, що свідчить про еластичність попиту на гроші від номінального обсягу валового продукту;
- ♦ у вигляді руху точки попиту по його кривій — угору і ліворуч або вниз і праворуч, що свідчить про еластичність попиту на гроші від відсотка та інших очікуваних доходів на активи.

Ці два види руху потрібно чітко розрізняти, але розглядати у взаємозв'язку, щоб мати завершену картину динаміки попиту на гроші.

Пропозиція грошей — друга сила, що у взаємодії з попитом визначає кон'юнктуру грошового ринку. Як і попит на гроші, їх пропозиція є явищем залишку. Суть пропозиції грошей полягає в тому, що економічні суб'єкти в будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, які за сприятливих обставин вони можуть спрямувати в оборот.

На рівні окремого економічного суб'єкта пропозиція грошей взаємодіє з попитом на гроші як його альтернатива. Якщо фактичний запас грошей окремого індивіда перевищує його попит на гроші, а це можливо в разі зростання альтернативної вартості зберігання грошей, то цей індивід пропонуватиме частину свого запасу грошей на ринок до продажу. І навпаки, у випадку перевищення попиту над наявним запасом індивід купуватиме їх на ринку або задовольняти попит іншими способами. Тому на цьому рівні пропозиція і попит постійно чергуються: за зростання рівня відсотка

економічний суб'єкт виступатиме на ринку з пропозицією грошей, а в разі зниження — з попитом на гроші.

На макроекономічному рівні пропозиція грошей формується трохи по-іншому. Уважається, що всі економічні суб'єкти одночасно не можуть запропонувати на ринку грошей більше за наявні в них запаси. Тобто фактична маса грошей в обороті є природною межею пропозиції грошей. Жодні стимулювальні фактори, наприклад зростання відсотка, не можуть збільшити пропозицію грошей понад цю межу. Якщо ж виникає потреба в збільшенні пропозиції понад цю межу, що можливо в разі зростання сукупного попиту на гроші, то це можна здійснити лише додатковою емісією грошей в оборот. Тож емісія грошей розглядається як зростання пропозиції грошей на грошовому ринку, а вилучення грошей з обігу — як скорочення пропозиції грошей.

Визнання емісії грошей вирішальним чинником зміни пропозиції грошей надає останній характеру екзогенного явища, рух якого визначається не внутрішньоекономічними процесами чи мотивацією власне економічних суб'єктів, а зовнішніми чинниками, що перебувають у сфері банківської діяльності. Посилаючись на екзогенність пропозиції грошей, окремі автори роблять спроби відірвати рух пропозиції грошей від руху попиту, надати йому самостійного значення. Подібний підхід загрожує розривом двох складових грошового ринку — попиту і пропозиції, утратою об'єктивних меж зміни пропозиції грошей, переходом на позиції суб'єктивізму і волюнтаризму в грошово-кредитній політиці.

Зважаючи на викладене, дуже важливо правильно визначити співвідношення пропозиції та попиту як двох складових грошового ринку: яка з них є первинною, а яка — вторинною. Без правильної відповіді на це питання неможливо правильно визначити об'єктивні межі пропозиції грошей, а отже, і емісії грошей.

Оскільки з двох сил грошового ринку попит на гроші змінюється насамперед під впливом об'єктивних чинників, що формуються всередині сектора реальної економіки, а пропозиція грошей має переважно екзогенний характер, то лише попит на гроші може бути первинним чинником у взаємодії з пропозицією грошей. Остання у своїй динаміці має постійно орієнтуватись і прилаштовуватись до зміни попиту на гроші. Лише за цієї умови вплив суб'єктивного фактора на кон'юнктуру грошового ринку буде мінімізованим, а зміни ключових індикаторів ринку (маса грошей, рівень відсотка, рівень інфляції тощо) будуть об'єктивними й не матимуть руйнівних наслідків.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Завдання

Розподіліть по групах чинники попиту на гроші (група А) і чинники пропозиції грошей (група Б).

1. Рівень економічної активності.
2. Купівля-продаж цінних паперів Центральним банком.
3. Потреба в інвестиціях.
4. Емісійна політика Центрального банку.
5. Активність комерційних банків.
6. Баланс державного бюджету.

Відповіді: А — 1, 3, 6; Б — 2, 4, 5.

2 Розв'яжіть тестові завдання

1. Сукупний попит збільшиться, якщо Центральний банк продаватиме державні цінні папери на відкритому ринку.
2. Збільшення грошової маси за повної зайнятості зумовлює інфляцію.
3. Операції на відкритому ринку, що збільшують пропозицію грошей, передбачають продаж Центральним банком державних облігацій.
4. Пропозиція грошей у національній економіці зростає щоразу, коли комерційні банки збільшують обсяги позик, наданих домогосподарствам і виробничим одиницям.

Відповіді: 1 — ні; 2 — так; 3 — ні; 4 — так.

3 Розв'яжіть задачі

Задача 1

У таблиці наведено дані про попит на гривню та її пропозицію.

Ціна гривні, дол. США	Величина пропозиції гривень, млн	Величина попиту на гривні, млн
0,14	75	175
0,16	100	150
0,18	125	125
0,20	150	100
0,22	175	75

- а) Обчисліть рівноважний обмінний курс гривні.
- б) Обчисліть рівноважний обмінний курс долара.

Відповіді: а) 0,18 грн за 1 дол.; б) 1 дол. — 5,56 грн.

Валютний курс є рівноважною ціною взаємного попиту і пропозиції двох валют, що обмінюються. Рівновага на валютному ринку встановлюється за такого курсу, коли попит на кожну з валют дорівнює її пропозиції.

Задача 2

В Україні обсяг виробництва (Q) у 2010 р. зріс на 5,2%, швидкість обігу грошей (V) зменшилась на 18,84%, загальний рівень цін на товари і послуги (P) зріс на 5,2%. Обчисліть динаміку зміни грошової маси за цей період.

$$\text{Відповідь: } MV = PQ; M = \frac{PQ}{V}; M = \frac{1,052 \cdot 1,052}{0,8116} = 1,364.$$

Необхідно збільшити грошову масу на $(1,364 - 1) \cdot 100\% = 36,4\%$.

Задача 3

У таблиці наведено шкалу попиту на гривні.

Шкала попиту на гривні

Ціна гривні, дол. США	5,3	5,4	5,5	5,6	5,7	5,8	5,9	6,0
Величина попиту на гривні, млн	100	95	90	85	80	75	70	65

Уряд України запроваджує фіксований валютний курс на рівні 1 гривня = 5,5 долара. Величина пропозиції гривні за цього курсу дорівнює 80 млн. Національний банк України в цьому випадку має купувати гривні чи продавати? На яку суму?

Відповідь: Національний банк у цьому випадку має продавати гривні, бо попит на них у сумі 90 млн перевищує їхню пропозицію, яка дорівнює 80 млн. НБУ повинен продати гривень на суму 10 млн (90 – 80).

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Підібрати висловлювання про роль грошей у житті людини.

УРОКИ 75, 76

Тема уроків. Регулювання урядом пропозиції грошей. Грошовий мультиплікатор (2 год)

Мета уроку: узагальнити й систематизувати знання з теми; закріпити розуміння основних понять і термінів; навчити застосовувати вивчене на практиці; розвивати абстрактно-логічне та образне мислення, інтерес до науки; навчати економічного аналізу; виховувати економічну культуру, толерантність і критичність.

Основні поняття: пропозиція грошей, грошова маса, рівновага грошового ринку, грошовий мультиплікатор.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Грошова пропозиція — один із головних параметрів грошового ринку. Вона являє собою реальну грошову масу й обчислюється шляхом ділення номінальної грошової маси на ціну.

Пропозиція грошей, або грошова маса, — це сукупність загальноприйнятих грошових засобів в економіці. Зміна маси грошей, що циркулює в економічній системі, суттєво впливає на реальне виробництво продукту, рівень цін, зайнятість та інші змінні.

Оскільки контроль над кількістю грошей є надзвичайно важливим для економічної стабільності, аналітики й політичні діячі мають володіти адекватними можливостями для вимірювання грошової маси.

Однак із вимірюванням кількості грошей виникає чимало труднощів, пов'язаних насамперед із чітким з'ясуванням меж того, що слід вважати грошима.

Справа в тому, що в сучасній економіці різні види активів тією чи іншою мірою виконують одну, а то й усі функції грошей.

Актив — це будь-який засіб задоволення тих чи інших потреб різноманітних економічних суб'єктів, що може бути об'єктом купівлі-продажу. Тому дуже важливо враховувати всі складові окремих частин грошової маси для виявлення точного значення змін кожної з них.

Для визначення кількості грошей застосовують грошові агрегати (грошові компоненти) відповідно до ступеня ліквідності.

V. Вивчення нового матеріалу

Пропозиція грошей розглядається монетаристами як суто автономний процес, екзогенний чинник, що не залежить від реальних змін у сферах виробництва та обігу товарів і послуг.

Головною відмінністю погляду кейнсіанської теорії на пропозицію грошей є визнання кредитної природи грошової емісії й, відповідно, формування пропозиції грошей.

З точки зору виробничого процесу базою грошової емісії є зобов'язання підприємств щодо погашення заборгованості з оборотного капіталу — виплат заробітної платні, витрат на сировину, матеріали тощо. Ця заборгованість виникає через наявну розбіжність у часі між поточними витратами виробництва й одержанням доходів від реалізації виробленої продукції. Ці зобов'язання є невід'ємною складовою відтворювального процесу. Вони безпосередньо входять до технології цього процесу і становлять фундамент утворення і пропозиції різноманітних форм кредитних грошей. Отже, безпосереднім суб'єктом пропозиції грошей, їхнім фактичним імітентом виступають насамперед виробничі структури. Функції банків у цьому процесі дещо інакші. Вони виступають у ролі посередників, які лише надають цим процесам відповідної грошові форми.

Внутрішні боргові зобов'язання держави формуються на іншій кредитній базі. Але й тут можна говорити про об'єктивну базу формування пропозиції грошей. У цьому разі не йдеться про економічну оцінку того, наскільки виправданими є ті чи ті боргові зобов'язання держави. Це вже інший аспект проблеми, яка розглядається. Тут важливим є інше. Йдеться про констатацію об'єктивної зумовленості емісійного процесу названим чинником.

Визнання попиту на гроші об'єктивною межею для пропозиції грошей, а власне пропозиції — результатом діяльності банків може створити враження, що завданням монетарної політики банківської системи є суто технічне «підтягування» грошової маси до попиту на гроші в разі зміни його обсягу. Проте це лише поверхове, загальне враження. За ним криється надзвичайно складний процес зростання маси грошей (грошової пропозиції), на який, крім рішень Центрального банку, впливає значна кількість інших чинників, що можуть деформувати пропозицію грошей порівняно з визначеними цілями, відхиляючи її від попиту на гроші. Тому кожен із цих чинників можна розглядати як самостійний фактор впливу на обсяг пропозиції грошей.

Щоб спростити аналіз цих чинників, запишемо пропозицію грошей у вигляді такої формули:

$$M_1 = m \cdot M_0,$$

де M_1 — пропозиція грошей у формі готівки поза банками та депозитів на поточних рахунках;

m — коефіцієнт грошово-кредитного мультиплікатора;

M_0 — грошова база.

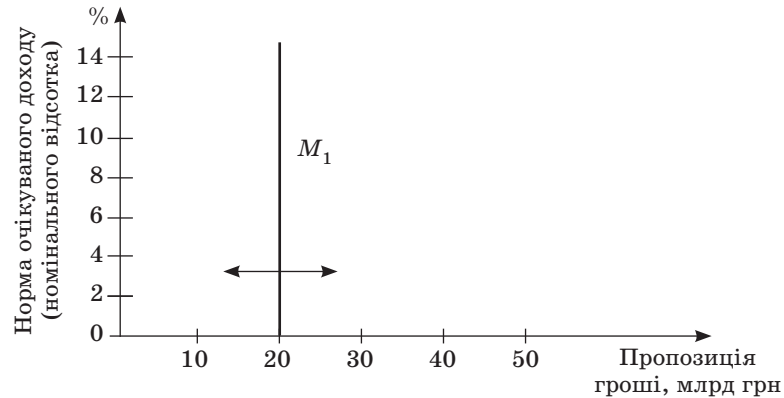
Зміна пропозиції грошей (M_1) може бути зумовлена дією чинників, що впливають на обсяг грошової бази та на коефіцієнт мультиплікатора.

Оскільки грошова база (M_0) перебуває під цілковитим контролем Центрального банку, то обсяг її може змінюватись унаслідок певних операцій цього банку: операцій на відкритому ринку, рефінансування комерційних банків, валютної інтервенції. Усі вони здійснюються за його рішеннями, тому й зміна пропозиції грошей у розмірах, адекватних зміні грошової бази, є функцією Центрального банку.

Зміна коефіцієнта мультиплікатора визначається не лише рішеннями Центрального банку, але й багатьма іншими чинниками, що діють незалежно від його волі й можуть самостійно впливати на обсяг пропозиції грошей. Такими чинниками можуть бути зміни: норми обов'язкових резервів, облікової ставки, типової ринкової відсоткової ставки, відсоткової ставки за депозитами до запитання, обсягу багатства економічних суб'єктів, тінізації підприємницької діяльності, стану довіри до банків, банківської паніки.

Аналіз факторів впливу на пропозицію грошей свідчить про те, що остаточний обсяг пропозиції грошей формується зусиллями чотирьох груп суб'єктів: Центрального банку, комерційних банків, а також банківських вкладників та позичальників. Це робить управління пропозицією грошей досить складним завданням. Щоб вивести пропозицію грошей на запланований рівень, не достатньо відповідно відрегулювати грошову базу. Для цього потрібно ще й забезпечити відповідне мультиплікативне зростання депозитів під впливом усіх перелічених вище чинників.

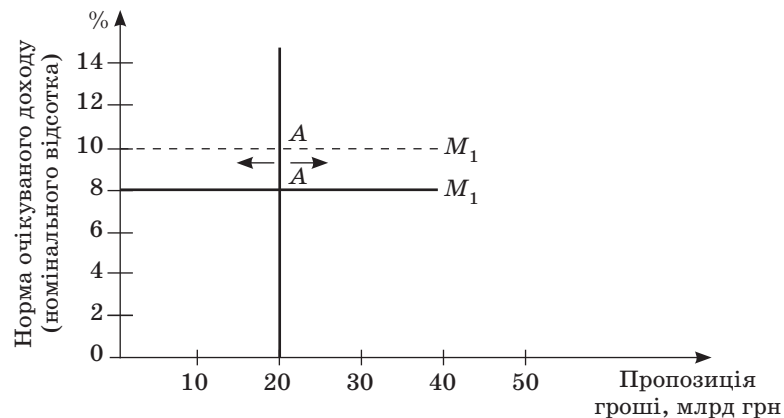
Оскільки пропозиція грошей як явище екзогенне формується насамперед банківською системою, графічне зображення кривої пропозиції в системі координат залежатиме від тактичних цілей грошово-кредитної політики. Якщо тактичною ціллю цієї політики є підтримання на незмінному рівні маси грошей в обороті за вільного руху відсоткової ставки, то крива пропозиції грошей матиме такий вигляд:

Крива пропозиції грошей у разі орієнтації монетарної політики на підтримання маси грошей в обороті на незмінному рівні

Пряма вертикальна лінія, проведена з точки 20,0, свідчить про те, що фактична пропозиція грошей сформувалась на рівні 20,0 млрд грн і банківська система планує підтримувати її на цьому рівні незалежно від зміни відсоткової ставки. Якщо буде прийнято рішення за тих же умов збільшити пропозицію грошей до 25,0 млрд грн, то крива пропозиції зміститься праворуч у точку, адекватну 25,0 млрд грн, але залишиться у вертикальному положенні, що свідчить про її незалежність від зміни відсоткової ставки.

Якщо грошово-кредитна політика визнає за тактичну мету утримання на незмінному рівні відсоткової ставки за вільного руху грошової маси, то крива пропозиції набуде такого вигляду:

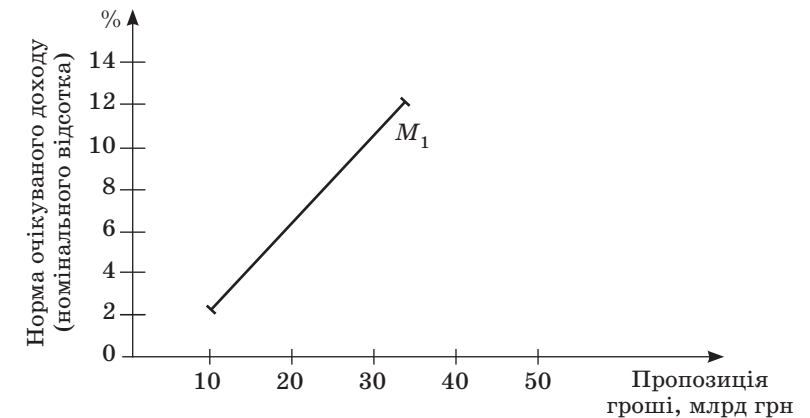

Крива пропозиції грошей у разі орієнтації монетарної політики на підтримання відсоткової ставки на незмінному рівні

Горизонтальна лінія M_1 , проведена з точки 8, свідчить про те, що пропозиція грошей (точка A) має змінювати своє положення ліворуч або праворуч на горизонтальній прямій M_1 (залежно від зміни попиту на гроші) так, щоб утримувати відсоткову ставку на рівні 8%. Якщо ж метою монетарної політики буде підтримання відсоткової ставки на рівні 10%, то лінія пропозиції грошей зміститься вгору в точку 10, але збереже горизонтальне положення.

Зміщення пропозиції грошей (точка A) на обох рівнях у напрямку, потрібному для утримання ставки відсотка на незмінному рівні (8 або 10%), Центральний банк може забезпечити шляхом продажу цінних паперів на відкритому ринку (пропозиція грошей зменшиться) або їх купівлею (пропозиція грошей збільшиться).

Крива пропозиції грошей може набути вигляду нахиленої лінії, якщо грошово-кредитна політика передбачає збільшення маси грошей, проте меншою мірою, ніж це потрібно для збереження стабільного рівня відсотка. У цьому разі водночас змінюється і маса грошей, і норма відсотка, а крива пропозиції грошей матиме таке положення:

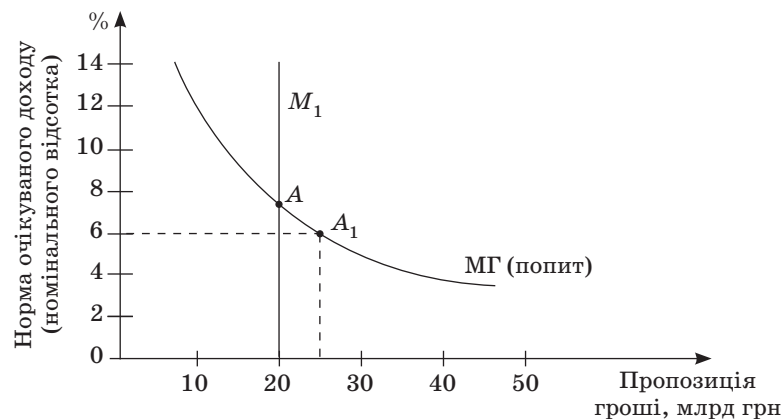
Крива пропозиції грошей у разі орієнтації монетарної політики на одночасну зміну маси грошей і відсоткової ставки

Вибір тактичної мети грошово-кредитної політики й відповідної їй кривої пропозиції грошей залежить від конкретної економічної ситуації в країні та тих чинників, що зумовили зміну попиту на гроші, відповідно до якої банківська система має відкоригувати пропозицію грошей. Коли, наприклад, зростання попиту на гроші спричинене зростанням цін, то, щоб не спровокувати розвиток інфляційного процесу, доцільно зафіксувати

масу грошей на рівні, що склався, і відпустити у «вільне плавання» відсоткову ставку. У цьому випадку кривій пропозиції грошей доцільно надати однозначно вертикального положення. Якщо попит на гроші знижується під впливом, наприклад, прискорення обігу грошей унаслідок удосконалення технологій міжбанківського переміщення грошей, то, щоб захистити реальну економіку від небажаного впливу зміни відсоткових ставок, їх рівень доцільно зафіксувати, а масу грошей відпустити «у вільне плавання». Цій ситуації відповідатиме горизонтальна крива пропозиції грошей.

Глибше зрозуміти механізм цих зв'язків можна на повній графічній моделі грошового ринку, яка включає криву попиту і криву пропозиції грошей.

Якщо дві криві — попиту і пропозиції — накласти одна на одну в одній системі координат, то одержимо завершену графічну модель грошового ринку. У ній попит і пропозиція подаються у взаємодії і визначається результат цієї взаємодії: рівень їх урівноваження та норма рівноважної ставки відсотка, що відповідає цьому рівню.

Криві попиту (МГ) і пропозиції (M_1) перетинаються в точці A , якій відповідають маса грошей в обороті на суму 20,0 млрд грн та ставка очікуваного доходу (номінального відсотка) на рівні 8%. Це означає, що економічні суб'єкти бажають мати у розпорядженні грошей на суму 20,0 млрд грн, а банківська система може забезпечити пропозицію грошей на цьому ж рівні, щоб урівноважити попит і пропозицію. За цієї умови ставка відсотка (очікуваного доходу) стабілізується на рівні 8%. Цей рівень є рівноважною

ставкою відсотка, що задовольнятиме вимоги обох сторін ринку: покупці зможуть сформувати потрібний їм запас грошей, що дорівнює 20,0 млрд грн, і триматимуть його на руках, а продавці зможуть розмістити наявний у них запас грошей за прийнятною ставкою відсотка.

За жодної іншої ставки відсотка подібна зрівноваженість попиту і пропозиції неможлива. Припустимо, що в цій ситуації якимось чином удалося встановити ставку відсотка на рівні 6%, тобто нижчій від рівноважної. Реакцією на цю зміну буде зниження альтернативної вартості зберігання грошей і зростання попиту на гроші — точка попиту зміститься по кривій попиту праворуч у положення A_1 (при тому, що точка пропозиції залишиться в попередньому положенні — A). Збільшення попиту на гроші виявиться в посиленні вимог економічних суб'єктів до банків надати їм грошові позики. Проте банки не зможуть задовольнити цих вимог, оскільки їхні резерви залишаються незмінними. Окремі банки спробують закупити додаткові резерви на міжбанківському ринку, і між банками посилиться конкурентна боротьба за ресурси. Наслідком цієї боротьби стане зростання відсоткової ставки доти, доки вона не досягне попереднього (рівноважного) рівня. Але в міру наближення ставки до цього рівня зростатиме альтернативна вартість грошей і скорочуватиметься попит на гроші. Тільки-но ставка досягне 8%, весь додатковий попит на гроші зникне і всі показники займуть рівноважне положення: попит і пропозиція — 20,0 млрд грн, ставка відсотка — 8%.

Порушену рівновагу ринку можна відновити в інший спосіб — збільшенням пропозиції грошей до нового рівня попиту. Для цього Центральний банк має збільшити резерви комерційних банків, купивши в них відповідну масу цінних паперів або збільшивши рефінансування. За рахунок додаткових резервів банки задовольнили б додатковий попит на гроші, і рівновага відновилася б. Але рівень її був би зовсім іншим: обсяг грошової маси зріс би до 25,0 млрд грн, а ставка відсотка знизилась до 6%. Проте така рівновага може мати негативні наслідки для реальної економіки, насамперед для товарних ринків, де значно зросте платоспроможний попит.

Порушення рівноваги на грошовому ринку може зумовлюватись також чинниками, що діють на боці пропозиції грошей та на боці попиту на гроші. У цих випадках рівновага може відновитись лише на інших рівнях як відсотка, так і грошової маси.

Грошовий мультиплікатор використовується інститутами грошової системи для макроекономічного прогнозування пропозиції грошей і регулювання грошової маси.

Усі разом комерційні банки в умовах дворівневої банківської системи «створюють» гроші, коли надають позики в обсязі своїх кредитних ресурсів. Можливість «створення» грошей усією банківською системою визначається депозитним мультиплікатором. Депозитний мультиплікатор (m) обернено пропорційний нормі мінімальних банківських резервів (r):

$$m = \frac{1}{r}.$$

Він показує, у скільки разів комерційні банки збільшують розмір грошової маси в обігу.

Грошова пропозиція (MS) пов'язана з грошовою базою (H) так:

$$MS = m \cdot H,$$

де MS — приріст пропозиції грошей;

m — депозитний мультиплікатор;

H — приріст грошової бази.

Грошовий мультиплікатор (m^*) — це ускладнений варіант депозитного, у якому враховується поведінка як банків, так і населення:

$$m^* = \frac{1+d}{r+d},$$

де m^* — грошовий мультиплікатор;

d — відношення готівкових грошей до депозитів у населення;

r — норма обов'язкових банківських резервів (відношення резервів до депозитів).

Грошовий мультиплікатор визначається як відношення грошової маси (MS) до грошової бази (H) (гроші Центрального банку).

Грошовий мультиплікатор (m^*) показує, у скільки разів зміниться обсяг грошової маси (MS) у разі зміни грошової бази (H). Це означає, що пропозиція грошей безпосередньо залежить від величини грошової бази та грошового мультиплікатора.

У червні 2001 р. монетарна база в Україні становила 18994,0 млн грн, у тому числі готівка — 14487,0 млн грн. Пропозиція грошей M_1 дорівнювала 36952,0 млн грн. Отже, грошовий мультиплікатор M перебував на рівні 1,95.

Національний банк України, намагаючись контролювати пропозицію грошей, використовує низку інструментів грошової політики: зміну облікової ставки, зміну норми обов'язкових резервів для комерційних банків, операції на відкритому ринку цінних паперів, операції на валютному ринку. В Україні додатково використовується і такий монетарний інструмент, як депозитний сертифікат НБУ, який розміщується серед комерційних банків залежно від тенденцій розвитку грошово-кредитного ринку. Такі заходи пов'язані зі зміною банківських резервів і грошової бази загалом.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

» Гра-конкурс

Учні класу об'єднуються в три групи — компанії «Флагман», «Парус», «Потенціал». Обираються керівники груп — директори компаній. Директори компаній повинні вести облік зароблених своїми підлеглими балів у кожній конкурсній номінації. Наприкінці гри кожному виставляється оцінка.

- 1 Як відомо, усім підприємцям іноді доводиться розв'язувати якісь непередбачувані проблеми. Для цього вони змушені завчасно включати свою «якнайшвидшу реакцію». Отже, кожній компанії буде запропоновано п'ять коротких запитань. За кожен правильну відповідь — 1 бал.

«Флагман»

1. Якою є залежність між величиною попиту і ціною — прямою чи оберненою?
2. Що відбувається з кривою попиту в ситуації збільшення доходів?
3. Хто на ринку представляє пропозицію?
4. Чи завжди зі зменшенням ціни збільшується величина попиту?
5. Які види іноземної валюти вам відомі?

«Парус»

1. Якою є залежність між величиною пропозиції й ціною — прямою чи оберненою?
2. Що відбувається з кривою пропозиції в ситуації збільшення податків?
3. Хто на ринку представляє попит?
4. Чи завжди зі збільшенням ціни збільшується пропозиція?
5. Якою є національна валюта Естонії?

«Потенціал»

1. Що відбувається з кривою пропозицій у ситуації збільшення дотацій?

2. Як позначається на графіках рівноважний обсяг?
3. Які два явища характеризують незадоволений попит і незадоволену пропозицію?
4. Які сучасні замінники грошей ви знаєте?
5. Що вивчає нумізMATика?

- 2** Часто підприємцям доводиться вести переговори. У конкурсній номінації одному представнику компанії доведеться бути посередником між учителем і компанією. На індивідуальних картках написано терміни й поняття, які слід пояснити компанії, не називаючи їх. За пояснення дається по 2 бали за 1 хв, за правильно вгадане слово — 1 бал. Час виконання — 1 хв.

Картка 1. Закон попиту, секвестр, емісія.

Картка 2. Ринкова рівновага, комплементи, дефіцит.

Картка 3. Закон пропозиції, еластичність, бартер.

- 3** Кажуть, що ділові люди є тонкими психологами й розуміють співрозмовника з півслова. Отже, конкурсна номінація «Мислитель». Завдання полягає в доповненні висловлювань відомих людей, а також у стислому поясненні цих афоризмів. Завдання оцінюється в 4 бали й виконується впродовж 0,5 хв.

Картка 1. Х. Маккей: «На ринку не дають медалі за відвагу. Ринок може запропонувати лише одну нагороду — це...» (*Гроші*)
Невідомий: «... — це життя торгівлі і смерть торговців». (*Конкуренція*)

Картка 2. А. Маршалл: «Ринок — це інститут або механізм, що зводить разом... і...». (*Покупців і продавців*)

Б. Франклін: «Час — це...». (*Гроші*)

Картка 3. П. Самуельсон: «Навчіть папугу вимовляти “попит” і “пропозиція” — і перед вами...» (*Економіст*)

Невідомий: «Крик моди може заглушити лише...». (*Ціна*)

- 4** Сучасним людям подобається неординарність. Наступна конкурсна номінація матиме саме такий характер. Отже, демонструється «чорна скринька». Сконцентрувавши увагу, слід відгадати, що знаходиться в «чорній скриньці». За кожну правильну відповідь — 3 бали.

1) Кажуть, що це те, від чого залежать функції попиту й пропозиції. Покупці хочуть бачити її меншою, а продавці — більшою.

- Проте, як дві частини ножиців ріжуть папір, так і вони формують те, що лежить у «чорній скриньці». (*Цінник*)
- 2) Попит на цей товар — досить еластичний. Якщо ціни на бензин подвояться, то попит на товар, що лежить у чорній скриньці, зменшиться, оскільки це товари-комплементи. (*Іграшковий автомобіль*)
 - 3) Це одна з витратних частин виробників. Коли зростають певні відсотки, то пропозиція зменшується, а деякі виробники приховують свої реальні прибутки, щоб записати сюди менші цифри. Що лежить у «чорній скриньці»? (*Податкова декларація*)
 - 4) Її родичі народились у 1996 р., вона — у 2001 р. Проте, на відміну від своєї сестри-близнючки, на якій є руїни Херсонесу, вона житиме вдвічі-утричі довше. Що в «чорній скриньці»? (*Монета номіналом 1 грн*)

► Підбиття підсумків

Підраховуються зароблені бали, визначається компанія-переможець, виставляються оцінки.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Творче завдання: намалювати асоціативні малюнки-схеми до вивчених понять, термінів, економічних законів.

УРОК 77

Банківська система країни як об'єкт урядового регулювання

Мета уроку: узагальнити знання з теми; з'ясувати роль банківської системи як об'єкта урядового регулювання; навчитись аналізувати дії уряду відповідно до економічної ситуації; розвивати вміння учнів аргументувати свою думку, самостійно опрацювати матеріал; виховувати осядливе ставлення до коштів.

Основні поняття: банківська система, національний банк, комерційний банк, дворівнева банківська система, активні й пасивні операції банків.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Банківська система і банки — це незвичайні економічні структури. Їхній вплив на економічні процеси (позитивний чи негативний) дуже значний, і потрібна жорстка регламентація та контроль їхньої діяльності, щоб цей вплив мав виключно позитивний характер.

Створенням Національного банку України було закладено підґрунтя класичної дворівневої структури банківської системи, що включає, з одного боку, Центральний банк як головний банківський інститут, який є емісійним центром держави й відповідає за управління всією грошово-кредитною системою (з огляду на головні завдання Центральний банк не націлений на комерційну діяльність і одержання прибутків), а з іншого — банківську систему, представлену мережею комерційних банків, яка на умовах здорової конкуренції покликана задовольнити потреби населення, держави та народного господарства в банківських послугах і створити умови для стабілізації та поступового зростання національної економіки.

Обіг грошей у сучасній економіці здійснюється переважно через банківську систему. Лише незначна частка грошей у формі готівки обертається поза банківською системою. Тому пропозиція грошей формується переважно банківською системою.

Кількість грошей в обігу визначає Центральний банк, однак банківська система здатна збільшити пропозицію грошей понад кількість, випущену Центральним банком. Таке явище називають мультиплікативним розширенням банківських депозитів. Це відбувається за рахунок того, що кошти, покладені на депозитний рахунок, комерційний банк може видати у формі кредиту, збільшивши пропозицію грошей на суму виданих кредитів. У свою чергу, ці видані кредити, обслуговуючи розрахунки суб'єктів економіки, надійдуть знову.

IV. Вивчення нового матеріалу

Кредитно-банківська система як сукупність кредитно-фінансових інститутів акумулює вільні грошові капітали, доходи й заощадження різних прошарків населення і надає їх у позичку фірмам, уряду і приватним особам. Кредитно-банківські інститути поділяються на такі:

- 1) Центральний банк;
- 2) комерційні банки;
- 3) спеціалізовані кредитно-фінансові інститути.

Центральний банк (Національний банк України — НБУ) — це банк для уряду і банкірів. Він здійснює одну головну

функцію — контроль над грошовою масою і кредитом в економіці. У кредитно-банківській системі він посідає особливе місце і зазвичай є державною установою.

Гроші в ринковій економіці мають перебувати в постійному обігу. Однак вони розподіляються й перерозподіляються між учасниками ринкових угод непропорційно до потреб останніх. Тому в одних виникають тимчасово вільні кошти, а в інших — потреба в них. Це протиріччя розв'язується за допомогою кредиту.

Кредитні відносини реалізуються завдяки банківській системі, що має дворівневу структуру: перший рівень — Національний банк України, другий рівень — комерційні та спеціалізовані банки. Загалом банки — це кредитно-грошові інститути, що займаються залученням і розміщенням грошових ресурсів.

НБУ (I рівень) посідає чільне місце. Його головна мета — підтримання купівельної спроможності гривні в боротьбі з інфляцією, організація грошового обігу в країні, забезпечення стабільності всієї кредитно-банківської системи. Саме НБУ здійснює емісію гривні, надає кредити комерційним банкам під облікову ставку, забезпечує нагляд за діяльністю фінансово-кредитних установ, випускає й погашає державні цінні папери.

► Головні функції Центрального банку

1. Емісійна функція (*випуск грошей*), що зберігає своє значення, оскільки готівка, як і раніше, необхідна для значної частини платежів і забезпечення ліквідності кредитної системи, що повинна мати засоби остаточного погашення боргових зобов'язань.
2. Функція акумулювання і збереження касових резервів для комерційних банків, тобто кожен банк — член національної кредитної системи — зобов'язаний зберігати на резервному рахунку в НБУ суму в певній пропорції до розміру його внесків. Водночас НБУ за традицією є зберігачем офіційних золотовалютних резервів країни.
3. Функція кредитування комерційних банків. Найменше виявляється в періоди фінансових катастроф.
4. Надання кредитів і виконання розрахункових операцій для урядових органів, оскільки в бюджетах різного рівня акумулюється до половини й більше ВВП. Ці кошти накопичуються на рахунках НБУ і витрачаються з них. При цьому центральні банки ведуть рахунки урядових закладів і організацій. Крім того, вони здійснюють операції з державними цінними

паперами, надають державі кредит у формі прямих коротко-строкових і довгострокових позик або купівлі державних облігацій. Центральний банк також проводить за дорученням урядових органів операції із золотом та іноземною валютою.

- Клірингова функція, або функція проведення безготівкових розрахунків. Так, у деяких країнах центральні банки ведуть операції із загальнонаціонального клірингу, виступаючи посередником між комерційними банками, розташованими в різних районах країни.

Отже, Центральний банк має певну владу в плані контролю над грошовою масою і кредитом. Лише він може запустити «паперовий верстат» або призупинити його. Усі ці дії залежать від економічної ситуації в країні. У цьому полягає суть центральної банківської системи.

Ії рівень банківської системи — розгалужена мережа комерційних банків, що функціонують на підставі ліцензій НБУ. Комерційні банки надають широкий вибір кредитно-фінансових послуг, серед яких традиційними є здійснення грошових розрахунків, пасивні й активні операції.

Комерційні банки являють собою приватні й державні банки, що здійснюють універсальні операції з кредитування промислових, торгових та інших підприємств головним чином за рахунок тих грошових капіталів, які вони одержують у формі внесків.

Функції комерційних банків

- Акумулявання безстрокових депозитів, або ведення поточних рахунків, і оплата чеків, виписаних на ці банки.
- Надання кредитів підприємцям. Особлива заслуга комерційних банків також полягає в здійсненні розрахунків у масштабах усього національного господарства. На базі їхніх операцій виникають кредитні гроші (*чеки, банківські векселі*).

Світова практика виробила два принципи побудови комерційних банків:

- ♦ універсальний банк — коли будь-які обмеження на діяльність банків на грошовому ринку знімаються, тобто такі банки здійснюють майже всі види банківських операцій, не заборонені чинним законодавством, і обслуговують широке коло клієнтури;
- ♦ спеціалізовані банки — коли банківська діяльність обмежена певним видом.

Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути включають банківські й небанківські організації, що спеціалізуються на певних видах кредитування. Так, зовнішньоторговельні банки спеціалізуються на кредитуванні експорту та імпорту товарів, а іпотечні банки й компанії — на наданні довгострокових позик під заставу нерухомості (землі та будівель).

Грошові розрахунки в межах національної економіки мають готівкову і безготівкову форми. Для збереження й переказу коштів банки відкривають розрахункові, поточні, депозитні й валютні рахунки.

Пасивні операції банків націлені на мобілізацію ресурсів. Джерелами цих ресурсів є власні, позикові й залучені (внески клієнтів) кошти. Внески клієнтів, або депозити, можуть бути безстроковими (до запитання), терміновими й ощадними. До пасивних операцій належать і кредити, отримані від НБУ або інших банків.

За допомогою активних операцій здійснюється розміщення коштів. Оскільки банк є кредитною установою, найбільша частина його активів розміщена в кредитних операціях. Кредитування фірм і населення здійснюється на базі терміновості, платності й поворотності.

У сучасних умовах банки з простих кредитних установ перетворюються на інформаційно-консультативні центри, що допомагають орієнтуватися своїм клієнтам у складних умовах ринкової кон'юнктури й науково-технічного прогресу. Зростає роль довірчих (трастових) операцій, спрямованих на найбільш вигідне розміщення банками довірених їм коштів, цінностей, майна. Особлива група операцій — фінансові та біржові послуги — управління пакетами акцій, консультації, бюджетне й податкове планування, створення портфелів інвестицій, управління пенсійними фондами.

Понад 200 банківських операцій і послуг здійснюють фінансові посередники — банки. І, природно, під час їх здійснення банки прагнуть одержати прибуток. Банківський прибуток — це різниця між сумою відсотків, стягнутих із позичальників, і сумою відсотків, що виплачуються вкладникам.

До системи кредитно-фінансових інститутів належать:

- інвестиційні банки, що займаються емісійно-засновницькою діяльністю, тобто здійснюють провідні операції з випуску і розміщення на фондовому ринку цінних паперів, одержуючи за це дохід. Вони не мають права приймати депозити й зазвичай

залучають капітали шляхом продажу власних акцій або за рахунок кредиту комерційних банків. Свій капітал вони використовують для довгострокового кредитування різних галузей господарства;

2) ощадні установи, які посідають важливе місце в кредитній системі завдяки залученню дрібних заощаджень і доходів, які інакше не зможуть функціонувати як капітал.

Існують різні типи ощадних установ: ощадні банки й каси, взаємо-ощадні банки (різновид кооперативних банківських установ у США), довірчо-ощадні банки (у Великій Британії), позиково-ощадні асоціації (США), кредитні кооперативи (союзи, асоціації) та ін.;

3) страхові компанії, для яких характерною є специфічна форма залучення коштів — продаж страхових полісів. Отримані доходи вони вкладають насамперед в облігації й акції інших компаній, державні цінні папери;

4) пенсійні фонди, що відрізняються за організацією, управлінням і структурою активів. Так, існують застраховані пенсійні фонди (керовані страховими компаніями) і незастраховані (керованими або підприємствами, або за їхнім дорученням банками), фундовані (їхні кошти інвестовані в цінні папери) і нефундовані (пенсії виплачуються з поточних надходжень і доходів) і багато інших;

5) інвестиційні компанії, що розміщують серед дрібних власників свої зобов'язання (*акції*) й одержані кошти, які використовують для покупки цінних паперів народного господарства. Дрібні інвестори охоче купують зобов'язання інвестиційних компаній, оскільки через значну диверсифікованість (*вкладення коштів у різні підприємства*) досягається відоме розосередження активів, знижується небезпека втрати заощаджень через банкрутство фірми, у чий акції вкладено капітал.

З метою забезпечення платоспроможності банківської системи в сучасній економіці вводяться обов'язкові норми резервування депозитів. Згідно з цими нормами частина коштів, залучених на депозитні рахунки, відкладається банками в резерви, а інша частина видається в кредити. Саме величина норми обов'язкового резервування й визначає можливість банківської системи збільшувати пропозицію грошей. Показник, що демонструє, у скільки разів банківська система здатна збільшити пропозицію грошей порівняно із сумою депозитів, називають банківським депозитним

мультиплікатором. Банківський депозитний мультиплікатор (μ_m) обчислюють за формулою:

$$\mu_m = \frac{1}{rr},$$

де rr — норма резервування.

Якщо, припустимо, норма обов'язкового резервування дорівнює 10%, то значення депозитного мультиплікатора дорівнює 10

$\left(\frac{1}{0,1}\right)$. Це означає, що кожна додаткова гривня нових депозитів

створить 9 грн додаткових депозитів або збільшить загальну суму депозитів у 10 разів. Мультиплікатор діє в обох напрямках, тобто зменшення депозитів на 1 грн спричинить зменшення загальної пропозиції грошей банківською системою на 10 грн. Використовуючи депозитний мультиплікатор, Центральний банк може впливати на загальну пропозицію грошей в економіці.

Проте депозитний мультиплікатор не враховує тих грошей, що перебувають поза банківською системою. Тому його ще називають простим депозитним мультиплікатором. Для того щоб урахувати вплив на пропозицію грошей поза банківською системою, розраховують повний грошовий мультиплікатор.

Для обчислення грошового мультиплікатора використовують поняття грошової бази. Грошова база (B) включає в себе готівку на руках у населення (C) і банківські резерви (R), що зберігається в Центральному банку:

$$B = C + R.$$

Грошова база має мультиплікативний ефект на пропозицію грошей, тому її часто називають грошима підвищеної потужності. Залежність грошової маси (M) від грошової бази (B) і демонструє мультиплікатор грошової бази, або повний грошовий мультиплікатор (μ):

$$\mu = \frac{M}{B}.$$

Грошова маса (M) включає в себе готівку на руках у населення та гроші на депозитних рахунках у банках (D):

$$M = C + D.$$

У такому разі формулу мультиплікатора можна записати так:

$$\mu = \frac{C+D}{C+R}.$$

Кількість готівки в обігу й обсяги депозитів у банках залежать від пропорції, у якій населення здійснює розподіл грошей між готівкою і вкладом в банки. Цю пропорцію називають коефіцієнтом депонування грошей cr . Коефіцієнт депонування грошей cr — це відношення готівки до поточних чекових депозитів (D), тобто $cr = \frac{C}{D}$.

Якщо поділити праву частину рівняння грошового мультиплікатора на D , то дістанемо:

$$\mu = \frac{C/D + D/D}{C/D + R/D}.$$

Звідси випливає, що C/D — це коефіцієнт депонування cr , а R/D — норма резервування депозитів rr . Норма резервування rr показує, яку частину депозитів комерційні банки тримають у формі резервів. Тепер грошовий мультиплікатор можна записати через показники коефіцієнту депонування і норми резервування:

$$\mu = \frac{cr+1}{cr+rr}.$$

Залежність пропозиції грошей від грошової бази можна описати так:

$$M = \frac{cr+1}{cr+rr} \cdot B.$$

Отже, пропозиція грошей у національній економіці залежить від трьох змінних — грошової бази, коефіцієнта депонування та норми резервування. Впливаючи на ці змінні, Центральний банк може добитися зміни пропозиції грошей. У цьому й полягає зміст монетарної політики. НБУ взаємодіє з Кабінетом міністрів України з питань грошово-кредитної політики, сприяє реалізації економічних програм уряду, якщо це не суперечить забезпеченню стабільності валюти України.

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Розв'яжіть задачі

Задача 1

Коефіцієнт депонування грошей дорівнює 15%, а загальна сума вкладів становить 100 млн грн. Обчисліть пропозицію грошей.

Відповідь: пропозиція грошей становить 115 млн грн, оскільки дорівнює сумі вкладів і готівки (готівка — 15 млн, а депозити — 100 млн).

Задача 2

Коефіцієнт депонування грошей дорівнює 10%, а коефіцієнт фактичного резервування — 30%. Обчисліть розмір грошового мультиплікатора.

Відповідь: розмір грошового мультиплікатора становить:

$$2,75 = \frac{cr+1}{cr+rr} = \frac{0,1+1}{0,1+0,3}.$$

Задача 3

У 1997 р. коефіцієнт депонування грошей становив 10%, коефіцієнт фактичного резервування депозитів — 30%, а грошова база — 200. У 2002 р. коефіцієнт депонування грошей дорівнював 20%, коефіцієнт фактичного резервування не змінився, а грошова база збільшилася на 50. Якщо пропозицією грошей керує механізм грошового мультиплікатора, то як вона змінилася за цей період?

Розв'язання

Пропозиція грошей дорівнює добутку грошової бази та грошового мультиплікатора.

$$\text{Грошовий мультиплікатор у 1997р.: } \frac{cr+1}{cr+rr} = \frac{0,1+1}{0,1+0,3} = 2,75.$$

$$\text{Пропозиція грошей у 1997р.: } 200 \cdot 2,75 = 550.$$

$$\text{У 2002р. грошовий мультиплікатор дорівнює: } \frac{0,2+1}{0,2+0,3} = 2,4.$$

$$\text{Пропозиція грошей у 2002 р.: } 250 \cdot 2,4 = 600.$$

Відповідь: між 1997 і 2002 рр. пропозиція грошей збільшилася на 9,1%.

Задача 4

На базі наведених даних складіть баланс Центрального банку країни (млрд грн).

Цінні папери	80
Резерви комерційних банків	20
Банкноти, випущені в обіг	70

Депозити скарбниці	5
Інші активи	5
Позики комерційним банкам	5
Золотовалютні резерви	10
Інші зобов'язання і власний капітал	5

Відповідь

Баланс Центрального банку

Активи	Пасиви та власний капітал, млрд грн
Золотовалютні резерви — 10	Банкноти, випущені в обіг, — 70
Цінні папери — 80	Резерви комерційних банків — 20
Позики комерційним банкам — 5	Депозити скарбниці — 5
Інші активи — 5	Інші зобов'язання і власний капітал — 5
Разом — 100	Разом — 100

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Дібрати інформацію про функції Національного банку України.

УРОК 78

Роль Національного (Центрального) банку в регулюванні банківської системи країни

Мета уроку: поглибити й систематизувати знання учнів про грошово-кредитне регулювання економіки; визначити головні функції Національного банку України та особливості його кошторису; розвивати вміння учнів аргументувати свою думку; виховувати самостійність; формувати цілісність знань із вивченої теми.

Основні поняття: національний банк України (НБУ), структура НБУ, головна функція НБУ, активи банку, пасиви банку, норма резервування.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Центральним елементом грошової системи й державним органом реалізації грошово-кредитного та валютного регулювання є Центральний (Національний) банк.

Основу діяльності НБУ становлять: забезпечення стабільності національної грошової одиниці — гривні; розробка і реалізація грошово-кредитної політики та здійснення повсякденного контролю над її реалізацією; стимулювання розвитку і зміцнення банківської системи України; забезпечення ефективного й безперервного функціонування розрахунків в інтересах вкладників і кредиторів тощо.

Відносно решти банків НБУ є монополістом в емісії національної валюти, кредитором останньої інстанції, забезпечує методичне керівництво банками, формує порядок реєстрації й нагляду за діяльністю комерційних банків, здійснює інкасування, перевезення і зберігання резервів грошових знаків.

НБУ має статутний капітал у розмірі 10 млн грн, який є державною власністю. Розмір статутного капіталу може бути змінений за рішенням Ради Національного банку.

V. Вивчення нового матеріалу

НБУ є економічно самостійним органом, що здійснює витрати за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а в деяких випадках — також і за рахунок державного бюджету. Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності й перебуває в його цілковитому господарському віданні.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади та інших банків, а органи державної влади й банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Планові доходи та витрати НБУ відбиваються в кошторисі його доходів і витрат. Цей кошторис має забезпечувати можливість виконання Національним банком його функцій. За підсумками року в разі перевищення кошторисних доходів над витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, НБУ вносить до державного бюджету наступного за звітним року позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету, а перевищення витрат над доходами

відшкодовується за рахунок державного бюджету наступного за звітним року.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» одержання прибутку не є метою діяльності НБУ. Головною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Виконуючи свою головну функцію, Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також (у межах своїх повноважень) — цінової стабільності.

Вищим органом управління НБУ є Рада Національного банку України. Керівним органом НБУ є Правління Національного банку України. Очолює Правління НБУ Голова Національного банку України.

Структура НБУ будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. До системи Національного банку входять центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкнотно-монетний двір, фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади та інші структурні одиниці й підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності НБУ. Для інкасації та охорони цінностей і об'єктів банк має відомчу охорону, озброєну вогнепальною зброєю.

НБУ є підзвітним Президенту та Верховній Раді в межах їхніх конституційних повноважень. Підзвітність означає, по-перше, призначення на посаду та звільнення з посади Голови НБУ Верховною Радою за поданням Президента; по-друге, призначення та звільнення Президентом половини складу Ради НБУ; по-третє, призначення та звільнення Верховною Радою половини складу Ради НБУ; по-четверте, доповідь Голови НБУ Верховній Раді про діяльність Національного банку; по-п'яте, надання Президенту та Верховній Раді двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в країні.

НБУ та Кабінет Міністрів проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розроблення та здійснення ДПЕСР України. Голова НБУ або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях КМ України з правом дорадчого голосу. У свою чергу, з правом дорадчого голосу в засіданнях Правління НБУ можуть брати участь члени уряду.

Згідно із законом «Про Національний банк України» НБУ підтримує економічну політику КМ України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Національному банку забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і іноземній валюті.

Засоби та методи грошово-кредитної політики

Розрізняють дві групи інструментів, за допомогою яких здійснюється комплекс заходів для реалізації цілей грошово-кредитної політики, — це інструменти прямого та опосередкованого впливу.

До засобів прямого впливу можна зарахувати: механізм готівкової емісії; установлення межі кредиту Центрального банку, що надається уряду та банківським установам; пряме регулювання позикових операцій банків; визначення маржі, вартості кредитних ресурсів, що виділяються згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих галузей економіки; обмеження споживчого кредиту. Інструменти прямого впливу дають необхідний ефект, коли їх використовують у комплексі із заходами опосередкованого впливу на систему грошового обігу.

Система опосередкованого регулювання грошового обігу є елементом економічних методів ДРЕ. Згідно із Законом України «Про Національний банк України» головними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків і фінансово-кредитних установ (далі — банків), відсоткова політика, рефінансування комерційних банків, управління золотовалютними резервами. операції з цінними паперами на відкритому ринку, регулювання імпорту та експорту капіталу.

ЦБ називають «банком для банків», через який банки можуть врегульовувати вимоги один до одного. Центральний банк може виступати як розрахункова палата для чеків, що виписані вкладниками. За небагатьма винятками, він не приймає вкладів від приватного сектора, але часто функціонує як банк уряду. Центральний банк може також збирати, опрацьовувати й аналізувати інформацію про фінансову та фізичну економіку. Найважливіше, що Центральний банк встановлює правила платежів. Він робить це, випускаючи безпосередньо готівкові гроші.

Центральний банк поєднує в собі ознаки звичайної (комерційної) банківської установи й державного відомства, що має відповідні владні функції в сфері організації грошово-кредитного обігу. Як і будь-яка банківська установа, ЦБ має баланс — активи і пасиви.

Активи	Пасиви
Зарубіжні активи	Резерви комерційних банків
Позики комерційним банкам	Банкноти, якими володіють не-банки
Вимоги до уряду	Депозити уряду
	Власний капітал

Упродовж багатьох років функції Центрального банку формулюються майже незмінно:

- ◆ монополія грошової емісії;
- ◆ функції банка-уряду (зокрема, виконання бюджету й управління державним боргом);
- ◆ банка-банків (розрахунковий центр, кредитор останньої надії);
- ◆ провідник офіційної грошово-кредитної та валютної політики;
- ◆ орган нагляду за банками й фінансовими ринками.

Утім, спостерігається зменшення значення функцій емісійної монополії та розрахункового центру у зв'язку з модифікацією грошового обігу і застосуванням електронних розрахункових систем.

Монополія емісії грошових знаків належить центральним банкам країн часто лише щодо банкнот. Чеканка монет і емісія казначейських білетів здійснюється скарбницею. Якогось суворого планування емісії банкнот у країнах Заходу не існує. Банк Англії, наприклад, вдаючись до емісії, має на меті зменшити витрати на виготовлення банкнот шляхом випуску в обіг грошей, що перебували у використанні.

Як особливість можемо відзначити функцію нагляду ЦБ:

- ◆ захист дрібних вкладників від недбалого управління і шахрайства;
- ◆ захист клієнтів банку від «системного ризику», захист за допомогою страхових фондів або власного фонду уряду від втрат в тих країнах, що мають національні системи страхування депозитів або здійснюють інші заходи із захисту банківських вкладників;
- ◆ забезпечення довіри вкладників і населення до фінансово-кредитної системи загалом і до кредитних інститутів зокрема.

Головна мета банківського регулювання та нагляду — гарантування безпеки й фінансової стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів. Функції банківського регулювання й нагляду за діяльністю банків та інших фінансово-кредитних установ в Україні здійснює Національний банк.

Для виконання своїх функцій НБУ має право безоплатно одержувати від банків інформацію про їхню діяльність відповідно до наданої ліцензії та пояснення щодо отриманої інформації.

Для підготовки банківської та фінансової статистики, аналізу економічної ситуації Національний банк має також право отримувати необхідну інформацію від органів державної влади й місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності.

Отримана інформація не підлягає розголошенню, за винятком випадків, передбачених законодавством.

З метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків НБУ встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю над ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, кредитами акціонерам та інсайдерам, наданням великих кредитів, інвестиціями капіталу, а також із відсотковим та валютним ризиком. Про зміни нормативів та методики їх розрахунку НБУ офіційно повідомляє не пізніше ніж за місяць до введення набуття ними чинності.

Підвищення регульовальної ролі Центрального банку — важлива передумова успіху. Необхідно надати йому необхідну самостійність у здійсненні грошової політики, законодавчо закріплену можливість контролювати канали, якими виникає збільшення грошового обігу в країні, водночас забезпечивши узгодження його заходів із загальною політикою уряду.

В умовах економічної кризи, нерозвинених ринкових відносин, слабкості грошової та кредитно-фінансової системи Центрального банку неминуче використовуватиме жорсткі адміністративні методи регулювання, і лише в перспективі — перехід до непрямого регулювання, у тому числі через встановлення цільових орієнтирів.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Чи правильні нижченаведені твердження?

1. Що меншою є потреба населення в готівці порівняно з потребою в банківських депозитах, то меншою буде можливість створення грошей банками.
2. На величину грошового мультиплікатора не впливає величина наднормативних резервів.
3. Резерви комерційного банку в Центральному банку — це активи Центрального банку.

4. Готівка, яку зберігають банки у своїх сейфах, є частиною банківських резервів.
5. Центральний банк може зменшити величину надлишкових резервів шляхом підвищення норми резервування.
6. Створення грошей банківською системою підвищує ліквідність економіки, але не збільшує багатства суспільства.
Відповіді: 1 — ні; 2 — ні; 3 — ні; 4 — так; 5 — так; 6 — так.

2 Розв'яжіть тестові завдання

1. Статтею «Активи» комерційного банку не є:
 - а) резерви;
 - б) надані позики;
 - в) дисконтні позики;
 - г) цінні папери.
2. Статтею «Пасиви» комерційного банку не є:
 - а) чекові вклади;
 - б) отримані позики;
 - в) капітал банку;
 - г) готівка в касі.
3. Надлишкові резерви комерційного банку — це:
 - а) активи, які за потреби можуть швидко перетворюватись на готівку;
 - б) різниця між величиною фактичних резервів та величиною обов'язкових резервів;
 - в) різниця між величиною активів і власним капіталом;
 - г) різниця між величиною фактичних резервів та величиною наднормативних резервів.
4. Укажіть твердження, що становить фундаментальну базу балансу банку:
 - а) банківські активи плюс власний капітал дорівнюють пасивам;
 - б) власний капітал банку дорівнює різниці між активами й пасивами банку;
 - в) сума активів та пасивів банку дорівнює його власному капіталу;
 - г) різниця пасивів і власного капіталу дорівнює активам банку.
5. Комерційний банк може створювати безготівкові гроші в межах:
 - а) своїх надлишкових резервів;
 - б) своїх депозитів;
 - в) своєї готівки в касі;
 - г) своїх фактичних резервів.

6. Якщо грошова база подвоїлась і розмір грошового мультиплікатора також збільшився вдвічі, то пропозиція грошей:
 - а) не змінилась;
 - б) подвоїлась;
 - в) зросла в чотири рази;
 - г) зросла, але менш ніж удвічі.
7. Якщо Центральний банк підвищить облікову ставку, то грошова база:
 - а) зменшиться, і пропозиція грошей також зменшиться;
 - б) зменшиться, а пропозиція грошей збільшиться;
 - в) збільшиться, і пропозиція грошей також збільшиться.
 - г) збільшиться, а пропозиція грошей зменшиться.
8. Зменшення норми резервування:
 - а) збільшує пропозицію грошей унаслідок збільшення розміру грошового мультиплікатора;
 - б) збільшує пропозицію грошей унаслідок збільшення коефіцієнта депонування;
 - в) зменшує пропозицію грошей унаслідок зменшення грошового мультиплікатора;
 - г) зменшує пропозицію грошей унаслідок зменшення коефіцієнта депонування.
9. Статтею «Активи» Центрального банку не є:
 - а) цінні папери;
 - б) позики комерційним банкам;
 - в) золотовалютні резерви;
 - г) обов'язкові резерви комерційних банків.
10. Статтею «Пасиви» Центрального банку не є:
 - а) резерви комерційних банків;
 - б) дисконтні позики;
 - в) депозити скарбниці;
 - г) банкноти Центрального банку.
11. Якщо Центральний банк продає велику кількість державних цінних паперів домогосподарствам і комерційним банкам, то:
 - а) збільшується загальна сума особистих заощаджень;
 - б) збільшується загальна сума депозитів комерційних банків;
 - в) зменшується сума позик, наданих комерційними банками;
 - г) знижується рівень відсоткової ставки.
12. Центральний банк не виконує такої функції:
 - а) регулювання та контролю над пропозицією грошей у національній економіці;

- б) емісії грошових знаків;
 в) зберігання золотовалютних резервів та обов'язкових резервів комерційних банків;
 г) надання кредитів населенню.

Відповіді: 1 — в; 2 — г; 3 — б; 4 — б; 5 — а; 6 — в; 7 — а; 8 — а; 9 — г; 10 — б; 11 — в; 12 — г.

3 Розв'яжіть задачі

Задача 1

Депозити комерційного банку становлять 200 млн грн. Сумарні резерви (обов'язкові та наднормативні) дорівнюють 60 млн грн. Норма резервування — 20%. Як може змінитись пропозиція грошей, якщо банк використає всі наднормативні резерви для надання позик?

Розв'язання: обов'язкові резерви дорівнюють 40 млн грн ($200 \cdot 0,2$); наднормативні резерви: $60 - 40 = 20$ (млн грн); простий мультиплікатор: $\frac{1}{0,2} = 5$.

Отже, додаткова пропозиція грошей може становити $20 \cdot 5 = 100$ (млн грн).

Задача 2

Припустімо, що спрощений баланс комерційного банку, такий, як подано нижче (усі цифри в мільйонах гривень, а норма резервування становить 20%).

Активи	Пасиви
Резерви — 12	Безстрокові вклади — 40
Цінні папери — 8	
Надані позики — 20	

- а) Якими наднормативними резервами володіє цей банк?
 б) Яким є розмір простого депозитного мультиплікатора?

Розв'язання: а) наднормативні резерви становлять 4 млн грн за норми резервування 20%, обов'язкові резерви дорівнюють 8 ($40 \cdot 0,2$). Оскільки резерви банку становлять 12 млн грн, 8 млн з яких є обов'язковими, то 4 млн грн є наднормативними; б) простий депозитний мультиплікатор дорівнює $5 \left(\frac{1}{0,2} \right)$.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Дати письмову відповідь на запитання: «Які державні заходи сприяють збільшенню та зменшенню грошей в обігу?»

УРОК 79

Урядова політика «дорогих» та «дешевих» грошей. Інструменти й урядові заходи із забезпечення стійкості національних грошей

Мета уроку: закріпити знання та вміння учнів розрізняти дії уряду в умовах «перегріву» економіки або з метою стимулювання виробництва і зайнятості; поглибити й систематизувати знання про механізм дії грошово-кредитної політики держави; визначити особливості «політики дорогих грошей» і «політики дешевих грошей»; розвивати логічне економічне мислення; виховувати відповідальність за власний вибір.

Основні поняття: політика дорогих грошей, політика дешевих грошей, механізм грошово-кредитної політики.

Тип уроку: формування й удосконалення вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Завдяки стабілізаційній здатності грошово-кредитна політика відіграє надзвичайно важливу роль на переломних стадіях економічного циклу — під час виходу з депресії, гальмування економічного спаду, запобігання кризи виробництва. Відповідними грошово-кредитними заходами Центральний банк має можливість активізувати або сповільнити кожен із цих процесів залежно від завдань загальноекономічної політики держави.

Діяльність НБУ взаємопов'язана з економічним розвитком України. Найважливішою метою НБУ є створення грошово-кредитних механізмів, здатних забезпечити стабільність гривні — національної грошової одиниці.

Використання інструментів грошово-кредитної політики можна проілюструвати на прикладі концепції дешевих і дорогих грошей. У випадку перегріву економічної кон'юнктури, коли економічне

зростання набирає темпів, а у виробництво залучено всі наявні ресурси, починає підвищуватися заробітна плата, а з нею — і ціни, спекулятивного характеру набуває ринок цінних паперів. Як сніжна лавина зростає фіктивний капітал. Щоб не допустити обвалу піраміди, а з нею — і різкого спаду виробництва і зайнятості, держава використовує політику дорогих грошей. Центральний банк продає облігації, завдяки чому зв'язуються гарячі гроші, збільшує дисконтну ставку відсотка, сприяє зменшенню попиту на кредитні гроші, збільшує розмір обов'язкових резервів комерційних банків, що зберігаються на спеціальних рахунках Центрального банку і не можуть використовуватись для поточного кредитування. Завдяки таким взаємопов'язаним заходам зменшується пропозиція грошей, скорочуються інвестиції, знижується зайнятість, скорочується виробництво.

Політика дешевих грошей проводиться з метою стимулювання виробництва і зайнятості. За таких умов уряд викуповує державні облігації, вивільняючи інвестиційні ресурси. Центральний банк знижує дисконтну ставку, стимулюючи попит на кредитні ресурси, зменшує розмір обов'язкових резервів комерційних банків, розширюючи можливості кредитування частки капіталу. У результаті збільшується пропозиція грошей, зростають інвестиції, виробництво і зайнятість.

IV. Вивчення нового матеріалу

Держава, маніпулюючи через Центральний банк важелями кредитного регулювання — операціями на відкритому ринку цінних паперів, зміною норми обов'язкових резервних вимог і зміною облікової відсоткової ставки, може здійснювати політику «дешевих» і «дорогих грошей».

Політика «дорогих грошей» полягає в обмеженні пропозиції грошей, щоб зменшити сукупні витрати та стримати інфляцію. У першому випадку відбиваються кейнсіанські уявлення про грошово-кредитне регулювання, а в другому — неокласичні (монетаристські).

Коли Центральний банк проводить політику «дешевих грошей», він намагається збільшити їх пропозицію такими діями:

- 1) купівлею державних облігацій в комерційних банків і населення;
- 2) зниженням резервної норми;
- 3) зниженням облікової ставки відсотка.

Це зовсім не означає, що всі ці дії мають відбуватись обов'язково й одночасно. Центральний банк може застосовувати лише один

з цих важелів регулювання пропозиції грошей (зазвичай це купівля державних цінних паперів).

Якщо проводиться політика «дорогих грошей», він здійснює такі заходи:

- 1) продає державні облігації;
- 2) підвищує резервну норму або підвищує облікову відсоткову ставку.

Механізм грошово-кредитної політики дорогих і дешевих грошей розглянуто в таблиці.

Механізм грошово-кредитної політики

Політика «дешевих» грошей	Політика «дорогих» грошей
Спрямована проти економічного спаду і безробіття	Спрямована проти інфляції
Центральний банк купує державні облігації, знижує резервну норму або знижує облікову ставку	Центральний банк продає облігації, підвищує резервну норму або підвищує облікову ставку
Пропозиція грошей зростає	Пропозиція грошей зменшується
Відсоткова ставка падає	Відсоткова ставка зростає
Інвестиції зростають	Інвестиції скорочуються
Зростає чистий експорт	Чистий експорт зменшується
Рівноважний ЧНП збільшується на величину, кратну зростанню інвестицій	Інфляція зменшується

►► Цей механізм діє так.

У результаті політики «дешевих» грошей через кредитування збільшуються надлишкові резерви системи комерційних банків, які є базою збільшення грошової пропозиції, тому слід очікувати зростання пропозиції грошей. Це знижує відсоткову ставку, спричиняючи зростання інвестицій, сукупного попиту, сукупних витрат і рівноважного ЧНП, що залежить від ступеня зростання інвестицій і величини мультиплікатора доходів.

За умов політики «дорогих» грошей банки виявляють, що їх резерви надто малі, щоб задовольнити передбачену законом норму обов'язкового резервного покриття, тобто їхні поточні рахунки надто великі порівняно з їхніми резервами. Тому вони скорочують свої поточні рахунки, утримуючись від видачі нової позики після оплати старої. Наслідком цього стає скорочення грошової

пропозиції, що спричиняє підвищення відсоткової ставки, а це, у свою чергу, скорочує інвестиції, зменшуючи сукупні витрати й обмежуючи інфляцію попиту.

Але грошово-кредитне регулювання не діє однозначно, створюючи певні суперечності. Зокрема, зростання ЧНП, зумовлене політикою «дешевих» грошей, у свою чергу, збільшує попит на гроші, частково гальмуючи зусилля політики зі зниження відсоткової ставки. Політика «дорогих» грошей, навпаки, зменшує ЧНП, а це призводить до зменшення попиту на гроші й ослаблює результат цієї політики, що полягає в зростанні відсоткової ставки.

Крім того, грошово-кредитна політика лише створює відповідні умови для зміни пропозиції грошей, але вона не може гарантувати, що банки належним чином відреагують на неї змінами в кредитуванні, особливо в період циклічного спаду.

Певні ускладнення виникають і в регулюванні чистого експорту (торгового балансу). Якщо політика «дешевих» грошей сумісна із завданням коригування дефіциту торгового балансу і збільшує активне сальдо, то політика «дорогих» грошей, протидіючи інфляції, призводить до зменшення активного сальдо, торгового балансу, збільшуючи його дефіцит.

Цілком зрозуміло, що в умовах хронічної інфляції Національний банк України має діяти так, щоб забезпечувати антиінфляційні заходи. Але періодично НБУ здійснює так звану «емісію на вимогу» у зв'язку з необхідністю поповнити дефіцитний держбюджет. У такий спосіб неминуче досягається не антиінфляційний, а проінфляційний ефект.

Розглянемо політику «дешевих» грошей як елемент загальної експансіоністської політики. Унаслідок збільшення пропозиції грошей відсоткова ставка в національній економіці знижується, що скорочує надходження до неї іноземних інвестицій. Це, у свою чергу, зменшує попит на валюту країни та знижує її курс щодо іноземних валют. Наслідок — скорочення імпорту і зростання експорту, і навпаки — для політики «дорогих» грошей.

Отже, наслідки внутрішньої грошово-кредитної політики посилюються під впливом світової економіки. Для будь-якої економіки водночас із підтриманням внутрішньої рівноваги надзвичайно важливою є проблема досягнення балансу між експортом та імпортом. Яким же є взаємозв'язок макроекономічного рівноваги й торговельного балансу за умов проведення тієї чи іншої монетарної політики?

Припустімо, що для певної країни наявне значне перевищення імпорту над експортом в умовах високого безробіття і спаду виробництва. За таких обставин держава, природно, спробує зменшити дефіцит торгового балансу і проводитиме політику «дешевих» грошей. Така політика знизить ставку відсотка і зменшить приплив імпорту, сприятиме експорту і поліпшить торговельний баланс. Тобто політика «дешевих» грошей узгоджується з політикою балансування торговельного балансу.

Припустімо тепер, що для країни характерним є перевищення імпорту над експортом в умовах інфляції. Тоді уряд проводить політику «дорогих» грошей і скорочує дефіцит торгового балансу. Чи узгоджуються між собою такі дії уряду? Політика «дорогих» грошей підвищує ставку відсотка і стимулює приплив іноземних інвестицій. Це збільшує попит на національну валюту і підвищує її курс відносно інших валют, що скорочує експорт і погіршує торговельний баланс. Така політика «дорогих» грошей суперечить політиці балансування торговельного балансу. Отже, грошово-кредитна політика може узгоджуватися з політикою балансування експорту та імпорту, але може й суперечити їй.

Інструменти, що застосовують центральні банки різних країн для досягнення стабільних цін і курсів обміну валют, відрізняються і залежать від організаційної структури, що сформувалася, від стадії розвитку фінансового сектору, зрештою, від політичної системи. Водночас існує чимало однакових елементів у побудові, масштабах і методах здійснення монетарної політики, що дає змогу описати деякі загальні аспекти відповідних інструментів. За механізмом дії інструменти поділяються на прямі й непрямі.

До прямих інструментів монетарної політики належать:

- ◆ обмеження на величину відсоткових ставок (часто з уведенням відсоткових ставок, що дають перевагу для певних класів позичальників);
- ◆ агреговані та індивідуальні кредитні межі — правила розміщення кредитів для певних фінансових інститутів (наприклад, надання центральним банком цільового кредиту Агробанку з метою розміщення його саме в конкретній сільськогосподарській галузі);
- ◆ резервні вимоги (хоча за деякими ознаками їх класифікують як непрямі);
- ◆ різні обмеження щодо співвідношення ліквідності в балансових статтях фінансових установ, які відповідають операційним

цілям Центрального банку (управління внутрішніми активами банківської системи в цілому, іноземними резервами, резервними зобов'язаннями, грошовими агрегатами, відсотковими ставками тощо).

Головним недоліком прямого контролю вважають втрату цінних сигналів, неефективність розміщення кредитів, адміністративні проблеми, пов'язані з розподілом, відхід функції фінансового посередника від банківської сфери і низу інших проблем. Ціна на ресурси (матеріальні або фінансові) у ринковій економіці виконує, зокрема, дві економічні функції — інформаційну та розподільну, тому спотворена структура цін дає хибне уявлення про те, які виробництва та галузі працюють ефективно, а які — збитково. Унаслідок цього відбувається кредитування збиткових галузей, зростає дефіцит бюджету й підвищуються темпи інфляції. Неврівноважені ціни на кредитні ресурси (відсоткові ставки) призводять також до непропорційного зростання внутрішнього кредиту та його неефективного розподілу між економічними агентами на макро- і мікрорівнях, а внаслідок цього — до інфляції та рецесії.

Усі прямі інструменти порушують рівновагу на фінансових ринках і не можуть ефективно застосовуватись у довгостроковому періоді.

Непрямі монетарні інструменти можуть лише опосередковано впливати на монетарні та кредитні агрегати всієї банківської системи. Головними з-поміж цих інструментів є операції на відкритому ринку, угоди про поворотну купівлю цінних паперів, вільні кредитні аукціони, переговори і застереження та деякі інші. Необхідними передумовами застосування непрямих методів є розвинені ринки цінних паперів, платоспроможність і ліквідність як окремих банків, так і всієї банківської системи, дотримання правил і процедур, наявність ринкової дисципліни, ефективний пруденційний банківський нагляд. Непрямі монетарні інструменти мають низку переваг: уведення конкурентної ринкової практики в діяльність як Центрального, так і комерційних банків, гнучкість (щодо величини й часу) кредитних інтервенцій, цінова сигналізація, ефективність розміщення кредитів.

Головною проблемою застосування непрямих інструментів в економіці перехідного періоду, зокрема в Україні, є ризик Національного банку, коли він взаємодіє з неплатоспроможними фінансовими інститутами. Застосування непрямих інструментів за цих умов асоціюється з проблемами зворотної селекції (*adverse*

selection), морального ризику (*moral hazard problem*) та проблемою змови (*collusion problem*).

Існує суттєва відмінність між інструментами прямого та непрямого регулювання. Інструменти прямого впливу є ефективними лише в короткостроковому періоді як засіб запобігання надмірній кредитній емісії. Використання їх пов'язане з видатками у сфері розподілу ресурсів: зменшенням конкуренції між банками, викривленням структури їхніх кредитних портфелів, зменшенням посередницької ролі банків в економічній системі тощо. Ефективність застосування непрямих інструментів регулювання пов'язана з розвитком грошового ринку. Їхнє використання дає можливість банкам вільно розподіляти кредити відповідно до ринкової ситуації. Існує також безпосередній взаємозв'язок між політикою управління державним боргом (зокрема, характером фінансування дефіциту державного бюджету) і використанням інструментів непрямого грошово-кредитного регулювання. Здійснення Центральним банком операцій на відкритому ринку цінних паперів можливе лише за умови, що державний борг фінансується за рахунок емісії державних цінних паперів.

Важливою умовою функціонування господарського механізму, що покликана забезпечити прискорення економічного розвитку суспільства, є стійкість готівковою обігу за збалансування платоспроможного попиту населення та пропозиції товарів і послуг. Усе це зумовлює такі головні завдання установ банків у роботі з готівковим обігом:

- ◆ безумовне виконання законодавчих та нормативних актів вищих органів влади та управління і Національного банку з питань регулювання обсягу і структури готівкової маси в обігу;
- ◆ аналіз сукупних оцінок стану збалансованості грошових доходів і витрат населення та вироблення на цій підставі узгодженої економічної політики за регулювання доходів населення, розвитку нетрадиційних каналів їх використання, реалізації соціальних програм поліпшення життя населення;
- ◆ раціональна організація готівкового обігу, усебічний розвиток і впровадження нових форм безготівкових розрахунків, якнайшвидше залучення готівки до кас банків;
- ◆ розв'язання питань кредитування народного господарства й організації розрахунків з огляду на подальше зміцнення готівкового обігу, економне витрачання кредитних ресурсів і підвищення ефективності використання кредиту, дотримання таких

головних принципів кредиту, як цільовий характер, строковість і повернення, забезпеченість товарно-матеріальними цінностями;

- ◆ суворе обмеження емісії вимогами зростання обсягу готівки;
- ◆ своєчасна видача готівки підприємствам, об'єднанням, організаціям і установам для виплати заробітної плати, оплати праці в сільськогосподарських підприємствах та на інші цілі;
- ◆ здійснення контролю над економним витрачанням готівкових коштів у господарстві, а також витрачанням коштів за цільовим призначенням;
- ◆ суворе дотримання встановленого порядку касової та емісійної роботи.

Розв'язання цих питань можливе лише за чіткого прогнозування готівкового обігу через визначення головних напрямів державної грошово-кредитної політики, прогнозних розрахунків балансу грошових доходів і витрат населення та готівкового обігу. Показники балансу використовуються для складання прогнозних розрахунків касових оборотів готівки. Прогноз розрахунків касових оборотів розробляється на підставі планів або прогнозів соціально-економічного розвитку з урахуванням грошово-кредитної політики. Розраховуються обсяг і джерела надходжень готівки до кас банків, розміри й цільове спрямування видач готівки з кас банків, випуску грошей або вилучення їх з обігу загалом у державі, в областях, містах та районах на кожен квартал.

Головними завданнями Національного банку України щодо валютної політики є забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні; продовження забезпечення процесу дедоларизації української економіки через підвищення привабливості гривневих активів порівняно з вкладеннями в активи в іноземній валюті; забезпечення золотовалютних резервів в обсязі, не меншому за фінансування імпорту впродовж двох місяців; забезпечення ефективного функціонування національної валютної системи через збалансованість платіжного балансу, гармонізацію інтересів експортерів та імпортерів; здійснення поточного регулювання системи валютних обмежень та економічних нормативів; удосконалення структури внутрішнього валютного ринку з урахуванням міжнародної практики та запровадження нових видів міжнародних розрахунків; створення сприятливих умов для вкладення коштів резидентами і нерезидентами України в національну економіку.

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Чи правильні нижченаведені твердження?

1. Політика «дорогих грошей» стимулює ділову активність у національній економіці.
2. Політика «дешевих грошей» спричиняє зменшення обсягу експорту.
3. Центральний банк виконує функцію регулювання та контролю над пропозицією грошей у національній економіці.
4. Центральному банку складно вповільнити темпи зростання грошової маси, якщо курс національної валюти знижується.
5. У національній економіці пропозиція грошей не залежить від готівки.
6. Політика «дорогих» грошей спрямована проти безробіття.

Відповідь: 1 — ні; 2 — ні; 3 — так; 4 — ні; 5 — ні; 6 — ні.

2 Розв'яжіть задачі

Задача 1

За збільшення кількості грошей в обігу на 10% ставка банківського відсотка зменшується на 1%. В умовній країні грошова маса дорівнює 500 млн гр. од., ставка банківського відсотка — 5%, а емісія грошей становить 100 млн гр. од. Розрахуйте зміни інвестиційних витрат у країні, якщо існує залежність $I = 150 - 0,8i$ (I — інвестиції; i — ставка банківського відсотка).

Розв'язання

Збільшення грошової маси (M) на 20% приведе до зниження банківського відсотка до $(5 - 2) = 3\%$.

$$I_0 = 150 - 0,8 \cdot 5 = 150 - 4 = 146 \text{ (інвестиції в базовому періоді);}$$

$$I_1 = 150 - 0,8 \cdot 3 = 150 - 2,4 = 147,6 \text{ (інвестиції в поточному періоді), тобто інвестиції збільшились на 1\%.}$$

Відповідь: емісія збільшила пропозицію грошей, що привело до утворення «дешевих» грошей (ставка банківського відсотка зменшилась), отже, попит на кредити зріс, інвестиції — збільшились.

Задача 2

Уряд країни вирішив узяти кредит в іншій країні в розмірі 2 млрд гр. од. з річною ставкою відсотка 8%. Отриманий кредит інвестується в проекти, які дозволяють щороку збільшувати ВВП на 500 млн гр. од.

Обчисліть: 1) на яку суму зросте державний борг; 2) якою має бути величина щорічних виплат по кредиту; 3) через скільки років держава зможе сплатити борг.

Розв'язання

1. Якщо в держави на момент одержання зовнішньої позики був борг, то він збільшився на величину позики, тобто на 2 млрд гр. од.
2. Щорічно держава має сплачувати відсотки, що дорівнюють: $2 \text{ млрд.} \cdot 0,08 = 160 \text{ млн гр. од.}$
3. Відсотки за зовнішніми кредитами сплачуються за рахунок коштів держбюджету. Якщо ВВП збільшиться на 500 млн, то чистий приріст його становитиме $500 - 160 = 340$ (млн гр. од.).

За рахунок цього чистого приросту держава сплатить зовнішній борг, що стане можливим через шість років.

Відповідь: щороку сплачуючи за відсотками 160 млн гр. од., держава сплатить зовнішній борг за шість років.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Підготуватись до контрольної роботи.

УРОК 80

Підсумкова контрольна робота "Національна економіка і роль уряду в її функціонуванні"

Мета уроку: узагальнити й систематизувати знання з теми; визначити рівень оволодіння учнями основними теоретичними знаннями; закріпити практичні вміння і навички.

Тип уроку: перевірки й оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

► Економічна розминка

Побудуйте схему напрямів макроекономічної стабілізації держави за допомогою інструментів грошово-кредитної політики. (Один учень працює біля дошки.)

III. Перевірка знань, умінь та навичок учнів

► Контрольна робота

Варіант 1

Завдання 1

Серед перелічених нижче тверджень визначте правильне.

1. Головна мета грошової політики:
 - а) здійснення управління грошовою масою;
 - б) емісія грошей;
 - в) контролювання попиту і пропозиції;
 - г) збільшення заробітної платні.
2. Результат політики «дешевих грошей»:
 - а) зменшення пропозиції грошей;
 - б) збільшення пропозиції грошей;
 - в) зменшення попиту на гроші;
 - г) зростання інфляції.
3. Дефіцит кредитних ресурсів є наслідком:
 - а) неконтрольованої грошової емісії;
 - б) недосконалості банківської системи;
 - в) збільшення ставки відсотка;
 - г) неконтрольованої видачі кредитів.
4. Платіжна криза підприємств проявляється:
 - а) у зменшенні величини сукупного попиту і величини ВВП;
 - б) неспроможності підприємств вчасно розраховуватись одне з одним;
 - в) зменшенні інвестицій підприємствами;
 - г) у банкрутстві підприємства.
5. Якщо Центральний банк збільшить норму резервування для комерційних банків:
 - а) зменшаться обов'язкові резерви комерційних банків;
 - б) зростуть обов'язкові резерви комерційних банків;
 - в) не зміняться обов'язкові резерви комерційних банків;
 - г) зростуть відсоткові ставки за кредитами.
6. Емісію грошей здійснює:
 - а) уряд;
 - б) міністерство фінансів;
 - в) центральний банк;
 - г) державне казначейство.
7. Якщо збільшиться пропозиція державних цінних паперів, це призведе до:
 - а) збільшення кількості готівки;

- б) зменшення кількості готівки;
в) збільшення позикового відсотка;
г) зменшення дефіциту державного бюджету.

8. Якщо знизиться облікова ставка, тоді:

- а) пропозиція грошей зменшиться;
б) пропозиція грошей збільшиться;
в) пропозиція грошей не зміниться;
г) збільшиться дохід банків.

Відповідь: 1 — а; 2 — б; 3 — в; 4 — б; 5 — б; 6 — в; 7 — б; 8 — б.

Завдання 2

На підставі інформації, наведеної в таблиці, обчисліть грошовий мультиплікатор. Що показує грошовий мультиплікатор?

№ з/п	Показник	Одиниця вимірювання	Сума
1	Кошти поза банками	млрд грн	100
2	Кошти в касах банків	% від МО	10
3	Переказні депозити в національній валюті	% від МО	170
4	Строкові депозити в національній валюті	млрд грн	150
5	Цінні папери власного боргу	млрд грн	2
6	Резерви банків	млрд грн	15
7	Переказні депозити в іноземній валюті	екв. млрд грн	100

Відповідь: грошова маса: $100 + 150 + 2 + 100 + (100 \cdot 1,7) = 522$ (млрд грн); грошова база: $100 + 15 = 115$; грошовий мульти-

плікатор: $\frac{522}{115} = 4,54$.

Економічний сенс взаємозв'язку між грошовою базою і грошовою масою, який реалізується за допомогою грошового мультиплікатора, полягає в тому, що Центральний банк, не вдаючись до випуску в обіг додаткових готівкових грошей, може збільшити їх кількість в обігу. Така потреба може виникнути, наприклад, за умов збільшення ВВП за певних особливих обставин. Скажімо, у державі зібрано великий урожай сільгоспкультур. Це означає реальне збільшення ВВП, що вимагає відповідного збільшення грошової маси. Проте випуск в обіг значної кількості готівки буде тиснути на ціни, коли наступного року такого врожаю не буде. Отже, щоб вийти з цього становища, не створюючи собі на майбутнє

труднощів, Центральний банк зменшує норму обов'язкових резервів і тим самим збільшує грошовий мультиплікатор, а відтак, і грошову масу без зміни власне грошової бази.

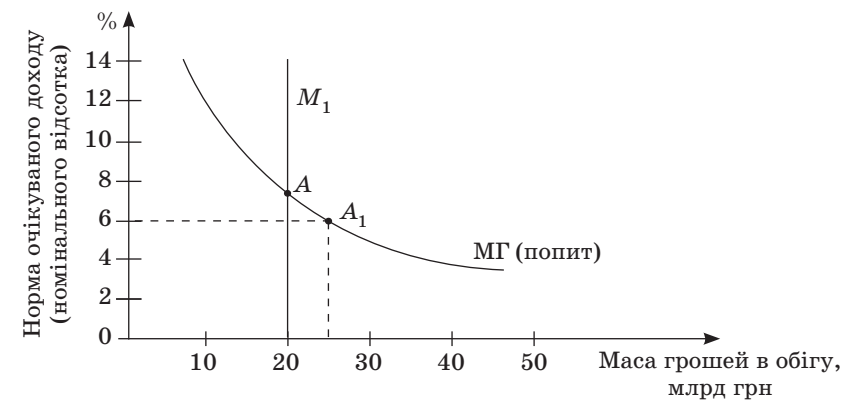
Завдання 3

У банку «Дінаміт», який є одним з багатьох банків, є депозит у розмірі 50 000 гр. од. Норму обов'язкових резервів встановлено в розмірі 20%. Обчисліть, на яку суму цей депозит здатний збільшити надані банком позики.

Відповідь: $50000 \cdot 20\% = 10000$; $50000 - 10000 = 40000$ (гр. од.).

Завдання 4

Накресліть графічну модель ринку грошей і поясніть механізм впливу на точку рівноваги зміни в пропозиції грошей.

Графічна модель ринку грошей

Якщо дві криві — попиту і пропозиції — накласти одна на одну в одній системі координат, то одержимо завершену графічну модель грошового ринку. У ній попит і пропозиція подаються у взаємодії, а також визначається результат цієї взаємодії: рівень їх урівноваження та норма рівноважної ставки відсотка, що відповідає цьому рівню (див. рис.).

Криві попиту (МГ) і пропозиції (M_1) перетинаються в точці А, якій відповідають маса грошей в обороті на суму 20,0 млрд грн та ставка очікуваного доходу (номінального відсотка) на рівні 8%. Це означає, що економічні суб'єкти в цій ситуації бажають мати у своєму розпорядженні грошей на суму 20,0 млрд грн, а банківська система може забезпечити пропозицію грошей на цьому ж рівні, щоб урівноважити попит і пропозицію. За цієї умови ставка відсотка (очікуваного доходу) стабілізується на рівні 8%. Цей

рівень є рівноважною ставкою відсотка, що задовольнятиме вимоги обох сторін ринку: покупці зможуть сформувати потрібний їм запас грошей, що дорівнює 20,0 млрд грн і триматимуть його на руках, а продавці зможуть розмістити наявний у них запас грошей за прийнятною ставкою відсотка.

Варіант II**Завдання 1**

Серед перелічених нижче тверджень визначте правильне.

- Пропозиція грошей не залежить:
 - від норми резервування;
 - кількості готівки;
 - депозитів скарбниці;
 - рівня емісії грошей.
- Активами Центрального банку не можна вважати:
 - золотовалютні резерви;
 - позики комерційним банкам;
 - обов'язкові резерви комерційних банків;
 - депозити комерційних банків.
- Зменшення норми резервування призведе:
 - до збільшення пропозиції грошей;
 - зменшення пропозиції грошей;
 - зменшення відсоткової ставки;
 - зменшення доходу банків.
- Створювати безготівкові гроші комерційний банк:
 - може, у межах своїх надлишкових резервів;
 - може, у межах своєї готівки в касі;
 - може, у межах своїх депозитів;
 - може, у межах кредитив.
- Умови, за яких щоразу зростає пропозиція грошей у національній економіці:
 - коли комерційні банки збільшують свої вклади в Центральний банк;
 - коли комерційні банки збільшують обсяги позик домогосподарствам та виробництвам;
 - коли комерційні банки зменшують свої зобов'язання за поточними рахунками;
 - у разі збільшення банківських резервів.
- Якщо Центральний банк підвищить облікову ставку, грошова база:
 - збільшиться, а пропозиція грошей зменшиться;

- зменшиться, і пропозиція грошей зменшиться;
 - зменшиться, а пропозиція грошей збільшиться;
 - не зміниться.
- Умови, за яких не зміниться пропозиція грошей, якщо збільшаться обов'язкові резерви:
 - якщо не зміниться співвідношення резервів банків;
 - якщо не зміниться обсяг фактичних резервів;
 - якщо не зміниться обсяг надлишкових резервів банків;
 - обсяг грошової маси не залежить від резервів.
 - Не знижує результативності монетарної політики:
 - поведінка економічних суб'єктів;
 - зміна швидкості обігу грошей;
 - співвідношення між прямими та непрямими податками;
 - характер державної політики.

Відповіді: 1 — в; 2 — в; 3 — а; 4 — в; 5 — б; 6 — в; 7 — б; 8 — а.

Завдання 2

На підставі інформації, наведеної в таблиці, обчисліть показники грошової маси M_3 та грошової бази G_6 . Яка залежність існує між грошовим мультиплікатором та грошовою базою?

№ з/п	Показник	Одиниця вимірювання	Сума
1	Кошти поза банками	млрд грн	110
2	Кошти в касах банків	% від МО	12
3	Переказні депозити в національній валюті	% від МО	180
4	Строкові депозити в національній валюті	млрд грн	170
5	Цінні папери власного боргу	млрд грн	3
6	Резерви банків	млрд грн	20
7	Переказні депозити в іноземній валюті	екв. млрд грн	120

Відповідь: грошова маса: $110 + 170 + 3 + 120 + 100 \cdot 1,8 = 583$ (млрд грн);

♦ грошова база: $110 + 20 = 130$;

♦ грошовий мультиплікатор: $\frac{583}{130} = 4,49$.

Завдання 3

Припустімо, що кожна грошова одиниця обертається в середньому 5 разів на рік.

Номинальний обсяг ВВП становить 2500 млрд гр. од.

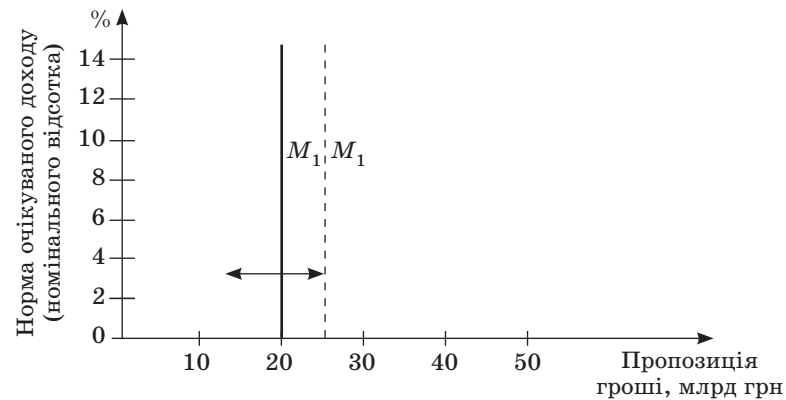
Обчисліть за цих умов попит на гроші для здійснення угод.

Відповідь: $2500 \cdot 5 = 12500$ (гр. од.).

Завдання 4

Накресліть графік кривої пропозиції грошей за умови, що Центральний банк має намір зафіксувати масу грошей в обороті.

Оскільки пропозиція грошей як явище екзогенне формується насамперед банківською системою, графічне зображення кривої пропозиції в системі координат залежатиме від тактичних цілей грошово-кредитної політики. Якщо тактичною метою цієї політики є підтримання на незмінному рівні маси грошей в обороті за вільного руху відсоткової ставки, то крива пропозиції грошей матиме такий вигляд (див. рис.).

Крива пропозиції грошей у разі орієнтації монетарної політики на підтримання маси грошей в обороті на незмінному рівні

Пряма вертикальна лінія, проведена з точки 20,0, свідчить про те, що фактична пропозиція грошей склалась на рівні 20,0 млрд грн і банківська система планує підтримувати її на цьому рівні незалежно від зміни відсоткової ставки. Якщо буде прийнято рішення за тих самих умов збільшити пропозицію грошей до 25,0 млрд грн, крива пропозиції зміститься праворуч у точку, адекватну 25,0 млрд грн, але залишиться у вертикальному положенні, що свідчить про її незалежність від зміни відсоткової ставки.

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

Повторити основні економічні терміни з вивченої теми.

УРОК 81

Світове господарство: зміст і основні етапи розвитку. Форми міжнародних економічних відносин: світова торгівля, міжнародний рух капіталів, міжнародна валютна система, міграція робочої сили, науково-технічне співробітництво та глобальна інформаційна мережа. Суб'єкти світового господарства

Мета уроку: ознайомити учнів із поняттям «світове господарство»; розглянути етапи формування світового господарства та сучасні форми існування міжнародних економічних відносин; розвивати допитливість і самостійність; виховувати економічне мислення; розвивати навички самоконтролю.

Основні поняття: світове господарство, міжнародна міграція трудових ресурсів, міжнародне науково-технічне співробітництво, міжнародний рух капіталу, міжнародні валютні відносини, міжнародний бізнес, суб'єкти міжнародної торгівлі.

Тип уроку: вивчення й первинного закріплення нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

» Обговорення ситуації

Уявіть, що водій заїжджає на місцеву заправну станцію і заливає в бак бензину на 15 доларів, після чого платить цю суму власнику заправки. Як цю ситуацію можна перенести на країни, які мають певні товари та продають їх іншим країнам? Чому виникає потреба завозити продукцію чи вивозити її з інших країн? Хто виграв, а хто програв у цій ситуації?

Розв'язання

Це приклад обміну, або торгової угоди, оскільки відбувся обмін 15-ти доларів на бензин. Цю ситуацію можна інтерпретувати так, що обидві сторони водночас щось і придбали, і втратили або віддали. Водій позбувся 15 доларів своєї купівельної спроможності, але придбав кілька літрів бензину. Власник заправки розстався з кількома літрами бензину, але збільшив свою купівельну спроможність на 15 доларів. Подивившись на цей обмін з іншого боку, можна зробити висновок, що обидві сторони мають загальний, або чистий, прибуток. Кожен з учасників угоди, мабуть, почуватиметься після неї більш багатим, оскільки в кожного тепер є щось більш цінне порівняно з тим, що він віддав. Водій, мабуть, цінує повний

бак бензину більше, ніж 15 доларів, а для власника заправки, напевно, 15 доларів дорожчі за проданий бензин. Кожен учасник придбав більше, ніж утратив. Якби це було не так, водій не віддавав би гроші, а власник заправки — бензин.

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Світова економіка стосується кожного з нас безпосередньо. Ми користуємося речами, виготовленими в різних країнах. Багато вітчизняних товарів містять складові, вироблені іншими країнами. Україна ввозить та вивозить товари з більш ніж 185-ти країн світу. Тісна співпраця національних економік сприяла виникненню цілісного утворення, яке називають системою світового господарства.

Світове, або всесвітнє, господарство є сукупністю національних економік і особливою сферою суспільно-виробничих зв'язків, що виходять за територіальні межі окремих країн, — міжнародних економічних відносин.

За сучасних умов економічна замкнутість національних господарств не лише нераціональна, а практично неможлива. Загальною стала тенденція дедалі більшої взаємозалежності національних економік.

Суть світового господарства визначається тим універсальним зв'язком між національними господарствами, який забезпечує їхню реальну єдність на ґрунті міжнародного поділу праці, науково-технічної та виробничої торгівлі, валютних і кредитних відносин, тобто міжнародними економічними відносинами.

IV. Вивчення нового матеріалу

На дошці заздалегідь написано таблицю.

Основні етапи розвитку світової економіки

Номер етапу	Тривалість	Характеристика
I	XV–XVII ст.	Зародження світового капіталістичного ринку: Великі географічні відкриття, поява колоній, революція цін, мануфактурний період
II	XVIII–XIX ст.	Формування світового капіталістичного ринку, виникнення і розвиток загальносвітового поділу праці: промисловий переворот, буржуазні революції, перехід від мануфактурної до фабричної системи

Номер етапу	Тривалість	Характеристика
III	Кінець XIX — перша половина XX ст.	Формування системи загальносвітового поділу праці та на її основі — всесвітнього господарства: електротехнічна революція, двигуни внутрішнього згоряння, економічний поділ світу, перехід до монополістичного капіталізму
IV	Від 50-х рр. XX ст. до сьогодні	Функціонування системи загальносвітового поділу праці, посилення взаємозалежності економік усіх країн: науково-технічна революція, процеси інтернаціоналізації та інтеграції

► Запитання для обговорення

1. Поміркуйте, яке значення має виокремлення етапів розвитку світової економіки?
2. У чому полягають особливості сучасного етапу?

Найдавнішою формою міжнародних економічних відносин (МЕВ) є світова торгівля. З часом ускладнення цих відносин створило й інші форми — міжнародну міграцію трудових ресурсів, міжнародне науково-технічне співробітництво, міжнародний рух капіталу, міжнародні валютні відносини, міжнародний бізнес, які реалізуються в рамках світового господарства.

Міжнародна трудова міграція — це форма МЕВ, що полягає в перетіканні трудових ресурсів з одних країн до інших і виражає процес перерозподілу трудових ресурсів між ланками світового господарства.

Науково-технічне співробітництво здійснюється у формі спільних програм науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт шляхом об'єднання наукових, фінансових і матеріальних ресурсів, створення спільних науково-дослідних груп фахівців або організацій.

Міжнародний рух (вивезення) капіталу — це переміщення за кордон капіталу в різних його формах (товарній, грошовій) для отримання прибутку або підприємницької вигоди.

Міжнародні валютні відносини — це сукупність валютно-грошових і розрахунково-кредитних зв'язків у світогосподарській сфері, що виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств.

Міжнародний бізнес — це сфера практичної реалізації міжнародних економічних відносин, здійснення глобальних виробничих, будівельних, торговельних, сервісних програм та іншої

діяльності господарськими суб'єктами двох або більше країн з метою взаємовигідної співпраці, отримання економічного прибутку та досягнення міцних позицій на ринку.

Суб'єктами міжнародної торгівлі є приватні, акціонерні, кооперативні та інші підприємства, а також транснаціональні корпорації (ТНК) і власне держави, об'єктами — товари й послуги.

Транснаціональні корпорації — це корпорації, у яких головна компанія належить капіталу однієї країни, а філії перебувають у багатьох країнах. Вони є найбільш інтегрованими мікроструктурами (наприклад, «*Chrysler*», «*General Motors*», «*Volkswagen*», «*Toyota*», «*Honda*», «*Exxon*», «*Mobil*», «*Texasco*»).

До товарів належать матеріальні ресурси (сировина, напівфабрикати, готові вироби та їхні складові) і нематеріальні (авторські права, патенти, ліцензії, ноу-хау, фірмові знаки). Послуги поділяють на транспортні, банківські, біржові, посередницькі, інформаційні, туристичні тощо.

Наведіть приклади міжнародних економічних відносин з вашого життєвого досвіду. (Поїздки за кордон для навчання, туризму або оздоровлення, прийом іноземних гостей, комерційні поїздки, створення підприємств з іноземним капіталом у нашій місцевості)

V. Закріплення нових знань і вмінь

1 Розв'яжіть тестові завдання

- Укажіть, що означає поняття «світове господарство»:
 - міжнародний рух факторів виробництва і товарів;
 - сукупність продуктивних сил світової економіки;
 - сукупність міжнародних економічних зв'язків;
 - спільне господарство країн світу.
- Як впливає міжнародний рух капіталу на розвиток світового господарства?
- Історично першою формою економічного міжнародного співробітництва вважається:
 - міжнародна валютна система;
 - міжнародна економічна інтеграція;
 - світова торгівля;
 - міжнародне співробітництво в науково-технічній сфері.
- Назвіть суб'єкти міжнародних економічних відносин і поясніть їх взаємодію на різних господарських рівнях.

- Важливим фактором розвитку міжнародної торгівлі, що діє всупереч процесу глобалізації, є:
 - регіоналізація міжнародної торгівлі;
 - зростання відкритості економік провідних країн світу;
 - розширення світового фінансового ринку
 - поглиблення міжнародного поділу праці.
- Міжнародний рух технології може вважатися:
 - міжнародною торгівлею специфічним товаром;
 - міжнародним рухом фактора виробництва;
 - міжнародною кооперацією
 - всі відповіді вірні.

Відповіді: 1 — в; 3 — в; 5 — а; 6 — б.

2 Завдання

Розподіліть наведені нижче характеристики по колонках.

Виграш країни — імпортера трудових ресурсів (КИ)	Виграш країни — експортера трудових ресурсів (КЕ)

- Країна отримала дешеву, молоду робочу силу. (КИ)
- Отримала готових спеціалістів. (КИ)
- Валютні перекази іммігрантів своїм сім'ям (валюта, що осідає в банках). (КЕ)
- У такій країні прискорюється економічне зростання, зростає державний бюджет. (КИ)
- Ослаблює проблему безробіття. (КЕ)
- Підвищується кваліфікація працівників, які повернулись назад. (КЕ)

Відповідь:

Виграш країни — імпортера трудових ресурсів (КИ)	Виграш країни — експортера трудових ресурсів (КЕ)
1, 2, 4	3, 5, 6

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Скласти словник термінів і понять з теми.
3. Відвідати один із найближчих до вашого будинку магазинів. Записати назви конкретних товарів у ньому, вироблених в інших країнах. Указати назви країн-виробників.
4. Користуючись додатковою літературою або джерелами мережі Інтернет, знайти інформацію про товари й послуги у вашій області чи місті, що експортуються до інших країн. Проаналізувати передумови, що визначили експортну спрямованість цих виробництв. Підготувати коротке повідомлення.

УРОК 82

Закономірності поглиблення міжнародної економічної інтеграції: від угод про пільгову торгівлю до економічного союзу з єдиною політикою. Наслідки економічної інтеграції для національної економіки

Мета уроку: формувати в учнів знання про переваги, які отримує національна економіка в результаті економічної інтеграції; навчити розрізняти такі форми економічної інтеграції, як угода про пільгову торгівлю, зону вільної торгівлі, частковий митний союз, митний союз, спільний ринок та економічний союз; виховувати пізнавальний інтерес, ділову активність.

Основні поняття: міжнародна економічна інтеграція, зона преференційної торгівлі, зона (асоціація) вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний та політичний союз.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Ділова гра «Чому люди торгують»

Учні беруть участь у діловій грі, що імітує торгівлю, і використовують цей досвід, щоб дізнатися про переваги вільної торгівлі.

Матеріали: один паперовий пакет на кожного учня; якнайбільше дрібних предметів, придатних для обміну (цукерки, пакетики з родзинками, олівці, наклейки, фрукти, маленькі упаковки соку,

перепустки до бібліотеки). Перед заняттям розподіліть ці предмети нерівномірно по пакетах.

Порядок виконання. Повідомте учням, що на сьогоднішньому занятті вони гратимуть у гру «Торгівля». Мета цієї гри — з'ясувати причини, з яких люди, організації та держави торгують між собою. Запитайте в учнів: «Чому люди торгують?» Запишіть відповіді на дошці. На цьому етапі утримайтеся від критики будь-яких відповідей. Поясніть, що ці відповіді є гіпотезами. Тепер учні повинні знайти аргументи на підтримку або спростування цих гіпотез.

Видайте кожному учню пакет із дрібними предметами для торгівлі. Повідомте учням, що вони можуть узяти собі всі ті предмети, які залишаться в їх розпорядженні наприкінці гри. Поки учні залишаються на своїх місцях, запропонуйте їм вивчити вміст своїх пакетів і скажіть, щоб вони нікому не показували, що саме є в їхніх пакетах.

Об'єднайте учнів у дві групи. Оголосіть, що зараз вони отримають можливість обміну. Поясніть, що вони можуть обміняти будь-який або всі предмети зі своїх пакетів, але при цьому можуть торгувати лише на своєму боці класу. Відведіть для торгівлі 5–10 хв. Наприкінці раунду знову зберіть учнів разом і поставте їм такі запитання.

1. Скільки учнів уклали угоди? *(Відповіді будуть різними.)*
2. Попросіть підвестися всіх, хто провів хоча б одну операцію. Чому вони вирішили здійснити обмін? *(Відповіді будуть різними, але вони мають підводити до ідеї про те, що в результаті угод учні виграли, оскільки отриманий предмет був більш багатим, ніж відданий.)*
3. Попросіть підняти руки тих, хто в результаті обміну став багатшим. Загалом кожен, хто здійснював обмін, мав збільшити своє багатство. Оскільки торгівля була добровільною, якщо вони не розраховували збільшити своє багатство, їм не слід було брати в ній участь. У цьому головний сенс гри. Добровільна торгівля робить кожну зі сторін, що бере участь в угоді, багатшого.
4. Якщо хтось з учасників торгівлі говорить, що не збільшив свого багатства, попросіть пояснити чому. Іноді учні кажуть, що розраховували придбати в обмін щось краще, ніж те, що вони реально отримали. Поясніть їм, що це проблема недостатньої поінформованості, а не власне торгівлі. Іноді учень говорить, що пожалів іншого, у кого було всього менше, ніж у нього,

і щоб допомогти, провів операцію, у результаті якої сам втратив частину свого багатства. Поясніть, що, імовірно, такий учень відчуває себе багатшим у результаті того, що він надав допомогу іншим, тому все одно виграв. Ці ситуації не суперечать змісту гри.

5. Чому деякі учні вирішили не брати участі в торгівлі? Деякі учні можуть сказати, що вони були цілком задоволені тим, що мали, і їм не потрібно було те, що хотіли продати інші. Це демонструє той випадок, коли добровільні обміни припиняються, якщо обидві сторони не очікують на вигоду. Дехто з учнів говорить, що не міг отримати те, що хотілося. Однак кожен, хто все-таки вирішує торгувати, певною мірою виграє, інакше не брав би участі в добровільній торгівлі.
6. Чи здійснив хто-небудь більш ніж одну операцію? Чому? Кілька учнів, можливо, провели багато операцій, оскільки з кожною угодою вони збільшували своє багатство.
7. Чи були накладені які-небудь обмеження на здійснення операцій? Так, учні могли торгувати лише з тими, хто перебував на тому ж боці класу.
8. Як це обмеження торгівлі вплинуло на торгові рішення? Багато хто, можливо, дасть відповідь, що хотів здійснити обмін з кимось із іншої групи. Якщо хто-небудь порушив правило, згідно з яким дозволялося торгувати лише з тими, хто перебував на тому самому боці класу, це виявить проблему, пов'язану з торговими бар'єрами: коли сили, подібні до торгових бар'єрів, постають на шляху спонукальною мотивації людей, виникають стимули до порушення встановлених правил.

Отже, наприкінці заняття учні володітимуть предметами, які мають для них більшу цінність, ніж ті, які були в них до початку торгівлі.

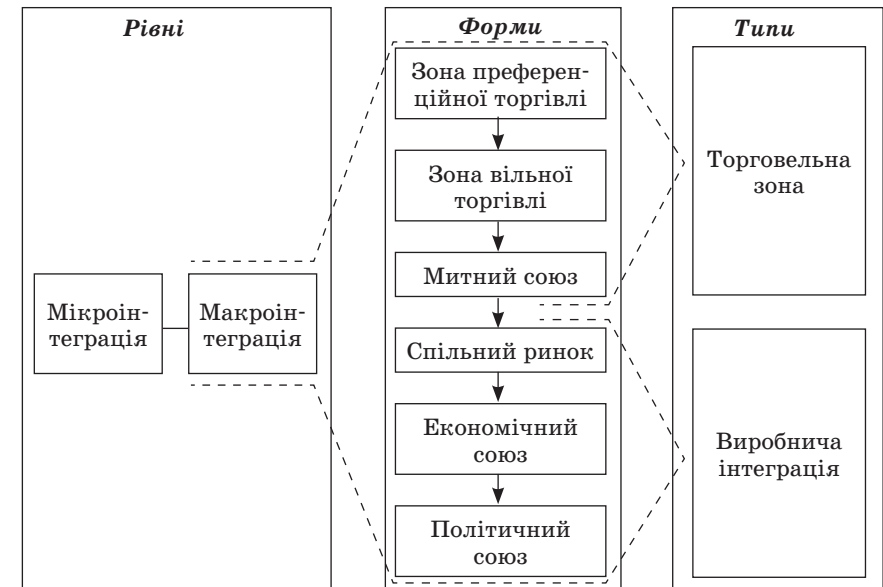
IV. Вивчення нового матеріалу

«Інтеграція» в перекладі з латини означає «взаємопереплетення», «об'єднання окремих частин в єдине ціле».

Міжнародна економічна інтеграція — це процес господарсько-політичного об'єднання країн на ґрунті розвитку глибоких стійких взаємозв'язків і розподілу праці між національними господарствами, інтеграції національних економік у світове господарство, взаємодії їх відтворювальних структур на різних рівнях і в різних формах.

Проаналізуйте форми й етапи міжнародної економічної інтеграції на наведених схемах.

Міжнародна економічна інтеграція

Рівні, форми й типи міжнародної економічної інтеграції

Етапи міжнародної економічної інтеграції

Етап	Ліквідація митних бар'єрів у взаємній торгівлі	Єдині тарифи щодо третіх країн	Вільне пересування капіталів, робочої сили	Узгодження економічної політики	Здійснення єдиної економічної політики
Зона вільної торгівлі	+	-	-	-	-
Митний союз	+	+	-	-	-
Спільний ринок	+	+	+	-	-
Економічний союз	+	+	+	+	-
Повна інтеграція	+	+	+	+	+

Учитель пропонує учням подискутувати на тему «До якого економічного об'єднання корисно приєднатись Україні?». Об'єднайтесь у групи, розгляньте це питання з погляду розвинених країн світу, уряду України, пересічних громадян. Запропонуйте власне бачення ролі України в міжнародних інтеграційних процесах.

Примітка. Важливою умовою розвитку міжнародних зв'язків України є орієнтування країни на таку форму інтеграції національної економіки у світове господарство, як спільний ринок.

V. Закріплення нових знань і вмінь

1 Вправа «Бліцвідповіді (Погано/ Добре)» з використанням чорних і білих карток

Наслідки економічної інтеграції для національної економіки

- ◆ Збільшується взаємозалежність національних економік і, як наслідок цього процесу, зменшується стабільність світової фінансової системи. (*Погано*)
- ◆ Країни-учасниці мають переваги в економії масштабу виробництва, що дає змогу збільшувати обсяги виробництва та скорочувати витрати. (*Добре*)
- ◆ Економіки різних країн мають різний рівень (ступінь) розвитку. (*Погано*)
- ◆ Зростає конкуренція між виробниками з різних країн. (*Добре*)
- ◆ За певних обставин відбувається вплив ресурсів з менш економічно розвинених країн — членів союзу, до більш розвинених або в напрямку до географічного центру союзу для зниження транспортних витрат. (*Погано*)
- ◆ Збільшується приплив іноземних інвестицій. (*Добре*)
- ◆ У разі встановлення більш тісних інтеграційних зв'язків між окремими фірмами країн-учасниць може виникнути олігопольна змова, яка призведе до зростання цін на відповідну продукцію; можливе збільшення випадків злиття фірм, що посилить панування монополій. (*Погано*)
- ◆ Унаслідок збільшення масштабів виробництва може виникнути ефект втрат, що пов'язано з формуванням надто великих компаній, які стають неефективними через зайву бюрократизацію та інші чинники. (*Погано*)
- ◆ За певних обставин витрати на функціонування союзу можуть бути надзвичайно високими, особливо за відсутності належного контролю над здійснюваними ним витратами. (*Погано*)

2 Розв'яжіть тестові завдання

Назвіть форми економічної інтеграції в пропущених місцях.

1. У рамках ... забезпечується вільний рух не лише товарів, але й послуг, капіталів і громадян.
2. ... ліквідує митні податки між державами-учасницями й розробляє єдину торговельну політику щодо третіх країн.
3. ... — це угода двох або кількох держав, що передбачає усунення внутрішніх тарифів та встановлення спільного зовнішнього тарифу.
4. ... — це зона з пільговим торговельним режимом, коли дві або кілька країн зменшують взаємні тарифи на імпорт товарів, зберігаючи рівень тарифів в торгівлі з іншими країнами.
5. У ... союзі вільний рух факторів і результатів виробництва доповнюється гармонізацією внутрішньої та зовнішньої економічної політики. У країнах-учасницях зазвичай функціонує єдина грошова одиниця.
6. ... діє особливий пільговий торговельний режим для країн-учасниць за рахунок усунення внутрішніх тарифів за їх збереження в торгівлі з іншими країнами.
7. Інтеграція нашої країни у світову економіку зумовлюється насамперед:
 - а) низьким загальним технічним рівнем виробництва;
 - б) відсутністю власних енергетичних ресурсів;
 - в) неспроможністю вітчизняних товаровиробників забезпечити товарами внутрішній ринок;
 - г) низькою якістю товарів.

Відповідь: 1 — спільний ринок; 2 — митний союз; 3 — митний союз; 4 — зона преференційної торгівлі; 5 — економічний союз; 6 — зона вільної торгівлі; 7 — а.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Підготувати приклади кожної з форм міжнародної економічної інтеграції. (*Зразок: зона преференційної торгівлі — преференційна система Британського співтовариства (з 1932 р.), що об'єднувала 48 держав.*)
2. Випереджальне завдання — підготувати повідомлення «Рейтинг України у світовому господарстві за різними економічними показниками». (*Зразок: за результатами 2010 р. Україна посідає n'яте місце у світі за кількістю трудових мігрантів.*)

УРОК 83

Великі й малі економіки в процесах глобалізації. Місце української економіки у світовому господарстві

Мета уроку: розкрити зміст понять великої та малої економіки; пояснити учням, як розрізняти ці поняття; навчити характеризувати й аналізувати місце України у світовому господарстві; розвивати вміння учнів наводити приклади країн, що належать до певних груп.

Основні поняття: види відкритої економіки, велика економіка, мала відкрита економіка, індекс розвитку людського потенціалу.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Вивчення нового матеріалу

Для розвитку сучасного світового господарства характерними є щонайменше дві провідні тенденції: з одного боку, посилення глобалізації світової економіки, з іншого — утворення великих зон впливу найрозвиненіших країн світу. Такі зони стають своєрідними міждержавними економічними центрами, навколо яких поступово об'єднуються інші держави. За умов глобалізації світогосподарських процесів досить складною для ідентифікації є класифікація країн відповідно до рівня соціально-економічного розвитку. Традиційний поділ країн світу на капіталістичні, соціалістичні та країни, які розвиваються, що існував до 90-х рр. XX ст., утратив сенс.

Розрізняють два види відкритої економіки — велику і малу. Велика економіка — це національна економіка, експорт та імпорт якої становлять значну частку відповідних світових показників. Це, наприклад, економіки США, Японії, Німеччини. Економічні процеси, що відбуваються у великій економіці, впливають на рівень світових відсоткових ставок на міжнародному ринку капіталів і навіть на рівень цін в інших країнах. Такі могутні фінансові держави є прикладом великої відкритої економіки, тобто економіки, яка є достатньо великою, щоб впливати на світову відсоткову ставку.

Багатьом країнам притаманна мала відкрита економіка. Характерною ознакою малої відкритої економіки є те, що її частка у світовому експорті та імпорті незначна. Вплив малої відкритої

економіки на світову економіку — обмежений. Проте зворотний вплив світової економіки на малі відкриті економіки дуже значний, зокрема, внутрішні відсоткові ставки в цих економіках залежать від світових відсоткових ставок. Наприклад, якщо князівство Монако вдається до заходів податкової політики для стимулювання накопичення, будь-яке зростання обсягу позикових коштів практично не матиме жодного впливу на заощадження у світовому масштабі й на світову відсоткову ставку.

Запитання для обговорення

1. До якої економіки належить Україна? Поясніть чому. *(Сьогодні Україна є країною з малою відкритою економікою, незадовільним рівнем інвестиційної привабливості, високим рівнем доларизації та критичною залежністю від зовнішньоекономічної кон'юнктури на сировину.)*
2. Чим пояснюється активна інтеграція України у світове господарство? *(Україна є європейською державою, тому стратегія її розвитку полягає у відбудові національної економіки, яка за соціально-економічними параметрами й життєвими стандартами відповідає європейському суспільству. Стратегію розвитку України визначено як реалізацію цивілізаційного вибору на користь європейських цінностей, утвердження європейських стандартів соціально-економічного розвитку, високого рівня та якості життя. Це прямий шлях, що веде до інтеграції національної економіки у світову економічну систему, у якій інтенсивно розвиваються процеси глобалізації.)*

Дуже важливим є визначення місця національної економіки України серед інших країн, тенденції в змінах позиції, яку вона займає у світовому господарстві. Це необхідно для реальної оцінки ситуації й може слугувати вихідним пунктом для вибору оптимальних рішень щодо подальшої перспективи розвитку національної економіки.

Економічний потенціал України дозволяє зарахувати її до великих держав. Вона посідає визначне місце в європейському просторі. Загальна площа території України — найбільша в Європі й становить 603,7 тис. км². Вона вигідно розташована в Східній Європі на перехресті важливих транспортних шляхів Захід — Схід та Північ — Південь. Цей економіко-географічний фактор, поза сумнівом, може послужити вагомим аргументом на користь інтеграції України в глобальну систему. За кількістю населення

Україна посідає 5-те місце в Європі та 21-ше місце у світі. 2010 року Україна займала 3-тє місце (16,7 % світового ринку) за обсягами експорту ячменю, 4-тє місце (6 %) з експорту кукурудзи й 6-тє (5,4 %) — за обсягами експорту пшениці.

У рейтингу інвестиційної привабливості 2010 р. Україна посіла 74-тє місце, опинившись між Буркіна-Фасо (Африка, 73-тє місце) та Республікою Східний Тимор (Індонезія, 75-тє місце). Національна економіка України значно відстає від багатьох держав як за обсягом валового внутрішнього продукту на душу населення, так і за індексом розвитку людського потенціалу.

Валовий внутрішній продукт на душу населення за 2010 р., тис. дол.

Країна	ВВП, тис. дол.
Норвегія	56,7
Велика Британія	34,7
Франція	34,3
Росія	15,3
Україна	6,7

У рейтингу країн за індексом розвитку людського потенціалу (ІРЛП) (*Human Development Index, HDI*) Україна посідає 69-тє місце. У першій п'ятірці лідерів рейтингу — Норвегія, Австралія, Нова Зеландія, США та Ірландія. ІРЛП відбиває середній рівень забезпечення країною базового людського потенціалу і свідчить про те, скільки ще належить зробити країні для досягнення певних цілей: середньої тривалості життя 85 років; доступу до освіти для 100 % населення; забезпечення населенню гідного рівня доходів (ВВП на душу населення).

Скорочення цього відставання є актуальним завданням розвитку національної економіки в напрямі входження у глобалізовану світову економіку.

IV. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Робота в групах

Учитель роздає учням роздруковані матеріали та пропонує відповісти на запитання.

Зовнішньоторговельні операції України у 2010 р. проводилися за партнерами зі 184 країн світу. Обсяги експорту до країн СНД

становили 35,3 % від загального обсягу експорту; Європи — 30 (у тому числі до країн ЄС — 29 %); до Азії — 25,7; до Африки — 4,8; до країн Америки — 4,1 %. Найбільші експортні поставки здійснювались у Російську Федерацію — 26,6 % від загального обсягу; у Туреччину — 6,2; в Італію — 5,2; у Польщу — 4,3; у Білорусь та Індію — по 3,3; у Китай — 3,2 %. Основу товарної структури українського експорту становили чорні метали й вироби з них — 33,4 % від загального обсягу. Мінеральні продукти становили 13,1 %; продукти хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості — 9; механічне та електричне обладнання — 8,9; транспортні засоби й дорожнє устаткування — 6,8; продукти рослинного походження — 6,6; жири й олії тваринного або рослинного походження — 6,3 %.

Імпорт із країн СНД становив 51,6 % від загального обсягу; з Європи — 27,9 (у тому числі з країн ЄС — 26,5 %); з Азії — 14,6; з Америки — 4,2; з Африки — 1,3; з Австралії та Океанії — 0,4 %. У загальному обсязі імпорту найбільші надходження здійснювались з Російської Федерації — 45,9 %; з Німеччини — 7,6; з Китаю — 6,7; з Польщі — 3,3; з Білорусі — 3,2; із США — 2,7; з Туреччини — 1,8 %. Мінеральні продукти становлять близько половини обсягу імпорту товарів — 44,4 %. На постачання механічних і електричних машин припадає 12,4 %; продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості — 9,2 %; транспортних засобів і устаткування — 5,7 %; полімерних матеріалів, пластмас і каучуку — 4,7 %; чорних металів і виробів із них — 4,1 % від загальної вартості імпорту.

- 1) На основі статистичних даних побудуйте колову діаграму географічної й товарної структур українського експорту та імпорту.
- 2) Проаналізуйте та поясніть, з якими країнами Україна має найтісніші торговельні зв'язки.
- 3) Визначте, у яких галузях Україна має переваги.
- 4) Які недоліки існують у структурі експорту та імпорту України?
- 5) Запропонуйте шляхи вдосконалення наведених структур.

Відповідь на питання 4

Зовнішньоторговельна діяльність України останніми роками зберегла негативні довгострокові структурні тенденції в експорті-імпорті товарів і послуг, а саме: переважно сировинна спрямованість експорту, превалювання матеріаломісткого обладнання в експорті продукції машинобудування; нераціональність товарної структури імпорту; деформованою є географічна структура експорту та

імпорту, аж до монопольної залежності від окремих країн; українерівномірним є розміщення експортного потенціалу України.

2 Рольова гра з прийняття рішень «Інвестиційна привабливість країни»

Умови гри

Учні об'єднуються в кілька груп, кожна з яких виконуватиме роль представника великої корпорації. Група приймає рішення, у яку країну інвестувати гроші (будівництво мережі підприємств). Розглядаються п'ять країн: Китай, Україна, Росія, Бразилія, Норвегія.

Для прийняття рішення слід урахувати такі чинники:

- 1) транспортно-географічне розташування;
- 2) рівень загальної освіченості населення і кваліфікації персоналу;
- 3) обмеження на імпорт, експорт;
- 4) рівень заробітної плати;
- 5) доступ до сировинних ресурсів;
- 6) стабільність законодавства;
- 7) урегульованість земельних правовідносин;
- 8) рівень розвитку конкуренції;
- 9) податкове законодавство;
- 10) мовні бар'єри.

Представники, проаналізувавши інформацію про ці країни, приймають остаточне рішення. Інформація збирається заздалегідь, але враховується сучасний стан країни на момент гри.

Наприкінці гри учні виконують завдання.

1. Охарактеризуйте, які конкурентні переваги має Україна у світовому господарстві та в яких саме галузях господарства.
2. Проаналізуйте та поясніть на конкретних прикладах, які негативні наслідки для економіки України можуть мати іноземні інвестиції. Які проблеми можуть при цьому виникнути?

3 Розв'яжіть тестові завдання

1. Укажіть, за якими ресурсами Україна посідає визначне місце у світовому господарстві:
 - а) висококваліфіковані кадри;
 - б) сировина для чорної металургії;
 - в) паливні ресурси;
 - г) хімічна сировина, солі.
2. Назвіть країни, які є головними зовнішньоекономічними партнерами України:
 - а) США;

- б) Австрія;
- в) Велика Британія;
- г) Росія.
3. Визначте, чи правильним є твердження: «Іноземні інвестиції є головним чинником розвитку національної економіки України».
4. Укажіть галузі господарства Україна, які вона має розвивати насамперед:
 - а) важка промисловість;
 - б) легка промисловість;
 - в) експортні галузі;
 - д) галузі, що виробляють продукцію для внутрішнього споживання.
5. Назвіть галузі, за якими українська економіка відома на міжнародному ринку.
6. Яке значення має входження національної економіки України у глобалізовану світову економіку?
7. Продовжте фразу: «Велика економіка — це...».
8. Назвіть країни, що належать до малої економіки.

Відповідь: 1 — б; 2 — г; 3 — ні; 4 — в; 8 — Україна, Монако, Албанія та ін.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Підготувати висловлювання вчених-економістів, які мають протилежні погляди на глобалізацію.

УРОК 84

Глобалізація як явище кінця XX ст. Об'єктивні причини й наслідки. Головні глобальні проблеми

Мета уроку: ознайомити учнів з поняттям глобалізації; виявити причини появи процесів глобалізації; розвивати вміння учнів наводити приклади виникнення проблем, пов'язаних з глобалізацією, характеризувати ці проблеми, ілюструвати наслідки глобалізації статистичними даними.

Основні поняття: глобалізація, глобальні проблеми, позитивні та негативні наслідки глобалізації, транснаціональна корпорація.

Тип уроку: вивчення і первинного закріплення нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Перевірка домашнього завдання****III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності**

Світове господарство все більше виявляє себе як неподільне глобальне ціле, у якому формуються й розвиваються суперечливі та різноспрямовані тенденції, насамперед глобалізація і водночас регіоналізація економічного життя.

Тенденція до глобалізації світового економічного життя проявляється в усе більш вільному переміщенні у світовому економічному просторі товарів і всіх факторів виробництва.

IV. Вивчення нового матеріалу

Глобалізація — це новий, вищий, ступінь інтернаціоналізації, на який вона почала сходити з кінця XIX ст. Це категорія, яка відбиває процес обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі державних кордонів.

Передумовами процесу глобалізації сьогодні є:

- 1) міжнародна спеціалізація виробництва і торгівля товарами та послугами;
- 2) об'єднання сукупностей технологічно сполучених виробництв за допомогою однотипних технологічних ланцюгів;
- 3) конкурентна боротьба за ринки збуту в умовах надвиробництва в розвинених країнах;
- 4) виснаження природних ресурсів планети й загострення боротьби за їх використання;
- 5) збільшення ризику загальноєкологічної катастрофи;
- 6) інтернаціоналізація капіталу;
- 7) інформаційна революція, що забезпечує технічну базу для створення глобальних інформаційних мереж.

Розгортання процесу глобалізації вирізняється суперечливим впливом на національні економіки та сучасне світове господарство загалом. З одного боку, глобалізація надзвичайно розширює можливості окремих країн щодо використання й оптимальної комбінації різноманітних ресурсів їхньої більш глибокої та всебічної участі в системі міжнародного поділу праці, з іншого — глобальні процеси значно загострюють конкурентну боротьбу, спричиняють маніпулювання величезними фінансовими та інвестиційними

ресурсами, що становить реальну загрозу для країн з низьким і середнім доходами.

Посилюється нерівномірність розвитку країн, що зумовлено поділом світу на багатий «центр» і бідні «периферійні» країни; домінування наднаціональних утворень, що характеризується встановленням ТНК контролю над стратегічно важливими сферами, фінансами, постачанням сировини та комплектуючих, збутом; загострення конфлікту між економікою й екологією, зумовлене появою проблем, пов'язаних зі збільшенням обсягу відходів виробництва і витрат на їхню ліквідацію, тощо.

Крім цього, глобальна трансформація світової економіки висуває перед країнами складні проблеми адаптації до динамічного процесу соціально-економічної модернізації.

Склалася така класифікація глобальних проблем.

1. Політичні й соціально-економічні проблеми (збереження світу і запобігання ядерній війні, обмеження гонки озброєнь і роззброєння, сталість розвитку світового співтовариства).
2. Проблеми, пов'язані з природно-економічним розвитком (екологічні, енергетичні, сировинні, продовольчі, збереження клімату та ін.).
3. Соціальні проблеми (міжнаціональні конфлікти, демографічні проблеми, питання культури, освіти й охорони здоров'я).
4. Змішані проблеми, виникнення і нерозв'язаність яких таїть загрозу масової загибелі людей (військові й регіональні конфлікти, злочинність, техногенні катастрофи, стихійні лиха).
5. Наукові проблеми (освоєння космічного простору, довгострокове прогнозування в різних галузях та ін.).

Глобальні проблеми не можна розв'язати швидко й на рівні окремих країн. Необхідний єдиний міжнародний механізм їх розв'язання і регулювання, визначення міжнародних правових та економічних норм. Розв'язання цих проблем покладається на ООН, МВФ, СОТ, регіональні й галузеві організації, що мають значний досвід координації міжнародних зусиль, використання ресурсів, регулювання МЄВ.

V. Закріплення умінь і навичок учнів

- 1 **Напишіть на дошці слово «глобалізація» й запитайте учнів, що, на їх думку, воно означає.**

Погодьтеся з усіма відповідями. Запишіть деякі з відповідей школярів на дошці. Якщо учні усвідомлюють відмінності

у визначенні поняття глобалізації, запитайте, чому, на їх думку, цей термін викликає суперечки. І знову погодьтеся з усіма відповідями.

2 Оголошіть, що клас виконуватиме вправу, щоб ознайомитися з деякими головними питаннями, які стосуються глобалізації.

- 1) Що таке глобалізація?
- 2) Наскільки новою є глобалізація?
- 3) Що призводить до зростання глобалізації?
- 4) Коли люди торгують між собою, які вигоди отримують обидві сторони, що беруть участь у торгівлі?

Роздайте по одному питанню кожному учню в довільному порядку. Попросіть тих учнів, які отримали однакові запитання, об'єднатися в групи. Після того як учні сформували групи, запропонуйте їм обговорити своє питання і відповідь на нього в групі. Після обговорення від кожної групи виступає один експерт, який відповідає на запитання. За необхідності попросіть експертів доповнити відповіді. Відзначте, що представлені відповіді можна пояснити набагато більш докладно, ніж на картках з відповідями, і запропонуйте учням стежити за повідомленнями в новинах і продовжувати вивчати розглянуті питання.

Можливі відповіді

1. Що таке глобалізація?

Хоча єдиного точного визначення не існує, терміном «глобалізація» зазвичай позначають збільшення потоків торгівлі, людей, інвестицій, технологій, культури та ідей між країнами. Відкриття міжнародних кордонів приводить до утворення глобальних ринків замість локальних або національних ринків. До них належать ринки товарів, послуг, робочої сили та капіталу. Наприклад, у глобальній економіці фірма в одній країні часто взаємодіє з людьми й фірмами в інших країнах із метою виробництва і продажу товарів і послуг. Коли ваша родина купує фрукти в місцевому продовольчому магазині, ви, можливо, купуєте яблука з Нової Зеландії, абрикоси з Китаю, банани з Еквадору і мандарини з Південної Африки.

2. Наскільки новою є глобалізація?

Термін «глобалізація» наразі є поширеним словом, що часто використовується в новинах. Цей термін, імовірно, виник у 60-ті рр. XX ст. і ввійшов у широкий ужиток у 90-ті рр. Але власне глобалізація існує багато століть. Наприклад, Марко Поло

здійснив торговельну експедицію з Венеції (Італія), до міста, яке сьогодні називається Стамбулом (Туреччина), у XIII ст. Корінні американці торгували з іншими племенами, які проживали на інших територіях і розмовляли іншими мовами, задовго до того як вони почали торгувати з поселенцями з Європи в XVII ст. Французькі текстильні підприємства мали філії на Род-Айленді й у Латинській Америці на початку XIX ст.

Хоча глобалізація триває вже впродовж багатьох століть, історики й економісти погоджуються з тим, що наразі ми переживаємо період швидкої глобалізації і цей процес перебуває на підйомі в усьому світі.

3. Що приводить до зростання глобалізації?

Зростання глобалізації в усьому світі останніми десятиліттями зумовлене багатьма факторами. Важливе значення має той факт, що торговельні бар'єри поступово знижуються в усьому світі, так само як і обмеження на вільний рух інвестиційного капіталу між країнами. Важливим також є розвиток технологій та обмін технологічними досягненнями. Удосконалюються методи транспортування, полегшуючи подорожі й переміщення товарів і послуг через кордони. Удосконалюються засоби зв'язку, насамперед Інтернет, полегшуючи поширення інформації та обмін ідеями в усьому світі. Коли власники фірм можуть вільно отримувати прибуток, вони прагнуть робити це, наймаючи працівників і продаючи та купуючи товари в інших країнах. Ще одним важливим чинником є падіння комунізму. Країни колишнього Радянського Союзу, Східного блоку і Китай, які колись були ізольовані через свої комуністичні режими, сьогодні мають великі ринкові економічні системи й ведуть бізнес із рештою світу.

4. Коли люди торгують між собою, які вигоди отримують обидві сторони, що беруть участь у торгівлі?

Добровільна торгівля підвищує добробут обох сторін, що беруть у ній участь. Країни обмежені ресурсами й не можуть виробляти все необхідне. Для того щоб отримати вигоди від торгівлі, країни спеціалізуються на виробництві продуктів, з якими вони мають переваги. Це означає, що замість того, щоб виробляти все для самих себе, вони виробляють лише ті товари, які можуть виготовляти з більш низькими альтернативними витратами, ніж їхні торгові партнери. У результаті торгівлі цими товарами споживачі в обох країнах отримують вигоди від можливості купувати більш

різноманітні товари за нижчими цінами. Навіть якщо одна країна виробляє все з більшою ефективністю, ніж інша, ці дві країни можуть торгувати на ґрунті відмінностей в альтернативних витратах.

3 Завдання

На додаток до інформації, отриманої під час уроку, запропонуйте учням обговорити, як глобалізація безпосередньо позначається на них. Що з одягу, який сьогодні вдягнений на них, вироблено в інших країнах? (Попросіть учнів подивитися на ярлики на верхньому одязі інших учнів: дівчатка перевіряють ярлики на одязі дівчаток, а хлопці — на одязі хлопців.) Де були складені автомобілі та побутові прилади, що належать їхнім родинам? Чи знають вони когось, хто нещодавно іммігрував до їхньої країни? Яким було б їхнє життя без глобалізації?

Поділіться останніми новинами про глобалізації або запропонуйте учням принести наступного дня статті для обговорення.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Повторити основні терміни й поняття з вивченої теми.
2. Підготувати схематичний аналіз позитивних та негативних наслідків глобалізації.
3. Підготувати есе: «Суперечливість процесу глобалізації».

УРОК 85

Переваги та загрози глобалізації. Перевірна робота

Мета уроку: узагальнити й систематизувати знання учнів із теми; закріпити практичні вміння й навички учнів з виконання практичних вправ і розв'язування задач; провести контроль навчальних досягнень; розвивати навички само- та взаємоконтролю; виховувати культуру спілкування.

Тип уроку: перевірки й оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

1 Робота в групах

Учитель поділяє клас на групи та пропонує обговорити головні проблеми й перспективи глобалізації.

1. Назвіть кілька позитивних наслідків глобалізації.
2. Назвіть кілька негативних наслідків глобалізації.
3. Назвіть наслідки діяльності транснаціональних фірм.
4. Яким ви бачите майбутнє глобалізації?

Можливі відповіді

1. Назвіть кілька позитивних наслідків глобалізації.

Глобалізація має чимало переваг. У багатьох аспектах глобалізація означає розширення свободи, коли міжнародні кордони відкриті, люди можуть вільно переміщатися та іммігрувати до інших країн, торгувати з тими, з ким хочуть, інвестувати капітал там, де вважають за доцільне, і ознайомлюватися з новими культурами та ідеями. Відкриття кордонів для міжнародної торгівлі надає споживачам більш широку різноманітність товарів і послуг. Купуючи сировину та наймаючи працівників з інших країн, деякі фірми можуть знизити свої витрати. Коли країни, що розвиваються, удаються до експорту в цілях економічного зростання, вони отримують вигоди. Вони також виграють від того, що транснаціональні корпорації створюють робочі місця в їхніх країнах, як правило, виплачуючи більш високу зарплату, ніж зазвичай отримують інші працівники, які мають аналогічну кваліфікацію. Глобалізація забезпечує людям кращий доступ до медицини, інформації, освіти й нових технологій. Завдяки глобалізації багато людей у світі наразі живуть довше і мають більш високий життєвий рівень. У результаті зростання економіки країни й достатнього підвищення життєвого рівня її громадяни можуть дозволити собі й часто починають вимагати більш чистого і здорового навколишнього середовища.

2. Назвіть деякі негативні наслідки глобалізації.

Останніми роками проходили демонстрації проти глобалізації в Празі, Вашингтоні та інших містах. Учасники цих демонстрацій стурбовані різними проблемами. Деякі засмучені тим, що втратили роботу в результаті міжнародної конкуренції. Інші вважають, що глобалізація частково винна у збільшенні збитків, завданих навколишньому середовищу в усьому світі, оскільки глобалізація призводить до зростання індустріалізації. Треті стверджують, що відкриття кордонів призводить до активізації тероризму, розширення

незаконної торгівлі наркотиками й поширення СНІДу та інших захворювань. Четверті вважають, що глобалізація нівелює культурну розмаїтість через поширення західних ідей і цінностей по всьому світі. Деякі критики вважають, що промислово розвинені країни, у тому числі Сполучені Штати, отримують більше вигод від глобалізації, ніж країни з низькими доходами. Деякі економісти дотримуються думки, що хоча зростання глобалізації в минулому принесло безліч вигод народам країн, які розвиваються, воно не привело до ліквідації бідності у світі. Кількість людей, які живуть у злиднях, у всьому світі залишається неприйнятно високою. Крім того, критики стверджують, що глобалізація не призводить до підвищення стабільності в країнах, що розвиваються, про що свідчить фінансова криза в Америці, яка спровокувала світову кризу.

3. Назвіть наслідки діяльності транснаціональних фірм.

Транснаціональна корпорація (ТНК) — це корпорація, що здійснює діяльність у двох або більше країнах. Вона має штаб-квартиру в одній країні й відділення або підприємства в інших країнах, що розвиваються або розвинених. Як приклад можна згадати компанії «Дженерал Моторс», «Кока-Кола», «Нестле», «Фольксваген», «Пфайзер» та ін. Головна мета комерційних фірм, включаючи ТНК, полягає в максимізації прибутку, і, згідно з даними, успішні ТНК отримують більш високий прибуток завдяки своїй глобальній діяльності. Одним з наслідків діяльності ТНК є прямі іноземні інвестиції, наприклад, коли компанія будує виробничі об'єкти в інших країнах. Крім надання капіталу, ТНК створюють робочі місця в тих країнах, у яких вони здійснюють діяльність. Критики ТНК стверджують, що іноземні компанії платять за право користування землею та іншими ресурсами в бідних країнах за дуже низькими ставками й наймають переважно низькокваліфікованих працівників, виплачуючи їм зарплату на рівні прожиткового мінімуму. На думку супротивників ТНК, коли вироблені товари або послуги експортуються, переважну частку вигод за рахунок збільшення доходів і прибутку одержують іноземні фірми, а не люди в бідних країнах.

4. Яке майбутнє глобалізації?

Важко уявити собі світ без глобалізації. Не було б ні імпорту, ні експорту, ні міжнародних поїздок, ні імміграції, ні можливості працювати за кордоном, ні інвестицій в інших країнах. Глобалізація триватиме й надалі. Однак у першій половині ХХ

ст. спостерігалися затримки в процесі глобалізації через дві світові війни, загальносвітову депресію та інші соціальні потрясіння. Деякі вчені вважають, що активізація міжнародного тероризму може змусити країни стати менш відкритими для торгівлі. Незважаючи на цю серйозну проблему, більшість експертів вважає, що в майбутньому глобалізація розширюватиметься, а не скорочуватиметься. Вигоди від глобалізації великі й дуже поширені, і такі організації, як МВФ, СОТ і Світовий банк, заохочують її розвиток. Критики глобалізації порушують деякі важливі питання, і світ у майбутньому має знайти шляхи розв'язання цих проблем. Уряди можуть полегшити проблеми, пов'язані з глобалізацією, розробляючи програми підготовки кадрів і забезпечуючи соціальний захист тим, хто втратив роботу в результаті міжнародної конкуренції.

2. Бесіда з учнями

- 1) Які існують способи протидії загрозам глобалізації?
- 2) Чи завжди глобалізація має лише негативні наслідки?

IV. Перевірка знань, умінь і навичок учнів

Варіант I

1. Виберіть правильну відповідь

- 1) Формування системи загальносвітового поділу праці та на її основі — всесвітнього господарства — електротехнічна революція починалося:
 - а) з 50-х рр. ХХ ст.;
 - б) у XVIII–XIX ст.;
 - в) наприкінці XIX — у першій половині ХХ ст.
 - г) у XIX ст.
- 2) Історично першою формою економічного міжнародного співробітництва була:
 - а) міжнародна валютна система;
 - б) міжнародна економічна інтеграція;
 - в) світова торгівля;
 - г) міжнародне співробітництво в науково-технічній сфері.
- 3) Сьогодні Україна є країною:
 - а) з малою відкритою економікою;
 - б) із задовільним рівнем інвестиційної привабливості;
 - в) з великою відкритою економікою;
 - г) із закритою економікою.

- 4) Індекс розвитку людського потенціалу оцінюється за показником:
- ВВП на душу населення;
 - експорту та імпорту України;
 - середньої заробітної платні;
 - доступу до освіти;

Відповіді: 1 — в; 2 — в; 3 — а; 4 — а.

2 Вставте пропущені слова

- 5) ... — це процес господарсько-політичного об'єднання країн на ґрунті розвитку глибоких взаємозв'язків і розподілу праці між національними господарствами, інтеграції національних економік у світове господарство, взаємодії їх відтворювальних структур на різних рівнях і в різних формах. (*Міжнародна економічна інтеграція*)
- 6) ... — це переміщення за кордон капіталу в різних його формах (*товарній, грошовій*) для отримання прибутку або підприємницької вигоди. (*Міжнародний рух (вивезення) капіталу*)
- 7) ... — це міжнародна торгівля, що відбувається за принципом відносної переваги й не передбачає будь-якого втручання держави. (*Вільна торгівля*)

3 Дайте відповіді на запитання

- Дайте визначення наукових проблем глобалізації.
- Охарактеризуйте етапи розвитку світової торгівлі.
- Проаналізуйте форми й етапи міжнародної економічної інтеграції.

Варіант II

1 Виберіть правильну відповідь

- Великі географічні відкриття, революція цін, мануфактурний період належать до періоду:
 - XVIII–XIX ст.;
 - кінець XIX — перша половина XX ст.;
 - XV–XVII ст.
 - XV ст.
- До виробничої інтеграції зараховують:
 - спільний ринок;
 - трансфертну зону;
 - зону вільної торгівлі;
 - митний союз.

- Суб'єктами міжнародної торгівлі є:
 - кооперативні та інші підприємства;
 - міжнародний бізнес;
 - міжнародна трудова міграція;
 - ціональні корпорації.
- Основою світового господарства є:
 - міжнародний поділ праці;
 - міжнародна кооперація виробництва;
 - транснаціональні корпорації;
 - національні валютні відносини.

Відповіді: 1 — а; 2 — а; 3 — а; 4 — в.

2 Вставте пропущені слова

- ... — це новий, вищий, ступінь інтернаціоналізації, на який вона почала сходити з кінця XIX ст. Це категорія, яка відбиває процес обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі державних кордонів. (*Глобалізація*)
- ... — це корпорація, у якій головна компанія належить капіталу однієї країни, а філії перебувають у багатьох країнах. (*Транснаціональні корпорації*)
- ... — це сфера практичної реалізації міжнародних економічних відносин, здійснення глобальних виробничих, будівельних, торговельних, сервісних програм та іншої діяльності господарськими суб'єктами двох або більше країн із метою взаємовигідної співпраці для отримання економічного прибутку та досягнення міцних позицій на ринку. (*Міжнародний бізнес*)

3 Дайте відповіді на запитання

- Проаналізуйте економічний потенціал України.
- Охарактеризуйте форми міжнародних економічних відносин.
- Розкрийте зміст великої та малої економік.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- Повторити основні терміни й поняття з вивченої теми.
- Підібрати й проаналізувати статистичні дані стосовно світової торгівлі.

УРОК 86

Міжнародний поділ праці як передумова світової торгівлі. Сучасний стан світової торгівлі

Мета уроку: ознайомити учнів зі змістом міжнародного поділу праці; з'ясувати, що таке країни — лідери у світовому господарстві; розвивати пізнавальний інтерес, творчу активність та вміння логічно викладати думку, уміння працювати з різними інформаційними джерелами.

Основні поняття: міжнародний поділ праці (МПП), світова торгівля, національні фактори МПП, міжнародні фактори МПП.

Тип уроку: вивчення й первинного закріплення нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

► Гра «Виходимо на світовий ринок»

Правила гри:

- 1) об'єднайтесь у три-чотири групи, які представлятимуть фірму або країну (*за спільним вибором*);
- 2) оберіть галузі діяльності, що дадуть вам змогу вийти на світовий ринок;
- 3) обміркуйте та продемонструйте, як ви плануєте зайняти свою нішу на міжнародному ринку;
- 4) після представлення проектів усіх груп з'ясуйте, кому з вас краще вдалося розробити стратегію виходу на світовий ринок.

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Головним напрямом розвитку МПП стало розширення міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва, що є формами МПП і виражають його сутність.

V. Вивчення нового матеріалу

Міжнародний поділ праці (МПП) — це вищий ступінь розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами, що передбачає стійку концентрацію виробництва певної продукції в окремих країнах.

Існує певна сукупність факторів, що впливають на розвиток МПП, ступінь і масштаби участі в ньому тих чи інших країн.

1. Національні фактори МПП: природно-географічні відмінності (природно-кліматичні умови, природні ресурси, величина території, кількість населення, економіко-географічне положення), соціально-економічні умови (досягнутий рівень економічного й науково-технічного розвитку, історичні традиції розвитку окремих видів виробництв, механізм організації національного виробництва, механізм організації зовнішньоекономічних зв'язків).
2. Міжнародні фактори МПП: рівень НТП у світі (чим він вищий, тим більш наукомісткими стають галузі (продукти) спеціалізації країн; попит на світовому ринку; система міжнародних розрахунків; екологічні проблеми, що по-новому порушують питання про вартість природних ресурсів та якість товарів).

Умовами, що визначають участь країни в МПП, є елементи продуктивних сил — засоби праці, предмети праці, робоча сила. З усіх факторів, що визначають участь країни в МПП, вирішальну роль відіграють засоби праці. Від наявності цього фактора врешті-решт залежить те місце, яке країна посідає в системі МПП. Якщо засоби праці в країні достатньо розвинені, вона може бути поставальником на світовий ринок переважно готових виробів і мати такий народногосподарський комплекс, що забезпечує функціонування всіх галузей національної економіки.

З огляду на це надзвичайно важливим є визначення головних ознак країн-лідерів, що дозволяють чітко ідентифікувати ці держави в межах глобального конкурентного середовища.

1. Високий рівень розвитку матеріального виробництва, і передусім промисловості, для якої ще в 1960–1970 рр. була характерною відмова від домінування видобувних галузей (виняток — Канада й Австралія) та перехід до тих секторів економіки, що базуються на використанні нових і новітніх технологій (наука). Це сприяло розвитку електроніки, інформатики, біотехнологій, новітніх підгалузей хімії тощо. Зважаючи на це, лідерство країн у XXI ст. слід розуміти насамперед як переважання технологічних пріоритетів у структурі національної економіки. Досить показовим при цьому є індекс технологічних досягнень — ІТД, який уже наразі розраховується експертами ООН.
2. Сільське господарство вирізняється великим ступенем інтенсивності та продуктивності, а також високим рівнем механізації, автоматизації та комп'ютеризації аграрних процесів.

- Питома вага зайнятих у ньому становить 3–8 % (у США — 2,9 %), приблизно такі самі показники є характерними й для структури ВВП. Аграрний сектор не лише цілком забезпечує внутрішні потреби країни, але й має великий експортний потенціал.
- Висока питома вага в структурі економіки припадає на сферу послуг, у якій зайнято понад 50 % сукупної робочої сили (зазвичай 60–70 %). До сервісного сектору зараховують транспорт, зв'язок, торгівлю та обслуговування, фінансову систему, освіту, науку, культуру, охорону здоров'я, спорт, туризм. Саме ця галузь зумовила виникнення нової назви країн цієї групи — постіндустріальні (інформаційні), тобто такі, де в структурах ВВП і трудових ресурсів домінують сервісні галузі.
 - Високий рівень конкурентоспроможності національних економік. У глобальній економіці XXI ст. вагоме місце посідають Велика Британія, Китай, Росія та США.
 - Країни-лідери мають провідні позиції в галузі інновацій. Рейтинг країн за їхніми інноваційними позиціями оцінюється за критеріями: величина витрат на НДДКР (питома вага витрат у структурі ВВП), кількість науково-технічного персоналу, кількість заявлених міжнародних патентів, ступінь захисту прав на інтелектуальну власність, розвиненість сфери освіти та ін.
 - Стрімке нарощування впливу транснаціональних корпорацій у всіх сферах діяльності. Понад 90 % усіх ТНК мають свої штаб-квартири в розвинених країнах, близько 8 % — у країнах, що розвиваються, і менш ніж 2 % — у постсоціалістичних державах.
 - Перехід до інформаційного суспільства, тобто до суспільства, у якому інформація і знання стають основними й рушійними факторами виробництва.
 - Високі соціальні стандарти (високий рівень життя, державна допомога населенню, трансферти, пільги тощо).

VI. Закріплення нових знань і вмінь

- Перше місце у світі за обсягом ВВП посідають США (близько 14,6 трлн дол.). Другу сходинку за підсумками 2010 р. зайняв Китай (5,879 трлн дол.), обігнавши Японію (5,474 трлн дол.). Четвертою йде Німеччина. ВВП Бразилії, за підсумками 2010 р., становить 2,23 трлн дол., що дозволяє економіці

країні вийти на п'яте місце у світі, обігнавши Францію і Велику Британію.

- Оцініть позиції країн-лідерів у глобальній економіці.
 - Охарактеризуйте головні ознаки країн-лідерів.
2. У таблиці частково наведено річні дані зі спеціалізації й торгівлі для двох країн. Крива виробничих можливостей є відрізком прямої. Заповніть порожні клітинки таблиці.

Арикія і Баранія: спеціалізація і торгівля, тис. т

Показник	Спеціалізація по країнах			
	Арикія		Баранія	
	вовна	бавовна	вовна	бавовна
Обсяг виробництва і споживання до спеціалізації		300	224	
Обсяг виробництва після спеціалізації		66		0
Експорт				
Імпорт				
Споживання в результаті спеціалізації та торгівлі	121	225	80	
Виграш у споживанні		1	10	10

Розв'язання

Наведені в таблиці дані дозволяють зробити висновок, що Арикія імпортує вовну (споживання цього товару після організації міжнародної торгівлі тут більше, ніж обсяг власного виробництва після спеціалізації: $121 > 66$). При цьому обсяг імпорту дорівнює: $121 - 66 = 55$ (тис. т). Тому експорт вовни з Баранії саме й дорівнює цим 55 тис. т, а в клітинах «Експорт вовни з Арикії» та «Імпорт вовни до Баранії» потрібно поставити прочерки. Аналогічно встановлюємо, що Баранія імпортує бавовну: цілком відмовившись від виробництва цього продукту в результаті спеціалізації на вовні, вона в результаті торгівлі щороку споживає 80 тис. т бавовни. Отже, обсяг імпорту бавовни до Баранії дорівнює: $80 - 0 = 80$ (тис. т). Легко зрозуміти, що експорт бавовни з Арикії становить ті самі 80 тис. т, а клітинки «Імпорт бавовни до Арикії» та «Експорт бавовни з Баранії» потрібно заповнити прочерками. Початковий обсяг виробництва

і споживання вовни в Арикії можна розрахувати як різницю споживання після спеціалізації та торгівлі й отриманого в результаті виграшу: $121 - 1 = 120$ (тис. т). За тією ж схемою обчислимо вихідні обсяги виробництва бавовни в Баранії: $80 - 10 = 70$ (тис. т). Для Баранії можна розрахувати обсяг виробництва вовни після спеціалізації — це сума власного споживання та експорту: $255 + 55 = 280$ (тис. т). Отже, виграш у споживанні вовни для цієї країни становитиме: $255 - 244 = 1$ (тис. т).

Споживання бавовни в Арикії обчислюється як різниця між власним виробництвом та імпортом: $390 - 80 = 310$ (тис. т). Насамкінець обчислюємо обсяги виробництва цього товару в Арикії після спеціалізації — як суму власного споживання та експорту: $310 + 80 = 390$ (тис. т).

Показник	Спеціалізація по країнах			
	Арикія		Баранія	
	вовна	бавовна	вовна	бавовна
Обсяг виробництва і споживання до спеціалізації	120	300	224	70
Обсяг виробництва після спеціалізації	66	390	280	0
Експорт	—	80	55	—
Імпорт	55	—	—	80
Споживання в результаті спеціалізації й торгівлі	121	310	225	80
Виграш у споживанні	1	10	1	10

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Повторити основні терміни й поняття з вивченої теми.
- Охарактеризувати позитивні й негативні наслідки інтеграції України у світове господарство.

УРОК 87

Причини міжнародної торгівлі за теорією абсолютних і відносних переваг

Мета уроку: ознайомити учнів зі змістом міжнародної торгівлі; ознайомити з поняттями «експорт», «імпорт», принципами абсолютних і відносних переваг; навчити розрізняти логіку пояснення результатів зовнішньої торгівлі за теорією абсолютних та відносних переваг.

Основні поняття: міжнародна торгівля, експорт, імпорт, принцип абсолютних переваг, відносна перевага.

Тип уроку: вивчення й первинного закріплення нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

► Дискусія з учнями

- Назвіть п'ять-сім речей іноземного виробництва.
- У чому ви вбачаєте прояв збільшення важливості міжнародної торгівлі? Назвіть іноземні товари, іноземні активи, з якими ви стикаєтесь у повсякденному житті.
- Чому людей аж від моменту виникнення держав і міст хвилювало, які товари ввозяться й вивозяться з території держав? Як це пов'язано із поняттям добробуту певної території?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Щоразу, коли ви приймаєте рішення в усіх щойно згаданих прикладах, ви — дійова особа не лише вітчизняної, але і світової економіки. Ми прагнемо придбати товари, якість і ціна яких задовольняють нас якнайбільше. У такий спосіб торговельні механізми спонукають людей і країни виробляти те, що виходить у них найкраще, а також споживати величезну кількість товарів і послуг, вироблених у всьому світі.

Напевно, серед речей іноземного виробництва, якими ви користуєтесь, є ручки, виготовлені в Китаї, олівці з Чехії, шкільна сумка з Польщі або Німеччини, аудіоплеєр з Кореї тощо. Щодня ви так чи інакше використовуєте результати праці та послуги багатьох людей, які живуть у різних країнах світу і торгують між собою.

Міжнародна торгівля — це сфера міжнародних товарно-грошових відносин, що виникають у результаті обміну товарами

й послугами між продавцями та покупцями різних країн. Це рух товарів і послуг у двобічному напрямку: вивезення товарів (експорт) та ввезення (імпорт).

Експорт — це продаж товарів і послуг, вироблених у певній країні, за кордон.

Імпорт — купівля та ввезення товарів і послуг з-за кордону, тобто вироблених в інших країнах.

Запитання до учнів

Чи замислювалися ви над тим, якої фірми продукцію — аудіоплеєр, телефон, відеомагнітофон, телевізор, мотоцикл або безліч інших повсякденних, а можливо, й вишуканих речей — ви хочете купити? Яку побутову електротехніку краще придбати?

Спробуйте пояснити, чому країни торгують. Назвіть кілька найважливіших, на вашу думку, причин.

V. Вивчення нового матеріалу

Підґрунтям для отримання виграшу від зовнішньої торгівлі є принципи абсолютних та відносних переваг.

Принцип абсолютних переваг обґрунтував у своїй видатній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» А. Сміт, який писав: «Якщо будь-яка держава зможе постачати нам будь-який товар дешевше, ніж ми самі спроможні його виготовити, значно краще купувати його в неї за певну частину продукту нашої власної промисловості й праці, використаної у тій галузі, у якій у нас є перевага».

Абсолютна перевага — це здатність країни виробляти товар чи послугу з меншими витратами ресурсів, ніж її торговельні партнери.

Нерівномірність розподілу ресурсів по різних регіонах країни або різних країнах світу робить неможливим виробництво товарів з однаковою ефективністю.

Принцип абсолютних переваг пояснює причини торгівлі між країнами, економіки яких істотно відрізняються одна від одної. Насправді переважна частина міжнародної торгівлі відбувається між країнами з дуже схожими видами економіки, тобто такими, які не мають абсолютних переваг, але отримують вигоди від експортно-імпортних операцій. Це відбувається завдяки принципу відносних переваг.

Видатний англійський економіст Д. Рікардо обґрунтував принцип відносних переваг, який і сьогодні є однією з економічних заasad розвитку міжнародної торгівлі.

Відносна перевага — це здатність країни виробляти товар чи послугу з відносно меншими альтернативними витратами порівняно з іншими торговельними партнерами.

Принцип відносних переваг демонструє вигідність для кожної країни спеціалізації на виробництві тих товарів і послуг, у створенні яких вона має найменші альтернативні витрати.

Використання принципів абсолютних та відносних переваг у міжнародній торгівлі сприяє отриманню загальної вигоди: по-перше, світове виробництво й ефективність використання обмежених ресурсів досягають максимуму; по-друге, споживачі отримують більшу кількість товарів і послуг за більш низькими цінами. Міжнародні ринки товарів і послуг, та й внутрішні, мають розвиватись на конкурентних засадах, ціни — утворюватись під впливом попиту і пропозиції. Проте реально в міжнародній торгівлі виникає більше труднощів, ніж на внутрішніх ринках. Більшість країн та їхніх урядів створюють штучні перешкоди на шляху товарів, послуг, виробничих ресурсів, удаються до різних заходів протекціоністської політики.

VI. Закріплення нових знань і вмінь

1 Розв'яжіть задачі.

Задача 1

Чому дорівнюють виплати за імпорт, якщо сальдо торговельного балансу країни є від'ємним і становить 351 млн грн, а надходження від експорту — 419 млн грн?

Задача 2

Виробництво шинки й пива в Україні та Чехії виглядає так:

Товар	Україна	Чехія
Шинка, кг/год	10	2
Пиво, л/год	2	6

- 1) У виробництві якого товару Україна має абсолютну перевагу? відносну перевагу? Чому?
- 2) У виробництві якого товару Чехія має абсолютну перевагу? відносну перевагу? Чому?
- 3) Обчисліть виграш від торгівлі України та Чехії, якщо вони обмінюють 10 кг шинки на 6 л пива.

Розв'язання

1) Україна має абсолютну перевагу у виробництві шинки, оскільки за 1 годину вона виробляє 10 кг шинки, тоді як Чехія — лише 2 кг.

Вона має й відносну перевагу у виробництві шинки, оскільки

$$\frac{2}{10} < \frac{6}{2}, \text{ тобто Україна спеціалізується на виробництві шинки.}$$

2) Чехія має абсолютну перевагу у виробництві пива, оскільки за 1 годину вона виробляє 6 л пива, тоді як Україна — лише 2 л.

3) За умов відсутності торгівлі Україна може обміняти 10 кг шинки лише на 2 л вітчизняного пива. Якщо вона торгує з Чехією, то ті самі 10 кг шинки вона зможе обміняти вже на 6 л пива. Тим самим виграш України становить $6 - 2 = 4$ (л) пива, або

$$\frac{6}{2} = 3 \text{ (год) праці.}$$

Чехія, зі свого боку, отримає від України 10 кг шинки, на виробництво якої їй довелося б витратити 5 годин. Замість цього вона витрачає ці 5 годин на виробництво $5 \cdot 6 = 30$ (л) пива. Тим самим виграш Чехії від торгівлі з Україною становить $30 - 3 = 24$

(л), або $\frac{24}{6} = 4$ (год) праці.

2 Розв'яжіть тестові завдання

- Якщо Україна витрачає на виробництво льону 7 ум. од. праці, а на виробництво цибулі — 18, а Корея — відповідно 9 і 15 од. праці, то Україна має:
 - абсолютну перевагу у виробництві цибулі, а Корея — у виробництві льону;
 - абсолютну перевагу у виробництві льону, а Корея — у виробництві цибулі;
 - відносну перевагу у виробництві льону, а Корея — у виробництві цибулі;
 - обидві країни мають однакову вигоду.
- Якщо Україна за годину виготовляє 5 кг сиру або 1 м² полотна, а Німеччина — 11 кг сиру або 3 м² полотна, то Україна має:
 - абсолютну перевагу у виробництві сиру, а Німеччина — у виробництві полотна;
 - абсолютну перевагу у виробництві полотна, а Німеччина — у виробництві сиру;

- відносну перевагу у виробництві сиру та абсолютну — у виробництві полотна;
 - обидві країни мають однакову вигоду.
- Якщо Франція виготовляє за 1 годину 1 комплект білизни або 4 л вина, а Україна — 6 комплектів білизни або 2 л вина, то:
 - Україна має відносну перевагу у виробництві білизни;
 - Україна має відносну перевагу у виробництві вина;
 - Франція має відносну перевагу у виробництві вина;
 - обидві країни мають однакову вигоду.
 - Росія може виробляти 1 т пшениці або 4 т нафти, використовуючи 1 од. ресурсів. Україна може виробляти 2 т пшениці або 5 т нафти, також використовуючи 1 од. ресурсів. Тоді:
 - Росія експортуватиме пшеницю та імпортуватиме нафту;
 - Україна експортуватиме пшеницю та імпортуватиме нафту;
 - Росія імпортуватиме пшеницю та експортуватиме нафту;
 - Україна імпортуватиме пшеницю та нафту.

Відповідь: 1 — б; 2 — а; 3 — а; 4 — б.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал. Повторити основні терміни й поняття з вивченої теми.
- Скласти словник термінів і понять з теми.
- Дослідити фактори, що сприяють експорту та імпорту, та оформити інформацію в зошиті як таблицю.

УРОК 88

Торговий баланс країни. Головні фактори експорту й імпорту

Мета уроку: з'ясувати економічний зміст торгового балансу; визначити фактори, що впливають на експорт та імпорт; поглибити й систематизувати знання учнів про міжнародну торгівлю; розвинути вміння учнів аргументувати свою думку; розвинути економічне мислення; виховувати самостійність.

Основні поняття: торговий баланс, сальдо, теорія меркантилізму, неомеркантилізм, експортний потенціал.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

► Дискусія

1. Чи залежить економічний добробут країни від світового економічного добробуту загалом?
2. Що означає для уряду окремої країни зростання важливості міжнародної торгівлі?
3. Що має робити уряд країни з проблем, що стосуються міжнародної торгівлі?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Показником збагачення країни є її торговий баланс. Коли країна більше вивозить, ніж завозить — вона багатіє (активний баланс), а коли більше завозить — бідніє (пасивний баланс).

Торговий баланс — це співвідношення між коштами, отриманими впродовж року за експорт товарів, і коштами, витраченими на імпорт. Він складається з трьох показників: надходження за експорт, платежі за імпорт і сальдо.

Сальдо — це різниця між експортом та імпортом. У разі переважання експорту утворюється додатне (активне) сальдо. Воно свідчить про достатній економічний розвиток країни, конкурентоспроможність її товарів і послуг. Якщо переважає імпорт, утворюється від'ємне (пасивне) сальдо. Для його покриття країна має сплачувати іншим країнам кошти готівкою або брати позики.

Проаналізуйте статистичні показники торгового балансу трьох країн за вибором. Обґрунтуйте результати аналізу.

Країна	Експорт, млрд дол. США	Імпорт, млрд дол. США	Сальдо, млрд дол. США
Китай	1577,9	1394,8	183,1
Україна	51,4	60,7	9,3
Німеччина	951,9	797,6	154,3
Бразилія	144,9	132,2	12,7
Росія	400,0	248,4	151,6
США	167,74 млрд дол. (+2,7% порівняно з груднем 2010 р.)	214,08 млрд дол. (+5,2% порівняно з груднем 2010 р.)	Розрахувати

V. Вивчення нового матеріалу

Зовнішньоторговельна політика будь-якої держави зосереджується на таких питаннях: які товари необхідно експортувати, а які — імпортувати, з якими країнами торгувати та в якому обсязі, чи слід державі втручатися у вільний потік товарів і, якщо так, то в якому обсязі? Наразі розроблено два типи теорії торгівлі, які по-різному відповідають на ці запитання. Згідно з теоріями першого типу, держава не повинна втручатися у структуру торгівлі. Ці теорії вивчають і пояснюють, якою продукцією, у якому обсязі та з ким країни будуть торгувати за відсутності будь-яких державних обмежень. До таких теорій належать: теорії абсолютних переваг, відносних переваг, розміру країни, співвідношення факторів виробництва, життєвого циклу продукту, міжнародної конкурентоспроможності націй тощо.

Другий тип теорій передбачає державне втручання у вільний потік товарів між країнами для зміни обсягу, складу та напрямків торгівлі. До теорій цього типу належать: теорії меркантилізму, неомеркантилізму та ін.

Перша теорія міжнародної торгівлі — теорія меркантилізму, представниками якої були Томас Ман (1571–1641), сер Вільям Петті (1623–1687).

Додаткова інформація до уроку

Томас Ман (англ. Thomas Mun; 1571, Лондон — 21 липня 1641) — англійський економіст, меркантиліст. Твори: «Міркування про торгівлю Англії з Ост-Індією», «Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або Баланс нашої зовнішньої торгівлі як регулятор нашого багатства». Головним видом капіталу вважав торговий капітал, багатство ототожнював з його грошовою формою, а джерелом збагачення визнавав лише торгівлю, у якій вивезення товарів переважає над ввезенням, що приносить приріст капіталу, багатство. Вільям Петті (англ. William Petty; 1623–1687) — англійський статистик і економіст, один з основоположників-першопрохідців класичної політичної економії в Англії; займався торгівлею, служив у королівському флоті, вивчав медичні науки, читав фізику і анатомію в Оксфорді; у 1658 році був членом парламенту.

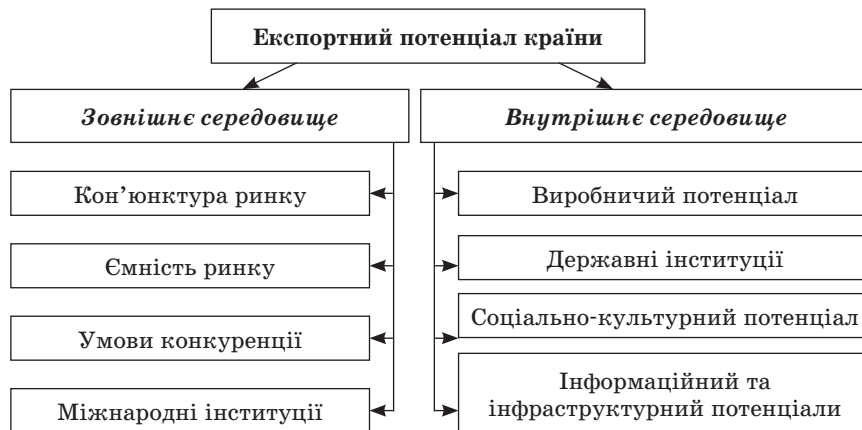
Заслугою меркантилістів є те, що вони першими запропонували теорію міжнародної торгівлі, показали її значення для економічного зростання країн, розробили можливу модель її розвитку, уперше описали те, що в сучасній економіці називається платіжним балансом.

Останнім часом застосовується термін «неомеркантилізм». Його застосовують до тих країн, які намагаються мати активне сальдо торгового балансу для досягнення певної соціальної або політичної мети. Країна може, наприклад, намагатися досягти повної зайнятості, збільшуючи масштаби виробництва понад те, що диктує попит у країні, та експортуючи надлишок за кордон. Або, наприклад, країна прагне зберегти політичний вплив у певній країні, експортуючи туди товарів більше, ніж імпортуючи звідти.

Частина термінології меркантилізму використовується сьогодні: термін «активний торговий баланс» означає, що в країні експорт перевищує імпорт; термін «пасивний торговий баланс» указує на дефіцит торгового балансу.

Експорт розглядається як вивезення за межі країни товарів для реалізації їх на зовнішньому ринку або як кількість і вартість вивезених за кордон товарів. Однак, якщо розглядати експорт як вагомий фактор впливу на економічне зростання, на інтеграцію країни у світове господарство, то він набуває ознак потенціалу, тобто прихованої здатності забезпечувати досягнення поставленої мети та розв'язання певної проблеми суспільного розвитку.

Проаналізуйте наведену схему. Укажіть, які види товарів експортує на світовий ринок Україна.

Внутрішні й зовнішні фактори формування і реалізації експортного потенціалу

Експортний потенціал має двоєдину природу, оскільки базується як на національному підході до визначення можливостей виробництва, так і на врахуванні конкурентних умов світового ринку щодо реалізації виробленої експортної продукції (див. схему).

Наразі близько 2/3 міжнародного товарообігу за вартістю припадає на готову продукцію і лише 1/3 — на сировинні товари за посилення тенденції подальшого збільшення частки готових виробів і зменшення частки сировини у світовому виробництві й міжнародній торгівлі. У структурі українського експорту, навпаки, переважає сировина і продукти низького рівня переробки. Тому загострюється і стає особливо актуальною проблема розвитку і диверсифікації експортного потенціалу країни, успіхи в розв'язанні якої визначатимуть масштаби й ефективність участі України в міжнародному поділі праці за умов посилення глобалізації світового господарства.

Формування і реалізація експортного потенціалу є складним і багатоаспектним процесом, який охоплює як внутрішньо-, так і зовнішньоекономічні складові та фактори різновекторної дії.

VI. Закріплення нових знань і вмінь

Завдання

У країні Мініатюрії всю видобуту мідну руду експортують, а вся використовувана в народному господарстві виплавлена мідь імпортується.

У країні наближаються парламентські вибори, у яких беруть участь три партії. У своїй передвиборній програмі Партія Демократичної Свободи обіцяє знизити темпи знецінення національної валюти й залишити незмінними митні тарифи.

Партія Вільної Демократії збирається в разі приходу до влади знизити імпортне мито на мідь і зберегти темпи девальвації місцевої валюти.

Партія Радикальних Змін планує зниження темпів девальвації і водночас — зниження мита на імпорт міді.

Яку з партій варто підтримати виробникам мідної руди, а яку — імпортерам міді, якщо враховувати лише згадані аспекти партійних програм?

Розв'язання

Зниження темпів знецінення національної валюти забезпечує виграв для імпортерів і програш для експортерів.

Зменшення імпортних мит є очевидно вигідним для імпортерів і майже не має значення для експортерів (якщо не рахувати невеликого виграшу від незначного зниження внутрішніх цін унаслідок цього зменшення).

Для полегшення аналізу ситуації зведемо обіцянки партій в таблицю.

	Партія Демократичної Свободи	Партія Вільної Демократії	Партія Радикальних Змін
Девальвація	↓		↓
Мито	0	↓	↓

На базі викладених раніше міркувань побудуємо зведену таблицю, у якій помітний виграш позначимо трьома плюсами (+ + +), незначний виграш — одним плюсом (+), істотний програш — трьома мінусами (— — —), а ситуацію, що не має значення, — нулем (0).

Наслідки реалізації програм політичних партій для експортерів та імпортерів

		Партія Демократичної Свободи	Партія Вільної Демократії	Партія Радикальних Змін
Експортери	Девальвація	— — —	0	— — —
	Мито	0	+	+
Імпортери	Девальвація	+ + +	0	+ + +
	Мито	0	+ + +	+ + +

З таблиці бачимо, що найбільш вигідною для імпортерів міді виявиться перемога Партії Радикальних Змін, а для експортерів руди єдиною прийнятною є програма Партії Вільної Демократії.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Провести дослідження, які товари та якої країни імпортуються до України, і зробити відповідні висновки.
- Скласти кросворд із вивченої теми.

УРОК 89

Обмеження міжнародної торгівлі: головні причини та наслідки. Урядова політика протекціонізму й лібералізму. Форми торгових обмежень

Мета уроку: навчити учнів використовувати набуті теоретичні знання про форми обмеження міжнародної торгівлі для розв'язання задач, графічно інтерпретувати впливи різних факторів на попит і пропозицію; виховувати культуру спілкування.

Основні поняття: торгові обмеження, протекціонізм, вільна торгівля, мито, квоти, ліцензії, субсидії, демпінг.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

► Бліцопитування

- Співвідношення між коштами, одержаними впродовж року за експорт товарів, та коштами, витраченими на імпорт. (*Торговий баланс*)
- Різниця між експортом та імпортом. (*Сальдо*)
- Перша теорія міжнародної торгівлі, що була розроблена європейським ученим Т. Маном. (*Теорія меркантилізму*)
- Активний торговий баланс означає... (*Що в країні експорт перевищує імпорт.*)
- Термін «пасивний торговий баланс» указує на... (*Те, що країна більше завозить, ніж вивозить.*)

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Однією з найрозвиненіших форм міжнародного поділу праці є торгівля. Вона сформувалася з утворенням світового ринку і з поглибленням поділу праці під впливом наукових досягнень розвивається дедалі більш швидкими темпами й у більших масштабах.

Уряди країн запроваджують різноманітні обмеження зовнішньої торгівлі, намагаються збільшити експорт, підвищити конкурентоспроможність товарів на світових ринках і скоротити імпорт для того, щоб знизити конкурентоспроможність імпортованих товарів на внутрішніх ринках.

V. Вивчення нового матеріалу

Причини обмежень зовнішньої торгівлі:

- 1) захист галузей, пов'язаних із національною обороною;
- 2) захист молодих галузей, які спочатку не здатні конкурувати з більш ефективними іноземними фірмами, тому вважається за доцільне обмежувати імпорт за допомогою введення торговельних бар'єрів;
- 3) диверсифікація (урізноманітнення) економіки. Вузькоспеціалізовану економіку країн, що розвиваються, слід диверсифікувати, тобто створити нові галузі, для захисту яких потрібні протекціоністські обмеження торгівлі;
- 4) захист від конкуренції країн з більш дешевою робочою силою;
- 5) стимулювання економічного зростання. Коли експорт більший за імпорт, різниця між ними — чистий експорт — додатна величина, що збільшує валовий національний продукт;
- 6) відповідні заходи на обмеження торгівлі іншими країнами.

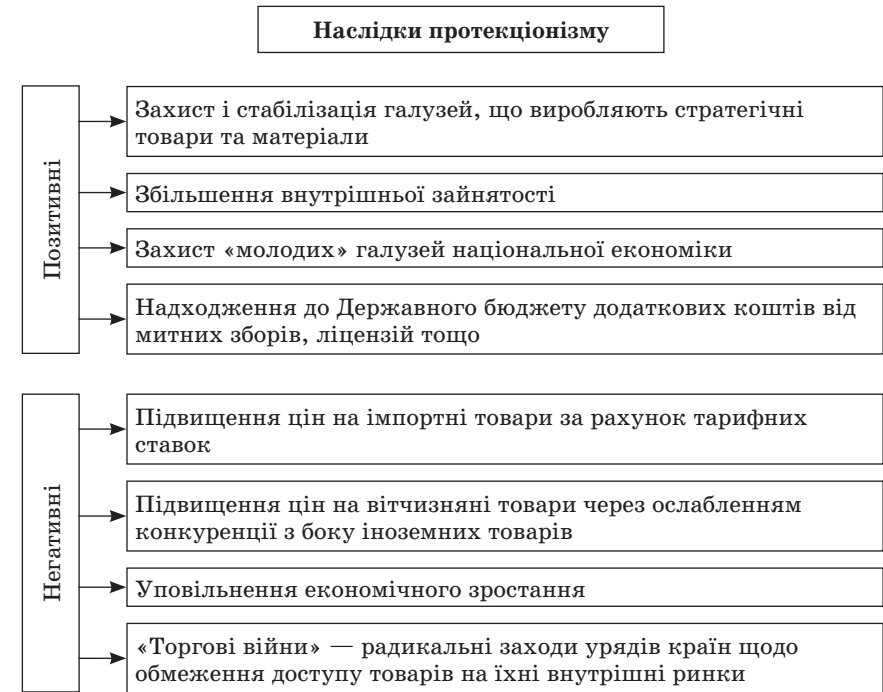
Сучасна міжнародна торгова політика характеризується розвитком двох тенденцій: протекціонізму та лібералізації торгівлі.

Вільна торгівля (мета лібералізації) — міжнародна торгівля, що відбувається за принципом відносної переваги й не передбачає будь-якого втручання держави. Вільна торгівля забезпечує ефективне використання ресурсів. Споживачі отримують більшу вигоду завдяки тому, що матимуть доступ до більшої кількості товарів і послуг за нижчими цінами. Вільна торгівля ліквідує необхідність відповідних обмежувальних заходів.

Протекціонізм (від лат. *protectio* — «захист», «заступництво») — політика встановлення обмежень, перешкод на шляху вільної торгівлі. Це політика держави, спрямована на стимулювання національної економіки, захист внутрішнього ринку шляхом усунення іноземної конкуренції. Протекціонізм здійснюється за допомогою мита, імпорتنих квот, нетарифних обмежень, добровільних обмежень тощо.

Підприємницькі кола використовують чималі кошти для того, щоб вплинути на законодавчі органи та підтримати певні протекціоністські закони.

Розгляньте наведену нижче схему «Наслідки протекціонізму». Проаналізуйте негативні й позитивні наслідки та зробіть висновки.

Існують такі форми торгових обмежень.

Тарифні (митні), що ґрунтуються на використанні митних тарифів; нетарифні — квоти, ліцензії, субсидії, демпінг та ін. Тарифні методи за своєю суттю є економічними й діють через ринковий механізм, вони спрямовані на здешевлення експорту, подорожчання імпорту і впливають на фінансові результати діяльності учасників ЗЕД.

Нетарифне регулювання — це комплекс заходів обмежувально-заборонного порядку, що перешкоджають проникненню іноземних товарів на внутрішній ринок країни.

Мито — це податок, що встановлюється на імпортні товари. Використання мита має на меті: вилучення доходів для державного бюджету, захист вітчизняних виробників від іноземної конкуренції.

Імпортні квоти — це кількісні обмеження на ввезення товарів з інших країн.

Існують різні нетарифні бар'єри: система ліцензування (особливий дозвіл на ввезення чи вивезення товарів), створення надзвичайно високих стандартів якості продукції, що ввозиться, або

введення складної бюрократичної процедури оформлення ліцензій та інших документів.

Добровільні експортні обмеження. З метою уникнення більш жорстких бар'єрів експортери погоджуються на введення добровільних обмежень на експорт своєї продукції. Вони діють майже як імпорتنі квоти.

Інколи з метою встановлення певних бар'єрів на шляху нормального товарообміну між країнами вводять експортні субсидії — інструмент торгової політики для стимулювання місцевих виробників — експортерів продукції. Уряд у певних ситуаціях доплачує місцевим виробникам, щоб підтримати їх експорт за низькими цінами. Це фактично сприяє існуванню демпінгу — продажу товарів на зовнішньому ринку за цінами, нижчими від вартості цих товарів. Це використовується для оволодіння новими ринками.

VI. Закріплення нових знань і вмінь

1 Ситуаційне завдання

Учитель роздає учням копії статті, наведеної нижче, і пропонує відповісти на запитання.

Президент США Білл Клінтон спеціальним наказом скасував наказ, що діяв упродовж 82 років, на заборону імпорту мексиканських авокадо. Узвезення свіжих авокадо з Мексики заборонили ще в 1914 р. з фітосанітарних міркувань. Однак, фітосанітарні нарікання, швидше за все, були не причиною, а приводом, вигаданим каліфорнійським аграрним лобі, оскільки внутрішній ринок США монополізували каліфорнійські виробники авокадо. Тепер їм доведеться потіснитися. Адже, наприклад, мексиканські авокадо, що поставляються в Канаду, у середньому втричі дешевші, ніж каліфорнійські. Загальні втрати мексиканської економіки від цієї заборони фахівці оцінюють у 20 млрд дол.

Дайте відповіді на запитання:

1. Яку роль відіграє виробництво авокадо в мексиканській економіці? (*Авокадо — один з напрямів спеціалізації Мексики, яка є найбільшим експортером цього продукту на світовому ринку.*)
2. З якою метою було введено заборону на ввезення до США мексиканських авокадо? (*Формально — з фітосанітарних міркувань, насправді — для захисту національних виробників.*)
3. Хто виграв і хто програв від скасування заборони? (*У першу чергу виграють споживачі, оскільки ціни на авокадо знизяться завдяки збільшенню пропозиції цього товару і зростанню конкуренції між виробниками; мексиканські виробники також*

виграють, оскільки вони отримають можливість виходу на новий ринок збуту; програвать американські виробники: їхні доходи зменшаться через зниження цін і можливе зменшення обсягу продажів.)

2 Розв'яжіть тестові завдання

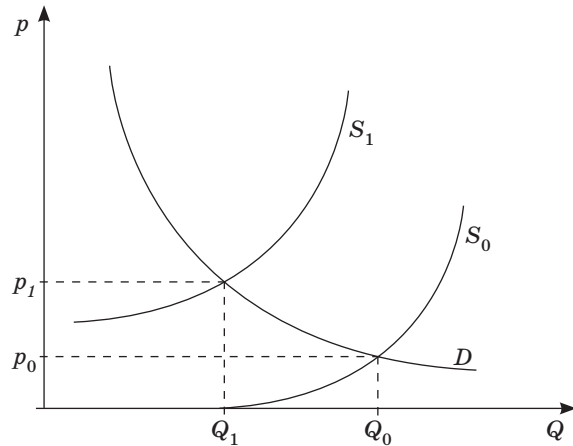
1. У стримуванні зовнішньої торгівлі мито спрацьовує сильніше, ніж квота?
 - а) Так;
 - б) ні.
2. За умов високого рівня розвитку продуктивних сил і високої конкурентоспроможності країни в її зовнішній політиці переважає політика протекціонізму?
 - а) Так;
 - б) ні.
3. До тарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі належать:
 - а) демпінг;
 - б) торгове ембарго;
 - в) квотування;
 - г) експортне мито.
4. Що регулюють митні тарифи?
 - а) Кількість грошей, що надходять до держбюджету від зовнішньої торгівлі;
 - б) співвідношення зовнішніх і внутрішніх цін на товари;
 - в) кількість товарів, що ввозяться і вивозяться з країни
 - г) якість товарів, що ввозяться і вивозяться з країни.
5. До дефіцитних у країні товарів застосовують:
 - а) квотування експорту;
 - б) квотування імпорту;
 - в) ліцензування;
 - г) митні збори.
6. Сутність політики вільної торгівлі полягає:
 - а) у захисті внутрішнього ринку від іноземної конкуренції;
 - б) відкритості економіки з одночасним застосуванням заходів щодо захисту внутрішнього ринку;
 - в) відкритості економіки для експорту та імпорту товарів;
 - г) вступу країни до Світової організації торгівлі.
7. Політика протекціонізму вперше була запропонована...

Відповіді: 1 — б; 2 — б; 3 — б; 4 — б; 5 — а; 6 — в; 7 — меркантилістами.

3 Задача

У країні *X* зростає тариф на імпорт товару *A*. Як запровадження обмежень на імпорт товару *A* вплине на попит, пропозицію і ціну товару *A*? Відповідь дайте графічно.

Розв'язання

Висновок: запровадження обмежень на імпорт товару *A* призведе до зменшення пропозиції товару *A*. Рівноважна ціна зросте (p_1), кількість продажу зменшиться (Q_1).

VII. Підсумок уроку**VIII. Домашнє завдання****1 Задача**

Яка з трьох зарубіжних фірм — імпортерів прохолодних напоїв до певної країни — може бути звинувачена в демпінгу на її внутрішньому ринку?

	Фірма А	Фірма В	Фірма С
Середні витрати виробництва в розрахунку на одиницю продукції	10 євро	10 євро	10 євро
Ціна напоїв на внутрішніх ринках фірм-імпортерів	10 євро	12 євро	9 євро
Експортна ціна напоїв	11 євро	11 євро	10,5 євро
Ціна напоїв, виготовлених імпортозаміщувальними фірмами в країні	12 євро	13 євро	11 євро

Розв'язання

Для відповіді на поставлене запитання необхідно порівняти рівні експортних цін усіх фірм і рівні цін їхньої продукції на вітчизняних ринках. У тому випадку, коли експортна ціна виявиться нижчою, ніж ціна продукції на вітчизняному ринку фірми-імпортера, наявний демпінг. Лише у фірми *B* експортна ціна прохолодних напоїв (11 євро) нижча, ніж їхня ціна на вітчизняному ринку (12 євро), що свідчить про демпінг фірми на внутрішньому ринку цієї країни.

2 Завдання

Українські виробники продовольчих товарів зазнають збитків через великий їх імпорт. Який метод торгової політики (торговий тариф, імпорتنу квоту чи бюджетну субсидію українським фермерам) ви запропонували б застосувати для обмеження імпорту? Чому?

УРОК 90**Етапи розвитку СОТ як прояв лібералізації зовнішньої торгівлі. Головні вимоги до членів СОТ. Переваги й обмеження членства в СОТ**

Мета уроку: формувати в учнів знання про функції, етапи розвитку та структуру світової організації торгівлі (СОТ); ознайомити їх з головними принципами роботи СОТ; визначити головні вимоги до членів СОТ; з'ясувати переваги й недоліки членства України в СОТ.

Основні поняття: загальна угода про мито і торгівлю (ГАТТ), Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС), Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС), принципи світової торгівлі, зв'язаний тариф.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання****III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів****» Дискусія з учнями**

1. Які фактори заважають розвитку міжнародної торгівлі товарами й послугами?
2. Які фактори стримують інтеграцію України у світову торговельну спільноту?

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Сьогодні ми ознайомимося з міжнародною організацією, яка регулює світову торгівлю, складає правила участі країн та їхніх підприємств у світогосподарських зв'язках, задля протидії факторам, що заважають розвитку світового ринку товарів і послуг. Ця організація має назву *Світова організація торгівлі (СОТ)*.

V. Вивчення нового матеріалу

Світова організація торгівлі (World Trade Organization — WTO) — це міжнародна економічна організація, що регулює правила світової торгівлі згідно з правилами лібералізму (вільної торгівлі). У її складі нараховується близько 153 держав. Вона контролює близько 95 % світового товарообороту.

» Стадії розвитку СОТ

Розвиток СОТ відбувався в кілька етапів. Спочатку було складено Загальну угоду про мито і торгівлю, *GATT* — міжнародну організацію, що була створена 1947 р. з метою стимулювання вільної торгівлі через багатосторонні переговори. Вона базувалася на трьох принципах:

- а) принцип недискримінації;
- б) принцип ліквідації нетарифних торговельних обмежень;
- в) проведення консультацій та розв'язання суперечок між країнами — членами *GATT*.

Під час роботи *GATT* на п'яти нарадах, проведених між 1947 і 1962 роками, митні ставки було знижено до 35 %. 1962 р. було прийнято рішення дозволити країнам, що розвиваються, користуватися зниженими митними ставками, які встановлюються між розвиненими країнами, без уведення власних знижених ставок. Але реалізовано це рішення не було через протекціоністські заходи, ужиті Конгресом США.

Під час дії загальної угоди про мито й торгівлю всі багатосторонні переговори проводилися у формі раундів, що тривали по кілька років. На таких раундах приймалися рішення про подальше зниження митних ставок, розвиток умов торгівлі тощо. Найбільш відомими раундами *GATT* були такі:

- ◆ Кеннеді-раунд (1962–1967);
- ◆ Токійський раунд (1974–1979);
- ◆ Уругвайський раунд (1986–1993).

У напружених переговорах узяли участь 117 країн, а угоду підписали 124 країни, у тому числі США та всі великі країни світу, за

винятком колишнього СРСР та Китаю. Саме на цьому раунді було прийнято рішення про заміну секретаріату Світовою організацією торгівлі, яка має повноваження у сфері торгівлі не лише промисловою продукцією, але й сільськогосподарською продукцією, послугами, а також розглядає торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. *GATT*, під егідою якої проводилися переговори, перестала бути окремою «організацією» та ввійшла до складу СОТ.

Спочатку в СОТ вступили 77 країн, а на сьогодні, як зазначалося, нараховується 153 країни.

Емблема Світової організації торгівлі

Принципи міжнародної торгівлі, задекларовані СОТ

Головне завдання СОТ — сприяти економічній свободі у світовій торгівлі, що, на думку розвинених країн, а саме вони є ініціаторами створення цієї міжнародної організації, сприяє економічному зростанню та підвищенню добробуту людей.

Згідно з правилами СОТ, усі країни-учасниці мають дотримуватись таких принципів світової торгівлі:

- 1) відсутність дискримінації: жодна країна не повинна ускладнювати торгівлю іншим країнам шляхом обмеження експорту та імпорту. Ідеальною є ситуація, коли на внутрішньому ринку країни умови продажу імпортової та національної продукції не відрізняються;
- 2) зниження торгових (протекціоністських) бар'єрів, до яких насамперед зараховують мито та кількісні обмеження імпорту (квоти);
- 3) стабільність і передбачуваність умов торгівлі, щоб іноземні компанії, інвестори та уряди були впевнені, що умови торгівлі не зміняться несподівано і свавільно;

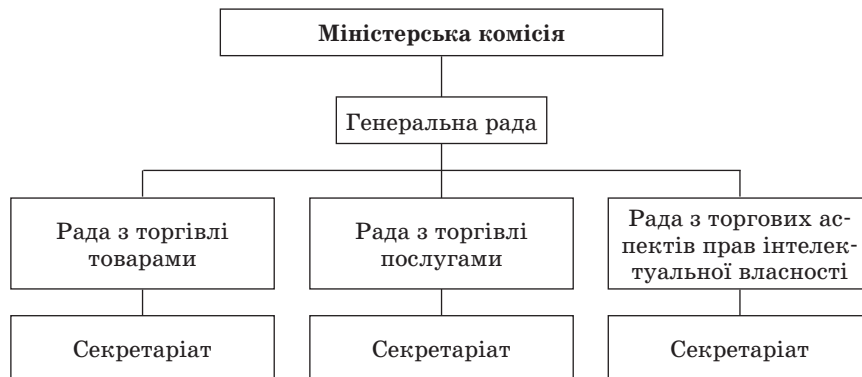
- 4) стимулювання духу змагання. Для підтримання конкуренції між фірмами різних країн слід припиняти «несправедливі» засоби конкурентної боротьби, такі, як експортні субсидії (допомога держави підприємствам-експортерам), використання демпінгу (спеціально занижених цін) для захоплення нових ринків;
- 5) пільги в міжнародній торгівлі для менш розвинених країн.

Головні функції СОТ:

- а) контроль над виконанням головних принципів світової торгівлі;
- б) створення умов для переговорів між країнами — членами СОТ про зовнішньоекономічні відносини;
- в) урегулювання суперечок між країнами з приводу їх зовнішньоторговельної політики;
- г) контроль над політикою держав — членів СОТ у галузі міжнародної торгівлі;
- д) допомога країнам, що розвиваються;
- е) співробітництво з іншими міжнародними організаціями.

► Організаційна структура Світової організації торгівлі

СОТ має трьохярусну структуру:

Організаційна структура Світової Організації Торгівлі

Головні вимоги до країн — учасниць СОТ (правила СОТ)

Система угод СОТ, сформована після Уругвайського раунду, наразі складається з таких документів:

- ◆ багатосторонні угоди з торгівлі товарами, до яких належить Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ, 1994 р.) та пов'язані з нею угоди;

- ◆ Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС);
- ◆ Угода про торгові аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС).

СОТ здійснює нагляд над виконанням цих угод і висуває певні вимоги до країн-учасниць.

У сфері міжнародної торгівлі товарами країни — учасниці СОТ мають виконувати такі правила:

- 1) захищати національну промисловість можна лише за допомогою тарифів; застосування кількісних обмежень (квот), за винятком невеликої кількості ситуацій, забороняється;
- 2) країни повинні зв'язувати тарифи: від них вимагається скорочення тарифів і усунення інших бар'єрів для торгівлі. Знижені тарифи зв'язуються і не можуть бути підвищені;
- 3) режим найбільшого сприяння передбачає, що тарифи та інші регулятивні заходи застосовуються до експортованих або імпортованих товарів однаково, незалежно від країни їх походження. Винятком є торгівля між учасниками регіональних торговельних угод, відповідно до яких застосовується преференційний, або безлімітний, режим (Генеральна система преференцій), наприклад щодо імпорту з країн, що розвиваються;
- 4) у країні має існувати певний національний режим: забороняється дискримінація між імпортованою продукцією та подібною продукцією національних виробників. Тобто після того як продукція після сплати мита потрапила на ринок, за неї не можна стягувати внутрішній податок (наприклад, податок на додану вартість) за ставками, вищими, ніж ті, що сплачуються за продукцію національного виробництва.

У сфері міжнародної торгівлі послугами до країн-учасниць висуваються такі зобов'язання:

- 1) прозорість правил: кожна країна має створити інформаційні пункти, у яких інші країни можуть отримати інформацію про закони й норми щодо торгівлі послугами в тих секторах, що їх цікавлять;
- 2) взаємне визначення кваліфікації, необхідної для надання послуг: заохочення вступу країн — членів СОТ у багатосторонні угоди задля взаємного визнання кваліфікації, необхідної для отримання дозволу (*сертифікатів, ліцензій*);
- 3) правила щодо монополій, ексклюзивних постачальників послуг: якщо постачальники послуг мають монополію або

ексклюзивні права на місцевих ринках, то країни-учасниці мають стежити, щоб постачальники не зловживали цим і не діяли в спосіб, що не відповідає зобов'язанням відповідно до угоди ГАТС;

- 4) поширення режиму найбільшого сприяння на торгівлю послугами;
- 5) лібералізація торгівлі послугами, зокрема забезпечення більшої участі країн, що розвиваються.

Головні переваги системи Світової організації торгівлі

- 1) Забезпечення доступу на ринки країн — членів СОТ експортерів товарів.
- 2) Стабільність доступу на ринок.
- 3) Переваги для імпортерів сировинних матеріалів та інших ресурсів.

Україна увійшла до СОТ 2008 р. за такими умовами: середнє зв'язане мито для сільськогосподарської продукції — 10,66%, для промислових товарів — 4,95%. Найвище мито в категорії сільськогосподарської продукції — 50% — накладається на цукор, 30% — на соняшникову олію. Підбиваючи підсумки членства України в СОТ, можна відзначити таке:

- 1) головними імпортерами вітчизняної продукції залишаються країни Європи, Азії та Африки, а також Росія;
- 2) аналіз експорту показує, що за кордоном Україну зі своїми товарами «не чекають» і впроваджують численні немитні бар'єри.

► Переваги й недоліки членства України у СОТ

Переваги	Недоліки
Україна наблизилася до створення зони вільної торгівлі з Євросоюзом	Загроза підвищення мита Росією, Білоруссю та Казахстаном
Розширилась географія експорту зерна	Заборона захищатися імпортним митом
Кабмін не може обмежувати експорт	Вимога купувати молоко та м'ясо лише на спеціалізованих фермах
Квота на імпорт цукру-сирцю має частково задовольнити попит на цукор	Заборона мати локальні назви інших країн (наприклад, «шампанське» та ін.)

Переваги	Недоліки
Позитивний сигнал для іноземних інвесторів	Заборона перестраховуватись у «несотівських» країнах
	Більш жорсткі вимоги до якості українського зерна
	Зниження експортного мита на брут металу, насіння соняшника та шкіри худоби
	Зниження середньоарифметичної ставки ввізного мита

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

► Обговорення ситуації

Український уряд установив 50%-й імпортерний тариф на імпортування цукру. Він вважає важливим зберегти цю галузь, захистивши її від іноземної конкуренції. Але виробництво цукру в Україні щороку зменшується. Яким є найбільш розумний спосіб підтримати перспективну галузь у цьому випадку?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал підручника.
2. Підготувати матеріал до дискусії на наступному уроці за темою «Вплив вступу України в СОТ на розвиток головних галузей промисловості й агробізнесу».

УРОК 91

Європейська інтеграція. Етапи розвитку та сучасні тенденції в європейському союзі

Мета уроку: формувати в учнів знання про етапи й тенденції розвитку європейського співробітництва та Європейського Союзу; ознайомити їх з перевагами й недоліками вступу України до Європейського Союзу.

Основні поняття: економічна інтеграція, преференційна угода, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, етапи розвитку ЄС, вимоги до країн — учасниць ЄС.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Перевірка домашнього завдання**

Семинар-обговорення за темою «Вплив вступу України в СОТ на розвиток головних галузей промисловості й агробізнесу».

Учитель пропонує учням висловити свою думку з приводу впливу членства України в СОТ у таких галузях, як металургія, хімічне виробництво, машинобудування, сільське господарство і переробка сільськогосподарської продукції (виробництво олії, вирощування зерна, цукру та ін.).

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Процеси міжнародної економічної інтеграції активізувалися в другій половині ХХ ст. у різних регіонах земної кулі завдяки розвитку міжнародної торгівлі товарами й послугами та зростанню міжнародного руху факторів виробництва (капіталу, технологій, робочої сили). Міжнародна економічна інтеграція має регіональний характер, наприклад, Європейська економічна інтеграція — Європейський Союз, Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА), Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН).

IV. Вивчення нового матеріалу

Економічні інтеграційні об'єднання за глибиною об'єднувальних процесів класифікуються так:

- ◆ підписання преференційних торгових угод між окремими країнами або угрупованнями, що існують, і окремою країною. Країни створюють одна одній режими найбільшого сприяння, але залишають незмінними свої митні тарифи, жодних міждержавних органів для управління не створюється;
- ◆ зона вільної торгівлі передбачає створення пільгової зони регіонального типу, у межах якої відбувається цілковите скасування митних тарифів у взаємній торгівлі за збереження національних митних тарифів у відносинах із третіми країнами. Може координуватися невеликим міждержавним секретаріатом, що діє в одній із країн-членів;
- ◆ митний союз являє собою узгоджене скасування групою країн єдиної системи нетарифного регулювання відносно третіх країн. Полегшення взаємної торгівлі країн-учасниць відбувається за рахунок безмитної торгівлі товарами й послугами між ними, а також цілковитої свободи їх пересування;

- ◆ спільний ринок: країни домовляються про свободу руху не лише товарів і послуг, але й факторів виробництва (капіталу, робочої сили, технологій). Координація економічної політики здійснюється на періодичних нарадах (один-два рази на рік) голів держав та урядів країн-учасниць;
- ◆ економічний союз — найвищий рівень інтеграції. Передбачає об'єднання національних економік кількох країн на базі митного союзу, спільного ринку, уніфікації фінансових систем і валютної політики. Уряди погоджуються передати частину своїх повноважень наднаціональним органам, наділений правом приймати рішення з важливих питань організації.

Найбільш розвинене у світі інтеграційне угруповання — Європейський Союз, який пройшов усі головні етапи інтеграційного процесу, розширивши своє членство від 6 до 27 країн.

Шість країн (Федеративна республіка Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург) у 1952 р. створили Європейське об'єднання вугілля і сталі, яке й започаткувало створення майбутнього Євросоюзу. 7 лютого 1992 р. держави — члени Європейських співтовариств підписали Договір про Європейський Союз, і з 1 листопада 1993 р. пішов відлік часу існування ЄС. Фактори, що сприяли європейській інтеграції, можна поділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні фактори: порівняно невелика територія Європи, близьке розташування країн; обмеженість ресурсів; розвиток транспортних можливостей; потреба національних підприємств у розширенні ринку; взаємопроникнення капіталу. До зовнішніх факторів можна зарахувати: політичне протистояння із США; конкурентне засилля з боку економіки США та країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону на чолі з Японією.

► Етапи розвитку Європейського Союзу

1. Етап зони вільної торгівлі (1958–1969). Шість країн — Федеративна республіка Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург — підписали в Римі угоду, за якою були поступово скасовані митні тарифи й кількісні обмеження на взаємну торгівлю, запроваджені спільні митні тарифи й митна політика щодо третіх країн. З 1962 р. було введено єдину сільськогосподарську політику, яка й наразі є однією з головних витратних статей бюджету ЄС. Аграрна політика гарантує виробникам сільськогосподарської продукції її збут за раніше встановленими цінами, для деяких видів продукції використовуються прями дотації. Також Європейський Союз установлює

- мінімальні ціни на імпорتنі продукти харчування, виплачує фермерам субсидії в разі несприятливих погодних умов, на модернізацію виробництва. Такі заходи сприяли розв'язанню продовольчої проблеми в країнах Євросоюзу, які повністю забезпечують себе продуктами харчування і є другим (після США) експортером сільськогосподарської продукції. У багатьох європейських країнах продуктивність праці була і є вищою, ніж у США та колишньому СРСР. Наприклад, у Бельгії один працівник сільського господарства «годує» 100 осіб, у Великій Британії — 95 проти 80 осіб у США та 13 у колишньому СРСР.
2. Етап митного союзу (1968–1986) — етап активного розвитку переваг митного союзу країн ЄС і зовнішньоторговельної політики щодо третіх країн: було скасовано митні збори, знято кількісні обмеження в торгівлі, застосовано єдиний митний тариф для інших країн, спочатку — у межах шести країн-засновниць, до яких згодом приєдналися Данія, Ірландія і Велика Британія, Греція, Португалія та Іспанія. У 1972 р. було започатковано створення Європейської валютної системи.
3. Етап спільного ринку (1987–1992) — завершення процесу створення Європейської валютної системи, уведення в дію ЕКЮ. Також відбувається створення Єдиного внутрішнього ринку, що супроводжується усуненням митних формальностей, які ще лишилися (огляд товарів, перевірка документів), уніфікацією технічних стандартів, нівелюванням різниці в структурі оподаткування, усуненням ліміту на послуги транспорту та зв'язку, працевлаштування тощо. У цей період країни ЄС проводили вже єдину політику в окремих галузях — енергетиці, транспорті, питаннях соціального і регіонального розвитку. Сформувалася й відповідна інституційна структура наднаціонального регулювання, органами якої є: Європейська Рада (скликається двічі на рік у складі голів держав і урядів), Європейське політичне співробітництво (нарада міністрів закордонних справ), Комісія ЄС (виконавчий орган, складається з голови та членів комісії — представників країн — учасниць ЄС), Рада ЄС (Рада міністрів ЄС, сесії проводяться за необхідності), Європейський парламент, Економічна і соціальна рада (консультативний орган), Суд ЄС та Контрольна палата ЄС (контролює правильність фінансових операції, законність використання коштів ЄС).
4. Етап економічного союзу (з 1993 р. — до сьогодні). 1992 р. у голландському місті Маастрихті було підписано угоду про

Європейський Союз. Він передбачав уживання заходів щодо стабілізації бюджетної та грошової систем, створення Європейської валютної системи й заміну національних валют єдиною валютою ЄС — євро (у 2002 р. євро було введено в обіг у готівковий формі).

Новий рівень інтеграції вимагає від країн-учасниць забезпечення однорідності економічної політики, що має відповідати таким критеріям:

- 1) стабільність цін: середній рівень інфляції не може перевищувати 1,5 % від середнього значення трьох країн співтовариства, у яких зафіксовано мінімальне зростання цін;
- 2) збалансованість відсоткових ставок: їх середній річний рівень не повинен перевищувати відповідний рівень у країнах із найкращими показниками, загалом — не вище ніж 20 %;
- 3) бездефіцитність бюджету (не більш ніж 3 % від сукупного національного продукту);
- 4) рівень державного боргу не повинен перевищувати 60 % від сукупного національного продукту;
- 5) стабільність валютних курсів: національна валюта не повинна бути девальвована впродовж останніх двох років і має відповідати нормам ЄС.

Підписання Маастрихтських угод значно посилило політичну взаємодію країн, було запроваджено загальну зовнішню політику та політику в галузі безпеки, загальну політику в галузі юстиції та внутрішніх справ. Усі громадяни держав — членів ЄС є громадянами ЄС, кожен має право: вільно пересуватись і проживати на території держав-учасниць, брати участь у голосуванні та балотуватись на муніципальних та європейських виборах у тій країні, де він мешкає, має право на захист дипломатичними та консульськими службами будь-якої з країн ЄС.

У червні 1993 р. Європейська Рада на своєму засіданні в Копенгагені визнала право кожної європейської країни вступати до Європейського Союзу після виконання ними низки вимог за трьома критеріями:

- ♦ політичним: стабільність установ, що гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин;
- ♦ економічним: дійова ринкова економіка;
- ♦ «членським»: зобов'язання, що випливають з факту вступу до ЄС, визнання його політичних, економічних і монетарних цілей.

Країнами — кандидатами на вступ до ЄС є Туреччина, Македонія, Хорватія та Ісландія (на 01.04. 2011 р.), але ЄС лишає за собою право визначати момент, коли буде готовий прийняти нових членів.

Однією зі стратегічних цілей розвитку України є членство в Європейському Союзі, більшість політичних партій і громадян позитивно налаштовані щодо такої перспективи.

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Розв'яжіть тестові завдання

1. Якщо дві країни укладають угоду, за якою експортно-імпорتنі операції резидентів цих країн не оподатковуються митами, то така форма інтеграції називається:
 - а) зоною вільної торгівлі;
 - б) спільним ринком;
 - в) митним союзом;
 - г) економічним союзом.
2. До передумов інтеграції належить:
 - а) сприяння структурній перебудові економіки;
 - б) вплив ресурсів від менш економічно розвинених до більш розвинених країн;
 - в) територіальна віддаленість країн;
 - г) близькість рівнів економічного розвитку та ступеня економічної зрілості країн, що інтегруються.
3. Найбільш розвинутих інтеграційним угрупованням у світі є:
 - а) Бенілюкс;
 - б) ЄС;
 - в) НАФТА;
 - г) БРІК.
4. Остаточне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі за умови збереження національних митних тарифів щодо третіх країн веде до утворення:
 - а) спільного ринку;
 - б) зони вільної торгівлі;
 - в) митного союзу;
 - г) преференційної торгової угоди.
5. Процес інтеграції, що приводить до зближення господарських механізмів, прибирає форми міждержавних угод і узгоджено регулюється міждержавними органами, називається:
 - а) зоною вільної торгівлі;
 - б) спільним ринком;

- в) митним союзом;
 - г) економічним союзом.
6. Система міждержавних органів, що координують діяльність інтеграційних об'єднань, створюється на етапі:
 - а) преференційної торгової угоди;
 - б) митного союзу;
 - в) зони вільної торгівлі;
 - г) функціонування об'єднання.
 7. Вставте пропущені слова.
 - а) _____ підписуються на двосторонній основі між окремими державами або між уже наявними інтеграційними угрупованнями й окремою країною.
 - б) _____ — узгоджене скасування групую країн національних митних тарифів і запровадження загального митного тарифу та єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі щодо третіх країн.
 - в) _____ — остаточне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі за умови збереження національних митних тарифів щодо третіх країн.
 - г) _____ — процес економічної взаємодії країн, що приводить до зближення господарських механізмів і регулюється міждержавними органами.

Відповіді: 1 – а; 2 – б; 3 – б; 4 – б; 5 – г; 6 – г; 7 – а) преференційні торгові угоди; б) митний союз; в) зона вільної торгівлі; г) економічний союз.

2 Запитання для обговорення

1. Які існують передумови й цілі економічної інтеграції?
2. Назвіть головні етапи інтеграційних процесів. Чим вони відрізняються?
3. Перелічіть головні напрями спільної аграрної політики Євро-союзу.
4. Які аспекти розвитку інтеграційного процесу в Європі є сприятливими, а які — несприятливими для України?
5. Чи справедливе твердження, що виграв малої країни від інтеграції з великою більший, ніж у великій країні?
6. Країна, що виробляє виключно промислові товари, прагне створити митний союз із країною, яка виробляє виключно сільськогосподарські та сировинні товари. Чи приведе такий митний союз до зростання добробуту в кожній із країн? Чому?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал підручника.
- Підготувати доповіді про міжнародні валютно-фінансові організації.

УРОК 92

Міжнародна валютна система: міжнародна ліквідність, валютні ринки, механізми установавання валютних курсів, міжнародні інститути валютного регулювання

Мета уроку: формувати в учнів розуміння сутності міжнародної валютної системи та причин її виникнення; ознайомити їх з елементами міжнародної валютної системи, механізмом її функціонування.

Основні поняття: національна, регіональна та міжнародна валютні системи, міжнародна ліквідність, валютний курс, валютні ринки, міжнародні валютно-фінансові організації.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Активізація опорних знань і вмінь учнів

► Економічна розминка

Учитель називає найменування грошей різних країн, а учні повинні сказати, якій країні вони належать. Наприклад, євро — країнам Євросоюзу, долар — США, Канаді, песо — Аргентині, Колумбії, фунт — Єгипту, фунт стерлінгів — Великій Британії, манат — Азербайджану, рупія — Індії, ена — Японії, юань — Китаю, тугрик — Монголії.

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Гроші виконують кілька функцій: засобу обігу, засобу збереження вартості, міри вартості. У світовій торгівлі гроші також виконують функцію засобу міжнародних розрахунків для обслуговування міжнародної торгівлі, міжнародного руху факторів виробництва, туризму тощо. Саме з цією функцією грошей пов'язане виникнення міжнародної валютної системи.

V. Вивчення нового матеріалу.

Міжнародна валютна система — це сукупність грошових відносин, що опосередковують рух товарів і факторів виробництва між країнами та формують самостійну міжнародну фінансову сферу.

Валюта (від лат. «коштує») — грошова одиниця будь-якої країни.

Валютні відносини в рамках міжнародної валютної системи здійснюються на трьох рівнях — національному, міждержавному (регіональному) та міжнародному.

Види валютних систем	<i>Національна валютна система</i> — це форма організації валютних відносин країни, що визначається її валютним законодавством. Компоненти: грошова одиниця країни, її валютні резерви, механізм формування валютного курсу, умови конвертованості валюти, система валютних обмежень, порядок здійснення зовнішньоторговельних операцій, банківські та валютно-фінансові установи, система органів валютного регулювання
	<i>Регіональні валютні системи</i> виникають у межах інтеграційних угруповань. Характеризуються власною наднаціональною валютою, механізмом взаємного регулювання, міждержавних валютно-фінансових установ
	<i>Міжнародна валютна система</i> охоплює всю міжнародну економіку, пройшовши кілька етапів свого розвитку. Елементи її наведено нижче

Учасниками міжнародного валютного ринку є: підприємства і фірми, комерційні банки, центральні (федеральні) банки, фізичні особи та небанківські юридичні установи.

VI. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1 Рольова гра «Валютний аукціон»

Необхідний матеріал:

- 1) для грошей двох країн — А і Б — використовуються підходящі для цього речі, наприклад, макаронини та квасолини, паперові намальовані гроші тощо (100 і 200 шт. відповідно);
- 2) десять «цінних» речей, наприклад, олівці, шоколадні батончики, блокнотики, маркери тощо;
- 3) велика кількість дрібних речей двох видів, наприклад, горіхи та маленькі цукерки.

На 30 учнів потрібно близько 50 речей, щоб їх було достатньо.

Учитель оголошує, що клас братиме участь в аукціоні, щоб зрозуміти, що гроші й ціни пов'язані між собою через ринок. Клас

потрібно поділити на дві однакові групи — дві країни. Учитель повідомляє учням, що вони — мешканці двох сусідніх країн. Учні можуть придумати їм назви. У країні А як гроші використовуються макаронини (100 шт.), у країні Б — квасолини (200 шт.).

Після того як учитель роздасть валюту цих двох країн, потрібно оголосити, що мешканці двох країн можуть купувати товари одне в одного або у своїй країні, але зберігати гроші у формі макаронин/ квасолин не можна. Потрібно показати товари, які є у країні А, наприклад, шоколадні батончики, олівці та горіхи, а в країні Б — маркери, блокнотики та цукерки. Але для тих, хто бажає купити щось у країні Б, потрібна квасолина, а у країні А — макаронини. Перелік товарів учитель повинен написати на дошці.

Спочатку потрібно, щоб усі бажаючі змогли обмінятися грошми, але обмінний курс не встановлено. Тому в класі виділяється місце під валютний ринок, де учні з квасолинами намагаються виторгувати якнайбільше макаронин, і навпаки. Ніхто не зобов'язаний міняти гроші, якщо не хоче. На дошці вчитель пише таблицю з двох стовпчиків — «Квасоля» та «Макарони», у яку записує результати здійснених обмінів. Наприклад, якщо один учень за 7 квасолин купив 3 макаронини, потрібно записати 7 у стовпчику «Квасоля» і 3 — у стовпчику «Макарони». Весь процес обміну займає близько 10 хв.

Після обміну проводиться аукціон продажу товарів країн А і Б. Для цього обираються лідери країн, мета яких — продати з аукціону два «цінні» товари тим покупцям з двох країн, хто дасть за них більшу ціну. Аукціони країн А і Б відбуваються одночасно. Самі лідери участі в аукціоні не беруть. Учні, яким не дісталися цінні товари, отримують дрібні речі (горіхи або цукерки). Весь процес обміну має тривати 10 хв. Нехай після завершення аукціону учні обмінюють макарони та квасолини, що залишились, на горіхи та цукерки залежно від того, валюта якої країни в них залишилась.

Учні можуть сказати, що розподіл доходів є несправедливим (100 макаронин і 200 квасолин). Учитель може погодитися з ними і сказати, що і в реальному житті немає рівномірного розподілу доходів між країнами та їхніми мешканцями.

2 Розв'яжіть тестові завдання

1. Валюта, що характеризується стабільним валютним курсом:
 - а) тверда;
 - б) вільно конвертована;

- в) фіксована;
г) резервна.
2. Перелічіть елементи міжнародної валютної системи:
- а) ...
б) ...
в) ...
г) ...
3. Використання іноземної валюти як засобу обігу, одинці розрахунку й засобу збереження — це:
- а) доларизація;
б) валютне заміщення;
в) конвертованість;
г) оборотність грошової одиниці.
4. Валютні ринки — це:
- а) складний економічний механізм, що забезпечує купівлю та продаж окремих валют і формування валютного курсу;
б) сукупність усіх платіжних інструментів;
в) сукупність інструментів міждержавних органів, за допомогою яких здійснюються взаємні платіжно-розрахункові операції в межах світового господарства;
г) ринок, на якому гроші однієї країни використовують для купівлі валюти іншої країни.
5. Міжнародна ліквідність — це:
- а) сукупність усіх платіжних інструментів;
б) склад валютного курсу та валютних паритетів;
в) механізм, що забезпечує купівлю та продаж окремих валют;
г) готівкова частина грошової маси, яка циркулює з рук у руки.
6. Платіжний засіб інших країн, який законно або незаконно використовується на території певної країни, — це валюта:
- а) вільноконвертована;
б) тверда;
в) іноземна;
г) резервна.

Відповіді: 1 — а; 3 — в; 4 — а, г; 5 — а; 6 — в.

VII. Підсумок уроку

Учитель узагальнює, відзначаючи, що саме так відбувається процес міжнародної торгівлі, яка неможлива без міжнародної валютної системи. Запитує, що таке валютний курс, де учні могли стикатися з ним у житті.

Учитель відзначає, що місце, де відбувався обмін макаронин на квасолини, і є валютним ринком, на якому встановлюються курси валют. Викладач підходить до таблиці, у якій записувались результати обміну «валют» країн А і Б, і знаходить суму кожного стовпчика (наприклад, 65 макаронин і 1120 квасолин). Він ділить один показник на другий, щоб розрахувати середній обмінний курс, який було встановлено в цій рольовій грі, тобто $\frac{65}{120} = 0,54$,

або $\frac{120}{65} = 1,85$, тобто приблизно півмакаронини за одну квасолину,

або дві квасолини за одну макаронину.

Учні дають відповідь на запитання, навіщо громадянам однієї країни може знадобитися валюта іншої країни (для торгівлі, поїздок до іншої країни, інвестицій, зберігання коштів тощо), та формулюють висновки щодо функціонування міжнародної валютної системи та її головних елементів.

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Підготувати доповіді про історію розвитку грошей, національної грошової одиниці, а також міжнародних грошей.

УРОК 93

Еволюція міжнародної валютної системи: система золотого стандарту, система золотовалютного стандарту, система регульованих плаваючих валютних курсів

Мета уроку: розглянути головні етапи еволюції міжнародної валютної системи; формувати в учнів розуміння особливостей і причин переходу від системи золотого стандарту до системи золотовалютного стандарту та системи регульованих плаваючих валютних курсів.

Основні поняття: валютна система, золотий стандарт, золотовалютний стандарт, плаваючий курс.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Доповідь учнів про історію розвитку грошей узагалі та національної грошової одиниці зокрема.

» Обговорення питань

- 1) Які товари або речі відігравали роль грошей у певні етапи розвитку людства?
- 2) Чому саме золото (або срібло) тривалий час виконувало роль грошей?
- 3) Назвіть причини виникнення паперових грошей. Які їхні переваги та недоліки?
- 4) Як виникли назви та позначення гривні та інших найбільш відомих валют світу (долара, євро, рубля та ін.)?

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Розвиток міжнародної валютної системи відбиває головні етапи еволюції національних економік та міжнародної економіки загалом. На ґрунті такого взаємозв'язку періодично виникає невідповідність принципів її функціонування сучасним потребам міжнародних економічних відносин. Долаючи цю невідповідність, міжнародна валютна система пройшла у своєму розвитку чотири головні етапи.

IV. Вивчення нового матеріалу**» Головні етапи розвитку міжнародної валютної системи****1 Паризька валютна система, «золотомонетний стандарт» (1867–1922)****Характеристики:**

- ♦ основою системи був золотомонетний стандарт;
- ♦ валюти країн-учасниць мали чітко визначений уміст золота і могли бути обміняні на нього (конвертовані) — «монетний паритет»;
- ♦ золото вільно експортувалося та імпортувалося, золоті зливки могли бути обміняні на монети;
- ♦ підтримувалося жорстке співвідношення між національними золотом запасом і внутрішньою пропозицією грошей;
- ♦ діяв режим вільно плаваючих курсів валют, але в межах золотих точок вивезення і ввезення.

Паризька валютна система стихійно склалась у XIX ст., а юридично була оформлена на Міждержавній конференції в Парижі в 1867 р. На цьому етапі валюти країн мали чітко визначений уміст золота і вільно обмінювалися на золото на внутрішніх ринках своїх країн, тобто була наявна так звана система золотого стандарту.

Золота точка вивезення — це валютний курс, починаючи від якого боржники були схильні розраховуватися за міжнародними зобов'язаннями золотом, а не іноземною валютою.

Золота точка ввезення — валютний курс, від якого для власників іноземної валюти є сенс обертати свою валюту на золото за кордоном для здійснення розрахунків.

Золоті точки визначалися шляхом коригування монетного паритету національної валюти на величину транспортних і страхових витрат, пов'язаних із трансфертом золота.

2 Генуезька валютна система, «золото-девизний стандарт» (1922 р. — початок Другої світової війни)**Характеристики:**

- ♦ основа — золото і девізи (іноземні валюти);
- ♦ золото використовувалось як резервний засіб;
- ♦ конвертованість валют у золото;
- ♦ курси валют, що вільно коливаються, без золотих точок;
- ♦ активна політика валютного регулювання у формі міжнародних конференцій і угод

Міждержавні економічні суперечки призвели до валютної війни між країнами, що проводилась такими засобами, як валютна інтервенція, валютний демпінг, валютні обмеження. Поступово Генуезька валютна система втратила стабільність і розділилася на валютні блоки.

Валютні блоки — це угруповання країн, валюта яких прикріплена до валюти держави, що очолює цей блок (стерлінговий валютний блок на чолі з Великою Британією, доларовий валютний блок на чолі із США тощо).

3 Генуезька і Паризька валютні системи належали до системи «золотого стандарту», який мав і переваги, і недоліки**Переваги:**

- 1) забезпечення стабільності розвитку національної та світової економік;
- 2) стабільність курсів валют, що зменшує валютні ризики.

Недоліки:

- 1) встановлено залежність між курсами валют і видобутком золота в країні;
- 2) неможливість проведення незалежної грошово-кредитної політики, спрямованої на розв'язання внутрішніх проблем країни.

4 Бреттон-Вудська валютна система, «золото-девiзний стандарт» (1945 р. — перша половина 70-х рр. ХХ ст.)

Характеристики:

- ◆ визнання золота і національної грошової одиниці США — долара — міжнародним засобом платежу та резервною валютою;
- ◆ установлення твердих валютних курсів усіх валют відносно долара;
- ◆ створення Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку реконструкції і розвитку для регулювання світової валютної системи;
- ◆ конвертованість національних валют

У липні 1944 р. у Бреттон-Вудсі (США) відбулася міжнародна конференція з валютно-фінансових питань, яка й поклала початок новій міжнародній валютній системі. Її суть полягає в тому, що паперові гроші перестали обмінюватись на золото. Золото хоча й продовжувало виконувати функцію міжнародного засобу платежу та резерву, але в значно менших обсягах, оскільки дві валюти світу — долар США та фунт стерлінгів Великої Британії — теж почали активно використовуватись для цього. Американський долар обмінювався на золото центральними банками й урядовими установами інших країн у казначействі США за курсом 1944 р. — 35 дол. за 1 тройську унцію (31,1 г).

Порівняння валют одна з одною та їхній взаємний обмін здійснювались на базі офіційних валютних паритетів, виражених у золоті й доларах. Кожна країна мала зберігати стабільний курс своєї валюти відносно будь-якої іншої. Ринкові курси валют не повинні були відхилятися від фіксованих паритетів більш ніж на 1 %.

Нестабільний та суперечливий розвиток світової економіки, циклічні кризи, інфляція, розбалансованість торгових балансів країн, формування трьох центрів економічного суперництва — США, Західної Європи та Японії — призвели на початку 70-х рр. ХХ ст. до виникнення потреби сформуванню нову валютну систему, яка дістала назву Ямайської.

5 Ямайська валютна система, система регульованих плаваючих валютних курсів (1976 р. — до сьогодні)

Характеристики

- ◆ уведення стандарту СДР (спеціальних прав запозичення) замість золото-девiзного стандарту;
- ◆ головний засіб платежу — СДР та вільноконвертовані валюти;

- ◆ скасування монетного паритету долара;
- ◆ завершення демонетизації золота;
- ◆ право країн обирати будь-який режим валютного курсу, але заборона визначати його через золото;
- ◆ посилення впливу МВФ на регулювання міжнародної валютної системи.

На Ямайській конференції було скасовано офіційний золотий паритет, офіційну ціну на золото та фіксацію масштабу золотого вмісту національних грошових одиниць. МВФ припинило публікацію даних про золотий вміст окремих валют. Золото перетворилося на звичайний товар, ціна якого визначається залежно від попиту та пропозиції на міжнародних ринках золота в Нью-Йорку, Токіо, Чикаго та ін.

V. Закріплення нових знань

Учні пишуть невелику самостійну роботу за варіантами, у якій характеризують особливості чотирьох валютних систем: Паризької, Генуезької, Бреттон-Вудської та Ямайської.

VI. Підсумок уроку

Узагальнення отриманої інформації. Учні повинні дати відповідь на запитання: на чому ґрунтується класифікація валютних систем?

Їхня класифікація ґрунтується на тому, який саме актив визнається резервним і головним засобом платежу. Такими активами впродовж різних періодів були: золото (Паризька та Генуезька валютні системи); долар, конвертований у золото за фіксованим курсом (Бреттон-Вудська валютна система); вільноконвертовані валюти (Ямайська система).

VII. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.
2. Підготувати відповіді на проблемні питання:
 - 1) За золотого стандарту, особливо до 1914 р., валютні курси змінювались рідко коли. Але в міжвоєнний період різкі коливання курсів стали частим явищем. Що заважало країнам зафіксувати вартість своїх валют у золоті?
 - 2) Деякі вчені вважають, що за сучасних умов золотий стандарт є найбільш логічним засобом організації міжнародної валютної системи, оскільки це дозволило б уникнути різких

коливань курсів. Але інші фахівці дотримуються думки, що відродити золотий стандарт неможливо, оскільки це вимагає ліквідації регулювання цін, зарплат і відсоткових ставок, а також створення єдиного міжнародного валютного центра. Якою є ваша точка зору з цього питання?

УРОК 94

Європейська валютна система у ХХІ ст.

Мета уроку: ознайомитися з Європейською валютною системою, її параметрами, механізмом формування курсу євро; розглянути особливості міжнародних грошей (СДР), їхні переваги; навчитися обчислювати курси міжнародних грошей.

Основні поняття: спеціальні права запозичення, валютний кошик, Європейський платіжний союз, Європейська валютна система.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Вивчення нового матеріалу

Спеціальні права запозичення, СДР (від англ. *special drawing rights*) були створені МВФ у 1969 р. для підтримання Бреттон-Вудської системи обмінного курсу. Світовий попит на два ключові резервні активи — золото і долар США — довели неадекватність тогочасного світового торговельного та фінансового розвитку. Отже, світова спільнота вирішила створити резервні активи під протекцією МВФ. Спочатку одиниця СДР прирівнювалась до 0,888671 г високоякісного золота, що, у свою чергу, мало доларовий еквівалент.

Після скасування Бреттон-Вудської валютної системи на ямайській конференції було введено стандарт СДР із метою зробити її головним резервним та розрахунковим засобом, що емітується Міжнародним валютним фондом. Існує лише в безготівковій формі у вигляді записів на банківських рахунках.

З липня 1974 р. золотий уміст СДР було відмінено, а його курс почав визначатися на базі валютного кошика спочатку шістнадцяти валют, а з 2001 р. — на базі чотирьох валют: євро, японської єни, фунта стерлінгів Великої Британії та долара США. Вартість СДР щодня публікується на веб-сайті МВФ і розраховується

як сума певних кількостей чотирьох валют, оцінених у доларах США, на підставі валютних курсів, що котируються щодня опівдні на Лондонській біржі. Склад кошика переглядається кожні п'ять років, щоб переконатись у тому, що він відбиває відносні значення валют у світовій торговій та фінансовій системах.

Європейська валютна система. Розвиток сучасної міжнародної економіки визначається протиборством двох тенденцій — доцентрової та відцентрової. У валютній сфері ці тенденції пов'язані з прагненням до валютного співробітництва і координації валютної політики в масштабі всієї міжнародної економіки, а з іншого боку, чітко проявляються регіональні валютні інтеграції, найбільш розвиненою з яких є Європейська валютна система.

Європейська валютна система (ЄВС), яка є результатом і водночас одним із важливих інструментів європейської інтеграції, у своєму розвитку пройшла низку етапів. Вона була започаткована ще в перші повоєнні роки. На першому етапі валютні угоди між країнами Західної Європи укладалися переважно на двосторонній основі. На підставі цих угод здійснювалися взаємне регулювання платіжних балансів, безготівкові розрахунки, обов'язковий залік взаємних вимог і зобов'язань, пільгове кредитування.

Наступним, більш високим, щаблем валютних відносин стало функціонування в 1950–1958 рр. Європейського платіжного союзу (ЄПС), який розвивався на багатосторонній кліринговій основі. ЄПС об'єднував 17 країн Західної Європи.

Підписання в 1957 р. Римської угоди про утворення Європейської економічної співдружності ознаменувало наступний етап у розвитку валютних відносин. 31 січня 1959 р. почав функціонувати Європейський валютний союз, у якому продовжували співробітництво всі 17 країн, що входили до колишнього Європейського платіжного союзу.

Новий етап європейської валютної інтеграції пов'язаний з трансформацією Європейського валютного союзу в Європейську валютну систему. Її кінцева мета — заміна національних грошових одиниць країн — учасниць Європейської валютної системи, а це — Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Данія та інші європейські країни, на єдину валюту співтовариства. Така валюта, поетапне впровадження якої було передбачено з початку 1999 р., дістала назву євро. Маастрихтським договором були визначені ті країни, які відповідали критеріям, що служать пороговою до валютного союзу.

Ці критерії полягають у такому:

- ♦ рівень інфляції не повинен перевищувати рівень інфляції у трьох країнах із найменшим показником на 1,5 %;
- ♦ довгострокові відсоткові ставки не повинні перевищувати більш ніж на 2 відсоткові ставки за довгостроковими кредитами в трьох країнах із найменшою інфляцією;
- ♦ національна валюта не повинна девальвуватися впродовж останніх двох років, а її валютний курс має коливатись у межах 2,25 %, передбачуваних Європейською валютною системою;
- ♦ дефіцит державного бюджету не повинен перевищувати 3 % ВВП;
- ♦ державний борг не повинен бути більшим за 60 % ВВП.

Було підраховано, що створення єдиної валюти дозволило б скасувати витрати на обмін однієї валюти на іншу і призвело б до економії близько 25 млрд дол. на рік лише на транзакційних витратах. Скасування валютного ризику дозволило б залучити нові інвестиції й укріпило економіку ЄС. У 2002 р. євро замінила німецьку марку, французький франк, італійську ліру та інші грошові одиниці. Це стало важливим чинником глибокої інтеграції всіх сторін суспільного життя країн — учасниць Європейської валютної системи.

IV. Закріплення нових знань, умінь і навичок учнів

1 Розв'яжіть задачі

Задача 1

Наприкінці 2010 р. розмір резервів країн — учасниць МВФ становив близько 5,3 трлн СДР. На 01.04. 2011 р. 1 дол. США дорівнював 0,632475 СДР. Обчисліть рівень резервів у доларах.

Розв'язання

Якщо 1 дол. США становив 0,632475 СДР, 1 СДР дорівнює близько 1,58 дол. США $\left(\frac{1}{0,632475}\right)$. Отже, сумарні резерви в доларах становлять 8,374 трлн дол. США.

Задача 2

Рівень інфляції в 15 країнах ЄС у 1995 р. становив: 1,5; 2,2; 1,9; 9,7; 4,8; 1,7; 2,6; 5,2; 2,1; 2,1; 2,4; 4,3; 1,2; 2,9; 2,8%. За умовами Маастрихтської угоди стандартне відхилення рівня інфляції від її середнього значення в 15 країнах не повинне перевищувати 3%. Чи виконали країни цю вимогу?

Розв'язання

Необхідно обчислити стандартне відхилення за формулою:

$$\text{Стандартне відхилення} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n ((\bar{x}) - x)^2}{n}} = 2,089593,$$

де \bar{x} — середньоарифметичне значення інфляції;

n — кількість країн;

x — значення інфляції в i -й країні.

Країни вимогу виконали.

Задача 3

Обчисліть курс СДР до долара США на 19 квітня 2011 р. за даними, наведеними в таблиці.

Валюта	Вага валют у кошику СДР	Курс валюти відносно долара
Євро	0,4230	1,42780
Японська єна	12,1000	82,55000
Фунт стерлінгів	0,1110	1,62940
Долар США	0,6600	1

Розв'язання

Вага валюти розраховується МВФ раз на п'ять років залежно від частки експорту товарів і послуг окремих країн у загальному обсязі їхнього експорту за відповідні роки. Спочатку розраховується доларовий еквівалент валют — ваги валюти у СДР перемножується на її поточний курс до долара США: євро = $0,4230 \cdot 1,42780 = 0,603959$;

японська єна = $\frac{12,1000 \cdot 1}{82,55000} = 0,146578$; фунт стерлінгів =

$0,111 \cdot 1,62940 = 0,180863$; долар США = $0,6600 \cdot 1 = 0,6600$. Курс СДР відносно долара — це сума отриманих доларових еквівалентів: $0,603959 + 0,146578 + 0,180863 + 0,6600 = 1,59140$.

2 Розв'яжіть тестові завдання

1. Класифікація валютних систем базується:

- а) на тому, який саме актив визнається резервним;
- б) золотому вмісті;
- в) виникненні паралельного обігу валют на ринку країни
- г) обігових паперах і металевих грошових знаках.

2. Золотий паритет діяв за такої системи валютних відносин:
- Ямайська валютна система;
 - Паризька валютна система;
 - Бреттон-Вудська валютна система;
 - Генуезька валютна система.
3. Ямайська валютна конференція:
- розв'язала проблему обміну валют на золото;
 - прийняла рішення про випуск євро;
 - затвердила долар як єдиний резервний засіб;
 - розв'язала проблеми вільного вибору режиму валютного курсу.
4. За системи золото-девізного стандарту:
- лише долар обмінювався на золото;
 - як девізи виступали резервні валюти;
 - національна валюта не була забезпечена золотом;
 - країни досягли найвищого прогресу у світовій торгівлі.
5. Вставте пропущені слова.
- ... — створена країнами — членами ЄС зона координованого плавання євро відносно долара США.
 - ... — створена Міжнародним валютним фондом валюта, що існує лише в безготівковій та розрахунковій формах.
 - ... — валюти, на базі яких розраховується валюта, створена Міжнародним валютним фондом.
 - ... — міжнародна валютна система, заснована на офіційному закріпленні країнами золотого вмісту в одиниці національної валюти із зобов'язанням центральних банків купувати і продавати національну валюту в обмін на золото.
6. Офіційний золотий паритет, офіційна ціна на золото та фіксація масштабу золотого вмісту національних грошових одиниць були скасовані:
- на Ямайській конференції;
 - Паризькій конференції;
 - Бреттон-Вудській конференції;
 - Генуезькій конференції.
7. Вставте пропущене слово.
- ... — цього року євро було введено в готівковий обіг.

Відповіді: 1 — б; 2 — б; 3 — г; 4 — а; 6 — а.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Підготувати доповідь з історії валютного регулювання в Україні.

УРОК 95

Форми міжнародних грошей: СДР та євро. Формування валютного курсу: режими плаваючих та фіксованих курсів. Фактори впливу на курс валюти за плаваючого режиму. Вплив змін курсу національної валюти на умови зовнішньої торгівлі. Перевірна робота

Мета уроку: пояснити учням особливості формування валютного курсу в умовах плаваючих і фіксованих режимів; розглянути фактори впливу на валютний курс; формувати в учнів чітке уявлення про вплив змін валютного курсу на умови зовнішньої торгівлі.

Основні поняття: конвертованість валюти, види валюти, фіксований валютний курс, обмежено гнучкий та плаваючий валютні курси, девальвація, ревальвація, дисконтна, девізна політика.

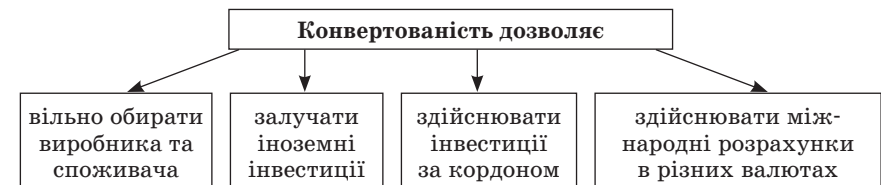
Тип уроку: вивчення й первинного закріплення нових знань, перевірки знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

Конвертованість валюти — це здатність національної валюти (грошової одиниці) до вільного обміну на інші валюти. Вона передбачає можливість купівлі-продажу іноземної валюти на національну.

Види конвертованості валюти

Повністю (вільно) конвертовані	Валюти тих країн, де скасовано всі валютні обмеження як для резидентів, так і для нерезидентів. Ці валюти можуть обмінюватись на будь-яку іноземну валюту (євро, долар США, російський рубль та ін.). Приклад: євро, долар США, фунт стерлінгів, японська ена
--------------------------------	---

Частково (обмежено) конвертовані	Національна валюта країн, у яких застосовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій. Розрізняють такі основні сфери валютних обмежень: поточні операції платіжного балансу (торгові та неторгові угоди), обмежений продаж іноземної валюти, заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту, регулювання строку платежів, експорту та імпорту. Головна причина валютних обмежень — нестача валюти, тиск зовнішньої заборгованості, розлад платіжних балансів. Приклад: гривня, рубль, турецька ліра
Замкнуті (неконвертовані)	Національна валюта, що функціонує лише в межах однієї країни й не обмінюється на інші іноземні валюти. Це валюти економічно слабо розвинених країн. Приклад: азербайджанські манати, таджицькі сомони, узбецькі суми
Зовнішня конвертованість	Цілковита свобода обміну зароблених у певній країні грошей для закордонних розрахунків надається лише іноземним особам
Внутрішня конвертованість	Свободу обміну національних грошей на іноземні валюти мають лише громадяни цієї країни
Клірингові валюти	Розрахункові валютні одиниці, що функціонують на підставі клірингових угод. Клірингові угоди укладаються для вирівнювання платіжного балансу без витрат валютних резервів

Валютний курс — це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни. Фіксування курсу національної грошової одиниці відносно іноземних грошових одиниць називається валютним котируванням.

► Методи котирування

Пряме котирування (американський валютний курс) — це ціна іноземної валюти, виражена в одиницях національної валюти (1 дол. США = 8,95 грн).

Зворотне котирування (європейський валютний курс) — ціна одиниці національної валюти в одиницях іноземної валюти (1 грн = 0,11 дол. США).

Крос-котирування — співвідношення між двома валютами, що розраховується опосередковано, за допомогою валюти третьої країни (наприклад, євро або дол. США).

Існує два головні види політики валютного курсу: фіксований та плаваючий, а також їх різновиди. За класифікацією МВФ, усі валюти країн світу залежно від ступеня свободи зміни їхніх курсів поділяють на валюти з фіксованим курсом, валюти з обмежено гнучким курсом і валюти з плаваючим курсом.

Фіксований валютний курс установлює держава. Уряд установлює постійні фіксовані пропорції обміну національної валюти на іноземну і навпаки.

Обмежено гнучкий валютний курс — це офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, яке передбачає незначні коливання відповідно до встановлених правил. Методи встановлення курсу: обмежено гнучкий курс до однієї валюти та обмежено гнучкий курс у межах спільної політики.

Плаваючий валютний курс — курс, що вільно змінюється під впливом попиту і пропозиції, на який держава може впливати лише валютними інтервенціями — шляхом безпосереднього втручання центрального банку в роботу валютного ринку через продаж або скуповування великих сум іноземної валюти. Перше призводить до зростання курсу національної валюти, а друге — до зниження її курсу. За плаваючого валютного курсу можна розрізнити

«чисте» плавання (без будь-яких втручань) та «брудне» (з активними інтервенціями).

Оптимальний валютний простір — це підтримка фіксованого валютного курсу між певною групою країн та плаваючого — між іншими.

Валютний коридор — це визначені межі коливання валютного курсу, які держава зобов'язується підтримувати.

Валютна політика є стратегічною, але існує й поточна валютна політика, що здійснюється у формах облікової (дисконтної) та девізної.

Дисконтна політика означає зміну облікової ставки відсотка. За пасивного платіжного балансу облікова ставка підвищується для залучення іноземного капіталу, збільшення попиту на національну валюту та підвищення її курсу. Зниження облікової ставки призводить до зниження курсу національної валюти.

Девізна політика спрямована на регулювання валютного курсу шляхом валютних інтервенцій.

Зміна курсу валют безпосередньо, але неоднаково впливає на динаміку вартості експорту/ імпорту та іноземних інвестицій, виражених у цих валютах. Падіння курсу національної валюти (девальвація) призводить до зниження цін національних товарів на світовому ринку, виражених в іноземній валюті, що сприяє зростанню експорту. Водночас ціни на імпортні товари, виражені в національній валюті, стають вищими, а імпорт скорочується. Девальвація також призводить до збільшення припливу капіталу з-за кордону внаслідок здешевлення національних активів і цінних паперів. Зростання курсу національної валюти (ревальвація) має протилежні наслідки.

III. Закріплення нових знань, умінь і навичок учнів

1 Розв'яжіть задачі

Задача 1

Курси деяких валют станом на два конкретні дні 2011 р. були такими (одиниць національної валюти за 1 дол. США):

Валюта	21 квітня	22 квітня
Українська гривня	796,5400	795,5400
Англійський фунт	1303,9109	1318,1368
Євро	1156,1778	1161,6739

Обчисліть пряме котирування кожної валюти станом на... Визначте, курс яких валют знизився, а яких — зріс. Обчисліть, на скільки відсотків зріс/ упав курс гривні. Обчисліть крос-курси кожної валюти відносно гривні.

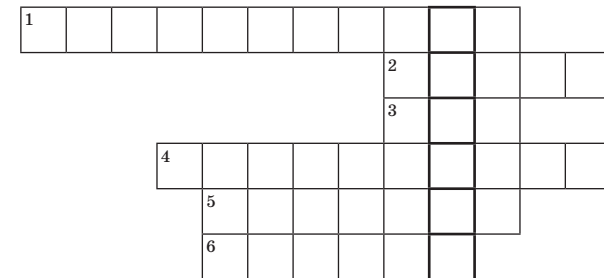
Задача 2

Еластичність експорту становить 0, а імпорту — 1. Країна девальвує свою валюту на 10%.

- 1) Як зміниться ціна експорту в місцевій валюті?
- 2) Як зміниться ціна експорту в іноземній валюті?
- 3) Як зміниться фізичний обсяг експорту?
- 4) Як зміниться ціна імпорту в місцевій валюті?
- 5) Як зміниться ціна імпорту в іноземній валюті?
- 6) Як зміниться фізичний обсяг імпорту?

Відповіді: 1 — не зміниться; 2 — знизиться на 10%; 3 — експорт абсолютно нееластичний, тому не зміниться ніяк; 4 — зросте на 10%; 5 — не зміниться; 6 — абсолютно еластичний імпорт, тому знизиться обвально.

2 Розв'яжіть криптограму

1. Законодавче зниження курсу валюти за режиму фіксованого валютного курсу.
2. Вагова одиниця дорогоцінних металів, насамперед золота.
3. Валюта, що була введена в безготівковий обіг МВФ.
4. Зниження вартості валюти за режиму плаваючого валютного курсу.
5. Система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та послуги, що базується на зарахуванні взаємних вимог і зобов'язань.
6. Грошове вираження збалансованого розпису доходів і витрат держав, підприємств за певний період.

Відповіді: 1 — девальвація; 2 — унція; 3 — СДР; 4 — знецінення; 5 — кліринг; 6 — бюджет.

Зашифроване слово означає разове комісійне доручення імпортера однієї країни комісіонеру іншої на закупівлю окремої партії товару.

3 Розв'яжіть тестові завдання

- Уявіть, що ви — валютний брокер. Як ви відреагуєте на повідомлення, що мексиканські запаси нафти виявилися меншими, ніж повідомлялось раніше?
 - Купите мексиканські песо;
 - продасте мексиканські песо;
 - продасте долари США;
 - купите американські долари.
- Які дії створюють попит на євро на валютному ринку?
 - Американський імпортер купує партію вин марки «Бордо»;
 - французька автомобільна фірма приймає рішення будувати складальний завод у Лос-Анджелесі;
 - у широких колах склалася думка, що міжнародна вартість євро найближчим часом знизиться;
 - на міжнародних біржах зросла вартість акцій американських компаній.
- Між Мексикою і США діє система плаваючих валютних курсів. Укажіть, яка з подій спричинить підвищення курсу мексиканського песо:
 - США в односторонньому порядку знижують тарифи на мексиканські вироби;
 - Мексика зіткнулася із сильною інфляцією;
 - погіршення політичних відносин скорочує потік американських туристів до Мексики;
 - Мексика відкрила доступ американським товарам на власний ринок.
- Падіння курсу національної валюти спричиняє:
 - зниження ціни експорту та імпорту;
 - зниження ціни експорту та підвищення ціни імпорту;
 - підвищення ціни експорту та імпорту;
 - підвищення ціни експорту та зниження ціни імпорту.
- Курс гривні під впливом економічної кон'юнктури знижується занадто швидко. Для виправлення ситуації Національний банк має:
 - збільшити грошову пропозицію;

- підвищити ставку рефінансування;
- збільшувати валютні резерви;
- упровадити обмеження на імпорт капіталу в Україну.

Відповіді: 1 — б; 2 — а; 3 — а; 4 — б; 5 — б.

IV. Перевірка знань учнів

Варіант I

1 Розв'яжіть тестові завдання.

- Прихильником меркантилізму був:
 - А. Сміт;
 - Д. Рікардо;
 - Д. Х'юм;
 - Т. Ман.
- Автори теорії абсолютних та відносних переваг у міжнародній торгівлі:
 - А. Сміт і Д. Рікардо;
 - Р. Оден і Д. Дефо;
 - Дж. Ло і Ш. Фур'є;
 - А. Пуерго і Л. Фейєрбах.
- Види валютного котирування:
 - пряме, непряме, внутрішнє, зовнішнє;
 - зовнішнє, внутрішнє;
 - пряме, непряме;
 - поточне, форвардне.
- Демпінг — це продаж за кордоном товарів за цінами, які порівняно з цінами в країнах експорту:
 - трохи вищі;
 - такі самі;
 - нижчі;
 - значно вищі.
- Країни, що інтегруються, домовляються про свободу пересування не лише товарів і послуг, але й факторів виробництва. Цей процес називається:
 - спільний ринок;
 - зона вільної торгівлі;
 - економічний союз;
 - митний союз.

Відповіді: 1 — г; 2 — а; 3 — в; 4 — в; 5 — а.

2 Вставте пропущені слова.

6. ... — це вищий ступінь розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами, що передбачає стійку концентрацію виробництва певної продукції в окремих країнах. (*Міжнародний поділ праці*)
7. ... — використання іноземної валюти виключно як засобу обігу. (*Валютне заміщення*)

3 Дайте відповіді на запитання.

- 8) Дайте визначення закону абсолютних переваг. За яких умов він виконується?
- 9) Охарактеризуйте Ямайську валютну систему.

Варіант II**1 Розв'яжіть тестові завдання.**

- 1) Адвалорний тариф — це:
- мито на імпортований товар, що визначається як відсоток від його вартості;
 - мито на імпортований товар, що визначається як абсолютна величина;
 - мито на імпортований товар, що визначається як комбінація відсотка його вартості та абсолютної величини;
 - податок на додану вартість.
- 2) За системи золото-девiзного стандарту:
- лише долар обмінювався на золото;
 - як девiзи виступали іноземні валюти;
 - національна валюта не була забезпечена золотом;
 - країни досягли найвищого прогресу у світовій торгівлі.
- 3) Автор праці «Дослідження про природу і чинники багатства народів»:
- Д. Рікардо;
 - А. Сміт;
 - Ф. Кеє;
 - Ш. Фур'є.
- 4) У разі девальвації національної валюти:
- ціна вітчизняного товару всередині країни зростає;
 - ціна вітчизняного товару всередині країни знижується;
 - ціна вітчизняного товару всередині країни не змінюється;
 - ціна іноземного товару на національному ринку знижується.

- 5) Остаточне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі за умови збереження національних митних тарифів щодо третіх країн веде до утворення:
- спільного ринку;
 - зони вільної торгівлі;
 - митного союзу;
 - економічного союзу.

Відповіді: 1 — а; 2 — а; 3 — б; 4 — в; 5 — а.

2 Вставте пропущені слова.

- 6) ... — це політика держави, спрямована на стимулювання національної економіки, підтримку внутрішнього ринку шляхом захисту від іноземної конкуренції. (*Протекціонізм*)
- 7) ... — міжнародні гроші, що були створені МВФ у 1969 р. для підтримки Бреттон-Вудської системи обмінного курсу. (*СДР*)

3 Дайте відповіді на запитання.

- 8) Перелічить елементи міжнародної валютної системи.
- 9) Що таке альтернативні витрати виробництва та як вони пов'язані з теорією відносних переваг?

IV. Підсумок уроку**V. Домашнє завдання**

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Розв'язати задачі.
 - 18 листопада 1967 р. курс фунта стерлінгів офіційно знизився з 2,8 до 2,4 дол. США. Обчисліть відсоток девальвації та вимушеної ревальвації валют. Як позначилась на англійських імпортерах та експортерах зміна валютного курсу?
 - З 1980 по 1984 р. курс долара США підвищився майже на 80%. За оцінкою експертів, курс долара був фактично завищений порівняно з його купівельною спроможністю. Як відбулося підвищення курсу на імпортерах та експортерах США? на припливі капіталу?

УРОК 96

Необхідність міжнародного руху капіталів. Форми міжнародного руху капіталів: міжнародний кредит та іноземне інвестування. Міждержавні, міжнародні організації та приватні міжнародні кредити

Мета уроку: формувати в учнів чітке уявлення про сутність, причини виникнення та форми міжнародного руху капіталів; розкрити структуру міжнародного руху капіталів узагалі та світового ринку позикових капіталів — як його частини; ознайомити учнів із тенденціями розвитку міжнародного кредиту.

Основні поняття: міжнародний рух капіталів, вивезення капіталів, зарубіжні інвестиції, міжнародний кредит, міждержавний кредит, кредит міжнародних організацій, міжфінансовий кредит, світовий ринок грошей, міжбанківський ринок капіталів, світовий ринок капіталів, кредитів і цінних паперів.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

► **Обговорення питань, що були поставлені як домашнє завдання**

1) Учні роблять доповіді про історію валютного регулювання в Україні.

Інформація для вчителя. В Україні можна виокремити такі періоди регулювання валютного курсу: 1) уніфікація валютного курсу в 1992 р.; 2) перехід до плаваючого валютного курсу; 3) уведення валютного коридору в 1995 р.; 4) перехід до фіксованого курсу гривні в 1998 р.

2) Обговорення ситуацій впливу зміни валютного курсу на експортно-імпорتنі операції

Ситуація 1. Девальвація фунта стерлінгів дорівнювала 14,3% $\left(\frac{2,8 - 2,4}{2,8} \cdot 100\right)$. Розмір вимушеної ревальвації долара — 16,7% $\left(\frac{1/2,4 - 1/2,8}{0,35} \cdot 100\right)$.

Англійські експортери отримували девальваційну премію (за інших незмінних умов) у розмірі 16,7%, у такий спосіб здійснювалося стимулювання англійського експорту.

Англійські імпортери зазнали збитків унаслідок збільшення вартості валюти платежу на 14,3%, що спричинило подорожчання та скорочення імпорту в Англію.

Ситуація 2. Здешевлення і зростання імпорту, збільшення припливу іноземного капіталу, менша цінова конкурентоспроможність експортерів, проблеми з експортом.

IV. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Учням пропонується поміркувати над питанням: які фактори спричиняють появу міжнародних організацій і спонукають держави й фірми до зарубіжних інвестицій та міжнародних кредитів — двох головних форм міжнародного руху капіталів (МРК)?

► **Головні причини виникнення МРК**

- 1) Інтернаціоналізація господарського життя (світова торгівля, науково-технічні зв'язки).
- 2) Поява можливості більш вигідного вкладення капіталу за кордоном.
- 3) Відносний надлишок капіталу на внутрішньому ринку й відсутність умов його ефективного використання.
- 4) Прагнення власників капіталу застосувати його в країнах, де існують низькі ціни на сировину, матеріали, енергію, транспорт, робочу силу.
- 5) Економія фінансових ресурсів завдяки застосуванню низьких митних тарифів та пільгових тарифних заходів у країнах, куди переміщується капітал.
- 6) Можливість стабільного постачання національних підприємств іноземною сировиною (капітал вкладається в розвиток видобувних галузей промисловості країн — експортерів сировини).
- 7) Прагнення забезпечити збереження та чистоту навколишнього середовища в країнах — експортерах капіталу в разі використання корисних копалин, забруднення навколишнього середовища.

V. Вивчення нового матеріалу

Міжнародний рух капіталу (МРК) є однією з головних форм міжнародних економічних відносин. Це — переміщення капіталу між країнами світу в пошуку більш вигідної та прибуткової сфери застосування.

Головною формою руху капіталів є вивезення капіталу — одностороннє переміщення вартості в товарній (експорт машин, обладнання, напівфабрикатів) або грошовій формах за кордон із метою одержання підприємницького прибутку (інвестиції) або відсотка (кредит).

Міжнародний кредит — це позика в грошовій або товарній формі, що надається кредитором однієї країни позичальнику іншої країни на умовах терміновості, повернення і сплати відсотків. Головною метою міжнародного кредиту є отримання максимального прибутку у формі відсоткового або підприємницького прибутку. Суб'єкти міжнародного кредиту: держава і державні установи (міністерства), фірми, підприємства, банки, страхові компанії, ТНК, міжнародні організації (МВФ, МБРР) та групи держав.

Головні види міжнародного кредиту

- ◆ За цільовим призначенням: зв'язаний (чітка мета), фінансовий, емісія цінних паперів.
- ◆ За формами надання: товарний і валютний.
- ◆ За суб'єктами кредитування: приватний, урядовий, змішаний, кредит міжнародних установ.
- ◆ За характером забезпечення: забезпечений та бланковий (без гарантій застави).
- ◆ За терміном: короткостроковий (до 1 року), середньостроковий (1–7 років), довгостроковий.

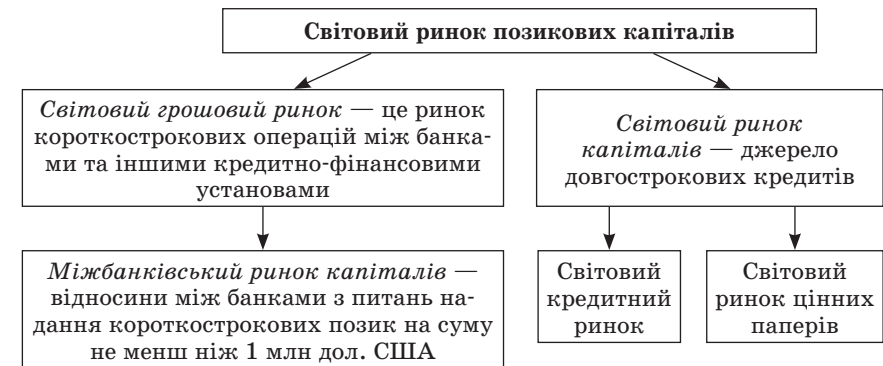
Найбільш поширеними є фірмові, банківські та урядові кредити.

Фірмові кредити — це позика, що зазвичай надається експортером однієї країни імпортеру іншої країни у формі відстрочки платежу. Здійснюється у двох видах: вексельний та авансу покупцю.

Вексельний кредит передбачає, що експортер виставляє вексель на імпортера, який, отримавши комерційні документи, оплачує вексель у зазначений у ньому термін. Надається постійним клієнтам у товарній формі. Аванс покупця полягає в кредитуванні імпортером експортера, надається в грошовій формі.

Світовий ринок позикового капіталу (СРПК) — це сукупність попиту та пропозиції на позиковий капітал позичальників та кредиторів різних країн. З огляду на особливості розвитку СРПК виокремлюють такі види його структури:

1. Функціональну, що розкриває механізм функціонування СРПК

Тенденція розвитку — це процес сек'юритизації, тобто переключення з кредитних форм надання позики на випуск цінних паперів, завдяки чому відбувається активізація ринку цінних паперів.

2. Інституціональна структура відбиває відносини між професійними посередниками (транснаціональними банками, фінансовими компаніями, фондовими біржами), позичальниками (ТНК, приватними й центральними банками, міжнародними й регіональними організаціями — ЄС, НАФТА) і кредиторами різних країн. Тенденція розвитку — зменшення ролі банків, підвищення ролі держави та міжнародних економічних організацій.
3. Географічна структура відбиває рух капіталів між країнами, групами країн, регіонами переважно через міжнародні фінансові центри. До останніх належать: Нью-Йорк (найбільша фондова біржа), Лондон (перше місце за обсягом валютних та кредитних операцій), Цюрих, Франкфурт-на-Майні (середньо- та короткострокові кредити), Токіо, Гонконг (кредитні операції), Латиноамериканський фінансовий центр (Панама, Багамські,

Кайманові та інші острови), який отримав назву «офшор», тобто його фінансові операції не підпадають під національне регулювання. Тенденції розвитку: перевищення ввезення капіталу в розвинені країни над вивезенням до країн, що розвиваються; посилення руху капіталу між розвиненими країнами, зниження на ринку капіталів частки країн, що розвиваються.

4. Валютна структура характеризується такими тенденціями: підвищення ролі євро та зниження ролі долара.

Україна активно користується зовнішніми позиками для здійснення капітальних інвестицій, покриття дефіциту бюджету тощо. Загальний обсяг зовнішніх позик України на кінець 2010 р. становив 117,3 млрд дол. США (85,7% від ВВП), що забагато для країни з перехідною економікою.

VI. Закріплення нових знань, умінь і навичок учнів

Завдання 1

Розв'язання ситуації

У 70–80-х рр. латиноамериканські країни активно брали позики, що призвело до боргової кризи. Водночас країни Південно-Східної Азії активно інвестували свій капітал, що дало їм змогу здійснити економічний ривок. Дайте відповідь на запитання:

- Реальна відсоткова ставка за міжнародними позиками буде:
 - у Латинської Америки більшою, ніж у країн Південно-Східної Азії;
 - у Латинської Америки меншою, ніж у країн Південно-Східної Азії;
 - однаковою для цих груп країн.
- Товари поточного споживання імпортуватимуть:
 - обидві групи країн;
 - країни Південно-Східної Азії;
 - країни Латинської Америки.
- Хто з груп країн робив ставку на поточне споживання, а хто — на майбутнє?
 - Латиноамериканські країни — на майбутнє, а країни Південно-Східної Азії — на поточне;
 - латиноамериканські — на поточне, а країни Південно-Східної Азії — на майбутнє;
 - обидві групи країн робили ставку на майбутнє споживання;
 - обидві групи країн робили ставку на поточне споживання.

Відповіді: 1 — а; 2 — б; 3 — б.

Завдання 2

Учням пропонується написати короткий твір-есе, у якому вони мають поміркувати над негативними економічними та психологічними наслідками зовнішнього боргу країни.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Підготувати доповіді про динаміку зовнішнього боргу України, його структуру та причини виникнення.

УРОК 97

Прямі та портфельні іноземні інвестиції. Міжнародні компанії в іноземному інвестуванні. Діяльність міжнародних організацій — МВФ, Світового банку, ЄБРР, Європейського інвестиційного банку тощо — у забезпеченні міжнародного руху капіталів

Мета уроку: ознайомити учнів із сутністю іноземних інвестицій, їх структурою, сучасними тенденціями; формувати чітке розуміння понять «концесія», «консорціум», «альянс», «вільні економічні зони» тощо.

Основні поняття: прямі інвестиції, портфельні інвестиції, міжнародні альянси, концесії, консорціуми, вільні економічні зони, міжнародний лізинг, факторинг, франчайзинг.

Тип уроку: вивчення й первинного закріплення знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Доповіді учнів про динаміку зовнішнього боргу України, причини його виникнення, структуру.

IV. Вивчення нового матеріалу

Іноземні інвестиції — це спосіб розміщення капіталу (активів) однієї країни в іншій країні. Причинами, що стимулюють іноземні інвестиції, є:

- ♦ посилення диференціації між рівнями економічного розвитку та його структурами в різних країнах, що впливає на темпи міжнародної торгівлі та інвестицій;

- ◆ поширення інновацій та високих технологій;
- ◆ розвиток інтеграційних союзів;
- ◆ багатосторонні угоди.

Структура міжнародних (іноземних) інвестицій

Форми інвестицій:	Види інвестицій:
<ul style="list-style-type: none"> • державні; • приватні; • міжнародних організацій; • змішані 	<ul style="list-style-type: none"> • прями; • міжнародні альянси; • портфельні
Види інвестиційних активів:	Організаційні форми:
<ul style="list-style-type: none"> • іноземна валюта; • національна валюта; • рухоме та нерухоме майно; • акції; • фінансові інструменти; • права інтелектуальної власності; • права на господарську діяльність; • послуги; • реінвестиція прибутку 	<ul style="list-style-type: none"> • компанія зі 100% -вою власністю інвестора; • участь в акціонерному капіталі компанії; • майнові та немайнові права; • концесії; • консорціуми; • альянси; • міжнародний лізинг

Портфельні інвестиції — це вкладення капіталу в іноземні цінні папери. Прямі іноземні інвестиції — придбання власності в закордонному підприємстві, що значною мірою перебуває у власності резидентів країни-інвестора або під їх контролем.

Конкретна цифра частки закордонного інвестора у володінні підприємством, що дозволяє класифікувати капіталовкладення як прямі або як портфельні, визначається кожною країною самостійно. У Данії й Туреччині до прямих інвестицій зараховують не менш як 10% -ву участь у статутному фонді підприємства, у Фінляндії, Франції, Іспанії — не менш ніж 20% -ву, у Німеччині й Австрії — не менше від 25% -ї, в Україні — 10% -ву.

Міжнародні альянси — це міжнародні міжкорпоративні форми здійснення спільної діяльності на базі багатосторонніх контрактів.

Характер участі іноземних партнерів в інвестиційному проекті поділяється на дві групи: активні форми партнерства (філії, відділення, акціонерні товариства) та пасивні форми співпраці — міжнародні альянси.

Форми транснаціональних альянсів:

- ◆ будівельні роботи за підрядними угодами;
- ◆ видобування сировини за підрядними угодами;

- ◆ субконтракти;
- ◆ інжиніринг;
- ◆ ліцензійні угоди;
- ◆ контракти про управлінську допомогу та експорт гудвіла;
- ◆ лізинг;
- ◆ франчайзинг;
- ◆ факторинг.

Лізинг — це договір на право користування обладнанням і майном на ґрунті орендних відносин.

Інжинірингові контракти зазвичай передбачають надання послуг двох видів: інженерно-консультаційних та інженерно-будівельних.

Експорт гудвіла — це передача невидимих активів: досвіду управління та організації виробництва, управління фінансовими активами, товарного знаку.

Франчайзинг — це угода компаній, за якою відбувається передача прав на використання торговельної марки та способів ведення торгівлі або послуг.

Факторинг — зобов'язання боржника, строк виконання якого не настав, реалізується кредитором шляхом продажу зобов'язань форфейтеру, який купує зобов'язання за умови забезпечення угоди третьою особою.

Концесія — отримання прав на будівництво та експлуатацію об'єктів інфраструктури, розробку природних ресурсів на підставі розподілу продукції між державою та інвестором.

Консорціум — тимчасові статутні об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення спільної мети (спільне розміщення позики або здійснення єдиного промислового проекту) (наприклад, консорціум «АСТЕК», який створено з метою реалізації в Україні державних, міських і регіональних програм, а також інвестиційних проектів побудови автоматизованих систем оплати та обліку товарів та послуг, що надаються на території України з урахуванням соціальних пільг, у тому числі й на транспорті).

З метою активізації міжнародного співробітництва, залучення іноземного капіталу, техніки, технології, сучасних методів господарювання в практиці міжнародних взаємозв'язків використовують інститут вільних економічних зон (ВЕЗ). Зоною зазвичай оголошується певна територія, на якій вводиться преференційний (пільговий) режим діяльності для розташованих там підприємств і яка внаслідок цього є економічно відокремленою від решти території країни.

Транснаціональні корпорації (ТНК) — головний суб'єкт закордонного капіталовкладення в сучасному світі. ТНК — це компанія, що включає одиниці у двох або більше країнах, незалежно від їх юридичної форми та сфери діяльності. Її система прийняття рішень дозволяє провадити узгоджену політику і здійснювати загальну стратегію через єдиний керівний центр. Окремі одиниці зв'язані власністю так, що одна з них може мати значний вплив на діяльність інших, зокрема, ділити знання, ресурси й відповідальність з іншими.

ТНК належить 90 % прямих зарубіжних капіталовкладень. На них же припадає понад половину обсягів світової торгівлі. Міжнародна торгівля сировиною майже цілком перебуває під їхнім контролем. ТНК контролюють 90 % світової торгівлі пшеницею, кавою, кукурудзою, лісоматеріалами, тютюном, джуттом і залізною рудою; 85 — міддю та бокситами; 80 — чаєм та оловом; 75 % — торгівлі бананами, натуральним каучуком та сировою нафтою. Переважна частина всіх платежів, пов'язаних із трансфертом новітніх технологій, здійснюється в межах ТНК (80 % — у США та Великій Британії, до 90 % — у Німеччині).

Українська статистика. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україні на 1 січня 2011 р. становив 44708,0 млн дол. США, що в розрахунку на одну особу дорівнює 978,5 дол. США. Інвестиції надійшли зі 125 країн світу. До десятки головних країн-інвесторів, на які припадає понад 82 % від загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр — 9914,6 млн дол. США; Німеччина — 7076,9; Нідерланди — 4707,8 млн дол., Російська Федерація — 3402,8 млн дол. США та ін. Найбільша частка іноземних інвестицій припадає на фінансовий сектор — 31 %; на металургійну галузь — 13; на торгівлю — 10; на виробництво харчових та тютюнових товарів — 5 %.

Прямі інвестиції з України здійснено до 46 країн світу, переважна їхня частка спрямована в Кіпр (92,3 %).

Міжнародні організації відіграють усе більш помітну роль у світовій економіці. Їхня діяльність дозволяє внести необхідний регулювальний початок і певну стабільність у функціонування валютно-розрахункових відносин. Вони мають налагодити валютно-розрахункові відносини між країнами, причому ця їхня функція незмінно посилюється. Зростає значення міжнародних валютно-фінансових і кредитних організацій у сфері вивчення, аналізу й узагальнення інформації про тенденції розвитку і формулювання рекомендацій із найважливіших проблем світового господарства.

Найбільш впливові міжнародні організації

Міжнародний валютний фонд (МВФ) був створений 1944 р. Його штаб-квартира розташована у Вашингтоні. До нього входять 182 країни. Його функції:

- ◆ підтримання загальної системи розрахунків і системи розрахунків за спеціальними правами кредитування;
- ◆ спостереження за станом міжнародної валютної системи;
- ◆ сприяння стабільності обмінних курсів валют і впорядкування валютних взаємин;
- ◆ надання короткострокових і середньострокових кредитів;
- ◆ поповнення валютних резервів країн-членів шляхом розподілу спеціальних прав кредитування;
- ◆ надання консультацій і участь у співробітництві.

Всесвітній банк (181 країна) — багатостороння кредитна установа, складається з п'яти тісно пов'язаних між собою інститутів, загальна мета яких — підвищення рівня життя в країнах, що розвиваються, за рахунок фінансової допомоги розвинених країн.

1. **Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)** заснований у 1945 р.: надання кредитів відносно багатим країнам, що розвиваються. МБРР — головна складова групи Всесвітнього банку. Часто цей банк називають Всесвітнім.
2. **Міжнародна асоціація розвитку (МАР)** заснована в 1960 р.: надання особливо пільгових кредитів найбільш бідним країнам, що розвиваються, які не можуть брати кредити у Всесвітнього банку.
3. **Міжнародна фінансова корпорація (МФК)** заснована в 1956 р.: сприяння економічному зростанню в країнах, що розвиваються, шляхом надання підтримки приватному сектору.
4. **Багатостороннє агентство з інвестиційних гарантій (МАІГ)** засноване в 1988 р.: заохочення іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, шляхом надання гарантій іноземним інвесторам від збитків, зумовлених некомерційними ризиками.
5. **Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних суперечок (МЦУІС)** заснований у 1966 р.: сприяння збільшенню потоків міжнародних інвестицій шляхом надання послуг з арбітражного розгляду і врегулювання суперечок між урядами та іноземними інвесторами; консультування, наукові дослідження, інформація про інвестиційне законодавство різних країн.

Європейський банк реконструкції та розвитку (близько 60 країн) був створений у 1990, місце перебування — Лондон.

Функції: підтримка країн-членів — одержувачів фінансової допомоги в проведенні структурних і галузевих економічних реформ, включаючи демонополізацію і приватизацію з метою цілковитої інтеграції їхніх економік у світову економіку шляхом:

- ◆ сприяння організації, модернізації та розширенню виробничої, конкурентоспроможної та приватнопідприємницької діяльності, насамперед малих і середніх підприємств;
- ◆ мобілізації національного та іноземного капіталу;
- ◆ інвестиції у виробництво з метою створення конкурентного середовища і підвищення продуктивності, якості життя і умов праці;
- ◆ надання технічної допомоги у фінансуванні й реалізації проєктів;
- ◆ стимулювання і заохочення розвитку ринків капіталу;
- ◆ реалізації солідних і економічно обґрунтованих проєктів, що включають більш ніж одну країну-реципієнта;
- ◆ сприяння екологічно сталому розвитку.

V. Закріплення нових знань, умінь і навичок учнів

1 Розв'яжіть задачі.

Задача 1

Які з наведених прикладів інвестицій вважаються прямими, а які — портфельними?

- а) Український банк купив акції російської компанії «Лукойл» на 20 млн грн. Загальна сума випуску акцій становить 600 млн дол. США.
- б) Польський банк купив будинок у Львові, у якому відкрив свою філію в Україні.
- в) Харківський тракторний завод збільшив свою частку в статутному капіталі спільного підприємства, зареєстрованого в Росії, від 51 до 75 %.
- г) Українська фірма за дорученням клієнта з ФРН купила 11 % поточного випуску акцій «Укртрансавто».
- д) Канадська фірма «МакДональдс» відкрила ще один ресторан у Києві.
- е) Українсько-американський інвестиційний фонд розмістив 100 млн дол. США в українських державних короткострокових зобов'язаннях та облігаціях державної позики.

Відповіді: а — портфельні; б — прямі; в — прямі; г — портфельні; д — прямі; е — портфельні.

Задача 2

IBM продає комплектуючі для складання і готові комп'ютери в Україні. Україна запроваджує високе імпортне мито на ввезення зібраних комп'ютерів *IBM*, щоб захистити українських виробників, і різко збільшує податок на прибуток іноземних компаній. Що може зробити *IBM*:

- а) щоб не віддавати частку українського ринку місцевим конкурентам;
- б) скоротити обсяг податків на прибуток, які виплачуються в Україні;
- в) гарантувати цілісність своїх активів в Україні?

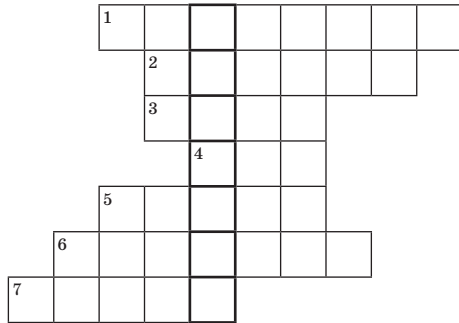
Відповідь: створити в Україні свою філію і застосувати завищені трансфертні ціни на поставку комплектуючих до цієї філії; в) отримати урядові гарантії.

2 Розв'яжіть тестові завдання

1. Для уряду найбільш вигідним є залучення інвестицій в економіку у формі інвестицій:
 - а) прямих;
 - б) портфельний;
 - в) усіх перелічених форм;
 - г) відкритість економіки не є вигідною.
2. Позитивна роль інвестицій для країни, що їх приймає, полягає в тому, що вони:
 - а) зменшують надмірно завищений курс національної валюти;
 - б) скорочують інфляцію;
 - в) поліпшують стан платіжного балансу;
 - г) збільшують ВВП.
3. Причина, що спонукає країну А здійснювати прямі закордонні інвестиції в країну Б:
 - а) високий рівень оплати праці в країні Б;
 - б) високий рівень митного оподаткування в країні Б;
 - в) висока ставка відсотка в країні Б;
 - г) усе разом.

Відповіді: 1 — а; 2 — г; 3 — г.

3 Розв'яжіть криптограму

- Індекс цін, що використовується для перерахування вартісних показників у цінах базового року.
- Фінансові активи, що виникають унаслідок прямого позичання коштів кредитором позичальнику, у результаті якого кредитор або не отримує жодного письмового гарантійного зобов'язання, або отримує борговий цінний папір.
- Фінансова установа, що зосереджує тимчасово вільні кошти, надає їх у тимчасове користування у формі кредитів, стає посередником у взаємних виплатах і розрахунках між підприємствами, установами або окремими особами.
- Керівна фінансова установа в Україні.
- Грошовий документ, що обертається на ринку і засвідчує відносини позики власника документа щодо особи, яка випустила цей документ.
- Початкова сума коштів, призначених для заняття підприємницькою діяльністю.
- Підприємство, яке повністю належить прямому інвестору.

Відповіді: 1 — дефлятор; 2 — кредит; 3 — банк; 4 — НБУ; 5 — акція; 6 — капітал; 7 — філія.

Зашифроване слово означає велику країну-кредитора — Францію.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Підготувати доповіді про іноземні інвестиції в Україну та з України.

УРОК 98

Платіжний баланс країни. Рахунок руху капіталу в платіжному балансі. Практична робота 8. Аналіз та порівняння торгового і платіжного балансів різних країн (частина 1)

Мета уроку: ознайомити учнів з функціями міжнародних економічних організацій, їх роллю у світовому русі капіталів; розкрити особливості платіжного балансу; навчити методики розрахунків; узагальнити та систематизувати знання учнів з теми; визначити рівень оволодіння учнями головними теоретичними знаннями; закріпити практичні вміння учнів розв'язувати задачі; розвивати навички само- та взаємоконтролю, уміння працювати в групі.

Основні поняття: Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, платіжний баланс, баланс поточних операцій, баланс руху капіталів.

Тип уроку: комбінований, практичне заняття.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Семінар-обговорення

Доповіді учнів про прямі та портфельні іноземні інвестиції в Україну та з України.

III. Вивчення нового матеріалу

Платіжний баланс є ключовим поняттям міжнародної економіки, оскільки систематизує і дозволяє аналізувати взаємовідносини країн із зовнішнім світом. Повна схема складання платіжного балансу, рекомендованого МВФ, містить 112 статей, які можна об'єднати в сім груп і три блоки.

Блок I «Поточні операції» складається з торговельного балансу, що показує різницю між товарним експортом країни та її товарним імпортом, і балансу послуг та некомерційних платежів.

Блок II «Рух капіталів» характеризує приплив і відплив короткострокового та довгострокового капіталів (інвестицій).

Блок III «Баланс золотовалютних ресурсів».

Схему рахунків платіжного балансу наведено нижче.

У рахунку *N1* враховуються ціннісні обсяги експорту та імпорту за період. Доходи від використовуваних за кордоном праці й капіталу відбиваються в рахунку *N2*. У рахунку *N3* враховуються безоплатні поставки товарів та послуг за їх поточною цінністю. Сюди зараховуються всі види фінансової допомоги та безоплатні грошові перекази. Цінність товарів і послуг, наданих як фінансова

допомога, показується в платіжному балансі двічі: у дебеті балансу переказів і в кредиті рахунку товарів і послуг.

Схема рахунків платіжного балансу

№ з/п	Рахунок	Кредит (+)	Дебет (-)
1	Товари та послуги	Експорт благ і послуги нерезидентам	Імпорт благ і послуги від нерезидентів
2	Доходи від інвестицій та оплати праці	Надходження резидентам від нерезидентів	Виплати нерезидентам від резидентів
3	Перекази безоплатні	З-за кордону	За кордон
	Рахунок поточних операцій (1 + 2 + 3)	<i>E</i>	<i>Z</i>
4	Рахунок руху капіталів (операції з фінансовими активами та зобов'язаннями)	Збільшення зобов'язань щодо нерезидентів або зменшення вимог до них (<i>KZ</i>)	Збільшення вимог до нерезидентів або зменшення зобов'язань щодо них (<i>KE</i>)

Якщо надається грошова допомога, то її показують у дебеті балансу переказів і кредиті рахунку валютних резервів.

Три розглянуті балансові рахунки об'єднуються рахунком поточних операцій. Сальдо поточних платежів є чистим експортом благ країни ($E - Z = NE$). Додатне сальдо за цим рахунком ($NE > 0$) означає, що збільшилися зобов'язання закордону перед країною, а від'ємне ($NE < 0$) — про те, що країна збільшила свої зобов'язання перед закордоном. Ці зміни враховуються в рахунку операцій із капіталом і фінансовими інструментами.

Сальдо рахунку операцій із капіталом (*N4*) називають чистим експортом капіталу (*NKE*). Якщо $NKE > 0$, країна має чистий відплив (вивезення) капіталу, а в разі $NKE < 0$ — чистий приплив (увезення) його.

Сумарне сальдо рахунків поточних операцій та операцій із капіталом є сальдо платіжного балансу (*ZB*). Країна має активний платіжний баланс (надлишок), якщо $NE > NKE$, і пасивний (дефіцит) — за $NE < NKE$.

Дефіцит платіжного балансу означає, що жителі країни в означеному періоді заплатили іноземцям більше (оплата імпорту благ

плюс експорт капіталу), ніж отримали від них (виторг від експорту благ плюс імпорт капіталу). Отже, іноземці мають суму грошей цієї країни, що дорівнює величині дефіциту її платіжного балансу. Ці гроші будуть пред'явлені в Центральний банк країни для обміну на девізи (іноземні гроші), і валютні резерви його скоротяться. За надлишку платіжного балансу вони зростають на його величину. Зміна валютних резервів країни за своєю суттю є складовою рахунку операцій із капіталом і фінансовими інструментами, але цю статтю виділяють окремо.

Сальдо платіжного балансу обчислюється за таким рівнянням:

$$ZB = (E - Z) - (KE - KZ) = NE - NKE = \Delta R.$$

Міжнародне науково-технічне співробітництво — це система економічних зв'язків у сфері перетину науки, техніки, виробництва, послуг і торгівлі, що існує на базі спільних, наперед вироблених та узгоджених намірів, які закріплені в міжнародних економічних договорах.

Структура МНТС:

- ◆ створення координаційних міжнародних програм, спільних науково-технічних досліджень;
 - ◆ міжнародне ліцензування, обмін науково-технічними документами, патентами, ліцензіями;
 - ◆ міжнародний інжиніринг;
 - ◆ співробітництво у сфері підготовки наукових та інженерно-технічних кадрів;
 - ◆ проведення міжнародних науково-технічних конференцій, симпозіумів;
 - ◆ створення та функціонування міжнародних науково-дослідних інститутів, організацій;
 - ◆ розробка науково-технічних прогнозів.
- Пріоритетні напрями розвитку:
- ◆ електронізація та автоматизація виробничих процесів;
 - ◆ надійне мирне використання атомної енергії;
 - ◆ розширення практичного використання біотехнології та генної інженерії (клонування);
 - ◆ космічні дослідження.

IV. Закріплення нових знань, умінь і навичок учнів

1 Тест

1. Активне сальдо платіжного балансу збільшиться, якщо в країні:

- а) відбудеться виплата заборгованості за заробітною платою;
 б) зменшаться реальні відсоткові ставки;
 в) уповільняться темпи економічного зростання;
 г) розкрадуть транш МВФ.
2. Країна зі стійким від'ємним сальдо платіжного балансу має:
 а) залучати додаткові довгострокові позики від іноземців;
 б) заборонити переказ у країну доходів резидентів від закордонних інвестицій;
 в) збільшити випуск державних облігацій для населення
 г) залучити кредит.
3. Активне сальдо платіжного балансу збільшиться, якщо в країні:
 а) відбудеться виплата заборгованості за пенсіями;
 б) прискоряться темпи економічного зростання;
 в) уповільняться темпи економічного зростання;
 г) збільшити імпорт.
4. Країна вирішила встановити контроль над зовнішньою торгівлею для зниження дефіциту платіжного балансу. Одним із наслідків цього рішення буде:
 а) зменшення імпорту;
 б) зменшення експорту;
 в) збільшення імпорту;
 г) збільшення експорту.
5. Експорт капіталу відбудеться в ситуації:
 а) український підприємець купує будинок в Італії;
 б) «Приватбанк» відмовляє в позиці уряду Молдови на суму 200 тис. дол. США;
 в) український імпортер верстатів бере короткотермінову позику в одному з німецьких банків для оплати купленої ним партії верстатів;
 г) фірма «Нестле» купує акції Львівської кондитерської фабрики.

Відповіді: 1 — б; 2 — а; 3 — б; 4 — а; 5 — а.

2 Питання для дискусії

1. Про що свідчить додатне (від'ємне) сальдо торгового балансу?
2. Що розуміють під рівновагою платіжного балансу?

3 Завдання

1. Охарактеризуйте економічні фактори, що впливають на платіжний баланс держави. Наведені нижче фактори прокоментуйте в плані способу впливу.

Економічний фактор	Спосіб впливу (відповідь)
Темп інфляції	У результаті надмірного підвищення цін товари та послуги, що виробляються в країні, стають надмірно дорогими для покупців-нерезидентів. Як наслідок — скорочується рівень експорту. Водночас унаслідок підвищення рівня цін імпортні товари стають усе більш привабливими для покупців порівняно з товарами, що виробляються в цій країні. Це сприяє збільшенню обсягу імпортних операцій
Реальне зростання ВВП	Високі темпи зростання ВВП приводять до збільшення об'ємів імпорту товарів та послуг. Ця тенденція пояснюється тим, що високі темпи зростання ВВП означають, що підвищується рівень прибутків усередині країни, частина яких може бути використана на імпорт. Низькі темпи зростання ВВП, навпаки, призводять до зниження рівня імпорту товарів та послуг
Відсоткові ставки	Рівні відсоткових ставок впливають на потоки капіталу, що вливаються в ринок облігацій і використовуються для інвестицій у грошовий ринок. Якщо в країні підвищуються відсоткові ставки, можна очікувати на зростання припливу капіталу для інвестицій в облігації з високою прибутковістю та в інші інструменти грошового ринку. І навпаки, якщо відсоткові ставки знижуються, слід очікувати відпливу капіталу, оскільки фінансові центри інших країн стають більш привабливими для інвесторів
Валютний курс «спот»	Валютний курс «спот» впливає: - на відносну вартість імпортних товарів порівняно з вартістю товарів, вироблених у цій країні; - відносну вартість експортних товарів порівняно з товарами інших країн (у країнах-імпортерах). Високий курс іноземної валюти перешкоджає проведенню імпортних операцій та сприяє проведенню експортних операцій. І навпаки, низький курс іноземної валюти створює сприятливі умови для імпорту та перешкоджає експорту

Задача 1

Використовуючи наведені нижче дані, обчисліть сальдо поточного рахунку, фінансового рахунку і платіжного балансу країни.

Економіка країни характеризується такими даними:

1. Експорт товарів становить 19650 дол. США.
2. Імпорт товарів становить 21 758 дол. США.

3. Громадяни країни отримують дохід від іноземних інвестицій у формі відсоткових виплат з-за кордону в розмірі 3621 дол. США.
4. Країна виплачує закордонним інвесторам дохід у формі відсотків у розмірі 1394 дол. США.
5. Витрати громадян цієї країни на туризм становлять 1919 дол. США.
6. Доходи країни від туризму становлять 1750 дол. США.
7. Односторонні трансферти країни дорівнюють 2388 дол. США.
8. Відплив капіталу з країни становить 4174 дол. США.
9. Надходження капіталу до країни становить 6612 дол. США.

Обчисліть зміни величини офіційних валютних резервів країни.

Розв'язання

Сальдо поточного рахунку:

$$\begin{aligned} & (\text{Експорт товарів} + \text{Експорт послуг туризму} + \text{Факторний дохід з-за кордону}) - (\text{Імпорт товарів} + \text{Імпорт послуг} + \text{Виплати відсотків закордонним інвесторам} + \text{Односторонні трансферти}) = \\ & = (19650 + 1750 + 3621) - (21758 + 1919 + 1394 + 2388) = \\ & = -2438 \text{ (дол. США)}. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Сальдо капітального рахунку} &= \text{Надходження капіталу} - \\ & - \text{Відплив капіталу} = \\ & = 6612 - 4174 = 2438 \text{ (дол. США)}. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{Сальдо платіжного балансу} &= \text{Сальдо поточного рахунку} + \\ & + \text{Сальдо капітального рахунку} = \\ & = -2438 + 2438 = 0. \end{aligned}$$

Оскільки дефіцит рахунку поточних операцій фінансується за рахунок чистого надходження капіталу, то величина офіційних валютних резервів не змінюється.

Задача 2

Обчисліть сальдо рахунку поточних операцій.

Економіка характеризується такими даними:

$$S_p = -50 + 0,2 \cdot (Y - T) \text{ — функція заощаджень приватного сектору;}$$

$$I = 100 - 5R \text{ — функція інвестицій.}$$

Споживчі витрати становлять 530, ставка відсотка — 7%, а бюджетний надлишок $BS = 10$.

Розв'язання

$$\begin{aligned} \text{Сальдо рахунку поточних операцій} &= - \text{Сальдо рахунку руху капіталу і фінансових операцій} = -(I - S_n) = S_n - I, \\ \text{де } S_n &\text{ — національні заощадження;} \\ & I \text{ — інвестиції.} \end{aligned}$$

Обчислимо величину інвестицій:

$$I = 100 - 5 \cdot 7 = 100 - 35 = 65.$$

Примітка. У тих випадках, коли підстановка змінних здійснюється безпосередньо у відсотковій формі, а не в частках одиниці, викладачу слід звертати на це особливу увагу школярів.

Величина національних заощаджень становить суму заощаджень приватного і державного секторів:

$$S_n = S_p + S_g,$$

де S_g — заощадження державного сектора, що дорівнюють величині бюджетного надлишку, тобто $S_g = BS = 10$.

Обчислюємо величину заощаджень приватного сектора:

$$S_p = Y - T - C,$$

де S_p — приватні заощадження;

Y — дохід;

T — податкові відрахування до бюджету;

C — споживання.

Оскільки функція приватних заощаджень має вигляд:

$$S_p = -50 + 0,2 \cdot (Y - T),$$

маємо таку функцію споживання:

$$C = 50 + 0,8 \cdot (Y - T).$$

Оскільки величина споживання $C = 530$, то маємо рівняння:

$$530 = 50 + 0,8 \cdot (Y - T).$$

Обчислюємо чистий дохід $(Y - T)$:

$$Y - T = \frac{530 - 50}{0,8} = 600.$$

Величина приватних заощаджень:

$$S_p = 600 - 530 = 70.$$

Величина національних заощаджень:

$$S_n = 70 + 10 = 80.$$

Сальдо рахунку поточних операцій: 80 — 65.

VI. Підсумок уроку

Оцінювання, рефлексія

V. Домашнє завдання

- Опрацювати теоретичний матеріал.
- Скласти кросворд «Платіжний баланс»

УРОК 99

Практична робота 8. Аналіз та порівняння торгового і платіжного балансу різних країн (частина 2)

Мета уроку: порівняти платіжні баланси різних країн та проаналізувати платіжний баланс України.

Тип уроку: практичне заняття.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Порівняння платіжних балансів різних країн

Варіант I

Проаналізуйте агреговані платіжні баланси США та Китаю і зробіть висновки про їх динаміку та особливості.

США

Баланс	Сума за роками, млн дол. США		
	2007	2008	2009
Сальдо рахунку поточних операцій	-718095,04	-668858,62	-378434,54
Баланс рахунку операцій з капіталом	383,56	6010,17	-140,13
Сальдо фінансового рахунку	638154,09	577863,33	216057,61
Чисті помилки та пропуски	79557,39	84958,12	162517,61
Міжнародна інвестиційна позиція (МІП)			
Чиста МІП	-1915686,09	-3493884,36	-2737843,65

Баланс	Сума за роками, млн дол. США		
	2007	2008	2009
Загальні активи МІП	18339870,81	19244875,04	18379086,99
Разом зобов'язань МІП	20255556,90	22738759,40	21116930,64

Китай (без Гонконгу)

Баланс	Сума за роками, млн дол. США		
	2007	2008	2009
Сальдо рахунку поточних операцій	371832,62	436107,40	297142,05
Баланс рахунку операцій з капіталом	3099,07	3051,45	3957,52
Сальдо фінансового рахунку	-390240,84	-463639,86	-257752,50
Чисті помилки та пропуски	15309,14	24481,01	-43347,07
Міжнародна інвестиційна позиція (МІП)			
Чиста МІП	1188115,45	1493816,17	1821946,19
Загальні активи МІП	2416204,27	2956691,07	3460092,19
Разом зобов'язань МІП	1228088,82	1462874,90	1638145,99

Варіант II

Проаналізуйте агреговані платіжні баланси Франції та Японії і зробіть висновки про їх динаміку та особливості.

Франція

Баланс	Сума за роками, млн дол. США		
	2007	2008	2009
Сальдо рахунку поточних операцій	-26610,49	-54794,57	-51857,47
Баланс рахунку операцій з капіталом	2469,96	991,22	436,92
Сальдо фінансового рахунку	40687,29	40016,25	83797,78
Чисті помилки та пропуски	-16546,76	13787,10	-32377,24
Міжнародна інвестиційна позиція (МІП)			
Чиста МІП	-43247,82	-322478,19	-315931,31

Баланс	Сума за роками, млн дол. США		
	2007	2008	2009
Загальні активи МПП	7192491,70	6062627,5	6815900,52
Разом зобов'язань МПП	7235739,53	6385105,68	7131831,83

Японія

Баланс	Сума за роками, млн дол. США		
	2007	2008	2009
Сальдо рахунку поточних операцій	210490,03	156634,01	142194,18
Баланс рахунку операцій з капіталом	-4029,48	-5468,48	-4990,70
Сальдо фінансового рахунку	-223763,84	-203501,58	-157070,50
Чисті помилки та пропуски	17303,29	52336,05	19867,02
Міжнародна інвестиційна позиція (МПП)			
Чиста МПП	2194959,39	2484971,44	2891836,09
Загальні активи МПП	5355230,78	5721014,14	6026765,44
Разом зобов'язань МПП	3160271,40	3236042,71	3134929,35

► Аналіз платіжного балансу України

Проаналізуйте дані платіжного балансу України за 2009–2010 рр. та з'ясуйте наведені нижче питання.

Платіжний баланс України

Стаття платіжного балансу	Сума за роками, млн дол. США					
	2010 (за кварталами)				2009	2010
	I	II	III	IV		
Експорт товарів і послуг	14 034	16 984	18 424	54 253	69 255	
Імпорт товарів і послуг	-14 245	-16 583	-19 868	-56 206	-73 105	
Експорт товарів	10 438	12 904	13 406	15 443	40 394	52 191
Імпорт товарів	-11 667	-13 722	-16 509	-19 005	-44 701	-60 903
Експорт послуг	4596	4808	5018	4370	13 859	17 064
Імпорт послуг	-2578	-2861	-3359	-3404	-11 505	-12 202

Стаття платіжного балансу	Сума за роками, млн дол. США					
	2010 (за кварталами)				2009	2010
	I	II	III	IV		
Доходи (сальдо)	-340	-634	-443	-592	-2440	-2009
Поточні трансферти (сальдо)	608	728	797	842	2661	2975
Капітальні трансферти	2	2	3	1	137	8
Придбання/реалізація нефінансових активів	-6	1	168	16	458	179
Прямі інвестиції (сальдо)	923	1196	1470	2170	4654	5759
Портфельні інвестиції (акціонерний капітал)	-20	-18	135	197	99	294
Кредити й облігації	-1031	2180	2750	2863	-9137	6762
Середньові довгострокові кредити, облігації	-1481	29	2924	2458	-4663	3930
Короткострокові кредити	450	2151	-174	405	-4474	2832
Інший капітал	-598	1244	-1363	-4371	-8205	-5088
У тому числі:						
• готівкова валюта поза банками;	-708	684	-1685	-4240	-9713	-6029
• помилки та упуцнення	-1128	522	779	1115	343	1288
Фінансування	673	-5100	-2073	1470	13 726	-5030
Резервні активи (мінус зростання)	673	-5100	-3971	-61		

Стаття платіжного балансу	Сума за роками, млн дол. США					
	2010 (за кварталами)				2009	2010
	I	II	III	IV		
Використання ресурсів МВФ (чисте)	0	0	873	528	1228	1401
Виключне фінансування (кредит МВФ Уряду України)	0	0	1025	1003	4798	2028
Спеціальні права кредитування	0	0	0	0	2046	-

- 1) Обчисліть рахунок поточних операцій у 2009–2010 рр. та поміркуйте над його характеристиками.
- 2) Обчисліть рахунок операцій із капіталом та фінансових операцій у 2009–2010 рр. та проаналізуйте отримані дані.
- 3) Обчисліть зведений баланс за два роки, зробіть висновки.
- 4) Обчисліть збільшення/ зменшення резервних активів.

Відповідь

Рахунок поточних операцій у 2009 р. — 1732 млн дол. США, у 2010 р. — 2884 млн дол. США.

Рахунок операцій із капіталом у 2009 р. — 595 млн дол. США, у 2010 р. — 187 млн дол. США.

Рахунок фінансових операцій: -12 589 млн дол. США і 7727 млн дол. США у 2009 та 2010 роках відповідно.

Зведений баланс у 2009 р. — -13 726 млн дол. США, у 2010 р. — 5030 млн дол. США.

У 2009 р. резервні активи зменшилися на 5654 млн дол. США, у 2010 р. зросли на 8459 млн дол. США.

Українська статистика. У 2010 р. дефіцит поточного рахунку зріс до 2,9 млрд дол. США, що становило 2,1% від ВВП. Сальдо рахунку операцій із капіталом та фінансових операцій було додатнім (7,9 млрд дол. США). Додатне сальдо зведеного платіжного балансу за 2010 р. становило 5,0 млрд дол. США. За рахунок цього резервні активи зросли впродовж 2010 р. на 8,5 млрд дол. США. У результаті рівень міжнародних резервів станом на 01.01.2011 р. становив 34,6 млрд дол. США, що забезпечує фінансування імпорту товарів та послуг упродовж 5,0 місяців майбутнього періоду.

III. Підсумок уроку

IV. Домашнє завдання

Підготуватись до підсумкової контрольної роботи.

УРОК 100

Підсумкова контрольна робота «Світова економіка та інтеграційні процеси»

Мета уроку: визначити рівень учнів оволодіння знаннями; коригувати знання, уміння й навички.

Тип уроку: контролю, оцінювання і коригування знань учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка знань учнів

Варіант I

1. Визначте прямі та портфельні інвестиції:

- а) Харківський тракторний завод збільшив свою частку в статутному капіталі спільного підприємства в Казахстані зі збуту тракторів від 35 до 50%; (*прямі*)
- б) український банк увозить 100 млн дол. США готівкою для забезпечення попиту на долари своїх клієнтів; (*портфельні*)
- в) російський банк купив будинок у Харкові, у якому відкрив свою філію в Україні; (*прямі*)
- г) українсько-французький інвестиційний фонд розмістив 150 млн дол. США в українських державних короткострокових зобов'язаннях та облігаціях державної позики. (*портфельні*)

2. Розв'яжіть задачі

1. Згідно з теорією абсолютних переваг обчисліть вигравш світу загалом унаслідок обрання Україною та Індією певної спеціалізації. Вихідні дані: Україна та Індія продукують два товари — чай та цукор — і мають 100 одиниць ресурсів. За відсутності зовнішньої торгівлі на виробництво кожного виду продукції використовується половина наявних ресурсів. Україна 20 од. ресурсів витрачає на виробництво 1 т чаю, а 5 од. ресурсів — на

1 т цукру. Індія 4 од. ресурсів витрачає на виробництво 1 т чаю, а 10 од. ресурсів — на 1 т цукру.

Розв'язання

Країна	Обсяг виробництва до спеціалізації, т		Обсяг виробництва після спеціалізації, т	
	чай	цукор	чай	цукор
Індія	$\frac{50}{4} = 12,5$	$\frac{50}{10} = 5$	$\frac{100}{4} = 25$	0
Україна	$\frac{50}{20} = 2,5$	$\frac{50}{5} = 10$	0	$\frac{100}{5} = 20$
Разом	$12,5 + 2,5 = 15$	$10 + 5 = 15$	$25 + 0 = 25$	$0 + 20 = 20$

2. Використовуючи дані таблиці, обчисліть баланс поточних операцій і баланс руху капіталу.

Товарний експорт	+40
Товарний імпорт	-30
Експорт послуг	+15
Імпорт послуг	-10
Чисті прибутки від інвестицій	-5
Чисті грошові перекази	+10
Приплив капіталу	+10
Відплив капіталу	-40
Офіційні резерви	+10

Відповідь: баланс поточних операцій — 20; баланс руху капіталу — -30.

3. Проаналізуйте прямі іноземні інвестиції в Україну. Обчисліть та проаналізуйте географічну структуру прямих інвестицій у 2005 та 2009 рр.

Прямі інвестиції з України за країнами (на початок року)

Країна	Сума за роками, млн дол. США					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Разом	198,6	219,5	243,3	6196,6	6203,1	6223,3
Кіпр	2,0	2,1	10,3	5825,5	5826,1	5778,5

Країна	Сума за роками, млн дол. США					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Російська Федерація	97,3	102,9	104,0	148,6	99,9	165,5
Польща	21,1	21,3	24,2	30,1	46,9	49,4
Білорусь	0,6	0,7	0,7	1,8	4,8	4,7
Німеччина	0,4	0,3	0,4	2,5	2,6	2,7

Варіант II**1** **Визначте прямі та портфельні інвестиції:**

- фірма розміщує 5 млн дол. США на короткостроковому депозиті в американському банку; (*портфельні*)
- український банк вкладає 50 млн дол. США в облігації американського інвестиційного фонду; (*портфельні*)
- українська фірма купує російське приватизоване підприємство; (*прямі*)
- НБУ купує долари США на валютному ринку. (*портфельні*)

2 **Розв'яжіть задачі.**

1) Зовнішня торгівля країни X у 2009 р. характеризувалась такими даними (млн. дол. США):

Показник	Країни СНД та Балтії	Інші країни	Разом
Експорт товарів	8841	6706	15 547
Імпорт товарів	12 913	6930	19 843

Обчисліть для кожної групи країн:

- торговельний баланс;
- торговий оборот;
- відносну частку країн СНД в експорті та імпорті країни X;
- відносну частку інших країн в експорті та імпорті країни X.

Розв'язання

а) Країни СНД:

$$8841 - 12913 = -4072 \text{ (млн дол. США).}$$

Інші країни:

$$6706 - 6930 = -224 \text{ (млн дол. США).}$$

б) Країни СНД:

$$8841 + 12913 = 21754 \text{ (млн дол. США).}$$

Інші країни:

$$6706 + 6930 = 13636 \text{ (млн дол. США).}$$

в) В експорті:

$$\frac{8841}{15547} \cdot 100 \% = 57 \%$$

В імпорті:

$$\frac{12913}{19843} \cdot 100 \% = 65 \%$$

г) В експорті:

$$\frac{6706}{15547} \cdot 100 \% = 43 \%$$

В імпорті:

$$\frac{6930}{19843} \cdot 100 \% = 35 \%$$

2. Використовуючи дані таблиці, обчисліть розмір торгового балансу та баланс руху довгострокового капіталу.

Товарний експорт	+40
Товарний імпорт	-30
Експорт послуг	+15
Імпорт послуг	-10
Чисті прибутки від інвестицій	-5
Чисті грошові перекази	+10
Приплив капіталу	+10
Відплив капіталу	-40
Офіційні резерви	+10

Відповідь: торговий баланс — +10; баланс руху довгострокового капіталу — -30.

3) Обчисліть обсяги реалізованої промислової продукції країни (%) у 2009 р.

Обсяги реалізованої промислової продукції України

Галузь	2005	2006	2007	2008	2009
	Обсяги продукції, млн грн.	Абсолютний приріст до 2005 р., млн грн.	Коефіцієнт зростання до 2006 р., разів	Темп зростання до 2007 р., %	Темп приросту до 2008 р., %
Видобувна промисловість	38 867	200	0,8	120	50
Переробна промисловість	355 080	300	2,5	110	20
У тому числі:					
• металургійне виробництво;	103 331	150	1,4	105	10
• легка промисловість	5014	-200	0,9	-20	30

Зробіть відповідні висновки.

III. Підсумок уроку

Література

1. *Баєва О. В., Новальська Н. І., Лозинська Л. О.* Основи менеджменту : Навч. посібник. — К. : Центр навчальної літератури, 2007. — 524 с.
2. *Басова Т. Е.* Практикум по курсу «Мировая экономика». — М. : Финансы и статистика, 2002. — 112 с.
3. *Баликоев В. З.* Общая экономическая теория. Учебное пособие. — Новосибирск : ТОО «ЮКЭА», НПК «Модус», 1996. — 416 с.
4. *Борисов Е. Ф.* Экономическая теория в вопросах и ответах. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. — 256 с.
5. *Батманова Е. С., Томилов П. С.* Мировая экономика и международные экономические отношения (раздаточный материал к курсам). Учебное электронное текстовое издание.
6. *Бункина М. К.* Национальная экономика — М. : Изд. «Логос», 2002. — 488 с.
7. *Василик О. Д., Павлюк К. З.* Бюджетна система України: Підручник. — К. : ЦУЛ, 2004. — 544 с.
8. *Василик О. Д., Павлюк К. В.* Державні фінанси України: Підручник. — К.: НІОС, 2002. — 608 с.
9. *Василишин Р.* Взаємозв'язок бюджетного дефіциту і державного боргу України // Вісник УАДУ. — 1999. — № 4. — С. 200–207.
10. *Гальчинський А., Єщенко П.* Економічна теорія. — Вища школа, 2007. — 503 с.
11. *Гець В. М., Панченко Є. Г., Лібанова Е. М.* та ін. / За ред. В. М. Гейця. Перехідна економіка. — Київ : Вища школа, 2003. — 591 с.
12. *Гіль С. Є.* Державне регулювання економіки. Навчальний посібник. Ч. 4 / С. Є. Гіль, Л. В. Єфремова, Л. І. Піддубна. — Харків : Вид. ХНЕУ, 2006. — 88 с.
13. *Государственное* регулирование рыночной экономики : Учебник для вузов /Под общ. ред. Кушлина В. И., Волгина Н. А. — М. : ОАО «НПО Экономика», 2000. — 736 с.
14. *Горбач Н. С.* Економіка в таблицях і схемах. — Х. : Вид. група «Основа», 2008. — 127 с.
15. *Гончарук А. Г.* Методологические основы оценки и управления эффективностью предприятия. Монография. — Одесса : Астро-принт, 2008. — 287 с.
16. *Горленко Г. О.* Практикум з економіки. 10 - 11 клас. Видання 4-те, перероб. — Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2009. — 80 с.
17. *Горленко Г. О.* Економіка (профільний рівень). Тренувальні вправи + Лабораторні роботи : Навчальний посібник для учнів 10-х класів суспільно-гуманітарного напрямку навчання / Г. О. Горленко. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. — 76 с.
18. *Государственное* регулирование экономики : Учебное пособие / Под общ. ред. Н. П. Хохлова, Л. В.Ефремовой. — Х. : ИД «ИНЖЭК», 2005. — 208с.
19. *Гусева Е. П.* Менеджмент : учебно-методический комплекс. — М. : Изд. центр ЕАОИ, 2008. — 416 с.
20. *Градов А. П.* Национальная экономика. 2-е изд. — СПб. : Питер, 2005. — 240 с.
21. *Гриньова В. М., Новікова М. М.* Державне регулювання економіки. — Х. : Видавничий дім „ІНЖЕК”, 2004. — 756 с.
22. *Довгань Г. Д.* Основи економіки. 10 (10 - 11) клас : Наочний довідник. — К.; Х. : Веста, 2006. — 103 с.
23. *Дідківська Л. І.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. — К. : Знання-Прес, 2003. — 213 с.
24. *Економічна* теорія : макро- і мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка і С. Панчишина. — Київ : Альтернативи, 2001.
25. *Економічна* теорія : Політекономія : Підручник/За ред. В. Д. Базидевича. — К. : Знання, 2006. — 631 с.
26. *Економічна* теорія. Посібник для вищої школи (Воробйов Є. М., Грищенко А. А., Лісовицький В. М., Соболев В. М.) / Під заг. ред. Воробйова Є. М. — Харків - Київ, 2001. — 704 с.
27. *Жибер Т. В.* Державне казначейство України // Фінанси України. — 2002. — № 1. — С. 40.
28. *Задоя А. О., Петруня Ю. Є.* Основи економічної теорії : вправи для студентів : Навчальний посібник. — К. : «Знання», 1998. — 117с.
29. *Зубко Н. М., Зубко А. Н.* Практическое пособие по экономической теории. — Мн. : НТЦ «АПИ», 1999, — 192с.
30. *Зинченко Н. А.* Экономика. Задачи, упражнения, тесты, кроссворды. СПб : «СМИО Пресс», 1998. — 192 с.
31. *Казначейська* система виконання бюджету / За ред. С. О. Булгакової. — К., 2000. — 250 с.
32. *Кравчук Н. Я.* Фінансова система держави: теоретична концептуалізація та проблеми структурування // Світ фінансів. — 2006. — № 3.
33. *Колесніченко В. Ф.* Гроші і кредит: Навч. посіб. — Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. — 432 с.
34. *Костіна Н.* Гроші та грошова політика // Навч. посіб. — К.: НІОС, 2001. — 224 с.
35. *Леоненко П. М., Юхименко П. Л., Ільєнко А. А.* та ін. Теорія фінансів: Навч. посіб. / За заг. ред. О. Д. Василика. — К.: Центр навч. літ-ри, 2005. — 480 с.
36. *Ламинова В.* Казначейство України — сьогодні і стратегія розвитку // Праця і зарплата. — 1998. — № 18. — С. 30.
37. *Макарова О. Ю., Раєв В. А.* Сборник тестов по экономике. — М. : «Вита-Пресс», 1995. — 96с.
38. *Мельник П. В., Філоненко М. М., Гацька Л. П., Кошарська Н. Е.* Менеджмент : Навч. посібник. — Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. — 154 с.

39. Мельник П. В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці. — Ірпін: Академія державної податкової служби України, 2001. — 362 с.
40. Мельничук В. Г., Ковальчук Г. О., Огнев'юк В. О. Економіка: Підручник. — К.: Навчальна книга, 2004.
41. Миллер Р., Ван-Хуз Д. Д. Современные деньги и банковское дело: Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 448 с.
42. Михайленко В. С. Гроші та кредит: Навч. посіб. для дистанц. навч. / За наук. ред. А. А. Чухна. — 2-е вид., стереотип. — К.: Університет, 2006. — 372 с.
43. Михайловська І. М., Ларіонова К. Л. Гроші та кредит: Навч. посіб. — Л.: Новий Світ, 2000, 2007. — 432 с.
44. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини: Практикум. — К.: Вікар, 2003. — 368 с.
45. Микроэкономика. Деловые игры / Корнейчук Б. В. — СПб.: Питер, 2003. — 157с.
46. Міжнародна економіка: Підручник / А. П. Румянцев, Г. Н. Климко; за ред. А. П. Румянцева. — К.: Знання-Прес, 2003. — 447 с.
47. Мочерний В. Економічна теорія. Навчальний посібник. — Київ: Видавничий центр «Академія», 2005.
48. Найдьонов В. С. Основи державного регулювання економіки: навчальний посібник на матеріалах України. — Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2010. — 260 с.
49. Найденов В. С., Сменковский А. Ю. Инфляция и монетаризм. Уроки антикризисной политики. — Белая Церковь: ОАО «Белоцерковская книжная фабрика», 2003. — 352 с.
50. Национальная экономика: учебное пособие / К. Н. Юсупов, А. В. Янгиров, А. Р. Таймасов; под. общ ред. К. Н. Юсупова. — 2-е изд., стер. — М.: КНОРУС, 2009. — 288с.
51. Национальная экономика: учебник /под. ред. П. В. Савченко. — 2-ое изд. перераб. и доп. — М.: Экономистъ, 2007. — 864 с.
52. Національна економіка: навч. посібник / Н. І. Бережна, М. С. Бриль, Л. В. Єфремова та ін. — Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. — 200 с.
53. Осика С. Г., Пятницький В. Т. Світова організація торгівлі / 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: «К.І.С.», 2004. — 516 с.
54. Основи економічної теорії. Підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко. — К.: Вища шк., 2001. — 606 с.
55. Павлюк Н. В. Організація виконання Державного бюджету // Фінанси України. — 1998. — № 3. — С. 37-45.
56. Панасюк В. М., Ковальчук Є. К., Бобрівець С. В. Податковий облік: Навч. посіб. — Тернопіль: Карт-бланш, 2002. — 260 с.
57. Панкевич Л. В. Державне казначейство: від контролю до оптимізації розподілу фінансових ресурсів // Регіональна економіка. — 2003. — № 1. — С. 210-215.
58. Панчишин С. Макроекономіка: Тести і задачі. — К.: Либідь, 2002. — 216с.

59. Податковий кодекс України. Ст. 112 // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13-17.
60. Проблеми сталого розвитку України. 3-є вид.- К.: БМТ, 2006. — 423 с.
61. Проценко В. В. Международные экономические отношения (в структурно-логических схемах). Учебное пособие / Под общ. ред. проф. В. П. Валеико. — Кишинев. — 2004. — 176 с.
62. Прикладна економіка. Керівництво з планування начального процесу для вчителя. — К.: АртЕк, 2001. — 96 с.
63. Прикладна економіка. Збірка завдань та вправ для учнів. — К.: АртЕк, 2001. — 160 с.
64. Опарін В. М. Фінанси: Навч. посібник. — 4-те вид., без змін. — К.: КНЕУ, 2007. — 240 с.
65. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Монографія. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
66. Равенко А. О национальных особенностях инфляции и индекса потребительских цен // Зеркало недели - 2002 - №44.
67. Рокоча В. В. Міжнародна економіка: Навч. посіб. : У 2 кн. — К.: Таксон 2000 — Кн. I: Міжнародна торгівля: теорія та політика. — 320 с.
68. Романенко О. Р. Податки і податкова система // Фінанси: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2003. — 387 с.
69. Семенова А. А., Марущак И. И. Инновационно-инвестиционный менеджмент/ Учебное пособие. — М.: МГИУ, 2007. — 249 с.
70. Селезнев В. В. Основы рыночной экономики Украины: Учебное пособие. — К.: А.С.К., 2000. — 544 с.
71. Система світової торгівлі: Практичний посібник / Пер. з англ. — К.: «К.І.С.», 2002. — 348с.
72. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення. — К.: Знання, 2004. — 454 с.
73. Стельмах В. С., Єпіфанов А. О., Гребеник Н. І., Міщенко В. І. Грошово-кредитна політика в Україні. — К.: Знання, 2003. — 382 с.
74. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2002. — 432 с.
75. Финансы / Под ред. М. Романовского. — М.: Перспектива, 2000. — 520 с.
76. Фінанси: вишкіл студії: Навч. посіб. / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. І. Юрія. — Тернопіль: Карт-бланш, 2002. — 357 с.
77. Фінанси у запитаннях і відповідях/ За заг. ред. О. Д. Данілова. — К.: «Видавничий дім «Комп'ютерпрес»», 2006. — 444 с.
78. Фінанси: Навч. посіб. / В. С. Загорський, О. Д. Вовчак, І. Г. Благун, І. Р. Чуй. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Знання, 2008. — 247 с.
79. Фінансове право України. Загальна частина: Навч. посіб. / За ред. В. Дмитренко. — К., 2006.
80. Карлін М. І. Фінансова система України: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 384 с.
81. Экономика. Учебник /Под ред. доц. Булатова А. С. — М.: БЕК, 1999. — 632 с.

82. *Юрій С. І., Іванух Р. А., Дусановський С. Л.* Економічні та соціальні аспекти розвитку господарського комплексу України. — Тернопіль: Збруч, 2003. — 468 с.
83. *Шамхалов Ф.* Государство и экономика. Основы взаимодействия. — М. : Экономика, 2000. — 326 с.
84. <http://www.imf.org>
85. <http://www.ukrstat.gov.ua>
86. http://pidruchniki.com.ua/15840720/finansi/finansi_-_londar_sl
87. <http://slv.com.ua/book/93/6438.html>
88. http://refs.co.ua/82462-Teorii_zanyatosti_Bezrobotica_Zakon_Oukena.html
89. http://pidruchniki.com.ua/11510513/ekonomika/vpliv_bezrobittya_stan_natsionalnoyi_ekonomiki_zakon_oukena
90. http://pidruchniki.com.ua/14980727/politekonomiya/sutnist_vidi_ekonomichnih_tsikliv_ekonomichni_krizi
91. www.library.tane.edu.ua
92. <http://www.unian.net>
93. <http://www.minfin.gov.ua>

ДОДАТКИ

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в Україну*

	Обсяги прямих інвестицій на 01.07.2011 (млн дол. США)	У % до підсумку
Усього	47 205,7	100,0
у тому числі		
Кіпр	11 619,6	24,6
Німеччина	7365,5	15,6
Нідерланди	4779,5	10,1
Російська Федерація	3386,1	7,2
Австрія	2855,8	6,0
Франція	2384,8	5,1
Велика Британія	2347,6	5,0
Швеція	1758,2	3,7
Віргінські Острови (Брит.)	1524,2	3,2
США	1087,5	2,3
Італія	945,6	2,0
Польща	894,4	1,9
Швейцарія	872,3	1,8
Інші країни	5384,6	11,5

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України в економіку країн світу*

	Обсяги прямих інвестицій на 01.07.2011 (млн дол. США)	У % до підсумку
Усього	6934,1	100,0
у тому числі		
Кіпр	6389,3	92,1
Російська Федерація	205,0	3,0
Латвія	87,0	1,3

* Дані наведено наростаючим підсумком з початку інвестування.

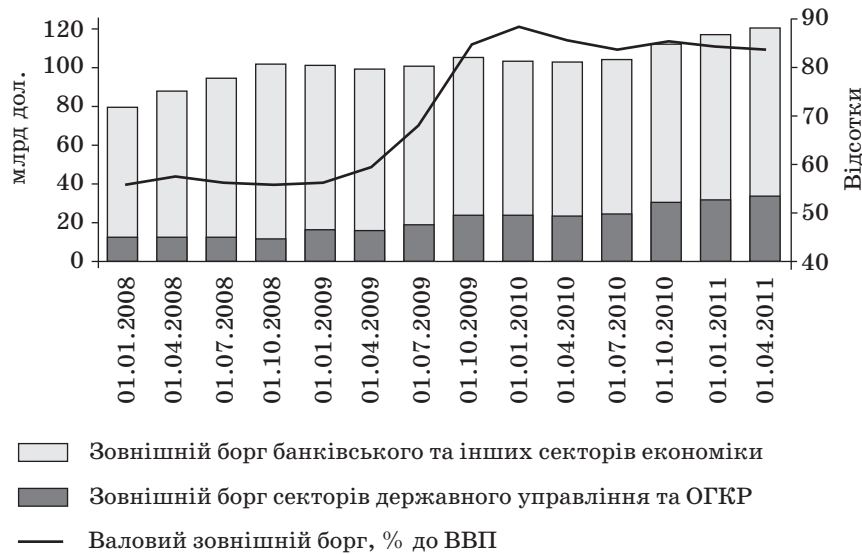
	Обсяги прямих інвестицій на 01.07.2011 (млн дол. США)	У % до підсумку
Польща	51,1	0,7
Грузія	32,9	0,5
Казахстан	27,4	0,4
Віргінські Острови (Брит.)	25,8	0,4
Інші країни	115,6	1,6

**Прямі інвестиції (акціонерний капітал)
в Україні за видами економічної діяльності**

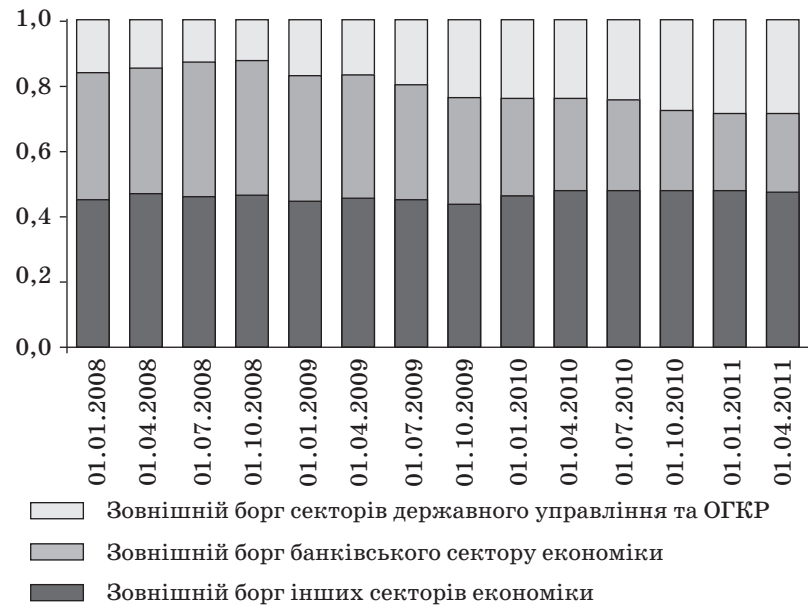
	Обсяг інвестицій			
	на 01.01.2011		на 01.07.2011	
	млн дол. США	у % до загального підсумку	млн дол. США	у % до загального підсумку
Усього	44753,3	100,0	47205,7	100,0
<i>Сільське господарство, мисливство, лісове господарство</i>	833,5	1,9	838,7	1,8
Промисловість	13984,3	31,2	14841,6	31,4
добувна	1173,2	2,6	1282,8	2,7
переробна	12459,8	27,8	13035,0	27,6
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	1818,0	4,1	2023,4	4,3
легка промисловість	139,1	0,3	148,1	0,3
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	285,0	0,6	282,0	0,6
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	240,2	0,5	252,7	0,5
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	456,0	1,0	441,4	0,9
хімічна та нафтохімічна промисловість	1355,9	3,0	1457,1	3,1

	Обсяг інвестицій			
	на 01.01.2011		на 01.07.2011	
	млн дол. США	у % до загального підсумку	млн дол. США	у % до загального підсумку
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	807,2	1,8	898,5	1,9
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	5930,9	13,3	6051,6	12,8
машинобудування	1166,6	2,6	1209,4	2,6
інші галузі промисловості	261,0	0,6	270,8	0,6
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	351,3	0,8	523,8	1,1
Будівництво	2337,4	5,2	2964,7	6,3
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	4828,9	10,8	4977,0	10,5
Діяльність готелів та ресторанів	444,5	1,0	459,0	1,0
Діяльність транспорту та зв'язку	1706,4	3,8	1843,5	3,8
Фінансова діяльність	15109,4	33,8	15345,0	32,5
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	4769,2	10,7	5168,9	10,9
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	584,3	1,3	608,3	1,3
Інші види економічної діяльності (рибальство, рибництво; державне управління; освіта; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги)	155,4	0,3	159,0	0,3

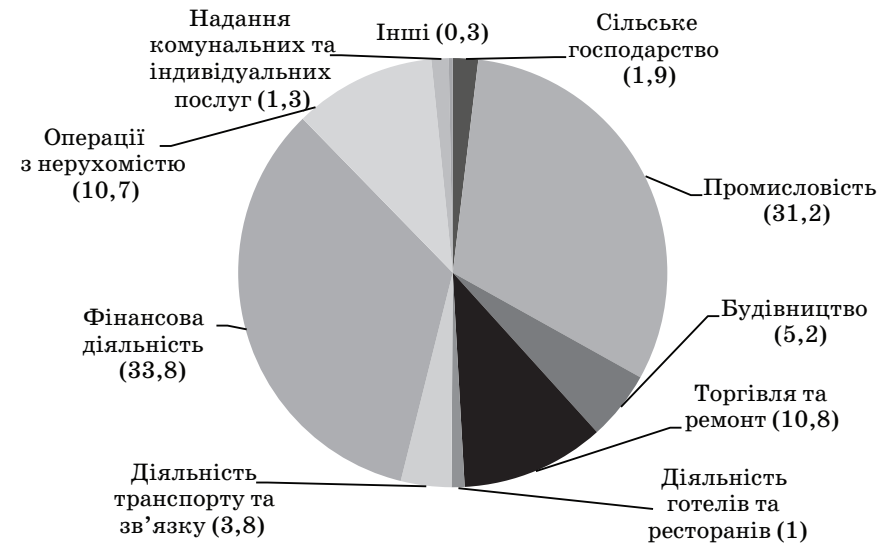
Динаміка валового зовнішнього боргу України

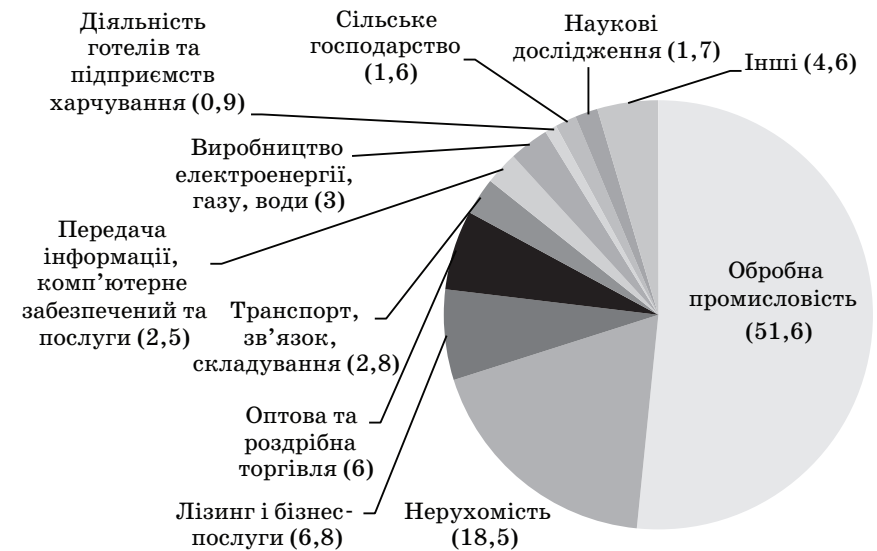
Структура валового зовнішнього боргу України за секторами економіки

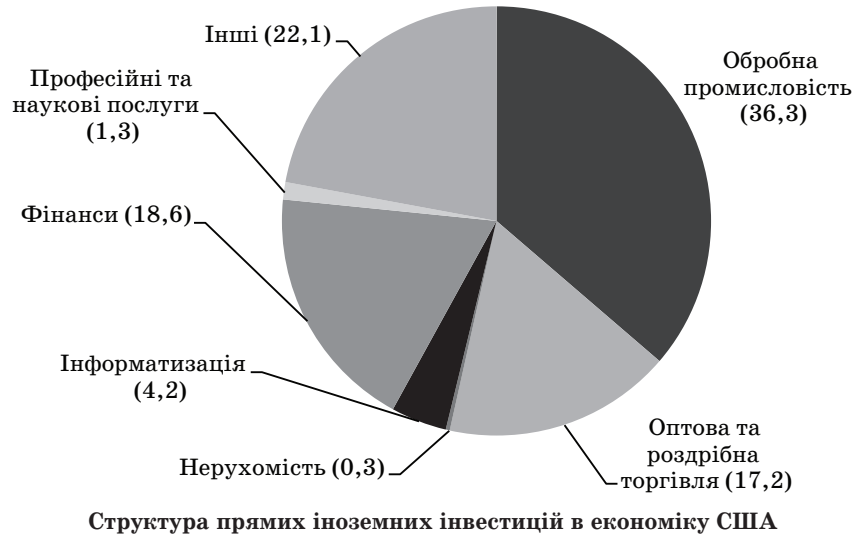
Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України, Китаю та Сполучених Штатів Америки

Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України

Структура прямих іноземних інвестицій в економіку Китаю

Навчальне видання

Серія «Усі уроки»

ГОРБИНСЬКА Маріанна Володимирівна

ЄФРЕМОВА Людмила Володимирівна

ПІДДУБНА Людмила Іванівна

**УСІ УРОКИ ЕКОНОМІКИ.
11 КЛАС. II СЕМЕСТР.
ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ**

Головний редактор *В. І. Садкіна*

Відповідальний за видання *Ю. М. Афанасенко*

Технічний редактор *О. В. Лебедева*

Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 04.10.2011. Формат 60×90/16.

Папір газет. Друк офсет. Гарнітура Шкільна.

Ум. друк. арк. 9,0. Замовлення № 11-10/17-04.

ТОВ «Видавнича група «Основа»
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Купуйте книги у вашому місті!

Вінниця

Маг. «Ранок»,
вул. Острозького; 32; вул. Козицького, 29 А

Житомир

«Гуртівня», майд. Згоди, 3/75, кв. 99;
вул. Михайлівська, 2,
т. (0412) 448-182

Івано-Франківськ

Маг. «Ранок», вул. Мазепа, 4,
т. (0342) 71-34-72;

Маг. «Дім книги», вул. Тичини, 61

Київ

Представництво, вул. Костянтинівська, 71,
т. (044) 377-73-22

Кіровоград

Маг. «Шкільний світ», вул. Поповича, 7 В;
Маг. «Шкільний всесвіт»,
вул. Тимірязєва, 63

Ковель

Маг. «АВС», вул. Лесі Українки, 31

Кременчук

Маг. «Долина», вул. Легодського, 66;
Маг. «Роксолана»,
вул. Перемоги, 26

Кривий Ріг

Маг. «Книги», вул. Тухачевського, 75;
Маг. «Книголюб»,
вул. Ватутіна, 24, офіс 13,
т. (056) 409-81-02

Луцьк

Маг. «Абетка», вул. Грушевського, 61,
м. т. (050) 131-98-67;

Маг. «Дім книги», вул. Конякіна, 37 А

Львів

«Гуртівня»,
вул. Замарстинівська, 11, СШ № 87;
Маг. «Світ знань»,
вул. Леонтовича, 2 (ЗОШ № 11)

Миколаїв

Маг. «Книги»,
просп. Жовтневий, 338

Одеса

Маг. «Методична та дитяча література»,
вул. Марсельського, 28,
м. т. (050) 392-14-92

Полтава

Маг «Оріяна», вул. Артема, 16,
м. т. (093) 183-75-1

Рівне

Маг. «Книги» та «Слово»
вул. Соборна, 57;
Маг. «Знання»

та «Дружба», майдан Незалежності, 57

Севастополь

ЦУК «Біблєкс», вул. Соловйова, 6

Сімферополь

Філія, вул. Київська 153 Б,
т. (0652) 54-21-38

Суми

Маг. «Ранок-книга», вул. Лушпи, 15,
м. т. (099) 313-06-60;

Маг. «Книголюб»,

вул. Козацький Вал, 1;

вул. Набережна ріки Стрілки, 46,
т. (0542) 22-53-00

Тернопіль

Торговий дім «Книги»,
вул. Танцорова, 11; вул. Злуки, 37;
вул. Й. Сліпого, 1; вул. Коперніка, 19,
т. (0352)251-600

Ужгород

Маг. «Едельвейс»,
вул. Волошина, 24;
Маг. «Долина»,
вул. Легодського, 66; Маг. «Абетка»,
вул. Грушевського, 61,
м. т. (050) 131-98-67

Харків

Маг. «Книжица»,
вул. Зернова, 57;
Маг. «Книголенд»,
вул. Чернишевського, 14;
Маг. «Почитайко»,
вул. Героїв Праці, 15;
Книжковий ринок «Райський куточок»,
ряд 6, місце 29,
т. (050) 757-96-70

Херсон

Маг. «Гувернер»,
вул. Декабристів, 22;
вул. Іллі Кулика, 135

Хмельницький

Маг. «Книжковий світ»,
вул. Подільська, 25

Черкаси

Магазин «Шкільний світ»,
вул. Бидгошська, 38/1,
т. (0472) 51-22-51, (067) 47-27-797

Чернівці

Маг. «Чернівцікнига»,
вул. І. Франка, 20 (ОППО),
м. т. (096) 101-17-79, (095) 424-20-94;
Маг. «Оксамит», вул. Головна, 45,
м. т. (095) 689-57-79;
Маг. «Книги», вул. Шептицького, 2,
м. т. (050) 081-19-12